

e-ISSN:2651-432X

Giresun Üniversitesi
İKTİSADİ ve İDARİ BİLİMLER DERGİSİ

Journal of Economics
and Administrative Sciences

GİİBDE (JEAS)

Cilt 9, Sayı: 2 | Volume 9, Issue: 2

ISSN: 2149-3391

 <p style="text-align: center;">GİRESUN ÜNİVERSİTESİ İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER DERGİSİ Journal of Economics and Administrative Sciences</p> <p style="text-align: center;">https://dergipark.org.tr/tr/pub/guifbd ifbfd@giresun.edu.tr ISSN: 2149-3391</p>		
CİLT 9, SAYI 2	ARALIK 2023	
SAHİBİ / OWNER		
<p>T.C. Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi adına Kurtuluş Yılmaz GENÇ/ kurtulus.yilmaz.genc@giresun.edu.tr</p>		
YÖNETİCİ EDITÖR / CHIEF EDITOR		
<p>Işıl DEMİRTAŞ/ isil.demirtas80@gmail.com</p>		
EDITÖR KURULU / EDITORIAL BOARD		
<p>Esra Gökçen KAYGISIZ /esgokk@hotmail.com Betül KARAGÖZ YERDELEN/ drbetulkaragozyerdelen@gmail.com Yasemin MAMUR IŞIKÇI/ mamurysm@gmail.com Ayten MEHMED /ayten.mehmed@giresun.edu.tr Murat ÖZDEMİR/ murat.ozdemir@giresun.edu.tr Mertcan ÖZTÜRK /mertcan.ozturk@giresun.edu.tr Pınar AKGÜL/ pinar.akgul@giresun.edu.tr Cenk ÖZGEN /cenk.ozgen@giresun.edu.tr Durmuş Çağrı YILDIRIM/ dcyildirim@nku.edu.tr Sejma AYDIN/ saydin@ius.edu.ba Burcu YILMAZ ŞAHİN/ burcu.sahin@giresun.edu.tr Emine CEBECİ/ emine.cebeci@giresun.edu.tr</p>		

EDİTÖR YARDIMCILARI / ASSISTANT EDITORS

Harun DUMLU / harun.dumlu@giresun.edu.tr

Dilayla BAYYURT /dilayla.bayyurt@giresun.edu.tr

Fecra AKÇA /fcrakc@gmail.com

Berat HARMAN /berat.harman@giresun.edu.tr

SAYI HAKEMLERİ / REFEREES OF THE ISSUE

Ahmet AKBULUT

Arzu DENİZ ÇAKIROĞLU

Aslı ÖZTOPCU

Ayşe İSPİRLİ TURAN

Burcu ÖZGÜL

Candaş CAN

Çiğdem TUĞAÇ

Derya DİNÇER GÜLTEKİN

Emine KEF

Eren Alper YILMAZ

Esvet MERT

Fatih ARSLAN

Gülsevım YUMUK GÜNAY

Hakan Ömer TUNCA

Hakkı Cenk ERKİN

İlke Bezen TOZKOPARAN

Işıl GÜZEL

İskender KARAKAYA

İsmet AKBAŞ

Levent UZUNÇIBUK

Mıthat Arman KARASU

Müslüme NARİN

Seda Gözde TOKATLI

Selin AYGEN ZETTER

Sıddıka ÖZTEKİN

Taşkın KILIÇ

Yasin ÇAKIREL

Zekayi KAYA

DANIŞMA KURULU / ADVISORY BOARD

Yalova Üniversitesi	Prof. Dr. Elif YÜKSEL OKTAY
Giresun Üniversitesi	Prof. Dr. Reyhan Aysen WOLFF
Dumlupınar Üniversitesi	Prof. Dr. Özgür ÖNDER
Gelişim Üniversitesi	Prof. Dr. Selma KARATEPE
Karatekin Üniversitesi	Prof. Dr. Azize Serap TUNÇER
İnönü Üniversitesi	Prof. Dr. Mustafa ÖNEN
Gazi Üniversitesi	Prof. Dr. Ahmet AKSOY
İstanbul Teknik Üniversitesi	Prof. Dr. Mustafa Nail ALKAN
İstanbul Aydın Üniversitesi	Prof. Dr. Bülent GÜLOĞLU
Marmara Üniversitesi	Prof. Dr. Sedat AYBAR
Marmara Üniversitesi	Prof. Dr. Işıl AKGÜL
Marmara Üniversitesi	Prof. Dr. Ebru ÇAĞLAYAN
Marmara Üniversitesi	Prof. Dr. Dilek ALTAŞ
İstanbul Üniversitesi	Prof. Dr. Ferda YERDELEN TATOĞLU
Akdeniz Üniversitesi	Prof. Dr. Mehmet MERT
Çukurova Üniversitesi	Prof. Dr. Harun ARIKAN
Orta Doğu Teknik Üniversitesi	Prof. Dr. Hüseyin BAĞCI
Kyiv Üniversitesi	Prof. Dr. Yuriy L. BOSHITSKY
Giresun Üniversitesi	Prof. Dr. Servet CEYLAN
Türkisch-German Üniversitesi	Prof. Dr. Mehmet Efe ÇAMAN
Kadir Has Üniversitesi	Prof. Dr. Mitat ÇELİKPALA
Tbilisi State University	Prof. Dr. Zurab DAVITASHVILI
Ankara Üniversitesi	Prof. Dr. Melek DOSAY GÜNDOĞAN
Abant İzzet Baysal Üniversitesi	Prof. Dr. Rasim Özgür DÖNMEZ
Karadeniz Teknik Üniversitesi	Prof. Dr. Lütfü ÖZTÜRK
Giresun Üniversitesi	Prof. Dr. Mehmet DURKAYA
India Aligarg Muslim University	Prof. Dr. Nigar ZUBERI
India Aligarg Muslim University	Prof. Dr. Arshi KHAN
Dokuz Eylül Üniversitesi	Prof. Dr. Atilla GÖKTÜRK
İstanbul Üniversitesi	Prof. Dr. Burak Samih GÜLBOY
Mustafa Kemal Üniversitesi	Prof. Dr. Muharrem GÜNEŞ
Kadir Has Üniversitesi	Prof. Dr. Serhat GÜVENÇ
Ondokuz Mayıs Üniversitesi	Prof. Dr. Alper GÜZEL
Kuban State University	Prof. Dr. Alexander IVANOV
Giresun Üniversitesi	Prof. Dr. Betül KARAGÖZ YERDELEN
Giresun Üniversitesi	Prof. Dr. Bayram KAYA
Uludağ Üniversitesi	Prof. Dr. Kadir Yasin ERYİĞİT
Karadeniz Teknik Üniversitesi	Prof. Dr. Yakup KÜÇÜKKALE
Zaporizhzhya National University	Prof. Dr. Maxim LEPSKIY
Barcelona University	Prof. Dr. Rafa MARTINEZ
Ankara Üniversitesi	Prof. Dr. Ayşegül MENGİ
International University of Sarajevo	Prof. Dr. Muhiddin MULALİC
Giresun Üniversitesi	Prof. Dr. Ayşe ÖZCAN
Ankara Üniversitesi	Prof. Dr. Neşe ÖZDEN
Ankara Üniversitesi	Prof. Dr. Çınar ÖZEN
Coventry University	Prof. Dr. Alpaslan ÖZERDEM
Trakya Üniversitesi	Prof. Dr. Sibel TURAN
Orta Doğu Teknik Üniversitesi	Prof. Dr. Ömer TURAN
Beykent Üniversitesi	Prof. Dr. Levent ÜRER
Marmara Üniversitesi	Prof. Dr. Alaeddin YALÇINKAYA
Karadeniz Teknik Üniversitesi	Prof. Dr. Nebiye YAMAK
Karadeniz Teknik Üniversitesi	Prof. Dr. Rahmi YAMAK
Ankara Üniversitesi	Prof. Dr. Mehmet YETİŞ
Selçuk Üniversitesi	Prof. Dr. Davut ATEŞ
Akdeniz Üniversitesi	Prof. Dr. Selin ÇAĞATAY
Akdeniz Üniversitesi	Prof. Dr. Kemal TÜRKCAN
Akdeniz Üniversitesi	Prof. Dr. Ayşegül ATEŞ
Uludağ Üniversitesi	Prof. Dr. Mustafa SEVÜKTEKİN
Uludağ Üniversitesi	Prof. Dr. Erkan IŞIĞIÇOK
Uludağ Üniversitesi	Prof. Dr. Ayşe OĞUZLAR
Uludağ Üniversitesi	Prof. Dr. Nuran BAYRAM
Uludağ Üniversitesi	Prof. Dr. Mehmet ÇINAR
İstanbul Üniversitesi	Prof. Dr. Ufuk YOLCU
Giresun Üniversitesi	Prof. Dr. Kurtuluş Yılmaz GENÇ
Altınbaş Üniversitesi	Prof. Dr. H. Kemal SEZEN
Giresun Üniversitesi	Prof. Dr. Yalçın SARIKAYA
Ondokuz Mayıs Üniversitesi	Doç. Dr. Hatice KUMCAĞIZ
Bursa Teknik Üniversitesi	Doç. Dr. Hilal YILDIRIR KESER
Dumlupınar Üniversitesi	Doç. Dr. Berna HIZARCI BEŞER
Yıldırım Beyazıt Üniversitesi	Doç. Dr. Tekin AKDEMİR

Sakarya Üniversitesi	Doç. Dr. Ali BALCI
Ankara Üniversitesi	Doç. Dr. Türkmen GÖKSEL
Yaşar Üniversitesi	Doç. Dr. Emre İŞERİ
Giresun Üniversitesi	Doç. Dr. Alper KARAVARDAR
St. Petersburg State University	Doç. Dr. Tatiana ROMANOVA
University of Central Florida	Doç. Dr. Houman A. SADRI
St. Petersburg State University	Doç. Dr. Alexander SOTNICHENKO
Giresun Üniversitesi	Doç. Dr. Mustafa ÖZKAN
Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi	Doç. Dr. Mustafa LAMBA
Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi	Doç. Dr. Ümmühan KAYGISIZ
Bayburt Üniversitesi	Doç. Dr. Hayriye ŞENGÜN
Bozok Üniversitesi	Doç. Dr. Hazal Ilgın BAHÇECİ BAŞARMAK
Bozok Üniversitesi	Doç. Dr. Seçil Gül MEYDAN YILDIZ
Giresun Üniversitesi	Doç. Dr. Yasemin MAMUR IŞIKÇI
Kafkas Üniversitesi	Doç. Dr. Atıl Cem ÇİÇEK
Giresun Üniversitesi	Doç. Dr. Kemal ÇİFTÇİ
Giresun Üniversitesi	Doç. Dr. Göktürk TÜYSÜZOĞLU
Anadolu Üniversitesi	Dr. Öğr. Üyesi Özlem SAYILIR

HAKEM KURULU / REFEREE BOARD

Gazi Üniversitesi	Prof. Dr. Mustafa Nail ALKAN
İstanbul Aydın Üniversitesi	Prof. Dr. Sedat AYBAR
İstanbul Üniversitesi	Prof. Dr. Ferda YERDELEN TATOĞLU
Kyiv University	Prof. Dr. Yuriy L. BOSHYTSKY
Giresun Üniversitesi	Prof. Dr. Servet CEYLAN
Giresun Üniversitesi	Prof. Dr. Mehmet DURKAYA
Kuban State University	Prof. Dr. Alexander IVANOV
Giresun Üniversitesi	Prof. Dr. Bayram KAYA
International University of Sarajevo	Prof. Dr. Muhiddin MULALIC
Giresun Üniversitesi	Prof. Dr. Ayşe ÖZCAN
Ankara Üniversitesi	Prof. Dr. Neşe ÖZDEN
Ankara Üniversitesi	Prof. Dr. Çınar ÖZEN
Trakya Üniversitesi	Prof. Dr. Sibel TURAN
Orta Doğu Teknik Üniversitesi	Prof. Dr. Ömer TURAN
Marmara Üniversitesi	Prof. Dr. Aleaddin YALÇINKAYA
Ankara Üniversitesi	Prof. Dr. Mehmet YETİŞ
Selçuk Üniversitesi	Prof. Dr. Davut ATEŞ
Giresun Üniversitesi	Prof. Dr. Ufuk YOLCU
Giresun Üniversitesi	Prof. Dr. Kurtuluş Yılmaz GENÇ
Ankara Üniversitesi	Doç. Dr. Türkmen GÖKSEL
Yaşar Üniversitesi	Doç. Dr. Emre İŞERİ
Giresun Üniversitesi	Doç. Dr. Alper KARAVARDAR
St. Petersburg State University	Doç. Dr. Tatiana ROMANOVA
University of Central Florida	Doç. Dr. Houman A. SADRI
Giresun Üniversitesi	Doç. Dr. Mustafa ÖZKAN
Giresun Üniversitesi	Doç. Dr. Yasemin MAMUR IŞIKÇI
Kafkas Üniversitesi	Doç. Dr. Atıl Cem ÇİÇEK
Giresun Üniversitesi	Doç. Dr. Kemal ÇİFTÇİ
Giresun Üniversitesi	Doç. Dr. Göktürk TÜYSÜZOĞLU

DERGİ İLETİŞİM BİLGİLERİ / CONTACT INFORMATION

Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
 Prof. Dr. Ahmet Taner Kışlalı Caddesi
 Güre Mevkii 28200 Giresun -TÜRKİYE
 Tel: +(90)454-310-1320
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/guiibd>

Dergimiz, uluslararası hakemli bir dergidir; elektronik biçimde ve yılda iki kez genel, bir kez de “özel konulu” olarak yayımlanır. Scientific Indexing Services, Academic Resource Index, Eurasian Scientific Journal Index, ASOS Index ve SOBİAD tarafından taranmaktadır. Bu derginin tüm yayın hakları saklıdır. Dergide yayımlanan çalışmaların bilim ve dil sorumluluğu yazarlarına aittir. Yazarlarımızın izni olmadan ve kaynak gösterilmeden kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz.

Our journal undertakes to comply with the professional principles of the press. All legal rights of the articles belong to our journal. It cannot be quoted partly or completely without the permission of our writers and without giving reference in anywhere. Our journal licenced: Creative Commons (CC, BY, NC)
 Publication Type: Scientific, International Refereed Indexed Journal

<p>Sayın Okurlarımız,</p> <p>2015 yılında yayın hayatına başlayan Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Aralık 2023 sayısıyla karşınızdadır.</p> <p>Dergimizin bu sayısında farklı alanlarda 10 araştırma makalesi ve 1 kitap incelemesi yer almaktadır.</p> <p>1.makale, Duygu AK ÇETİN tarafından hazırlanan “Öğrenen Şehirler ve Türkiye’deki Uygulamaları” başlıklı çalışmadır. Bu çalışma, Türkiye şehirleri için henüz yeni olan “öğrenen şehir” kavramını literatüre kazandırmayı ve üye belediyelerin örneklerini ortaya koymayı amaçlamaktadır.</p> <p>2. makale, Arzu YİĞİT ve Mine ARABACI tarafından hazırlanan “Sağlık Kurumlarında Psikolojik Sermayenin Çalışan Performansına Etkisi: Meta Analiz Çalışması” başlıklı çalışmadır. Bu çalışmada sağlık kurumlarında psikolojik sermayenin çalışan performansına etkisini tespit etmektir.</p> <p>3. makale, Harun YAKIŞIK tarafından hazırlanan “Plastik Atıklar ve Sürdürülebilirlik: Türkiye’de Plastik Atık Yönetimi” başlıklı çalışmadır. Bu çalışmada plastik atık yönetim sorununa katkı sağlayacak değerlendirmeler ve muhtemel çözüm önerileri, ortaya konulmaktadır.</p>	<p>Dear Readers,</p> <p>Giresun University Journal of Economics and Administrative Sciences, which started its publication life in 2015, has been now published with its December 2023 issue.</p> <p>In this issue of our journal, there are 10 articles and 1 book review in different fields.</p> <p>The first article is based on the study titled “Learning Cities and Implementations in Turkey” conducted by Duygu AK ÇETİN. This study aims to introduce the "learning city" concept, which is still new for Turkish cities, into the literature and to reveal examples of member municipalities.</p> <p>The second article is the study titled “The Effect of Psychological Capital in Health Institutions on Employee Performance: A Meta Analysis Study” prepared by Arzu YİĞİT ve Mine ARABACI. This study aims to determine the effect of psychological capital on employee performance in health institutions.</p> <p>The third article revolves around the study titled “Plastic Waste and Sustainability: Plastic Waste Management in Turkey” made by Harun YAKIŞIK. In this study, evaluations and possible solution suggestions that will contribute to the plastic waste management problem are put forward.</p>
---	---

4. makale, Kağan SARGI tarafından yazılan “**Analiz: Avrupa’da Mülteci Krizi**” başlıklı çalışmadır. Bu çalışmada, Avrupa Birliği, göçmenlik sorunlarını düzenleyici faaliyet unsurları olan hukuki anlaşmalar değerlendirilmektedir.

5. makale, H. Ufuk KORKMAZ tarafından yazılan “Unicorn Olma Yolunda Girişimciler: Dijital Sağlık Teknolojileri” başlıklı çalışmadır. Çalışmada girişimcilik ekosisteminde yer alan uluslararası unicornlar ve Türkiye’deki bazı sağlık teknolojisi şirketleri incelenmektedir.

6. makale, Servet CEYLAN ve Harun Barlas GÜRSOY tarafından yazılan “**Kadın İstihdamı Ve Boşanma İlişkisi: Türkiye Örneği**” başlıklı çalışmadır. Çalışmada, Türkiye ekonomisinde kadın istihdamı ve boşanma arasındaki ilişki analiz edilmektedir.

7. makale, Cenk ÖZGEN tarafından yazılan “**Kippur 2.0: Askerî Düzlemde İsrail-Hamas Savaşı’na Dair İlk Gözlemler**” başlıklı çalışmadır. Gazze’deki silahlı çatışmalar sona ermeden hazırlanan çalışma, 24 Kasım 2023’te yürürlüğe giren geçici ateşkese kadar geçen sürece ilişkin ilk gözlemleri ihtiva etmektedir.

8. makale, Ersin YENİSU, Diler TÜRKOĞLU ve Sedat YENİCE tarafından yazılan “Türkiye İlişkili Kurumsal Yönetim Konulu Makalelerin Bibliyometrik Yöntem ve Sistemik

The fourth article is titled “**An Analysis: Refugee Crisis In Europe**” written by Kağan SARGI. In this study, the legal agreements that are the elements of the European Union's regulatory activities on immigration issues are evaluated.

The fifth article is based on a study titled “**Entrepreneurs on the Way to Become Unicorns: Digital Health Technologies**” made by H. Ufuk KORKMAZ. In the study, international unicorns in the entrepreneurship ecosystem and some health technology companies in Turkey are examined.

The Sixth article is based on a study titled “**The Relationship of Women Employment and Divorce: The Case of Türkiye**” made by Servet CEYLAN and Harun Barlas GÜRSOY. In the study, the relationship between women's employment and divorce in the Turkish economy is analyzed.

The seventh article is the study titled “**Yom Kippur 2.0: First Observations About the Israel-Hamas War in Terms of Military**” written by Cenk ÖZGEN. The study, prepared before the end of the armed conflict in Gaza, includes the first observations regarding the period until the temporary ceasefire that came into force on November 24, 2023.

The eight article is titled “**Investigation Of Studies On Corporate Governance Related Turkey With Bibliometric Method And Systematic Analysis: A Literature Review**” written by Ersin YENİSU, Diler TÜRKOĞLU ve Sedat

Analizle İncelenmesi: Bir Literatür Araştırması” başlıklı çalışmadır. Çalışmada, kurumsal yönetimle ilgili Türkiye ilişkili 245 makale incelenmiştir.

9. makale, Yaşar ŞAHİN ve Baycan DEMİRAL tarafından yazılan “Sürdürülebilirlik, İnovasyon ve Liderlik Kavramlarına Bibliyometrik Bakış” başlıklı çalışmadır. Çalışmada Sürdürülebilirlik, İnovasyon ve Liderlik kavramlarına dair literatür incelenmiştir.

10. makale, Eren Alper YILMAZ tarafından yazılan “1960'lardan Günümüze Almanya'daki Türk Göçmenlerin Durumu Ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti Tarafından Desteklenen Türk Diasporası” başlıklı çalışmadır. Araştırma kapsamında 1960'lı yılların başından günümüze kadar olan süreçte, Almanya'ya göç eden Türklerin zaman içindeki entegrasyon süreçleri değerlendirilmektedir.

11. çalışma, kitap incelemesinden oluşmaktadır. Lefebvre, H. tarafından kaleme alınan ŞEHİR HAKKI II: MEKÂN VE SİYASET başlıklı kitap Sezgin SEZGİN tarafından incelenmiştir.

Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, etik ilkeler çerçevesinde oluşturulmuş ve bilimsel literatüre katkıda bulunabilecek değerli eserleri yayınlama çabasıdadır. Bu çerçevede dergimize gönderilecek, dergimizin bilimsel düzeyinin daha da yükselmesini sağlayacak eserleri değerlendirmekten ve yayımlamaktan memnuniyet duyarız. Saygılarımızla.

YENİCE. In the study, 245 Türkiye-related articles on corporate governance were examined.

The ninth article, written by Yaşar ŞAHİN ve Baycan DEMİRAL, is titled “A Bibliometric View on Sustainability, Innovation and Leadership Concepts” in which literature on the concepts of Sustainability, Innovation and Leadership was examined.

The tenth article is the study titled “The Situation of Turkish Immigrants in Germany from the 1960s to the Present and the Turkish Diaspora Supported by the Republic of Türkiye” written by Eren Alper YILMAZ. Within the scope of the research, the integration processes of Turks migrating to Germany over time, from the early 1960s to the present day, are evaluated.

The eleventh study is a book review. The book entitled THE RIGHT TO THE CITY II: SPACE AND POLITICS, written by Lefebvre, H., was reviewed by Sezgin SEZGİN.

Giresun University Journal of Economics and Administrative Sciences is keen to publish valuable works that have been produced within the framework of ethical principles and can contribute to the scientific literature. In this context, we are pleased to evaluate and publish the manuscripts that will increase the scientific level of our journal.

Prof. Dr. Kurtuluş Yılmaz GENÇ
Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari
Bilimler Fakültesi Dekanı

Prof. Dr. Kurtuluş Yılmaz GENÇ
Dean of the Faculty of Economics
and Administrative Sciences,
Giresun University

ÖĞRENEN ŞEHİRLER VE TÜRKİYE'DEKİ UYGULAMALARI

Yetkili Yazar | Correspondent Author: Duygu AK ÇETİN

Learning Cities and Implementations in Turkey

Yazar(lar) | Author(s)
Duygu AK ÇETİN¹

MAKALE BİLGİSİ	ÖZ
<p>Makale Geliş Tarihi : 25/07/2023 Makale Kabul Tarihi : 03/01/2023</p> <p>Anahtar Kelimeler: UNESCO Öğrenen Şehirler Küresel Ağı, Öğrenen Şehir, Hayat Boyu Öğrenme, Yerel Yönetim.</p>	<p>Öğrenmenin belirli bir yaşla ve okulla sınırlı olmadığı anlayışına dayanan yaşam boyu öğrenme kavramının önemi, 1990'lı yıllardan itibaren Avrupa Birliği'nin de özel bir önem atfettiği konuların başında gelerek öğrenen toplumların ve şehirlerin oluşturulmasına kaynaklık etmiştir. 2013 yılında kurulmasından bugüne UNESCO Öğrenen Şehirler Küresel Ağı'na dahil olan şehirlerin sayısı sürekli olarak artmaktadır. UNESCO Öğrenen Şehirler Küresel Ağı'nın kurulmasıyla Türkiye şehirlerinin de konuya ilgisi çok geçmeden başlamış ve 2016 yılından itibaren Türkiye'den üye şehirler kabul edilmeye başlanmıştır. Çalışma, Öğrenen Şehirler Ağı'na Türkiye'den dahil olan şehirlerin uygulama örneklerini ele almaktadır. Çalışmanın amacı, Türkiye şehirleri için henüz yeni olan "öğrenen şehir" kavramını literatüre kazandırmak, üye belediyelerin örneklerini ortaya koyarak üye/aday olmak isteyen şehirler için de kılavuzluk yapmaktır. Türkiye üye şehirlerinin öğrenen şehir olmanın gereklerini yerine getirerek hem örgün hem de yaygın ve sargın öğrenmeye yönelik çalışmalar ve projeler yürüttükleri görülmektedir. Ancak Türkiye şehirleri için bu programın geliştirilmeye muhtaç olduğunu da belirtmek gerekir.</p>
ARTICLE INFORMATION	ABSTRACT
<p>Submission Date : 25/07/2023 Accepted Date : 03/11/2023</p> <p>Keywords: UNESCO Global Network of Learning Cities, Learning City, Learning Throughout Life, Local Government.</p>	<p>The importance of the concept of lifelong learning, which is based on the understanding that learning is not limited to a certain age and school, has been one of the issues that the European Union has attached special importance to since the 1990s, and has been a source for the creation of learning societies and cities. Since its establishment in 2013, the number of cities that are included in the UNESCO Learning Cities Global Network are constantly increasing. With the establishment of the UNESCO Learning Cities Global Network, the interest of our country's cities began not long after, and member cities from our country began to be accepted beginning from 2016. The study deals with the application examples of cities from our country that are included in the Learning Cities Network. The aim of the study is to introduce the concept of "learning city" to the literature, which is new for Turkish cities, and to guide cities that want to become members/candidates by presenting examples of member municipalities. It is seen that the member cities of our country carry out studies and projects for both formal and informal learning by fulfilling the requirements of being a learning city. However, it should be noted that</p>

¹ Arş. Gör. Dr., Uşak Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümü, duygu.ak@usak.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6736-5643

this program needs to be developed for the cities of our country.

1. Giriş

Eğitimin okul ve benzeri kurumlar tarafından sağlanan bir aktivite olduğu ve kişilerin çocukluklarında öğrendikleri bilgilerin yaşamın ilerleyen yılları için geçerlilik taşıdığı anlayışlarının 1980'li yıllardan itibaren değişmesiyle birlikte birey merkeziliği ile okul dışı ve belirli bir zaman dilimi ile sınırlandırılmamış eğitime vurgu yapan yaşam boyu öğrenme/eğitim kavramı gündeme taşınmıştır. 1990'lı yıllardan itibaren Avrupa Birliği'nin özel bir önem atfettiği konuların başında yaşam boyu eğitim/öğrenme konuları gelmektedir. Konuya verilen önemi göstermesi bakımından 1996 yılı "Avrupa Yaşam Boyu Öğrenme Yılı" olarak ilan edilmiştir.

2013 yılında UNESCO'nun Öğrenen Şehirler Küresel Ağı'nı oluşturmasıyla gerek yurttaşların yaşamlarındaki bütün seviyelerde çeşitli öğrenme materyallerine ve olanaklarına erişimlerinin olduğu bir yer gerekse de sakinlerin öğrenmelerini hızlandırmak için uygulanan bir süreç olarak (Boschier, 2018: 422) öğrenen şehirler dünyanın her bölgesine yayılmıştır. Açıkça öğrenen şehir çabası yaşam süresinin bütün düzeylerinde yenilik, öğrenme ve ekonomik kalkınmanın zenginleştiği sistemlere dönüşüm amacıyla tasarlanmıştır (Fitzgerald and Zientek, 2015: 22).

Çalışma, yerel yönetimlerin başat rolde olduğu Öğrenen Şehirler Ağı'na Türkiye'den dahil olan şehirlerin uygulama örneklerini ele almaktadır. Literatürde öğrenen şehirlerin Türkiye'deki tüm üye şehirler üzerinden uygulama örneklerini inceleyen başka bir çalışmaya rastlanmamıştır. Çalışmanın amacı, Türkiye şehirleri için henüz yeni olan "öğrenen şehir" kavramını literatüre kazandırmak, üye belediyelerin örneklerini ortaya koyarak üye/aday olmak isteyen şehirler için de kılavuzluk yapmaktır.

Üç bölümden oluşan çalışmanın birinci bölümünde öğrenen şehirlerin temelinde bulunan yaşam boyu eğitim/öğrenme kavramına yer verilmekte; ikinci bölümde, öğrenen şehirlerin gelişimi ve tanımlanması, UNESCO Öğrenen Şehirler Küresel Ağı ve öğrenen şehirlere dünyadan uygulama örnekleri açıklanmaktadır. Öğrenen şehirlerin Türkiye'deki uygulamaları ise çalışmanın üçüncü bölümünü oluşturmaktadır.

2. Yaşam Boyu Eğitim/Öğrenme

Öğrenme kavramına yönelik farklı bakış açılarının varlığı, kavram üzerinde farklı tanımlar geliştirilmesine neden olmuştur. Kurutçu (2019:21)'ya göre öğrenme, sabit bir bilginin geliştirilmesi ve en iyi şekilde kullanılması amacı ile durağan olmayan ve kalıcı değişikliklere olanak veren bir süreçtir.

Öğrenmenin belirli bir yaşla ve okulla sınırlı olmadığı anlayışına dayanan yaşam boyu öğrenme kavramının temelinde kişiler için artık örgün/yaygın/sargin ve akademik/mesleki eğitimlerin zaruri hale gelmesi ve bu eğitimlerin yaşam boyu süren bir etkinlik olması gerektiğinin anlaşılması yatar (Akın, 2022: 571). Kavramı dile getirmemekle beraber yaşam boyu eğitim köklerini Eduard Lindeman'ın 1920'lerin ortalarında deneyimin yansımaları, bütün eğitsel sağlayıcıların, bütünsel eğitim, yaşam boyunca eğitim, özyönetimli öğrenme ve mesleki ve mesleki olmayan eğitimin reformu fikirlerini teşvik ettiği yazılarından alır. Yaşam boyu eğitim, öğrenmenin yaşam boyu devam ettiği fikrini somutlaştırır ve bu süreç yoluyla kişiler yeterliklerini, diğer bir

söylemle bilgilerini, yeteneklerini ve becerilerini artırır ve böylece çevreleri üzerinde daha fazla kontrole sahip olurlar (Watson and Wu, 2015: 6).

1960'lar ve 1970'lerde UNESCO yaşam boyu eğitimi bir örgütlenme ilkesi olarak almış ve çeşitli ülkelerden bazı yazarlar toplumun iyileşmesi için yaşam boyu eğitimin önemini teşvik etmiştir (Watson and Wu, 2015: 6). 1972 tarihli UNESCO Eğitimin Geliştirilmesi Komisyonu toplantısında kişilerin hayatı boyunca eğitimin süregelen, esnek, okul ve dışındaki ortamları kapsayacak şekilde tasarlanması gerektiğinden bahsedilmiştir (Akbaş ve Özdemir, 2002: 2). Yaşam boyu öğrenmeye duyulan ihtiyaç ayrıca OECD'nin 1973 tarihli "Yaşam Boyu Öğrenme İçin Bir Strateji" adlı raporunda vurgulanmıştır.

Dünyanın birçok bölgesinde şehir yetkilileri öğrenmenin okulların ya da okul benzeri kurumların sorumluluğu olduğunu varsayar. UNESCO Faure Raporu (1972) üyeleri öğrenmeyi ve eğitimi beşikten mezara kadar ilerletmek istemişlerdir (Boschier, 2018: 420). UNESCO Yaşam Boyu Öğrenme Enstitüsü'nün 1972 yılında yayımlanmış olduğu ve kısaca "Faure Raporu" olarak bilinen "Olmayı Öğrenmek-Bugünün ve Yarının Eğitim Dünyası" adını taşıyan rapor, eşitsizlik ve yoksulluklar gibi birtakım evrensel risklerin karşısında eğitimin altını çizmiş; kişilerin kendini gerçekleştirebilmeleri için yaşam boyu eğitimin tek adres olduğu, böylece öğrenen toplumların da oluşturulabileceği ve eğitimin merkezine bireyin kendisinin yerleştirilmesi gerektiğini vurgulayarak (Akın, 2022: 572); yaşam boyu eğitimin, bütün eğitim sisteminin reformu için lider bir kavram olacağı garanti edilmiştir (Watson and Wu, 2015: 6).

1990'lı yıllardan itibaren Avrupa Birliği'nin de özel bir önem atfettiği konuların başında yaşam boyu eğitim/öğrenme konuları gelmektedir. Faure Raporu'ndan yaklaşık 25 yıl sonra 1996'da -kısaca dönemin Avrupa Birliği başkanının soyadı olan Delors Raporu olarak da adlandırılan- "Öğrenen Topluma Doğru: Öğrenme ve Öğretme" başlıklı Beyaz Bülten'de yaşam boyu öğrenmenin dört ayağı olarak "bilmeyi öğrenme", "yapmayı öğrenme", "olmayı öğrenme" ve "birlikte yaşamayı öğrenme" kabul edilmiştir. Faure Raporu'nun bireyi incelemesinden farklı olarak bu rapor toplumsal aidiyet ve birlikte yaşama fikirlerini incelemektedir (Akın, 2022: 573).

Süresi itibariyle doğumdan ölüme kadar devam ettiği kabul edilen yaşam boyu öğrenme kavramı, Avrupa Komisyonu'na göre "kişisel, yurttaşlık, sosyal ve/veya istihdamla ilgili bir bakış açısıyla bilgi, beceri ve yeterlikleri geliştirmek amacıyla yaşam boyunca gerçekleştirilen tüm öğrenme etkinlikleri" şeklinde; OECD'ye göre "ömür boyu devam eden bilinçli öğrenme" şeklinde tanımlanmıştır. Yaşam boyu öğrenme kavramı kapsamı itibariyle bakıldığında "öğrenenlerin hedefler veya öğrenme araçları üzerinde çok az kontrolü olduğu örgün (*formal*) öğrenme; öğrenenlerin hedefleri kontrol ettiği ancak öğrenme araçlarını kontrol edemediği yaygın (*non-formal*) öğrenme; öğrenenlerin araçları kontrol ettiği ancak öğrenmenin amaçlarını kontrol edemediği sargın/algın (*informal*) öğrenme ve öğrenenlerin hem amaçları hem de araçları kontrol ettiği öz-yönelimli öğrenmelerin hepsini içermektedir (Akın, 2022: 575-576). Başka bir ifadeyle, yaşam boyu öğrenmenin okul öncesi yaşlardan itibaren başlayarak emeklilik ertesine kadar süren bütün örgün, yaygın ve sargın öğrenmeleri kapsadığı söylenebilir (Güleç vd., 2012: 37-43):

- Örgün (*formal*) öğrenme: Eğitim ve öğretimin verildiği okullarda müfredat kapsamında verilen ve beraberinde diploma alınmasını sağlayan öğrenmedir.

- Yaygın (*non-formal*) öğrenme: Okulda diploma almayı sağlayan eğitim yerine bundan faydalanamayanlar için okul dışında mesleki becerilerin ve bunun bir göstergesi olarak sertifika edinilmesini sağlayan öğrenmedir.
- Sargın/Algın (*informal*) öğrenme: Bireylerin ihtiyaç ya da ilgi duydukları ya da zayıf oldukları bir alanda gerekli bilgi ve yetenekleri edinmelerini sağlayan öğrenmedir. Doğal öğrenme olarak da adlandırılır. Günlük yaşam içindeki istem dışı öğrenmeyi de kapsar.

Yaşam boyu öğrenme felsefesi; insanın doğası gereği öğrenme güdüsüne sahip olduğuna ve dış faktörler tarafından sınırlandırılmazsa kişinin yaşam boyu öğrenme için gerekli güdüye sahip olduğuna inanmaktadır. Bu, kişilerin, yaşamları boyunca okula gitmelerini gerektiren bir anlam ifade etmez; bireyin yaşamı boyunca potansiyelini ve yeterliklerini geliştirmesini sağlayan yeni bilgiler arama isteği kişiyi hem toplumdaki hem de iş dünyasındaki yeniliklere karşı etkin kılmaktadır (Güleç vd., 2012: 41).

Yaşam boyu öğrenme Avrupa'sını gerçek kılmak amacıyla geniş bir yelpazede farklı Avrupa Birliği üye ülkeleri geçen on yılda eğitim sistemlerini daha esnek yapmak için yapısal değişimi teşvik etmiştir. Çok yakın geçmişte ulusal hükümetler eğitimin tasarım ve tedarigini yönetimin daha yüksek düzeylerinden yerel veya bölgesel hükümetlere doğru adem-i merkezileştirmeye ve yaşam boyu öğrenme için yerel ağların inşasını harekete geçirmeye başlamıştır (Preisinger-Kleine, 2013: 523). “Avrupa Yaşam Boyu Öğrenme Yılı” olarak 1996 yılının onaylanması ile; eğitimin kişiler arasında ayırım yapmayan bir nitelikte olmasının sağlanması, kişilerin öğrenmeye yönelik kabiliyet ve yeterliliklerinin artırılması, eğitim olanaklarından yararlanamamış kişilerin lehine olacak şekilde mesleki eğitimin teşvik edilmesi gibi amaçlar belirlenmiştir (Akbaş ve Özdemir, 2002: 7).

Avrupa yeni binyıla yaklaşırken yükselme dönemi büyük ölçüde Avrupa Komisyonu'nun yaşam boyu öğrenmeyi Avrupa politikasının ön sırasına koyan Lizbon Gündemi tarafından hızlandırılmıştır. Bu politikanın anahtar stratejilerinden biri, öğrenen şehirler ve bölgelerin gelişimidir. Bununla birlikte yaşam boyu öğrenmenin yerel ve bölgesel boyutları üzerine Avrupalı politika belgesi 2002'de basılmıştır. Norman Longworth tarafından yazılan bu belge açıkça “Avrupa çapında bir öğrenme kültürünü teşvik etmek için öğrenen şehirler, bölgeler ve topluluklar geliştirmeye ve yerel çok işlevli öğrenme merkezleri kurmaya ihtiyaç olduğunu” ifade etmektedir (Németh, 2020: 70). Yaşam boyu öğrenmenin topluluklar arasında önem kazanması ile öğrenme unsuru şehirlerde daha geniş alanlara yayılmış ve sürdürülebilir olmuştur (Bilgimöz ve Uygur, 2022: 49).

3. Öğrenen şehirler

Yaşam boyu eğitim literatürü öğrenen şehirler ile bağlantı kurarken, “öğrenen toplum” kavramına dikkat çeker. Modern öğrenen şehir kavramı, “öğrenen toplum” kavramından ileri gelmektedir. 1972'de Uluslararası Eğitimin Gelişimi Komisyonu'nun “Öğrenmek: Bugünün ve Yarının Eğitim Dünyası” Raporu, “öğrenen toplum” kavramını ileri sürmüş ve UNESCO Üyesi ülkelere eğitim yapılarını iki temel öncül üzerine yeniden organize etmeleri çağrısında bulunmuştur: 1) bütün aktörlerin eğitim tedarikçisi olmaları, 2) bütün yurttaşların öğrenen toplumun sağladığı olanakların avantajından bütünüyle faydalanarak öğrenmeye katılması. Buna göre bütün sektörler - kamu sektörü, sanayi, bilgi iletişim, ulaşım- eğitimin teşvik edilmesinde yer almalıdır (Osborne, Kearns ve Yang, 2013: 409-410).

1990’larda öğrenen toplum yaşam boyu resmi ve gayri resmi eğitim ve öğrenmenin nihai bir hedefi olarak tanımlanmaya, tartışılmaya ve müzakere edilmeye başlanmıştır. Birçok yazar gelişen teknolojiler ve insanların, ekosistemlerin ve sınırlar ötesinde ekonomilerin artan karşılıklı bağımlılığına bir karşılık olarak yerel ve küresel düzeydeki hızlı toplumsal değişimin 21. yüzyılda öğrenen bir toplumunun geliştirilmesindeki başlıca güdü olduğu fikrini desteklemiştir. UNESCO, “yaşam boyu eğitimin düzgün bir uygulamasının eğitime erişim ve öğrenmenin garanti altına alındığı öğrenen bir toplumun yaratılmasıyla sonuçlanacağını” önermiştir. Bu çeşit öğrenen toplumun yaşam süresi boyunca resmiden gayri resmi öğrenmeye kesintisiz öğrenmeyi destekleyeceği, toplumun bütün sektörlerinde eğitimin takdirini geliştirdiği gibi hükümet ve işletmelerden kaynaklar ve politikaların eğitime eşit ve sürekli erişimi ve eğitimin finansmanını destekleyeceği önerilmiştir (Watson and Wu, 2015: 6-8).

Öğrenen bir toplumu inşa etmede ulusal hükümetler gündemi ve vizyonu belirlemede başlıca role sahiptir. Bununla birlikte, bir ülke, esas itibariyle, bütün bölgelerinin, şehirlerinin ve topluluklarının toplamıdır ve gerçek eylem bölgeler, şehirler ve topluluklarda meydana gelir. Bu nedenle bir ülkenin öğrenen toplumu yalnızca il il, şehir şehir, topluluk topluluk inşa edilebilir (Osborne, Kearns ve Yang, 2013: 410). Böylece öğrenen şehirler, “topluluk öğrenme”sinin en iyi özelliklerini sürdürerek ve küreselleşme ve kentleşmenin güncel küresel eğilim ve zorluklarının bazılarını yakalayarak hem politika yapıcılara hem de uygulayıcılara yeni bir eğitimsel karşılık sunmuştur (Popovic vd., 2020: 34).

Neredeyse dünyanın her yerinde şehirler, geniş spektrumlu konular dizisi ile mücadele etmektedir. Bunlar sosyal parçalanmanın, topluluk ve ortak kimlik duygusunun kaybının eşlik ettiği, kırdan kente yoğun göçler ile hızlı kentleşmenin etkilerini, çevresel zorlukları, insan hakları konularını ve birçok şehirdeki büyüyen eşitsizlikleri içermektedir (Osborne, Kearns ve Yang, 2013: 413). 2050 itibariyle dünya nüfusunun %70’inin şehirlerde yaşayacağını tahmin edilmesi temeliyle Hamburg kökenli UNESCO Yaşam Boyu Öğrenme Enstitüsü öğrenen şehirlerin yaratılmasını bir gereklilik olarak teşvik etmede yönlendirici bir merkez olmuştur (Boschier, 2018: 432).

Küreselleşme çağında öğrenen şehirlerin bir şehrin ekonomik kalkınmasını desteklemede anahtar bir role sahip olduğuna ilişkin geniş bir uzlaşma söz konusudur (Preisinger-Kleine,2013: 522). Ayrıca öğrenen şehirlerin geliştirilmesine ilişkin bir diğer gereklilik, UNESCO Yaşam Boyu Öğrenme Enstitüsü’nün şehirlere daha dayanıklı eğitim sistemleri geliştirmeleri için Öğrenen Şehirler Küresel Ağı’na katılmalarını salık vermesi ile gerekçelendirilebilir (Webb et all, 2020: 423).

Plutarch’ın söylediği gibi, ‘şehir en iyi öğretmendir’. Çünkü toplumsal ve yönetsel yapıları ve kültürel ağları ile sonsuz eğitim potansiyeli içermektedir (Osborne, Kearns ve Yang, 2013: 409-410). Özellikle son yirmi yılda, kendilerini “öğrenen şehir” olarak niteleyen şehirlerin sayısı sürekli olarak artmaktadır (Preisinger-Kleine, 2013: 522).

3.1. Öğrenen şehirlerin gelişimi ve tanımlanması

Uluslararası Öğrenen Şehirler Platformu’nun temel fikirleri ve öğrenen şehirlerin gelişimi yeni değildir. Mekan temelli öğrenme fikri uzun zamandır mevcuttur. Kökleri Antik Yunan’a kadar geriye götürülebilmekle birlikte öğrenen şehirlerin doğuşu 1972’de OECD’nin “Eğiten Şehirler” (*Educating Cities*) isimli yedi şehir projesi ile

başlamaktadır. Viyana, Edinburg, Kakegawa, Pittsburg, Edmonton, Adelaide ve Gothenburg ekonomik performanslarını geliştirmek için strateji ve politikalarının odağına eğitimi koymuş ve bu deneyim, dünyadaki diğer şehirler için örnek bir modele dönüşmüştür. Çok daha geniş boyutta bir gelişmenin başlaması ise 1990'ları bulmuştur. Bu on yılın ilk yarısında her ikisi de bilgi ve eylemin sınırlarının geriye itilmesine yardımcı olan iki konferans gerçekleştirilmiştir. 1992'de OECD sponsorluğunda Gothenburg'taki 2nci Uluslararası Eğiten Şehirler Kongresi Barselona merkezli ve tüm dünya çapında 370 şehirden fazla üyeye sahip olan Eğiten Şehirler Uluslararası Birliği'ni başlatmıştır. Roma Konferansı ise 1996'da Avrupa Yaşam Boyu Öğrenme Girişimi ve Amerika Eğitim Konseyi tarafından düzenlenmiş ve Yaşam Boyu Öğrenme Dünya Girişimi'ni oluşturmuştur. Bugün bu girişim mevcut olmamakla beraber 1990'larda doğrudan öğrenen şehir bilgisinin gelişimini teşvik etmesi açısından önem taşımaktadır (Biao, Esaete and Oonyu, 2013: 474-475; Németh, 2020: 69).

OECD'nin projesinden yıllar sonra, diğer bir hükümetler arası örgüt olan UNESCO, dünyada binlerce şehrin öğrenen/eğiten şehirler inşa etmekte olduğu gerçeğine dayanan küresel bir öğrenen şehir ağını gerçekleştirmek için yeni bir plan girişiminde bulunmuştur (Németh, 2020: 72). Bu girişim genel olarak şehirleri harekete geçirecek küresel bir ağ yaratma ve yaşam boyu kişisel gelişimi, eşitlik ve sosyal adaletin gelişimini, uyumlu sosyal bütünlüğün muhafazasını ve sürdürülebilir refahın yaratımını hızlandırmak için bütün insan potansiyelini geliştirmek ve zenginleştirmek amacıyla kaynaklarını her bir sektörde nasıl verimli kullanacağını gösterme amacına sahiptir (Osborne, Kearns ve Yang, 2013: 409). Bu, açıkça, öğrenmeyi politikalarının ve stratejilerinin önüne koyan şehirlerin inşasının dikkate değer şekilde dünya çapında yaygınlaştığını gösterir. Ağın amacı, yaşam boyu kişisel gelişimi teşvik etmek, eşitliği ve sosyal adaleti geliştirmek, uyumlu sosyal bütünlüğü sürdürmek ve sürdürülebilir refah yaratmak için bütün insan potansiyellerini geliştirmek ve zenginleştirmek amacıyla şehirleri harekete geçirmek ve kaynaklarını her sektörde verimli bir şekilde nasıl kullanacaklarını göstermek için küresel bir platform yaratmak ve geliştirmektir. UNESCO Küresel Öğrenen Şehirler Ağı şehirlerin kendini öğrenen şehirlere doğru geliştirebileceği ve yurttaşları için daha iyi çevreler yaratabileceği uygun araçlar sunmak amacıyla yenilikçi ve yerinde bir girişim olma niyetindedir (Németh, 2020: 73).

UNESCO'yu destekleyen Çin, Pekin'de ortaklarla birlikte çalışarak UNESCO Öğrenen Şehirler 1nci Uluslararası Konferansı'na ev sahipliği yapmayı kabul etmiştir (Boschier, 2018: 427). Böylece UNESCO'nun kılavuz bilgilerine ve öğrenen şehirlerin anahtar özelliklerine dayanarak UNESCO'nun ilk koordine edilmiş öğrenen şehirleri 2013 sonbaharında 102 farklı ülkenin katılımıyla UNESCO Öğrenen Şehirler 1. Uluslararası Konferansı süresince Pekin'de toplanmıştır (Németh, 2020: 73; URL-1). Konferansın sonunda Öğrenen Şehirlerin İnşasında Pekin Bildirgesi oybirliği ile kabul edilmiş, etkili ve hep alıntılanan bir belge olmuştur (Boschier, 2018: 428). Bu bildirmede ve konferansta kabul edilen *Öğrenen Şehirlerin Temel Özellikleri* belgesinde anahtar çıktılar ve öğrenen şehrin tanımına yer verilmiştir. Buna göre; “öğrenen bir şehir herkes için yaşam boyu öğrenmeyi teşvik eden bir şehirdir. Bütün sektörlerde temel eğitimden yüksek eğitime kadar kapsayıcı öğrenmeyi teşvik etmek için kaynaklarını etkin bir şekilde mobilize eder. Ailelerde ve topluluklarda öğrenmeyi yeniden canlandırır; işyerlerinde ve işyerleri için öğrenmeye olanak sağlar; modern teknolojilerin kullanımını genişletir, öğrenmede kaliteyi ve mükemmelliği iyileştirir; yaşam boyunca bir öğrenme kültürünü geliştirir. Böylece şehir bireysel güçlendirmeyi ve sosyal

içermeyi, ekonomik kalkınmayı ve kültürel refahı ve sürdürülebilir kalkınmayı sağlamlaştıır” (Wheeler, 2017: 246).

Öğrenen Şehirler 1nci Uluslararası Konferansı'nın üzerinden iki yıl geçtikten sonra (Eylül 2015'te) Meksiko City'de “Sürdürülebilir Öğrenen Şehirler İnşa Etmek” teması ile 2nci Uluslararası Öğrenen Şehirler Konferansı düzenlenmiştir ve bu konferansta “Sürdürülebilir Öğrenen Şehirlerde Mexico City Bildirgesi” kabul edilmiştir (URL-1). Bu bildirge değerli bir katkı olmuş ve öğrenmeyi Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri'ni savunmak için gerekli bir mekanizma olarak ön plana almıştır (Boschier, 2018: 428-429).

Öğrenen Şehirler 2nci Uluslararası Konferansı'nın üzerinden iki yıl geçtikten sonra (Eylül 2017'de) İrlanda'nın Cork şehrinde 3 ncü Uluslararası Öğrenen Şehirler Konferansı düzenlenmiştir. Bu konferansta Sürdürülebilir Kalkınma Hedef 4 ‘herkesi kapsayan ve herkese eşit derecede kaliteli eğitim sağlamak ve herkese yaşam boyu eğitim imkânı tanımak’ ve Hedef 11 ‘kentleri ve insan yerleşim yerlerini herkesi kucaklayan, güvenli, güçlü ve sürdürülebilir kılmak’ temelinde öğrenen şehirlerin gelişimi değerlendirilmiştir (URL-1).

Gündem 2030'un yaratılması süreci öğrenen şehirleri daha fazla canlandırmıştır. Yerel ve Bölgesel Yönetimlerin Küresel Özel Görev Komitesi'nin işaret ettiği gibi, “şehirler ve bölgeler yoksulluk ve eşitsizliklerin ele alındığı, sağlık ve eğitim hizmetlerinin sağlandığı, ekosistemlerin korunduğu ve insan haklarının garanti altına alındığı yerlerdir”. Öğrenen şehirler yalnızca Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerinden 4ncü ve 11nci maddeleri karşılamak için değil, aynı zamanda; yoksulluğun, eşitsizliklerin ve çevresel sorunların ele alınmasına yardımcı olabilecek bir yaklaşım olarak benimsenmiştir (Popovic vd., 2020: 35).

Öğrenen şehirler kavramı, öğrenen şehir pratiklerinin yaşam boyu öğrenmenin her yaştan, örgün, yaygın ve sargın eğitimin bütün düzeylerinde ve farklı sektörler ve alanlarda bütün ölçeklerini başarıyla bütünleştirebilecekleri gerçeği nedeniyle eğitim sektörü tarafından da kabul edilmiştir (Popovic vd., 2020: 35). Şehirler içinde yaşayanları öğrenmeye teşvik edecek tesislere, olanaklara ve potansiyele sahiptir (URL-1). Aktivistler belediye başkanına yollar, çöp toplama, geri dönüşüm, su, atık su boşaltımı gibi beledi sorumluluklarına ek olarak öğrenmeyi eklemeyi sorduklarında ilk cevap genellikle: “Üniversitemiz var! Şimdi öğrenmeyi eklemek mi? Neden?” şeklinde olur. Birçok yerde geleneksel belediye sorumluluklarını yerine getirmek bile bir mücadele iken öğrenme fikrine karşı bir direnç vardır. Diğer bazı yerlerde ise belediye başkanları ve yurttaşlar öğrenen bir şehir olmanın ne anlama geldiği ile ilgili merak duyarlar. “Öğrenen bir şehir nedir? Ortalama bir yurttaş öğrenen bir şehri diğer şehirlerden ayıran farkı bilecek midir? Orada bir üniversitemiz var, bu bizim öğrenen şehir olduğumuz anlamına mı gelir? Ünlü bir romancı kahve dükkanının yanındaki evde yaşıyor, bu sayılır mı? Peki Santiago Calatrava tarafından tasarlanan postmodern sanat galerimiz herhangi bir şey ifade eder mi?” (Boschier, 2018: 419-422).

“Öğrenen bir şehir, kasaba veya bölge öğrenmenin temel refah, toplumsal istikrar ve kişisel tatminin gelişimindeki anahtar rolünü tanır ve anlar ve tüm yurttaşların tam potansiyelini geliştirmek için bütün insani, fiziksel ve finansal kaynaklarını hassas ve yaratıcı bir şekilde harekete geçirir” (Han and Makino, 2013: 444). Öğrenen Şehirlerin İnşasında Pekin Bildirgesi öğrenen şehri eğitimin bütün

düzeylerini içerici öğrenmeyi motive etmek için her sektörde kaynaklarını aktif bir şekilde mobilize eden bir şehir olarak tanımlar (Thummaphan and Sripa, 2022: 1-2).

Faure Raporu'nda ortaya konulan ve daha sonra Delors Raporu'nda geliştirilen öğrenen toplum fikriyle ilişkili olarak öğrenen şehirler genelde yaşamın bütün seviyelerinde öğrenmeyi teşvik eder ve bunun gerçekleşebileceği bütün mekanları ve bütün öğrenme biçimlerini kabul eder (Webb et al., 2020: 424). UNESCO öğrenen şehir yaklaşımı, yaşam boyu öğrenmeyi bütün sektörlerde ve ailelerden topluluklara, yerel yönetimlere ve ulusal düzeye kadar bütün düzeylerde uygulamak için pratik, bütüncül ve kapsamlı bir yoldur. Öğrenen şehirler örgün ve yaygın yollarla geniş ve esnek yaşam boyu öğrenme olanakları sağlayan kapsayıcı ve sürdürülebilir öğrenme sistemlerini hızlandırır. Sağlığı, esenliği, zenginliği ve yurttaşların sivil katılımını teşvik eden kapsayıcı, sürdürülebilir, yaratıcı ve girişimci topluluklar yaratılmasına yardımcı olur (Erkkila, 2020: 87).

Öğrenen şehirler içindeki eylem araştırmalarını yürütürken dikkate alınacak dört alan; yeşil şehirler, sağlıklı şehirler, ekonomik olarak güçlü şehirler ve sosyal olarak uyumlu şehirleri içermektedir (Watson and Wu, 2015: 14-16). Bunları açıklarsak;

- Yeşil şehirler; şehir ve/veya bölge içindeki çevresel desteklere ve iyileştirmelere odaklanır. Ekonomik, sosyal ve çevresel olmak üzere sürdürülebilir kalkınmanın üç ayağını dengelemek için çalışır.
- Sağlıklı şehirler; bireysel ve topluluk sağlığına ilişkin fiziksel ve sosyal çevreyi kapsar. Dünya Sağlık Örgütü bu ideolojiyi sağlık eşitsizliklerini azaltmak, anne ve çocuk sağlığını desteklemek, iyi sağlığı optimal toplumsal işleyişe bağlamak şeklindeki sağlıklı şehir hedefleri ile benimsemiştir.
- Ekonomik olarak güçlü öğrenen şehirler; literatürde bulunan bütün öğrenen şehir temalarının hemen hepsinin odağının bir parçasıdır. Refah, iş yaratma, mesleki beceri inşasına odaklanmanın yanı sıra ekonomik yaklaşım, aynı zamanda yaratıcı bir eğilimi de desteklemelidir. Örneğin, 2004 yılında UNESCO Yaratıcı Şehirler Ağı'nı başlatmıştır. Bu yaklaşım ekonomik kalkınmayı şehirlerde topluluğun ve kültürün büyümesine bağlar. Yaratıcı şehirlerin toplumdaki yerel yaratıcı endüstrileri teşvik ettiği ve bunun ekonomik büyümeyi, kültürel ürün ve hizmetlerin yaratımı, üretimi ve tüketimini ve yerel kültür içinde bulunan çeşitlilik anlayışını teşvik ettiği fikridir.
- Sosyal olarak uyumlu öğrenen şehirler; bireysel ve topluluk mutluluğu, uyum, barış ve toplumsal adalet ile ilgilenir. Layard Kolombiya Üniversitesi'nin düzenlediği Dünya Mutluluk Raporu, sosyal, ekonomik, yeşil ve sağlık şeklindeki dört bakış açısını bütünleştirmektedir. "...eğer akılcı davranırsak, yaşam kalitesini yükseltirken Dünya'yı da koruyabiliriz...bunu insanın çevreye olan zararını azaltırken ...mutluluğu arttıran yaşam tarzlarını ve teknolojileri benimseyerek yapabiliriz" şeklinde bir eylem çağrısında bulunmaktadır.

3.2. UNESCO Öğrenen Şehirler Küresel Ağı

Hamburg-kökenli UNESCO Yaşam Boyu Öğrenme Enstitüsü 2013'te öğrenen şehirler hakkında bilgi üretmede ve öğrenen şehirlerin yaratılmasını teşvik etmede yönlendirici bir merkez olarak Öğrenen Şehirler Küresel Ağı'nı kurmuştur (Boschier, 2018: 432). Öğrenen Şehirler Küresel Ağı, UNESCO'nun şehirlere gelişim süreci

boyunca ihtiyaç duydukları uzmanlık, kılavuzluk ve desteği sağlamak amacıyla fikirlerin paylaşımını teşvik etmek ve öğrenen şehirleri desteklemek için aracı olmuştur (Wheeler, 2017: 247).

Öğrenen Şehirler Küresel Ağı, tüm yaş grupları çapında öğrenme katılımını arttırmak ve örgün, yaygın ve sargin eğitim yoluyla öğrenmenin etkililiğini ve kalitesini iyileştirmek için fikirleri paylaşmak ve daha kapsayıcı eğitim ve öğrenme sistemleri inşa etmek amacıyla kurulmuştur. Ağın 2013'te başlatılmasıyla UNESCO temelden yüksek eğitime kapsayıcı öğrenme; işyerlerinin sürdürülebilir büyümesi; toplulukları yeniden canlandırma; bir yaşam boyu öğrenme kültürünü besleme; yerel, bölgesel ve ulusal ortaklıkları teşvik etme ve çevresel zorunlulukları yerine getirmeyi teşvik etmek amacıyla fikirler ve uygulamaları mübadele edebilmek için aktiviteler ve konferanslar organize ederek gündeme yön vermiştir (Webb et al., 2020: 423).

Bu ağda gönüllü katkılar kabul edilmekle birlikte herhangi bir üyelik ücreti bulunmaz. Üyelerin yaşam boyu öğrenmeye ve öğrenen şehir olmaya ilişkin vizyonu ve "Öğrenen Şehirlerin İnşası için Pekin Bildirgesi"ni benimsemiş olması gerekir. Bu ağ; üyeler arasında ortaklıklar ve bağlantılar kurulmasını sağlayarak diyalog ve iş birliğine dayalı öğrenmeye ve kapasite geliştirmeye olanak tanıyarak daha fazla öğrenen şehir inşa edilmesi için gerekli bilgi, araç ve dokümanların temin edilmesini sağlar. Böylece şehirler dinamik bir küresel ağın parçası olarak gerekli desteği elde ederek bağlantılarını güçlendirir ve uygulamalarını sergileme fırsatı elde etmiş olur (URL-1). Ayrıca uygulamalı örnekler ulusal, bölgesel ve uluslararası düzeylerde dinamik bir yerel otoriteler ağının üyeleri olan şehirlerin öğrenen şehirler olarak büyüme ve rekabetçiliklerini hızlandırdıklarını yansıtmaktadır (Németh, 2020: 72).

3.3. Öğrenen şehirlere dünyadan uygulama örnekleri

Mevcut her bir öğrenen şehir bilgi ve uygulamanın farklı bir anlayışını ve mekânın özgüllüğünü uyumlu hale getirmenin farklı stratejilerini geliştirmiştir (Preisinger-Kleine, 2013: 525). Yani öğrenen bir şehir inşa etmenin tek bir doğru yolu yoktur. Mısır'daki bir öğrenen şehir, Namibiya, Yeni Zelanda, Nijerya veya Nagazaki'dekiyle benzer olmayacaktır. Bazı yerlerde yerel yöneticiler öğrenen şehri toplumsal istikrarı (Çin gibi), refahı (Kore gibi), kültürel farkındalığı (Japonya gibi) geliştirmek veya küreselleşmenin sözde ayrıcalıkları tarafından geride bırakılmış hoşnutsuz yurttaşları yatıştırmak için bir araç olarak düşünür. Kore'de bütün şehirler için her bir yurttaşın evinden yürüyerek beş dakikadan daha az bir mesafede bir kütüphaneye, öğrenen bir merkeze veya bir topluluk merkezine sahip olmak zorunluluğu vardır. Bazı yerlerde öğrenen şehirler toplulukları hedefler; diğerlerinde odak kişisel gelişim üzerinedir (Boschier, 2018: 422-423).

Literatürde başarılı öğrenen şehir modeline ilişkin verilen örnekler genellikle Pecs (Macaristan) ve Cork (İrlanda) örneklerinde yoğunlaşmaktadır. Küresel bir öğrenen şehir olarak Pecs'in Küresel Şehirler Uluslararası Ağı Raporu'nda vurgulanan ve UNESCO Yaşam Boyu Öğrenme Enstitüsü web sitesine ve yayınlarına dahil edilen özel odak, Pecs'in yüksek kültürün çok kültürlü, çok etnikli, çok dilli ve çok dinli boyutları tarafından etkilendiği bir kültür şehri olduğudur (Németh, 2020: 77-78). Pecs Üniversitesi her zaman Pecs öğrenen şehir modelinin gelişiminde anahtar bir rol oynamıştır. Pecs Öğrenen Şehir-Bölge Forumunun temeli 13 farklı eğitim, staj ve kültür kurumu arasında Pecs ve Baranya bölgesinin yerel ve bölgesel otoriteleri ile Ticaret ve Sanayi Odası ile birlikte resmi olarak 2010'da atılmıştır. Diğer taraftan Pecs

Üniversitesi 2016’da Pecs şehri ve çevresindeki anahtar roldeki yaşam boyu öğrenme sağlayıcıları arasında işbirlikçi eylemlerin daha fazla gelişimine yardımcı olabilecek UNESCO’nun Küresel Öğrenen Şehir Ödülüne hazırlık yapmak amacıyla UNESCO’nun Küresel Öğrenen Şehirler Ağı’na yakın bağlarının gerçekleştirilmesine ön ayak olmuştur. Bu bağlamda Pecs Üniversitesi ve belediyesi hem öğrenen şehir kavramının hem de forumun gerçek bir öğrenen topluluğa doğru yayılabileceği yıllık bir öğrenme festivali yapmak amacıyla Öğrenen Şehir/Bölge Forumu’nu kullanmak için bir kampanya başlatmaya karar vermiştir (Németh, 2020: 75-77).

Pecs’in Öğrenen Şehir Programı 1nci Öğrenme Festivalini 15-16 Eylül 2017’de gerçekleştirmiş ve topluluğun okul çağından emekli bireylerine kadar yerel sakinlerinin katılımına dayanan özel programları ile 70’den fazla örgüt ve kurumun da dahil olduğu bir festival olmuştur. Pecs’in Öğrenen Şehir Programı ve Öğrenme Festivali başlangıcından beri yerel ve bölgesel işletmeler, kurumlar ve yerel Ticaret ve Sanayi Odası gibi diğer piyasa yönelimli gruplar ile bağlantı ve ortaklık inşasını vurgulamıştır. Öğrenme festivalinin başlatılması katılımın artmasına, topluluk öğrenmesinin büyüyen ihtiyaçlarına, nesiller arası iş birliğine ve şehrin geri kalmış, az gelişmiş bölgelerinin içerilmesine işaret etmeye yardımcı olmuştur. 20-22 Eylül 2018’de ikinci kez programları ile festivale aktif bağlılık ve katılımlarıyla devam edeceklerini iddia eden 70’ten fazla örgüt ve kurumla birlikte Pecs 2nci Öğrenme Festivali gerçekleştirilmiştir. Festivalin planlanması ve gelişiminde çok sayıda insan birlikte çalışmış ve anaokulu düzeyinde hasat festivalinden yaşlı yurttaşlar için özel öğrenme aktivitelerine kadar uzanan aktiviteler ile birçok topluluk bir araya getirilmiştir. Ayrıca bu ilerleyiş ile uyumlu olarak, “Öğrenen Şehirler ve Kültürler Beraber Çalışıyor” konusunu tartışmak için birçok katılımcı ile özel bir Öğrenen Şehir Konferansı organize edilmiştir. 70’ten fazla katılımcı örgüt ve kurum 120 program yürütmüştür. Renkli programları, çoğunluğu nesiller arası interaktif olayları, dersleri, sunumları, oyunları, konserleri, diyalogları içinde öğrenmenin tekrar neşeyi, eğlenceyi, topluluk inşasını, özeni ve birliği gösterebildiği bir durum olması sağlanmıştır. Böylece konferans, Pecs şehir merkezinde yaşam boyu öğrencilerinin büyük bir bölümünü kapsamıştır (Németh, 2020: 77-79).

Pecs Öğrenen Şehir-Bölge Forumu’na ve Öğrenme Festivaline kıyasla katılımcı ölçeği büyük ölçüde daha fazla olan ve yerel yenilik uygulamalarını ve küresel şehirler ağı ile olan ilişkileri bir araya getiren UNESCO’nun PASCAL ile ortaklık içinde bir pilot proje olarak gerçekleştirdiği Öğrenen Mahalleler Projesi ile Cork Öğrenen Şehir Forumu farklı tipten tedarikçilerin sunduğu yaklaşık 500 katılımcısı ile her yıl bir hafta süren festivale dönüşmüştür. Cork’un Yaşam Boyu Öğrenme Festivali derin topluluk köklerine sahiptir ve kültürler arası ve nesiller arası büyük amaçlarla katılımcı eylemlere adanmıştır. Bu bakımdan yetişkin ve yaşam boyu öğrenme programlarını şekillendirmede önemli bir rol oynar ve etkinliklerde, toplantılarda, katılımı artırma odağına dayanır. Ayrıca festival, “Yaşam İçin Öğrenme: Yetişkin Eğitimi Üzerine Beyaz Belge” isimli 2000 tarihli hükümet belgesini takiben kurulmuş olan 10 Topluluk Eğitim Ağı’nı birbirine bağlar. Bu ağlar festivalin parçası olarak eylemler ve programlar sunar ve örneğin dezavantajlı gruplar gibi topluluktaki belirli gruplara yönelik özel bir yaklaşıma sahiptir. Seçkin paydaşlar grubu programlarının planlanmasında ve başarısında önemli bir rol oynar (Németh, 2020: 79-80).

Pecs ve Cork’un öğrenen şehir modellerinde bazı benzerlikler ve farklılıklar tespit edilebilir: Her ikisi de başkent olmaması sebebiyle benzerdir. Her ikisi de Lizbon

on yılı boyunca –Corks başında Pecs sonunda olmak üzere- Avrupa Kültür Başkentliği yapmıştır. Her ikisi de öğrenme yoluyla vizyon ve misyonlarını yeniden kavramsallaştırmak için topluluklarının, geleneklerinin ve kültürel aktivitelerinin, kurumlarının ve diğer muteber oluşumlarının özel değerlerini kullanmıştır. Her ikisi de bir öğrenme festivali aracılığıyla öğrenmeyi kutlamak için yurttaşlarının gönüllü çalışmalarına ve katılımlarına dayanmaktadır. Bununla birlikte Pecs’in yalnızca 1.000-1.500 kişi arasında sınırlı bir kamu ilgisine sahip üç tane öğrenme festivali organize etmesine karşın Cork, güçlü topluluğuna ve politik bağlılığa ve katılıma dayanarak birçok festival organize etmiştir. Her ikisi de öğrenen şehir gelişiminde ve yeniliğinde uluslararası ortaklıklara ve ağlara açılmıştır. Her ikisi de baskın olarak öğrenen şehir yeniliklerinin katılımcı yönüne odaklanmıştır ve böylece programlarında ve etkinliklerinde yetişkin ve yaşam boyu öğrenci bağlılığını desteklemiştir. Son olarak, her ikisi de öğrenen şehir olmayı amaçlamak ve haliyle bir UNESCO küresel öğrenen şehri olarak seçilmeye başvurmak için önceki kültürel başkent statülerini kullanmıştır. Pecs’teki yetişkin eğitimi ve öğretimi büyük ölçüde devlet monopolü ile işgücü piyasasına odaklanan deforme olmuş bir yapıya sahipken nüfusunun daha geniş ölçekte olmasına dayanarak Cork yetişkin eğitimi kurumlarının görece daha gelişmiş ve dengeli yapısına sahiptir (Németh, 2020: 81-82).

Hem kültürel başkent statüsüne sahip olup hem öğrenen şehir olarak seçilen bir başka şehir, 2022 yılının Avrupa Kültür Başkenti olan Litvanya’nın Kaunas şehridir. 2016 yılında Öğrenen Şehirler Küresel Ağı’na üye olan Kaunas, sahip olduğu geniş bilgi birikimi ile yurttaşlarına yeterli yaygın ve örgün öğrenme olanakları sağlayarak öğrenmeyi teşvik etmeyi amaçlamıştır. Bu doğrultuda şehir ve üniversite arasında güçlü bir iş birliği kurulmuş, paydaşların temsilcilerinden ve vatandaş gruplarının ve diğer kuruluşların üyelerinden oluşan bir yerel kurul oluşturulmuş ve böylelikle sosyal uyum güçlendirilmiştir. Şehir sosyal, kültürel, ekonomik bütün açılardan ve eğitim-öğretim olanakları açısından son derece zengin olup öğrenmenin şehir genelinde daha da yaygınlaştırılması için plan ve projeler yürütülmeye devam edilmektedir (Bilgimöz ve Uygur, 2022: 60).

4. Öğrenen şehirler ve Türkiye’deki uygulamaları

2013 yılında UNESCO’nun Öğrenen Şehirler Küresel Ağı’nı kurmasıyla birlikte ağa 61 ülkeden 229 şehir üye olup bunlar arasında üye şehir sayısı itibariyle birinci sırada gelen ülke Güney Kore olmuştur (Bilgimöz ve Uygur, 2022: 54). Türkiye şehirlerinin de konuya ilgisi çok geçmeden başlamış ve 2016 yılından itibaren Türkiye’den üye şehirler kabul edilmeye başlanmıştır. Halihazırda Türkiye 2009 tarihli Yaşam Boyu Öğrenme Strateji Belgesi ile yaşam boyu öğrenmeye olan bağlılığını ilan etmiştir.

Bu belge, Türk toplumunda meydana gelen teknolojik ilerlemeye, iş piyasasındaki dönüşümlere ve diğer dramatik değişikliklere yanıt veren bir yaşam boyu öğrenme sistemi oluşturmayı amaçlamaktadır. Belgeye göre yaşam boyu öğrenme, bireylerin bilgilerini, becerilerini, ilgilerini, niteliklerini ve istihdam olanaklarını geliştirmek için hayatlarının herhangi bir döneminde katıldıkları herhangi bir öğrenme faaliyeti olarak tanımlanır (URL-2). Ayrıca On birinci Kalkınma Planı’nda “İnsan Kaynağı Politika ve Tedbirler” “Mesleki eğitim, işgücünün niteliğini yükseltmeye yönelik geliştirilecektir” vurguları bulunmaktadır.

Türkiye’de öğrenen şehir olma niyetinde olan şehirler öncelikle Türkiye Milli Komisyonu’nun onayını almak zorundadır. Aday olan bir şehir belediyesi, UNESCO Türkiye Millî Komisyonuna ve UNESCO Yaşam Boyu Öğrenme Enstitüsüne başvuru dosyalarını sunar. Ancak ilçe belediyeleri UNESCO Öğrenen Şehirler Küresel Ağına başvuruda bulunamaz ([URL-1](#)).

Türkiye’den UNESCO Öğrenen Şehirler Küresel Ağı’na kabul edilen 9 üye şehir mevcuttur. 2016 yılında üyeliğe kabul edilen ilk şehir Eskişehir olup ardından 2017 yılında Konya, 2019 yılında Hatay, 2020 yılında Afyon-Balıkesir-İzmir ve 2022 yılında Bursa-Sakarya ve Yozgat şehirleri öğrenen şehir programını uygulamaya başlamıştır. Bu başlık altında üyeliğe kabul edilme tarihlerine göre üçer grup halinde üye şehirlerdeki uygulama örneklerine yer verilmesi yararlı görülmektedir.

4. 1. Eskişehir (2016)-Konya (2017)-Hatay (2019)

Türkiye’den ilk öğrenen şehir üyesi olan Eskişehir’in öğrenen bir şehir olarak temel vizyonu, ‘şehir, yurttaşları eğiten bir okuldur’ şeklindedir. Şehrin öğrenmeye olan bağlılığı, iki üniversite ve bir açık öğretim fakültesi kurulmasıyla da görülmektedir. İnsanların sosyo-ekonomik durumları, etnik geçmişleri veya cinsiyetleri fark etmeksizin öğrenme olanaklarına eşit erişimlerini sağlamak, proje ve kapasite gelişiminde diğer öğrenen şehirler ile olan iş birliğini daha ileri düzeye taşımak öğrenen bir şehir olarak Eskişehir’in hedefleri arasındadır. Şehir, dezavantajlı ve marjinalleştirilmiş insanlara yardım etmeye ve sosyo-ekonomik kalkınmalarını çeşitli kamusal öğrenme olanakları yoluyla teşvik etmeye odaklanmıştır. Belediye kamusal hizmetleri her bir birey için erişilebilir kılmaya odaklanan çok çeşitli politikalar benimsemiştir. Bu, bölgesel eğitim merkezlerinde sunulan kurslar için online kayıt imkanını, engelli bireyler için kamusal ulaşımı güçlendirmeyi ve bütün halka açık öğrenme olanaklarına ulaşımını sağlamayı içerir ([URL-3](#)).

Öğrenen bir şehir olarak Konya’nın vizyonu, şehir sakinlerinden gelen artan talep nedeniyle özellikle informal öğrenmeye büyük bir önem atfetmek, zengin tarihi geçmişi ve üniversite kültürünü zenginleştirmektir. Konya’da üç tanesi devlet, iki tanesi vakıf olmak üzere toplam beş üniversite bulunmaktadır. Konya’da formal eğitim programlarının ardından informal öğrenmeye ilgi duyan yurttaşlar için birçok aktivite sağlanmıştır. Şehir üniversitede eğitim görmeyenler, ev hanımları, emekli veya engelli kişiler için geniş çeşitlilikte informal eyleme sahiptir ([URL-4](#)).

Türkiye’den hem yaratıcı hem öğrenen şehir programına dahil olan ilk şehrimiz olan Hatay, EXPO 2021’de ev sahipliği yapmıştır. Hatay Büyükşehir Belediyesi’nin 2020-2024 yıllarını kapsayan Stratejik Planı’nda vizyonu “doğasını, tarihini ve kültürel zenginliğini yaşatarak turizm potansiyelini iyi değerlendiren, çağdaş değerleri benimseyen, refah seviyesini ve eğitim düzeyini destekleyici projelerde yer alan, halkının kendini her bakımdan güvende ve mutlu hissettiği kent olmak” şeklinde belirlenmiştir ([URL-5](#)).

Söz konusu üç şehir yönetiminin 2020-2024 yıllarını kapsayan Stratejik Planlarında yer alan öğrenen şehir ile ilgili amaç ve hedefler, şehrin diğer üyelikleri, öğrenen şehir olmada rol oynayan paydaşlar, ortak ve farklı uygulamaları içeren karşılaştırmalı tablosu aşağıdaki şekilde sunulabilir:

ÜYE ŞEHİR	Diğer üyelikler/programlar/işbirlikleri	Stratejik Plan amaç	Stratejik Plan hedefler	Paydaşlar	Ortak uygulamalar	Farklı Uygulamalar
-----------	---	---------------------	-------------------------	-----------	-------------------	--------------------

ESKİŞEHİR	Türk Dünyası Kültür Başkenti, UNESCO Somut Olmayan Kültürel Miras Başkentliği	Eskişehir’de eğitim, kültür, sanat ve spor faaliyetlerini günlük yaşantının bir parçası haline getirmek (URL-6)	Yaşam boyu öğrenme faaliyetlerinin artırılması ve yaygınlaştırılması, Sanatsal ve kültürel etkinliklerin zenginleştirilerek sürdürülmesi, Spor kültürünün tabana yayılması ve sportif faaliyetlerin artırılması (URL-6)	Halk Eğitim Merkezleri, Üniversiteler, Sivil Toplum Kuruluşları, Eskişehir Büyükşehir Belediyesi Sanat Meslek Eğitim Kursları (ESMEK), İl Millî Eğitim Müdürlüğü Hayat Boyu Öğrenme Birimi	Öğrenme şenlikleri, mesleki eğitim programları	Kocakır Ekolojik Şehir Projesi (URL-7)
KONYA	Tarihi Şehirler Ligi, Anadolu Medeniyetleri Belediyeler Birliği, Birleşmiş Kentler ve Yerel Yönetimler, Uluslararası Tarım Şehirleri Birliği	Benim Şehrim Konya’da milli ve manevi değerlerine bağlı gençliğin yetişmesini, ekonomiye katkı sağlayıcı mesleki yeterlilik eğitimlerinin verilmesini, sağlıklı nesiller için spor, gençlik ve eğitim hizmetlerinin yürütülmesini sağlamak. (URL-8)	Yetişkinler için meslek edindirme kursları açmak, Çocuk ve gençleri sürekli eğitimlerle geleceğe hazırlamak vb. (URL-8)	Halk Eğitim Merkezleri, Üniversiteler, Sivil Toplum Kuruluşları, Konya Büyükşehir Belediyesi Meslek Edindirme Kursları (KOMEK), Selçuklu Belediyesi, İl Millî Eğitim Müdürlüğü Hayat Boyu Öğrenme Birimi	Öğrenme şenlikleri, mesleki eğitim programları	Büyükşehir Belediyesi Konya Katı Atık Yönetimi Projesi ile metan gazından elektrik enerjisi üretimi tesisi kurulması, Selçuklu Belediyesi’nin Akıllı Atık Toplama Sistemi ile yer altı çöp konteynrlarına sensörler yerleştirilmesi (Gürcan ve Açıksoz, 2023: 586).
HATAY	EXPO 2021	Kültürel ve sosyal hizmetlerin etkin sunumu ile dezavantajlı (kadın, çocuk, yaşlı, engelli vb.) kesimlerin güçlendirilerek sosyal hayata katılımlarının artırılması (URL-9).	Kültür, sanat ve sportif faaliyetler ile toplumsal gelişimin desteklenmesi (URL-9).	Hatay Büyükşehir Belediyesi Meslek Edindirme Kursları (HATMEK), Halk Eğitim Merkezleri, İl Millî Eğitim Müdürlüğü Hayat Boyu Öğrenme Birimi	Öğrenme şenlikleri, mesleki eğitim programları	6 Şubat’ta yaşanan deprem felaketi sonrasında çalışabilir nüfusu tekrar iş sahibi yapabilmek için çalışma, kapasite geliştirme, yeni girişimlere ve iş birliklerine çalışma ortamı oluşturma hedefiyle “Topluluk Merkezleri” projesinin hayata geçirilmesi (URL-10).

4.2. Afyon-Balıkesir-İzmir (2020)

Hatay’ın ardından Türkiye’den hem yaratıcı hem öğrenen şehir programlarına dahil olmaya hak kazanmış olan Afyon’da biri Afyonkarahisar Sağlık Bilimleri Üniversitesi, diğeri Afyon Kocatepe Üniversitesi olarak eğitim-öğretim faaliyetlerini

sürdüren iki adet üniversite bulunmaktadır. Afyon Belediyesi'nin 2020-2024 yıllarını kapsayan Stratejik Planı'nda vizyonu "Geleceğe güvenle bakan, gelişimde ve değişimde öncü, yaşanabilir çevre yönetimini oluşturmuş ve teknolojik gelişmeleri bünyesinde barındıran marka bir şehir olmak" olarak şeklinde belirlenmiştir (URL-11).

Balıkesir Büyükşehir Belediyesi'nin 2020-2024 yıllarını kapsayan Stratejik Planı'na göre vizyonu, "coğrafyasının gücünü, tarımsal üretim çeşitliliğini ve tarihsel birikimlerini, temiz sanayi ve yüksek teknoloji ile dünya markası gıda ürünlerine, temiz enerjiye, nitelikli sağlık ve turizm hizmetlerine dönüştürebilen, her bir ilçesinin kendine has marka unsurlarıyla, dünyaca kabul gördüğü, bütün mahalle ve sokaklarında kültürün, sanatın, sporun renkleriyle şehrin hayat bulduğu, Kuva-yı Milliye bilincinin beslediği milli değerleriyle, Dünya şehri Balıkesir..." şeklinde belirlenmiştir. Plana göre kentteki herkesin faydalanabileceği ve günün her saati açık olacak büyük bir kütüphane inşa edilecek ve kentte Büyükşehir Belediyesi liderliğinde tarım teması etrafında bir üniversite/enstitü açılacaktır. Ayrıca halkın her kesiminin hem mesleki hem sosyal hem sanatsal bilgi ve becerilerinin artırılması amacı ile ilçe belediyelerinin iş birliği ile Sosyal Etkinlik Merkezi kurulacaktır (URL-12).

Hatay ve Afyon'un ardından hem yaratıcı hem öğrenen şehir programlarına dahil olan bir diğer şehir olan İzmir'de Büyükşehir Belediyesi'nin 2020-2024 yıllarını kapsayan Stratejik Planı'nda vizyonu "gücünü, farklılıkların ahenk içinde bir arada yaşamasından alan, dünyadan öğrenen ve dünyaya ilham kaynağı olan, refahın, adaletin ve doğayla uyumun yaşamın her anıyla bütünleştiği bir şehir olmak" şeklinde belirlenmiştir. Bunun için sağlık ve kişisel gelişim konularında verilecek eğitimler, kültürel ve sanatsal eğitimler, tematik atölyeler, kent kültürü ve tarihine yönelik eğitimler, kitap okumayı özendirici etkinlikler arttırılacak ve dijital kütüphaneler açılacaktır (URL-13).

Söz konusu üç şehir yönetiminin 2020-2024 yıllarını kapsayan Stratejik Planlarında yer alan öğrenen şehir ile ilgili amaç ve hedefler, şehrin diğer üyelikleri, öğrenen şehir olmada rol oynayan paydaşlar, ortak ve farklı uygulamaları içeren karşılaştırmalı tablosu aşağıdaki şekilde sunulabilir:

ÜYE ŞEHİR	Diğer üyelikler/programlar/işbirlikleri	Stratejik Plan amaç	Stratejik Plan hedefler	Paydaşlar	Ortak uygulamalar	Farklı Uygulamalar
AFYON	UNESCO Yaratıcı Şehirler Ağı	Kent kültürü ve toplumsal birlikteliği arttıracak eğitim, kültür, sanat ve spor alanlarını geliştirmek (URL-14)	İstihdam olanağı sağlamak amacıyla halkımızın mesleki becerilerini geliştirmek (URL-14)	Afyonkarahisar Mesleki Eğitim Merkezi, Halk Eğitim Merkezleri, Üniversiteler, İl Milli Eğitim Müdürlüğü Hayat Boyu Öğrenme Birimi	Öğrenme şenlikleri, mesleki eğitim programları	
BALIKESİR	Birleşmiş Kentler ve Yerel Yönetimler Orta Doğu ve Batı Asya Bölge Teşkilatı, Marmara Belediyeler Birliği, Tarihi Kentler Birliği, Sağlıklı Kentler Birliği, Uluslararası Tarım Şehirleri Birliği	Sağlık ve sosyal alanda yaşam kalitesinin sürdürülebilir bir şekilde gelişmesine katkı sağlamak", "Sağlığı Geliştiren Şehir Balıkesir marka değerini oluşturmak (URL-11)	Aile Destek Eğitim Merkezi (ADEM) aracılığıyla aile ve anne adaylarına çocuk yetiştirme eğitimi vb. düzenlenmesi; meslek edindirme kursları düzenlenmesi; kadın kooperatifi kurulması;	Halk Eğitim Merkezleri, Üniversiteler, Balıkesir Büyükşehir Belediyesi Meslek Edindirme Kursları (BALMEK), İl Milli Eğitim Müdürlüğü Hayat Boyu Öğrenme Birimi, Balıkesir Çiftçi	Öğrenme şenlikleri, mesleki eğitim programları	Balıkesir Üniversitesi Eğitim Bilimleri Bölümü'nde "Hayat Boyu Öğrenme ve Yetişkin Eğitimi Anabilim Dalı" kurulması (URL-17)

			Çocuk Üniversitesi kurulması (URL-11)	Eğitim Merkezi (URL-15), Balıkesir Büyükşehir Belediye Konservatuarı (URL-16)		
İZMİR	UNESCO Yaratıcı Şehirler Ağı, Sağlık Kentler Birliği, Yavaş Kentler Birliği	Yaşayarak Öğrenme (URL-13)	Tüm insanları kapsayan, yenilikçi, eşit ve kaliteli bir yaşayarak öğrenme imkanı sağlanması ve herkes için hayat boyu öğrenme fırsatlarının desteklenmesi (URL-13)	Meslek Fabrikası Şube Müdürlüğü, Halk Eğitim Merkezleri, İl Millî Eğitim Müdürlüğü Hayat Boyu Öğrenme Birimi	Öğrenme şenlikleri, mesleki eğitim programları	Gezici Kütüphane uygulaması (URL-18)

4.3. Bursa-Sakarya-Yozgat (2022)

Hem yaratıcı şehir hem de öğrenen şehir programlarına dahil olan şehirlerimizden biri olan Bursa, İpek Yolu üzerindeki stratejik konumu sayesinde daima önemli bir kültür ve ticaret şehri olmuştur. Zengin tarihi, doğal güzelliği ve yerleşik sosyal ve ekonomik yapısı ile Bursa, “farklı kültürlerin bir araya geldiği şehir” olarak eğitim merkezlerinin sayısını artırarak ve yaşam boyu öğrenme ekosistemine dezavantajlı insanları da dahil ederek bütün düzeylerde eğitime eşit erişimi sağlamak, mesleki eğitimin yenilikçi modellerini yaratarak, yetişkin eğitime yeni yaklaşımlar ve yöntemler geliştirerek istihdamı ve teknolojik uyumu önceliklendirmek, bilimsel ve teknolojik gelişmeler kadar şehrin ekonomik yapısını yansıtan bir yaşam boyu eğitim vizyonu kurmak hedefini taşımaktadır (URL-19).

Bursa’da devlete ait iki ve bir özel olarak toplam üç üniversite eğitim-öğretim faaliyetlerine devam etmektedir. Öğrenen bir şehir olarak Bursa; kentsel istihdam, yenilikçilik ve girişimcilik ağı, kentin istihdam ve girişimcilik ekosisteminin sürdürülebilirliğini sağlamak için eğitim faaliyetleri yürütmektedir. Yerel ürünlerin üretimini ve satışını teşvik etmek, kırsal kesimde bireylerin yaşam koşullarını iyileştirmek ve kadın kooperatiflerinin ekonomik ve sosyal altyapısını güçlendirmek için eğitim olanakları ve öğrenme faaliyetleri sağlanmaktadır. Bursa Büyükşehir Belediyesi’nin 2020-2024 yıllarını kapsayan Stratejik Planı’nda vizyonu “çınarların gölgesinde, birlik beraberlik ve huzur içinde yaşanan mutlu bir dünya şehri Bursa” olarak belirlenmiştir (URL-19). Bursa’da ücretsiz sanat ve mesleki eğitim danışmanlık hizmetleri kapsamında sanatsal becerilerini geliştirmek ve bu sayede mesleki ve sosyal gelişimlerini sağlamak isteyen bireyler için eğitim kursları düzenlenmektedir. Gençler için seminerler, çalıştaylar, turnuvalar ve festivaller gibi eğitim, spor, sosyal, kültürel ve sanatsal etkinliklerin sergilendiği bir platform olarak Bursa Büyükşehir Belediyesi Gençlik Kulübü görev yapmaktadır. Ayrıca Bursa’da eşitlik ve içerme politikaları bakımından cinsiyet, etnik köken, dil, din, ikamet yeri, sağlık veya sosyo-ekonomik durumlarına bakılmaksızın bütün öğrencilerin ihtiyaçlarını karşılamak için mevcut eğitimsel süreçleri yeniden organize edecek çok sayıda çalışma da devam etmektedir (URL-20).

“Rahat ve konforlu ulaşım sistemlerine sahip, afetlere karşı hazırlıklı, kültürel zenginliğinden güç alan, engellileri ve muhtaçları toplum ile bütünleşmiş, çağdaş yönetim sistemlerini kullanan, vatandaşların temiz ve doğal çevre içinde yaşadığı,

özgün nitelikleri ile turizmde ve tarımsal üretimde öne çıkan bir kent olmak” vizyonu (URL-21) ile Sakarya, öğrencilere sosyal zorlukları ele almak ve şehrin sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik kalkınmasına bir katkı sunmak için ihtiyaç duyulan bilgi ve becerileri tedarik etmek, gençlerin ve yetişkinlerin mesleki eğitimine odaklanmak, engelli bireylerin fiziksel ve öğrenme gelişimini desteklemek hedefini taşımaktadır. Şehirde çok sayıda çocuk eğitim merkezi ve 21 mesleki eğitim merkezi bulunmaktadır. Ayrıca yaşlı nüfus için bir destek ve koordinasyon merkezi bulunmaktadır. Öncelikli sektörlerde ihtiyaç duyulan becerilerin kazandırılmasına yönelik kurslar ve programlar kentte geliştirilmektedir. Sakarya ayrıca öğrencilere iş ve kariyer danışmanlığı hizmetleri, girişimcilik ve mentorluk eğitimleri ile aracıların mesleki bilgilerini artırmak ve sektöre yeni girişimcileri teşvik etmek için arıcılık eğitimleri de vermektedir. Şehir genelindeki merkezler, engelliler için hizmetler, aile danışma birimleri, yaşlılar için yardım, ayrıca iletişim, kendini ifade etme ve özgüveni geliştirmeye yönelik kurslar ve kulüpler sunmaktadır. Kanaat önderleri, uzmanlar ve akademik konuklar da ders vermeye davet edilir (URL-22).

UNESCO Öğrenen Şehirler Küresel Ağı’nın mevcut son üyesi olarak Yozgat, öğrenen bir şehir olarak, mesleki eğitim yoluyla istihdam oranlarını arttırmak, doğal yaşam alanlarının ve biyolojik çeşitliliğin kaybının azaltılmasına ve iklim değişikliğinin etkilerinin hafifletilmesine katkıda bulunmak hedefini taşımaktadır (URL-23). Eşitsizliklerin azaltılması konusuna önem veren Yozgat, dezavantajlı gruplara yönelik mesleki eğitimler, destek ve hibe programları sağlamaktadır. Çocuk ve gençlerin haklarını geliştirmek için her yaşta öğrenci sözcü olarak seçilmekte ve insan hakları eğitimi verilmektedir. Ayrıca şehrin Teknoparkı, teknoloji odaklı şirketlerin kurulmasını ve geliştirilmesini teşvik etmekte, sinerji ve iş birliği olanaklarını artırmakta, nitelikli insanlara iş imkânı yaratmaktadır. Yozgat, girişimcilik eğitimini tamamlayan kişilere kendi işlerini kurmaları için maddi destek sağlamaktadır (URL-24).

Söz konusu üç şehir yönetiminin 2020-2024 yıllarını kapsayan Stratejik Planlarında yer alan öğrenen şehir ile ilgili amaç ve hedefler, şehrin diğer üyelikleri, öğrenen şehir olmada rol oynayan paydaşlar, ortak ve farklı uygulamaları içeren karşılaştırmalı tablosu aşağıdaki şekilde sunulabilir:

ÜYE ŞEHİR	Diğer üyelikler/programlar/işbirlikleri	Stratejik Plan amaç	Stratejik Plan hedefler	Paydaşlar	Ortak uygulamalar	Farklı Uygulamalar
BURSA	Sağlıklı Kentler Birliği, UNESCO Yaratıcı Şehirler Ağı	Kültür ve turizm zenginliklerine değer katarak yerel ekonomik refahı artırmak (URL-19).	Kültürel ve sanatsal alanlarda yapılan etkinliklerin erişilebilirlik düzeyini artırmak; tarihi, kültürel ve doğal değerlerimizin gelecek nesillere aktarılmasını sağlamak (URL-19).	Bursa Sanat ve Meslek Eğitimi Kursları (BUSMEK), Halk Eğitim Merkezleri, Üniversiteler, Hayat Boyu Öğrenme Birimi	Öğrenme şenlikleri, mesleki eğitim programları	“İpek Şehri Bursa” isimli kırsal kalkınma projesi, ‘Sıfır Atık’ Projesi, “Bursa İpeği Yeniden Hayat Buluyor Projesi”.
SAKARYA		Sakarya’yı; kültür sanat alanında toplumun gelişimine, ihtiyaç ve taleplerine yönelik düzenli, nitelikli	Şehrin kültür sanat hayatına katkı sağlamak, Vatandaşların kişisel ve mesleki gelişimine katkı sunmak (URL-21).	Sakarya Üniversitesi Sürekli Eğitim Uygulama ve Araştırma Merkezi ile Sakarya Uygulamalı Bilimler Enstitüsü Hayat Boyu Eğitim Merkezi, İlçe	Öğrenme şenlikleri, mesleki eğitim programları	Sakarya Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü’nde Yaşam Boyu Öğrenme Tezli Yüksek Lisans programı açılması (URL-25).

		etkinliklerin düzenlendiği, yaygın eğitim faaliyetlerinin herkese ulaştırıldığı şehrin tüm turizm potansiyelinin harekete geçirildiği, eğitim ve sporla ilgili kapasitesini sürekli arttıran, vatandaşların sportif faaliyetlere teşvik edildiği, uluslararası ilişkileri güçlü bir şehre dönüştürmek (URL-21).		Sosyal Gelişim Merkezleri, Yaşlı Destek Merkezi		
YOZGAT		Her yaştan bireylerin sosyal kültürel ve eğitim ihtiyaçlarını karşılayarak sosyal, kültürel ve eğitim altyapısı tamamlanmış bir şehir oluşturmak, halk sağlığı konusunda hemşerileri bilinçlendirme k (URL-24).	Kültür sanat faaliyetlerini teşvik etmek ve desteklemek, halk sağlığı ile ilgili eğitim, konferans, seminer vb. etkinlikler düzenlemek (URL-24).	Halk Eğitim Merkezleri, İl Millî Eğitim Müdürlüğü Hayat Boyu Öğrenme Birimi	Öğrenme şenlikleri, mesleki eğitim programları	Oyun Sokağı Projesi, OkuYoz Projesi (URL-26).

5. Sonuç

UNESCO'nun da belirttiği gibi öğrenen bir şehir, herkes için yaşam boyu öğrenmeyi teşvik eden bir şehir olup tüm dünyada kendini öğrenen şehir olarak niteleyen şehirlerin sayısı hızla artmaktadır. Türkiye'den bu programa dahil olmaya hak kazanmış olan şehirler; Eskişehir, Konya, Hatay, Afyon, Balıkesir, İzmir, Bursa, Sakarya ve Yozgat olmuştur. Bu şehirlerimizden birçoğu daha önceki yıllarda başka birçok şehirler arası iş birliği ağlarına üye olmuş (örneğin Konya Tarihi Şehirler Ligi, Anadolu Medeniyetleri Belediyeler Birliği, Birleşmiş Kentler ve Yerel Yönetimler, Uluslararası Tarım Şehirleri Birliği) ve farklı unvanlara (örneğin, Eskişehir 2013 yılında "Türk Dünyası Kültür Başkenti" unvanını ve "UNESCO Somut Olmayan Kültürel Miras Başkentliği" unvanını taşımıştır) da ev sahipliği yapmıştır. Nitekim öğrenen şehirlere dünyadan uygulama örneklerinde literatürde en çok verilen örnekler olan Corks ve Pecs şehirlerinin de önceki yıllarda Avrupa Kültür Başkenti unvanı taşımış olduğu ve bunun avantajlarını kullandığı belirtilmiştir.

Türkiye üye şehirlerinin öğrenen şehir olmanın gereklerini yerine getirerek hem örgün hem de yaygın ve sargın öğrenmeye yönelik çalışmalar ve projeler yürüttükleri görülmektedir. Buna şehirlerdeki üniversitelerin, belediye ve büyükşehir belediyelerinin bünyesinde açmış olduğu meslek edindirme kurslarının, il milli eğitim müdürlüklerinin ve halk eğitim merkezlerinin rolleri ve katkıları büyüktür. Özellikle Türkiye'deki örgün öğretim fırsatlarından yararlanamayan ve yaş, cinsiyet, sosyo-ekonomik statü farkı

gözetmeksizin herkesin bilgi ve becerisini arttırabildiği kurumlar olarak meslek edindirme ve halk eğitim merkezleri büyük bir önem taşımaktadır. Bu bütün üye şehirlerde gerçekleştirilen ortak uygulamalardandır. Ayrıca örgün öğrenme fırsatı olarak örneğin Balıkesir Üniversitesi Eğitim Bilimleri Bölümü'nde "Hayat Boyu Öğrenme ve Yetişkin Eğitimi Anabilim Dalı" kurulmuş; Sakarya Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü'nde Yaşam Boyu Öğrenme Tezli Yüksek Lisans programı açılmıştır. Üniversite-belediye iş birlikleri de bu noktada önemli bir rol oynamaktadır.

Ayrıca üye şehirlerde başka birçok ortak uygulamayı gözlemlemek de mümkündür. Bunlar arasında her şehirde 1-7 Haziran tarihleri arasında hayat boyu öğrenme haftası kapsamında etkinliklerin gerçekleştirilmesi; yaşam boyu devam eden eğitim fırsatlarına ilişkin bilgi ve farkındalığı arttırmaya yönelik düzenlenen etkinliklerden oluşan ve Milli Eğitim Bakanlığı Hayat Boyu Öğrenme Genel Müdürlüğü önderliğinde öğrenme şenlikleri düzenlenmesi sayılabilir. Üye şehirlerde öne çıkan farklı uygulamalar olarak ise; İzmir Büyükşehir Belediyesi'ne bağlı Meslek Fabrikası kurularak kentin ekonomik olarak kalkınması, nitelikli işgücünün arttırılması ve istihdam olanakları ile rekabet potansiyelinin iyileştirilmesine yönelik bir model oluşturulması; Gezici Kütüphane uygulaması ile okur-yazar her yaştan kişinin ihtiyaç duyduğu kitaba kolayca ulaşmasını sağlamak ve böylece kitap okuma oranlarını arttırmak için Büyükşehir Belediyesi'nin sahibi olduğu 2 otobüsün kütüphane olarak tasarlanması ile köylerde de internet, okuma, araştırma olanakları temin edilmesi; kırsal kalkınma ve kadınların üretim sürecine dahil edilmesine yönelik İpek Şehri Bursa Projesi; Yozgat Doğa Eğitim Merkezi'nde yaban hayatı ve biyolojik çeşitlilik konulu programlar sunulması ve Yozgat'ta %50'si göçmen olan 500 çocuğa eğitim verme hedefi ile Oyun Sokağı Projesinden bahsedilebilir.

Ancak Türkiye'de öğrenen şehir anlayışının henüz gelişmekte olması nedeniyle pek çok eksikliğinin bulunduğu da gözlemlenmiştir. Bunların başlıcaları pek çok üye şehirde uygulamaların benzeşmesi ve farklı uygulama örneklerine ilişkin bilgiye ulaşmanın çok sınırlı olmasıdır. Örneğin, UNESCO'nun Öğrenen Şehirlerinin tanıtıldığı sitesinde birçok üye şehrimize ilişkin bilgiler yer almamakta, ayrıca doğrudan "öğrenen şehir" olmaya ilişkin bir ibare hiçbir belediye ve büyükşehir belediyesinin stratejik planında veyahut belediyelerin kendi sitelerinde bulunmamaktadır. Bu durum, amacın yalnızca üye sayısını nicelik olarak arttırmak mı olduğu sorusunu akla getirmektedir. Burada denetim mekanizmasının işlerliğini sorgulamak gerekmektedir. Öğrenen şehirlerimizdeki uygulamalar ekonomik ve sosyal boyuta odaklanmaktayken öğrenen şehir olmanın sağlıklı ve yeşil yönlerine yönelik uygulamalar daha sınırlı kalmaktadır.

Öğrenen şehirlere ilişkin paydaş katılımını saptamanın zorluğundan da bahsetmek gereklidir. "Öğrenen Şehirlerin Tanımlanması" başlığında da belirtildiği üzere "öğrenen şehrin geniş bir kapsamında yurttaşlar öğrenme deneyimlerinin çoğunluğunu tasarlar ve yönetirler". Üye şehirlerimizde gerçekleştirilen uygulama ve projelerin demokratik istişari mekanizmalarla hazırlanıp hazırlanmadığı konusunda da detaylı bilgiye ihtiyaç bulunmaktadır. Örneğin Türkiye'de bu programa dahil olan şehirlerimizde yerel halkın bu program ile ilgili ne kadar bilgi sahibi olduğu ve kararlara dahil edilip edilmediği ile ilgili örnek bir alan araştırması yapılması yararlı olacaktır. Bunun yanı sıra dünyadan uygulama örneklerinden bahsedilirken öğrenme festivallerinin kapsamı ve katılım boyutları ve öğrenme festivallerinde yurttaşların gönüllü çalışmaları ve katılımlarının öneminden bahsedilmiştir. Türkiye'deki öğrenme

şenliklerinin kapsam ve katılım boyutu ile bu örneklerle yakınlaştırılması gerekmektedir.

Elbette ki öğrenen şehir olmanın tek bir doğru yolu yoktur. Ancak Türkiye'nin özellikle nitelik bakımından bu programı halk tabanlı olarak geliştirmesi gerekmektedir. Teoride bütün şehirlerin öğrenen şehir olabilmesi mümkün olsa da hem o ülkeye özgü dinamiklerin hem de yerel yöneticilerin rolü azımsanamaz. Söz konusu unvanlar elde edildikten sonra sürdürülebilirliği için bu unvanın halk ve yerel yönetimler tarafından sahiplenilmesi ve ileriye taşınabilmesi gereklidir. Böylece elde edilecek kazanımlar ve başarılar, yeni aday şehirler için de ilham kaynağı olabilecektir.

Kaynakça

- Akbaş, O. ve Özdemir, S. M. (2002), "Avrupa Birliğinde Yaşam Boyu Öğrenme," *Milli Eğitim Dergisi*, 155-156, 1-12.
- Akın, G. (2022), "Yaşam Seyrindeki Öğrenme Yolları: Yaşam Boyu, Yaşam Genişliğinde ve Yaşam Derinliğinde", *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 55 (2), 567-599.
- Biao, I.; Esaete, J. and Oonyu, J. (2013), "The Role of Building Learning Cities In The Rejuvenation of Africa", *Int Rev Educ*, 59, 469-488.
- Bilgimöz, S. ve Uygur, A. (2022), "Öğrenen Şehirler Üzerine Kavramsal Bir Araştırma", *Journal of Recreation and Tourism Research*, 9 (1), 47-71.
- Boschier, R. (2018), "Learning cities: fake news or the real deal?", *International Journal of Lifelong Education*, 37(4), 419-434.
- Erkkilä, K. (2020), "The City of Espoo Develops as a Sustainable Learning City", *Andragoška spoznanja/Studies in Adult Education and Learning*, 26 (1), 85-96.
- Fitzgerald, H. E. and Zientek, R. (2015), "Learning Cities, Systems Change, and Community Engagement Scholarship", *New Directions for Adult and Continuing Education*, 145, 21-33.
- Güleç, İ.; Çelik, S. ve Demirhan, B. (2012), "Yaşam Boyu Öğrenme Nedir? Kavram ve Kapsamı Üzerine Bir Değerlendirme", *Sakarya University Journal of Education*, 2(3), 34-48.
- Gürcan, C. ve Açıksoz, S. (2023), "Akıllı Atık Yönetimi ve Örnek Uygulamalar", *Kent Akademisi Dergisi*, 16(1), 577-594.
- Han, S. and Makin, A. (2013), "Learning cities in East Asia: Japan, the Republic of Korea and China", *Int Rev Educ*, 59, 443-468.
- Kurutçu, K. (2019), *Kardeş Şehir İlişkileri ve Öğrenen Kentler: Trabzon Büyükşehir Belediyesi Örneği*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Németh, B. (2020), "Learning Cities in Progress: Comparing The Models of Pécs and Cork", *Andragoška spoznanja/Studies in Adult Education and Learning*, 26 (1), 67-84.
- Osborne, M., Kearns, P. and Yang, J. (2013), "Learning cities: Developing inclusive, prosperous and sustainable urban communities", *Int Rev Educ*, 59, 409-423.

- Popović, K.; Maksimović, M.; Jovanović, A. and Joksimović, J. (2020), “New Learning Sites in Learning Cities – Public Pedagogy and Civic Education”, *Andragoška spoznanja/Studies in Adult Education and Learning*, 26(1), 33-51.
- Preisinger-Kleine, R. (2013), “An Analytical Quality Framework For Learning Cities and Regions”, *Int Rev Educ*, 59, 521–538.
- Thummaphan, P. and Sripa, K. (2022), “The Learning City Development Guideline for Promoting Lifelong Learning in Thailand”, *Studies in Continuing Education*, 44, 1-21.
- URL-1: <https://www.unesco.org.tr/> (Erişim Tarihi: 15.03.2023).
- URL-2: <https://uil.unesco.org/document/turkey-lifelong-learning-strategy-paper-issued-2009> (Erişim Tarihi: 15.03.2023).
- URL-3: <https://uil.unesco.org/city/eskisehir> (Erişim Tarihi: 15.03.2023).
- URL-4: <https://uil.unesco.org/city/konya> (Erişim Tarihi: 20.04.2023).
- URL-5: <http://www.sp.gov.tr/tr/stratejik-plan/s/2206/Hatay+Buyuksehir+Belediyesi+2020-2024> (Erişim Tarihi: 15.05.2023).
- URL-6: https://www.eskisehir.bel.tr/dosyalar/stratejik_plan/2020G.pdf (Erişim Tarihi: 15.04.2023).
- URL-7: <https://www.ecobuild.com.tr/post/2019/08/30/eski%C5%9Fehir-kocak%C4%B1r-projesi> (Erişim Tarihi: 15.04.2023).
- URL-8: http://www.sp.gov.tr/upload/xSPStratejikPlan/files/NB9yy+stratejik_plan.pdf (Erişim Tarihi: 20.04.2023).
- URL-9: <http://www.sp.gov.tr/tr/stratejik-plan/s/2206/Hatay+Buyuksehir+Belediyesi+2020-2024> (Erişim Tarihi: 15.05.2023).
- URL-10: konya.bel.tr (Erişim Tarihi: 20.04.2023).
- URL-11: http://www.sp.gov.tr/upload/xSPStratejikPlan/files/yUkYy+Stratejik_Plan.pdf (Erişim Tarihi: 15.04.2023).
- URL-12: http://www.sp.gov.tr/upload/xSPStratejikPlan/files/poBHM+BBB_Stratejik_Plan_2020-2024.pdf (Erişim Tarihi: 20.04.2023).
- URL-13: https://www.izmir.bel.tr/CKYuklenen/Dokumanlar_2020/Stratejik%20Plan2024.pdf (Erişim Tarihi: 15.04.2023).
- URL-14: afyon.bel.tr (Erişim Tarihi: 20.05.2023).
- URL-15: <https://bacem.com.tr/> (Erişim Tarihi: 20.04.2023).
- URL-16: <https://www.balikesir.bel.tr/kultur-sanat-tr> (Erişim Tarihi: 20.04.2023).
- URL-17: <https://www.balikesir.edu.tr/site/birim/hayat-boyu-ogrenme-ve-yetiskin-egitimi-anabilim-dali-381922> (Erişim Tarihi: 20.04.2023).

- URL-18: <https://www.izmir.bel.tr/tr/kutuphanelerimiz-ve-kent-muzesi/58/4066> (Erişim Tarihi: 15.04.2023).
- URL-19: https://www.bursa.bel.tr/dosyalar/yayinlar/191011104504_0.0.0.BBB-2020-2024-Stratejik-Plani.pdf (Erişim Tarihi: 15.04.2023).
- URL-20: <https://www.uil.unesco.org/en/learning-cities/bursa> (Erişim Tarihi: 15.04.2023).
- URL-21: http://www.sp.gov.tr/upload/xSPStratejikPlan/files/HHe3U+Sakarya_Buyuksehir_Belediyesi_2020-2024_Stratejik_Plan.pdf (Erişim Tarihi: 20.05.2023).
- URL-22: <https://uil.unesco.org/city/sakarya> (Erişim Tarihi: 20.05.2023).
- URL-23: <https://www.uil.unesco.org/en/learning-cities/yozgat> (Erişim Tarihi: 20.05.2023).
- URL-24: http://www.sp.gov.tr/upload/xSPStratejikPlan/files/tOjU+Yozgat_Str_Plan_10_01.pdf (Erişim Tarihi: 20.05.2023).
- URL-25: <https://egitim.sakarya.edu.tr/tr/icerik/17384/89111/yasam-boyu-ogrenme> (Erişim Tarihi: 20.05.2023).
- URL-26: yozgat.bel.tr (Erişim Tarihi: 20.05.2023).
- Watson, C. and Wu, A. T. (2015), “Evolution and Reconstruction of Learning Cities for Sustainable Actions”, *New Directions For Adult and Continuing Education*, 145, 5-19.
- Webb, S.; Holford, J.; Hodge, S.; Milana, M. and Waller, R. (2020), “Learning Cities and Implications for Adult Education Research”, *International Journal of Lifelong Education*, 39 (5-6), 423-427.
- Wheeler, L. (2017), “TVET and the UNESCO Global Network of Learning Cities: Relevance For Countries in the Middle East”, *International Journal of Training Research*, 15(3), 245-254.

SAĞLIK KURUMLARINDA PSİKOLOJİK SERMAYENİN ÇALIŞAN PERFORMANSINA ETKİSİ: META ANALİZ ÇALIŞMASI

Yetkili Yazar | Correspondent Author: Arzu YİĞİT

The Effect of Psychological Capital in Health Institutions on Employee
Performance: A Meta Analysis Study

Yazar(lar) | Author(s)
Arzu YİĞİT¹
Mine ARABACI²

MAKALE BİLGİSİ	ÖZ
<p>Makale Geliş Tarihi : 17/11/2023 Makale Kabul Tarihi : 15/12/2023</p> <p>Anahtar Kelimeler: Sağlık Kurumu, Psikolojik Sermaye, Çalışan Performansı, Meta Analiz.</p>	<p>Bu araştırmanın amacı, sağlık kurumlarında psikolojik sermayenin çalışan performansına etkisini tespit etmektir. Araştırmada sistematik derleme ve meta analiz yöntemi kullanılmıştır. Sistematik derleme sonucu, belirlenen dâhil etme ve dışlama kriterleri doğrultusunda 12 çalışmanın meta analiz için uygun olduğu görülmüştür. Meta analiz rastgele etkiler modeli kullanılarak yapılmıştır. Araştırmada heterojenlik analizi, etki büyüklüğü analizi ve yayın yanlılığı analizi yapılmıştır. Yapılan analiz sonucunda araştırmaya dâhil edilen çalışmaların heterojen bir yapıda olduğu ve yayın yanlılığının olmadığı görülmüştür. Araştırmada 12 çalışmanın standardize edilmiş etki büyüklükleri 0,69 (G.A: 0,55 – 0,84; p>0,05) olarak hesaplanmıştır. Bu değer ile sağlık kuruluşlarında psikolojik sermayenin çalışan performansı üzerinde pozitif yönlü güçlü bir etkiye sahip olduğu ve istatistiksel olarak anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Sağlık kuruluşlarında psikolojik sermaye kavramı dikkate alınarak yapılacak çalışmalar sayesinde çalışan motivasyonu yükseltilerek hem örgüt içi refah düzeyi yükseltilecek hem de örgüt çıktıları olumlu yönde desteklenecektir.</p>
ARTICLE INFORMATION	ABSTRACT
<p>Submission Date : 17/11/2023 Accepted Date : 15/12/2023</p> <p>Keywords: Healthcare Institution, Psychological Capital, Employee Performance, Meta Analysis.</p>	<p>The purpose of this research is to determine the effect of psychological capital on employee performance in health institutions. Systematic review and meta-analysis method was used in the research. As a result of the systematic review, 12 studies were found to be suitable for meta-analysis in line with the determined inclusion and exclusion criteria. Meta-analysis was conducted using a random effects model. Heterogeneity analysis, effect size analysis and publication bias analysis were performed in the study. As a result of the analysis, it was seen that the studies included in the research had a heterogeneous structure and there was no publication bias. In the research, the standardized effect sizes of 12 studies were calculated as 0.69 (G.A: 0.55 – 0.84; p>0.05). With this value, it has been determined that psychological capital has a strong positive effect on employee performance in healthcare organizations and is statistically significant. As a result of the research, it was determined that psychological capital</p>

¹ Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, arzuwigit@sdu.edu.tr / ORCID ID: 0000-0002-5777-3405

² Pamukkale Üniversitesi, Çivril Atasay Kamer Meslek Yüksekokulu, malaoglu@pau.edu.tr / ORCID ID: 0000-0002-3483-4535

in healthcare organizations has a strong positive effect on employee performance and is statistically significant. Thanks to the studies to be carried out in healthcare institutions by taking the concept of psychological capital into consideration, employee motivation will be increased, the level of welfare within the organization will be increased and the organizational outcomes will be supported positively.

1. Giriş

Günümüz dünyasında küreselleşme arttıkça rekabet koşulları ağırlaşmakta ve zorlaşmaktadır. Şartlar böyle olunca örgütler, avantaj sağlamak ve rakiplerinden bir adım öne çıkmak için ciddi çaba harcamaktadır. Kurumlara bu avantaj ve gücü sağlayacak en önemli faktör kuşkusuz insan kaynağıdır. Entelektüel sermayenin bu denli önem kazanması çalışan davranışlarını yakından incelemeyi ve çalışanları beklentilerine kulak vermeyi gerekli kılmıştır (Luthans, 2002: 697-698). İş stresi, tükenmişlik, tatminsizlik gibi psikolojik temelli ve örgüt performansını olumsuz yönde etkileyen durumları ve nedenlerini tespit edip ortadan kaldırmak, örgütsel iyi oluş halini artırmak ve bu durumun sürdürülebilir hale getirilmesi için adımlar atmak örgüt yönetimlerinin gündemini oluşturmaktadır. Tüm bu çalışmaları destekleyecek ve güçlendirecek kavram pozitif psikolojik sermaye ya da psikolojik sermaye kavramıdır ve örgütlerin yönetim departmanlarına rehberlik edecek niteliktedir (Vogelgesang ve Smith, 2014: 165).

Psikoloji bilimi önceleri sağlık alanı ile ilgili görülüp, ruhsal hastalıkları iyileştirmek ile sınırlandırılmıştır. 21. yüzyıl sonrasında ortaya çıkan teknolojik gelişmeler, küreselleşme, uzmanlaşmış pazarlar ve vasıflı işçilere duyulan ihtiyaç yüksek rekabet piyasasına yol açmıştır (Topakkaya ve Karakaya, 2015:16-17). Örgütleri son derece zorlayan bu atmosfer, rekabet avantajı sağlamak isteyen örgütleri çalışanların iyi oluş hallerini arttırmak ve dolayısıyla performansı yükseltmek adına çalışanların psikolojik durumlarını önemsemeye yönelmiştir (Luthans ve Youssef, 2004: 144). Psikolojik sermaye; örgütlerde, performansı ve refahı arttırmak için; örgüt üyelerini tam potansiyeline ulaştırmak amacıyla geliştirmeye odaklanan olumlu bir örgütsel davranış teorisi (Özkalp, 2009: 495). Psikolojik sermayenin odak noktası insan hayatının olumlu yanısıdır (Zhao ve Hou, 2009: 36). Psikolojik sermaye; ölçülebilir, geliştirilebilir ve kontrol edilebilir. Örgütsel ve bireysel olarak hareket kapasitesini geliştirmek, etkili bir şekilde yüksek performans seviyelerine ulaşmak ve tam potansiyeli gerçekleştirmek psikolojik sermayenin güçlenmesi ile mümkündür. Genel olarak dayanıklılık, umut, öz yeterlilik ve iyimserlik olmak üzere dört kategoride incelenmektedir (Harms ve Luthans, 2012: 590-591). Bu boyutlar;

- Dayanıklılık: Bireylerin aksiliklerin üstesinden gelme kapasitesidir (Richardson, 2002: 308). Direnç düzeyi yüksek bireyler; travmatik olaylardan başarısızlık ve çatışmalardan, yüksek sorumluluk, zorlayıcı koşullar ve hastalıkların üstesinden mümkün olan en kısa sürede gelebilirler (Wilkes, 1979: 1241).
- Umut: Bireylerin, hedeflere ulaşırken kendinde bulduğu duygusal güç önemli bir psikolojik kaynaktır (Kesken ve Ayyıldız, 2008: 739). Umut düzeyi yüksek çalışanlar, sürekli olarak hedeflerin peşinde koşarlar ve

hedeflere ulaşmanın mutlaka bir yolunu bulurlar (Luthans vd., 2008: 221).

- Öz yeterlilik: Kişisel başarı ve kişisel refah için önemli bir faktördür. Bireylerin zorlu şartlar karşısında yeteneklerine güvenerek, karşılaştıkları durumları normal karşılayıp üstesinden gelebilmelerini ifade etmektedir. Öz yeterlilik duygusu ne kadar yüksek olursa bireylerin, çabaları, kararlılıkları ve esneklikleri o kadar yüksek olur (Luthans ve Youssef, 2004: 153; Henry, 2004: 272; Harms ve Luthans, 2012: 590).
- İyimserlik: Bireylerin; geçmiş, gelecek ve şimdiki zamanla ilgili tüm durumlar ile ilgili iyimser bir tutum içerisinde olmasını ifade eder (Seligman, 1998:49). İyimserlik düzeyi yüksek bireyler başarının kaynağını kendilerinde tanımlarlar (Carver ve Scheier: 2002:235).

Psikolojik sermayenin bireylerin moral ve motivasyonları üzerinde pozitif bir etkisi olduğu görülmektedir. Performans ile ilgili tüm süreçlerin de örgüt üyelerinin moral ve motivasyonları ile yakından ilişkisi vardır. Psikolojik sermaye kavramını çalışan performansı üzerinde etkili olan önemli bir faktör olarak değerlendirmek mümkündür (Luthans, 2002: 697-698).

Performans, çok boyutlu, davranışsal ve dinamik bir kavramdır. Örgütsel amaçlarla ilgili davranışları ifade eder ve önceden belirlenmiş amaç veya hedeflere ulaşma derecesidir (Cavmak ve Acar, 2020:205-206; Begenirbaş ve Çalışkan, 2014: 112). Örgütün amaç ve hedeflerine ulaşabilmesi çalışan performansına bağlıdır. Çalışan performansı ise organizasyonel performansı etkiler (Geylan 2004: 141). Bu sebeple çalışanlar, örgütün stratejik bir bileşeni olup örgütleri ileriye götüren güçtür. Örgütün başarısı ya da başarısızlığı çalışan performansına bağlıdır (Çukurçayır ve Eroğlu 2005: 132).

Çalışan performansı, bir çalışanın ne yaptığı ve ne yapmadığı olarak kabul edilir. Çalışanların iş yerinde gösterdikleri davranışlar bütünü olarak tanımlanır ve işin kalitesi, miktarı ve verimliliğini içerir. Görevlerini nasıl yerine getirdikleri, gerekli görevleri nasıl tamamladıkları ve iş yerinde nasıl davrandıklarının yanı sıra çıktının niteliği, niceliği ve zamanlılığı konusu yine çalışan performansı ile ilgilidir. Performans kavramı görev performansı ve bağlamsal performans olmak üzere iki boyutta incelenir (Doğan ve Özdevecioğlu, 2009: 172). Örgütün performansını destekleyen davranış ve faaliyetleri görevleri yerine getirebilmek için işe özgü yeterliliğe sahip olmayı ifade eder (Jawahar ve Carr, 2007: 330). Üretkenlik, kalite ve iş bilgisi yetkinlikleri görev performansı derecesini gösterir (Özdevecioğlu ve Kanıgür, 2009: 59). Teknik çekirdeğe katkıda bulunmayan örgütsel, sosyal ortamı destekleyen faaliyetleri ifade eder. Çalışma prosedürlerini nasıl iyileştireceğine dair önerilerde bulunmak, iş arkadaşlarına yardım etmek veya örgütün güvenilir bir üyesi olmak bağlamsal performans göstergelerindedir (Borman ve Motowidlo, 1997: 10). Görev performansı örgütün performansını destekleyen davranış ve faaliyetleri yerine getirebilmek için işe özgü yeterliliğe sahip olmayı ifade ederken (Jawahar ve Carr, 2007: 330) üretkenlik, kalite ve iş bilgisi yetkinlikleri görev performansı derecesini gösterir (Özdevecioğlu ve Kanıgür, 2009: 59). Bağlamsal performans teknik çekirdeğe katkıda bulunmayan örgütsel, sosyal ortamı destekleyen faaliyetleri ifade eder. Çalışma prosedürlerini nasıl iyileştireceğine dair önerilerde bulunmak, iş arkadaşlarına yardım etmek veya örgütün güvenilir bir

üyesi olmak bağlamsal performans göstergelerindedir (Borman ve Motowidlo, 1997: 10).

Sağlık kurumlarının emek yoğun işletmeler olması sebebiyle çalışan performansı hizmet kalitesini ve sağlık kuruluşunun verimliliğini çok daha fazla etkilemektedir. Sağlık kuruluşlarında politika belirleyicilerin psikolojik sermaye kavramını dikkate alarak vereceği kararlar ile çalışan motivasyonu ve performansı artırılabilir. Sağlık kurumlarında psikolojik sermayenin çalışan performansına etkisinin tespit edilmesini amaçlayan bu çalışmanın sağlık yöneticilerine ve alana önemli bir katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

2. Yöntem

Bu çalışmada “Sağlık kurumlarında psikolojik sermayenin çalışan performansına etkisi var mıdır?” ifadesi araştırma sorusu olarak belirlenmiştir. Sağlık kurumlarında psikolojik sermayenin çalışan performansına etkisi meta analiz yöntemi ile incelenmiş, analize dâhil edilecek çalışmalar belirlenirken ise sistematik derleme yönteminden yararlanılmıştır. Meta analiz tek ve bağımsız çalışmaların bulgularını sistematik olarak sentezlemek veya birleştirmek için istatistiksel yöntemleri kullanan bir araştırma süreci olup (Egger ve Smith,1997:1371) herhangi bir türde yapılmış olan niceliksel çalışmalara uygulanabilen bir araştırma yöntemidir (Abramson ve Abramson, 1994). Yapılan literatür taraması sonucunda ülkemizde sağlık kurumlarında psikolojik sermayenin çalışan performansına etkisini meta analiz yöntemi ile araştıran bir çalışma olmadığı tespit edilmiştir. Meta analiz yöntemi gerçekleştirilirken sırasıyla heterojenlik testi, etki büyüklüğü hesabı ve yayın yanlılığı analizi gerçekleştirilmiştir.

Araştırmada sağlık kurumlarında psikolojik sermayenin çalışan performansına etkisini konu alan ve 01.01.2000-31.12.2022 tarihleri arasında yayınlanmış/yapılmış olan, korelasyon veya regresyon değerine sahip olan tam metin makaleler ile lisansüstü tezler yer almaktadır. Dergipark, Google Akademik, Yök Tez, Scopus veri tabanlarında Türkçe “sağlık kurumu”, “psikolojik sermaye”, “çalışan performansı” İngilizce olarak ise “healthcare institution”, “psychological capital”, “employee performance” anahtar kelimeleri ile tarama yapılarak analiz için gerekli veriler bir araya getirilmiştir. Veri tabanlarından elde edilen çalışmalar Mendeley programına yüklenerek hem duplikasyon önlenmiş hem de anahtar kelimelerinin geçtiği makaleler tespit edilerek konu başlıklarına göre gruplanmıştır. Araştırmaya dâhil edilen bu çalışmalar daha sonra yayın sınıflama formu aracılığıyla kodlanmıştır. Araştırmaya dâhil edilen çalışmaların kalite dereceleri yapılan meta analizin kalite ve geçerliliğini de etkilemesi sebebiyle oldukça önemlidir (Cook & Campbell, 1979; Valentine, 2009; Wortman, 1994) Bu çalışmada araştırmaya dâhil edilen çalışmaların kalite düzeyleri Joanna Briggs Enstitüsü tarafından oluşturulmuş “Joanna Briggs Enstitüsü Sistematik Tarama ve Araştırma Sentezleri Kontrol Listesi” kullanılarak yapılmıştır.

Meta analizde araştırmaya dâhil edilen çalışmaların fonksiyonel olarak eşdeğer olmadığı göz önünde bulundurularak ve hesaplanan ortalama etki büyüklüğünün daha büyük evrenlere genellenmek istenmesi sebebiyle rastgele etkiler modeli (Hedges ve Olkin, 1985) kullanılmıştır. Araştırmada korelasyona dayalı etki büyüklüğü değerleri için belirlenmiş olan değerlerden yararlanılmıştır. Araştırma sonuçlarının yorumlanmasında Cohen et. al. (2007)’de yer alan aralıklar kullanılmıştır. Çalışmalar arasındaki heterojenlik Fisher r-to-z dönüştürülmüş korelasyon katsayısı, I^2 istatistiği ve

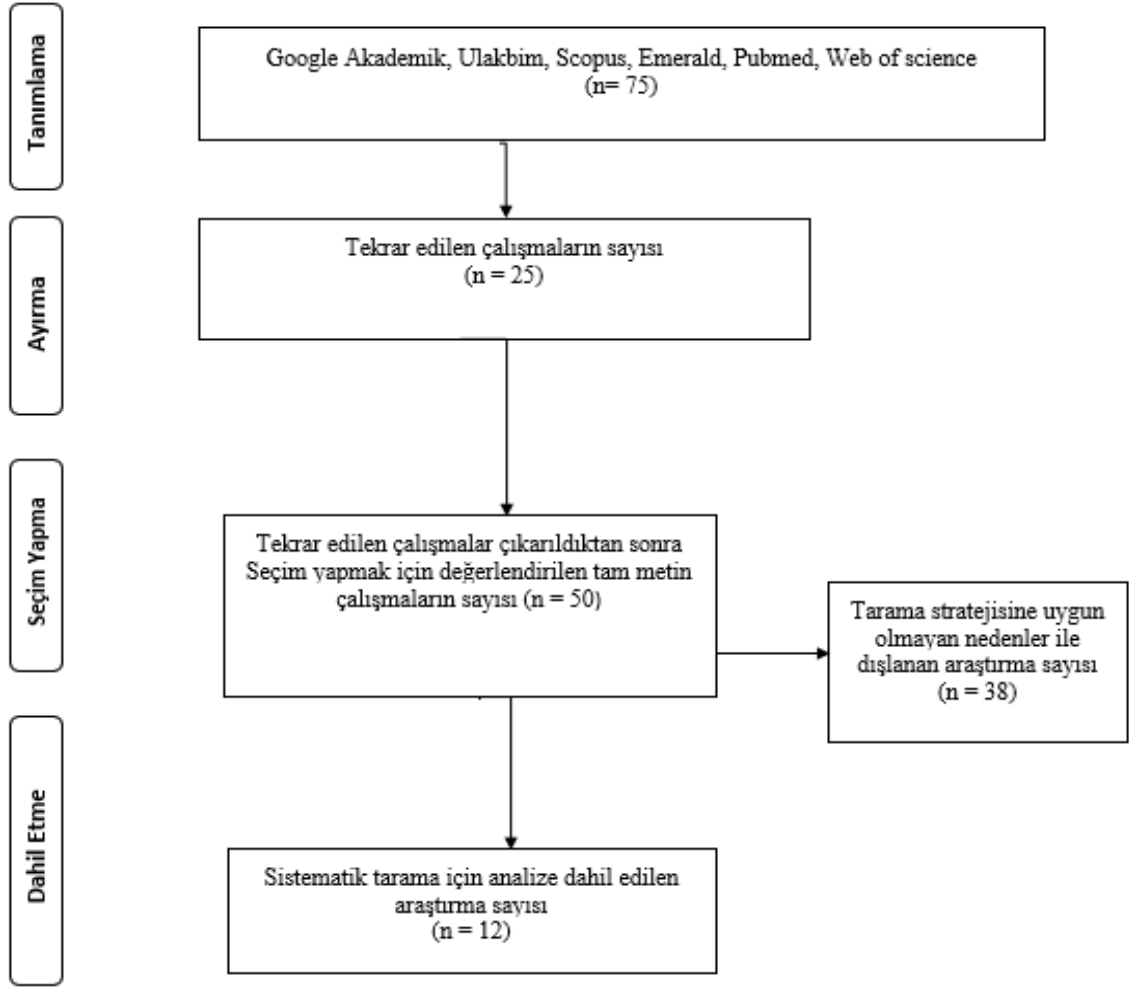
Cochrane Q istatistiği kullanılarak değerlendirilmiştir. Fisher r-to-z dönüştürülmüş korelasyon katsayısına göre heterojenlik miktarı (yani τ^2), kısıtlı maksimum olasılık tahmincisi kullanılarak hesaplanmıştır (Viechtbauer 2005). I^2 değerinin yorumlanmasında Thompson ve Higgins (2002)'den yararlanılmıştır. Cochrane Q istatistiği farklı yerlerden yapılan çalışmaların sonuçlarının farklı olması durumunda heterojen, aynı olması durumunda ise homojen olduğunu ifade etmektedir (Borenstein et. Al., 2009; Card, 2012; Durlak et al., 2012). Meta analize dâhil edilen çalışmaların yayın yanlılığının olup olmadığının belirlenmesinde Fail-safe N istatistiği, Begg ve Mazumdar sıra korelasyonları, Egger's linear regression, Trim ve fill testi ile huni grafiğinden hesaplanmıştır.

3. Bulgular

Araştırmada belirlenen kriterler doğrultusunda sağlık kuruluşlarında psikolojik sermayenin çalışan performansına etkisini araştırmak amacıyla yapılan sistematik derleme ve meta analiz bulgularına aşağıda yer verilmiştir.

3.1. Meta Analize Dâhil Edilen Çalışmalar

Araştırmanın analizi tarama stratejilerine uygun olarak yapılmıştır. Sistematik literatür taraması için 01.01.2000-31.12.2022 yılları arasında Dergi park, Prequest, Google Akademik, YÖK Tez, Scopus veri tabanlarında yayınlanan ve sağlık kurumlarında psikolojik sermayenin çalışan performansına etkisini konu alan 75 çalışmaya ulaşılmıştır. Bu çalışmaların 25 âdeti tekrarlanan çalışmalardan oluşması sebebiyle çıkarılmıştır. Geriye kalan 50 çalışma dâhil etme ve dışlama kriterlerine uygun olarak tekrar gözden geçirilmiştir. Kriterlere uygun olmadığı saptanan 38 çalışma dışlanmış ve geriye kalan 12 çalışma analize dâhil edilmiştir. Çalışmaların kalite değerlendirmesi Joanna Briggs Enstitüsü tarafından oluşturulmuş "Joanna Briggs Enstitüsü Sistematik Tarama ve Araştırma Sentezleri Kontrol Listesi" kullanılarak bir araştırmacı (MA) tarafından yapılmış diğer araştırmacı tarafından (AY) kontrol edilmiştir.

Şekil 1. Meta Analize Dâhil Edilen Çalışmaların Akış Diyagramı

Kaynak: (Moher et al., 2015)

3.2. Araştırma Evren ve Örneklemine İlişkin Bulgular

Önceden belirlenmiş dâhil etme ve dışlama kriterlerine göre ulaşılan 12 çalışmanın özeti Tablo 1’de görülmektedir. Tablodan anlaşılacağı üzere tüm çalışmalar sağlık sektöründe gerçekleştirilmiş olup psikolojik sermaye ve çalışan performansı arasında anlamlı ilişkiye rastlanmıştır. Yine tablodan çalışmaların yapıldığı yıl ve yazarları görülebilmektedir. Araştırmaya dâhil edilen çalışmaların 9 adeti araştırma makalesi, 2 adeti yüksek lisans tezi ve 1 adeti ise doktora tezidir. Tüm çalışmaların bir araya gelmesiyle ulaşılan örneklem sayısı ise 3721’dir.

Tablo 1: Araştırma Kapsamında İncelenen Çalışmalara İlişkin Özet Tablosu

Sıra	Yazarlar	Yıl	Çalışma Türü	Örneklem Sayısı	İlişki	Sektör
1.	Karaman vd.	2020	Makale	137	Anlamlı İlişki	Sağlık Sektörü
2.	Korkmazer vd.	2016	Makale	152	Anlamlı İlişki	Sağlık Sektörü
3.	Karatepe vd.	2019	Makale	144	Anlamlı İlişki	Sağlık Sektörü
4.	Bitmiş	2014	Doktora Tezi	463	Anlamlı İlişki	Sağlık Sektörü
5.	(Xinglong Xu et al.	2020	Makale	591	Anlamlı İlişki	Sağlık Sektörü
6.	Mbatha	2016	Yüksek lisans tezi	100	Anlamlı İlişki	Sağlık Sektörü

7.	Sun et al.	2011	Makale	733	Anlamlı İlişki	Sağlık Sektörü
8.	Nafei	2014	Makale	315	Anlamlı İlişki	Sağlık Sektörü
9.	Ali et al.	2021	Makale	350	Anlamlı İlişki	Sağlık Sektörü
10.	Saberfarzam et al.	2022	Makale	339	Anlamlı İlişki	Sağlık Sektörü
11.	An et al.	2020	Makale	285	Anlamlı İlişki	Sağlık Sektörü
12.	Sarı	2020	Yüksek lisans tezi	112	Anlamlı İlişki	Sağlık Sektörü

3.3. Meta Analiz Bulguları

Araştırma sorusuna yanıt vermek amacıyla yapılan meta analizi sonucunda ortaya çıkan bulgulara aşağıda yer verilmiştir. Yöntem bölümünde de belirtildiği gibi meta analiz rastgele etkiler modeline göre yürütülmüştür. Heterojenlik testi sonuçları Tablo 2 ve 3’de verilmiştir.

Tablo 2. Korelasyon Tablosu (Rastgele Etkiler Modeli k=12)

Id	Tahmin	se	Z	p	CI Alt Sınırı	CI Üst Sınırı
Intercept	0,695	0,0748	9,28	<.001	0,548	0,841

Tau² Estimator: Restricted Maximum-Likelihood (Kısıtlı Maksimum Olasılık)

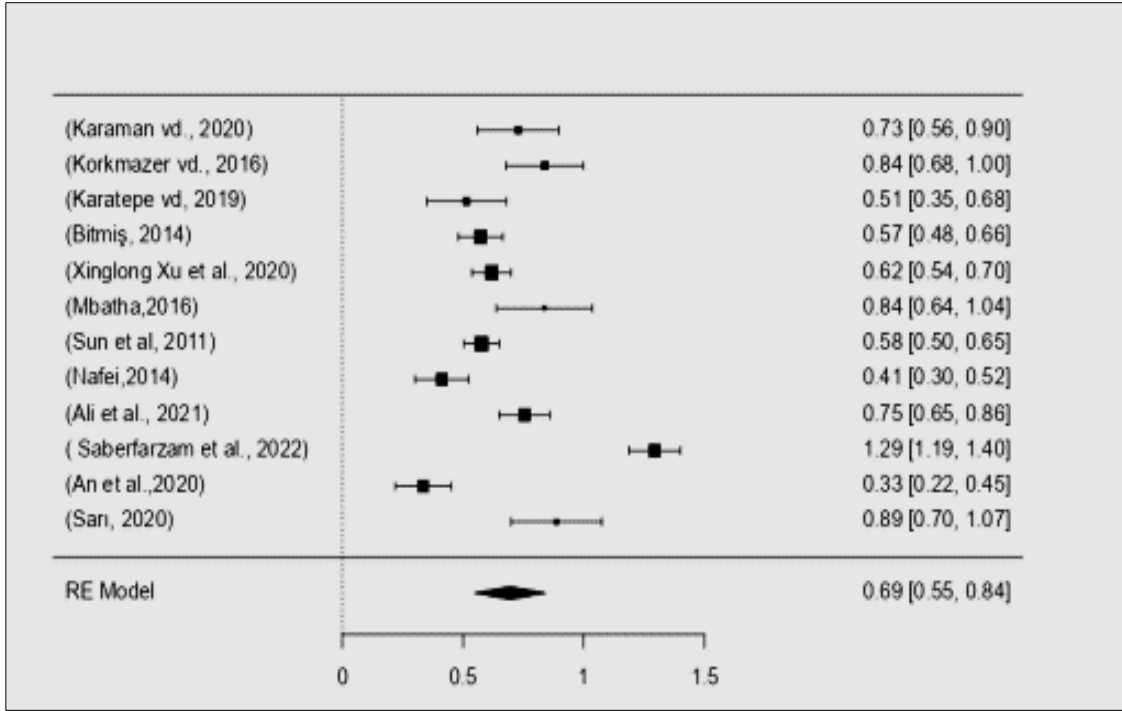
Analiz, sonuç ölçüsü olarak Fisher r-to-z dönüştürülmüş korelasyon katsayısı kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Heterojenlik miktarı (yani tau²), kısıtlı maksimum olasılık tahmincisi kullanılarak hesaplanmıştır (Viechtbauer 2005). Tau² tahminine ek olarak, heterojenlik için Q testi (Cochran 1954) ve I² istatistiği de kullanılmıştır. Herhangi bir miktarda heterojenliğin tespit edilmesi durumunda (yani tau² > 0, test sonuçlarından bağımsız olarak) Q-testi ile gerçek sonuçlar için bir tahmin aralığı da sağlanmaktadır.

Tablo 3. Heterojenite İstatistiği

Id	Q	Df	p	I ²	Tau ²	Tau
Heterojenite İstatistiği	213,588	11.000	<.001	94,87%	0,0624 (SE=0,0286)	0,250

Analize toplam 12 çalışma dâhil edilmiş olup rastgele etkiler modeline dayalı olarak tahmin edilen ortalama Fisher r-to-z dönüştürülmüş korelasyon katsayısı 0,6945 (%95 GA: 0,5479 ila 0,8412) olup ortalama sonuç sıfırdan önemli ölçüde farklıdır (z = 9,2812, p < 0,0001). I² ve Q testine göre araştırmaya dâhil edilen çalışmaların heterojen bir yapıda olduğu tespit edilmiştir (Q (11) = 213,5884, p < 0,0001, tau² = 0,0624, I² = %94,8667) (Dinçer, 2014; Thompson ve Higgins, 2002; Mittlböck & Heinzl, 2006: 4321).

Şekil 2. Etki Yönünü Gösteren Meta Analiz Diyagramı

Rastgele etkiler modeline göre yürütülen araştırmada sağlık kuruluşlarında psikolojik sermayenin çalışan performansına etkisini araştıran 12 adet çalışmanın etki büyüklükleri %95 güven aralığında Şekil 2’de forest plot ile gösterilmiştir. Analiz sonucunda 12 çalışmanın standardize edilmiş etki büyüklükleri 0,69 (G.A : 0,55 – 0,84; $p>0,05$) olarak hesaplanmıştır. Bu değer ile sağlık kuruluşlarında psikolojik sermayenin çalışan performansı üzerinde pozitif yönlü güçlü bir etkiye sahip olduğu ve istatikselsel olarak anlamlı olduğu (Cohen et al., 2007: 221) tespit edilmiştir.

Tablo 4. Yayın Yanlılığı Analizi

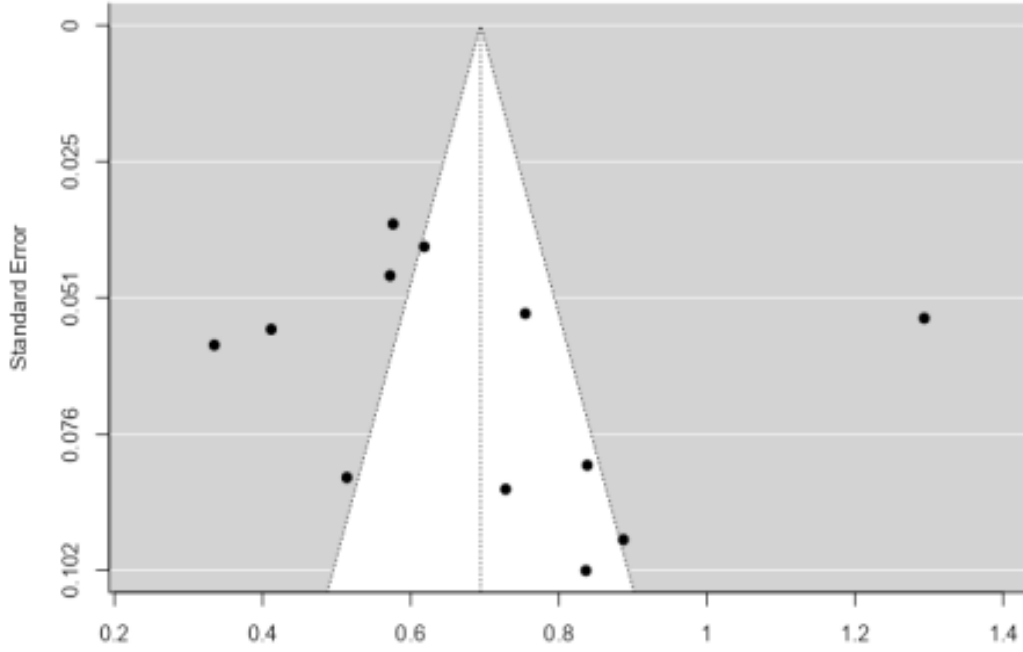
Test Adı	Value	p
Fail-Safe N	6.802,000	<.001
Begg ve Mazlumda Sıra Korelasyonu	0,242	0,311
Egger's Regression	0,798	0,425
Trim ve Fill Testi	0,000	

Not: Fail-Safe N hesaplanmasında Rosenthal Yaklaşımı kullanılmıştır.

Yayın yanlılığı analiz sonuçları Tablo 4’ te ve Şekil 3’te sunulmuştur. Fail-Safe N istatistiği ile çalışmanın gücü ve p değerinin alfa değerinden büyük olması için analize kabul edilmesi gereken çalışma sayısını göstermektedir. Araştırmada p değerinin 0,01’den küçük olması için gerekli çalışma sayısı 6802 adettir. Sağlık kuruluşlarında psikolojik sermayenin çalışan performansına etkisini araştıran 6802 çalışmaya ulaşılması mümkün olmadığından, bu sonuç yayın yanlılığı olmadığını göstermektedir. Begg ve Mazumdar sıra korelasyonları istatistiğinde pozitif değerler, çalışma test duyarlılığının ve küçük örneklem büyüklüğünün doğru olduğunu ifade etmektedir. Bu

istatistikte hesaplanan değerlere (0,242 p: 0.311) göre meta analize dâhil edilen çalışmalarda yayın yanlılığı görülmemiştir (Dinçer, 2014). Araştırmada ayrıca yayın yanlılığını ölçmek için Egger's linear regression testi ile Trim ve Fill testi sonuçlarına da bakılmıştır. Egger's regression testi huni grafiği asimetrisi yoluyla bir meta-analizde potansiyel yayın yanlılığını değerlendirmek için yaygın olarak kullanılmaktadır (Egger et al., 1997). Trim ve Fill testi sonucunda ise gözlenen etki büyüklüğü değerleri ile yayın yanlılığından kaynaklanan etkiyi düzeltmeye yönelik hesaplanan değerler arasında herhangi bir fark bulunmadığı tespit edilmiştir. Her iki test sonucu araştırmada yayın yanlılığı olmadığını göstermektedir.

Şekil.3 Huni Saçılım Grafiği

Bu araştırmanın yayın yanlılığı olasılığı, Şekil 3'te huni saçılım grafiği ile gösterilmiştir. Huni saçılım grafiğinde yayın yanlılığı mevcut değilse, bireysel çalışmalar genel meta-analitik sonucun her iki tarafına eşit olarak dağılmakta ve grafik ters çevrilmiş bir huniye benzemektedir (Bown ve Sutton, 2010:675). Huni saçılım grafiğinden görüldüğü üzere çalışmanın büyük çoğunluğu şeklin üst kısmına doğru ve birleştirilmiş etki büyüklüğüne çok yakın bir konumda yer almakta olup araştırmada yayın yanlılığına ilişkin bir kanıt bulunmamaktadır.

4. Tartışma ve Sonuç

Araştırmada sağlık kurumlarında psikolojik sermayenin çalışan performansına etkisini inceleyen 12 çalışmanın meta analizi rastgele etkiler modeline göre yapılmıştır. Araştırmaya dahil edilen çalışmaların heterojenlik analizi Fisher r-to-z dönüştürülmüş korelasyon katsayısı kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Heterojenlik miktarı (yani tau²), kısıtlı maksimum olasılık tahmincisi kullanılarak hesaplanmıştır. Tau² tahminine ek olarak, heterojenlik için Q testi ve I² istatistiği de kullanılmıştır. Yapılan analiz sonucunda araştırmaya dâhil edilen çalışmaların heterojen bir yapıda olduğu tespit edilmiştir. Araştırma sonucunda sağlık kurumlarında psikolojik sermayenin çalışan iş

performansı üzerindeki etki büyüklüğünün 0,69 (G.A : 0,55 – 0,84; $p>0,05$) değeri ile pozitif yönlü güçlü bir etkiye sahip olduğu ve istatistiksel olarak anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Araştırmada Fail-Safe N istatistiği, Begg ve Mazumdar sıra korelasyonları, Egger's Regression testi ile Trim ve Fill testi sonunda yayın yanlılığı olmadığı tespit edilmiştir. Yayın yanlılığı olasılığını analiz etmek için ayrıca huni saçılım grafiğinden yararlanılmıştır. Analize dâhil edilen 12 adet çalışmayı temsil eden kabarcıkların büyük çoğunluğunun huni şeklinin üst kısmına doğru ve birleştirilmiş etki büyüklüğü çizgisine çok yakın bir konumda yer aldığı gözlemlenmiştir. Araştırmada dâhil etme kriterlerinin dışında kalan, Türkiye'de psikolojik sermayenin çalışan performansına etkisini inceleyen bazı çalışmaların bulgularına aşağıda yer verilmiştir.

Korkmazer ve diğerleri (2016) yaptıkları çalışmalarında sağlık kurumlarında psikolojik sermayenin çalışan performansına etkisini ele almışlardır. 152 sağlık çalışanının dahil edildiği araştırmada psikolojik sermaye ile çalışan performansı arasında pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir (Fuat vd., 2016: 271).

Çetin ve Varoğlu (2015) Ankara'da büyük ölçekli özel bir kuruluştaki yaptıkları çalışmalarında, psikolojik sermaye, performans, ayrılma niyeti ve iş tatmini etkileşimini ele almışlardır. Araştırma sonuçlarına göre psikolojik sermaye ve çalışan performansı arasında olumlu bir ilişki olduğu tespit edilmiştir (Çetin ve Varoğlu, 2015: 105).

Taşlıyan ve Hırlak (2016) çalışmalarında otantik liderlik, psikolojik sermaye, işten ayrılma niyeti ve çalışan performansı arasındaki ilişkiyi ele almışlardır. 403 çalışanın dâhil edildiği araştırmada psikolojik sermaye kavramının tüm boyutları ile çalışan performansı arasında olumlu bir ilişki olduğu tespit edilmiştir (Taşlıyan ve Hırlak, 2016: 92).

Türesin Tetik ve diğerlerinin (2018) yaptıkları çalışmalarında psikolojik sermaye, iş doyumu ve performans arasındaki ilişki meta analiz yöntemi ile incelenmiştir. Araştırma sonuçlarına göre psikolojik sermaye ve performans arasında pozitif ilişki olduğu tespit edilmiştir (Türesin Tetik vd., 2018: 306).

İraz ve Ata (2020) yaptıkları çalışmalarında otantik liderliğin çalışan performansına etkisinde psikolojik sermayenin rolünü ele almışlardır. 121 belediye çalışanın katıldığı araştırma sonuçlarına göre psikolojik sermaye ve çalışan performansı arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu tespit edilmiştir (İraz ve Ata, 2020:288).

Yine Dikbaş ve Büyükbeşe'nin (2020) yılında yaptıkları çalışmada otantik liderliğin çalışan performansına etkisinde psikolojik sermayenin rolünü ele almışlardır. 265 iş kur çalışanın katıldığı araştırmada psikolojik sermaye ve çalışan performansı arasında pozitif yönlü orta düzeyde bir ilişki olduğu tespit edilmiştir (Dikbaş ve Büyükbeşe, 2020:1220).

İçerli ve Bilen (2022) yaptıkları çalışmada psikolojik sermaye ve iş performansı arasındaki ilişkide politik yetinin düzenleyici etkisini ele almışlardır. Araştırmaya 157 kamu personeli katılmıştır. Araştırma sonucuna göre psikolojik sermaye ve çalışan performansı arasında pozitif yönlü orta düzeyde ilişki olduğu tespit edilmiştir (İçerli ve Bilen, 2022: 235).

Erkal (2022) yaptığı çalışmada psikolojik sermayenin örgütsel sessizlik ve çalışan performansına etkisini ele almışlardır. 427 özel sektör çalışanın katıldığı

araştırma sonuçlarına göre, çalışan performansı ve psikolojik sermaye arasında pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir (Erkal, 2022:120).

Yukarıda yer alan çalışmaların sonuçları araştırma bulguları ile benzer şekilde psikolojik sermaye ile çalışan performansı arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğunu ortaya koymaktadır. Elde edilen bulgular ışığında şu önerilerde bulunulabilir.

- Sağlık kurumlarında zaman baskısı ve zor durumlarla baş etmede psikolojik sermaye ile ilgili çalışmalardan yararlanılabilir.
- Psikolojik sermaye kavramı dikkate alınarak yapılacak çalışmalar sayesinde çalışan motivasyonu yükseltilerek örgüt içi refah düzeyi yükseltilebilir.
- Psikolojik sermaye çalışmaları çalışanlar için bireysel farkındalık kazandırabileceği gibi olumlu örgütsel çıktıları da destekleyebilir.
- Görev dağılımları yapılırken çalışanların psikolojik sermaye ile ilgili ihtiyaçları dikkate alınarak daha doğru kararlar alınabilir.
- Psikolojik sermayeyi güçlendirecek eğitimler sayesinde performans artırılabilir.

Kaynakça

- Abramson, J. H., ve Abramson, Z. H. (2001), *Making Sense of Data: A Self-Instruction Manual on The Interpretation of Epidemiological Data*. Oxford University Press.
- Bakırtaş, Tuğba (2020), "Psikoloji Ve Çağdaş Yaşam İnsan Uyumu". Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 9 / 18 227-229.
- Bakioğlu, A., & Özcan, Ş. (2016), *Meta Analizi*. Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti., Ankara.
- Barlow, K. M. (2013), *A Meta-Analysis of Transformational Leadership and Subordinate Nursing Personnel Organizational Commitment, Job Satisfaction, and Turnover Intentions*. UMI Dissertation Publishing, 2011, 293.
- Begenirbaş, M. ve Çalışkan, A. (2014), "Duygusal Emeğin İş performansı ve İşten Ayrılma Niyetine Etkisinde Kişilerarası Çarpıklığın Aracılık Rolü", *Business and Economics Research Journal*, Cilt: 5, Sayı: 2, ss: 109-127.
- Borenstein, M., Hedges, L, V., Higgins, J, P, T., Rothstein, H, R. (. (2009), *Introduction to Meta-Analysis*. A John Wiley and Sons Ltd. Publication.
- Borman, W. C. ve Motowidlo, S.J. (1997), "Task Performance And Contextual Performance: The Meaning For Personnel Selection Research", *Human Performance*, 10, 99-109.
- Bown, M. J., & Sutton, A. J. (2010), "Quality Control in Systematic Reviews and Meta-Analyses", *European Journal of Vascular and Endovascular Surgery*, 40(5), 669-677.
- Card, N. A. (2012), *Applied Meta-Analysis for Social Science Research*. In *The Guilford Press*. New York: The Guilford Press A Division of Guilford Publications. Card.
- Carver, C. S., & Scheier, M. F. (2002), *Optimism*. *Handbook of Positive Psychology* (s. 231-243). Oxford: Oxford University Press.
- Cochran, W. G. (1954), "The combination of estimates from different experiments", *Biometrics*, 10(1), 101-129.

- Cohen, L., Manion, L., & Morrison, K. (2007), *Research Methods in Education*. London: Routledge Taylor & Francis
- Cook, T. D., & Campbell, D. T. (1979), *Quasi-Experimentation Design & Analysis Issues for Field Settings*. In Chicago: Rand McNally.
- Çavmak, D. & Acar, F. (2020), “Pozitif Psikolojik Sermaye İle Performans Algısı Arasındaki İlişki: Sağlık Çalışanları Üzerine Bir Araştırma”, *İş Ve İnsan Dergisi*, 7 (2).
- Çetin, F. & Varoğlu, A. K. (2015), “Psikolojik Sermaye, Performans, Ayrılma Niyeti ve İş Tatmini Etkileşimi: Cinsiyetin Düzenleyici Rolü”, *İş ve İnsan Dergisi*, 2 (2) , 105-113.
- Çetinkaya, F. F. & Ünsever, M. O. (2020), “Psikolojik Sermaye Düzeylerinin İş Tatmini Üzerine Etkisi: Üniversite Çalışanları Üzerine Bir Araştırma”, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20 (1), 137-158.
- Çukurçayır, M. A. Ve Eroğlu, H.T (2005), *Yerel Yönetimler ve Performans Denetimi*. (Edt. H. Özgür-ve M. Kösecik). *Yerel Yönetimler Üzerine Güncel Yazılar I*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Dikbaş, T. ve Büyükbeşe, T. (2020), “Otantik Liderliğin Çalışan Performansına Etkisinde Psikolojik Sermayenin Aracı Rolü: Kamu Kurumunda Bir Alan Çalışması”, *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8 (4) , 1213-1224.
- Dinçer, S. (2014), *Eğitim Bilimlerinde Uygulamalı Meta Analiz*. Pegem Akademi, Ankara.
- Doğan, Y ve Özdevecioğlu, M. (2005),” Pozitif Ve Negatif Duygusallığın Çalışanların Performansları Üzerindeki Etkisi”, *Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 9(18): 165-190
- Durlak, J. A., Meerson, I., Meerson, I., & Loyola, C. J. E. F. (2012), *Meta-Analysis*. In J. C. Thomas & M. Hersen. (Eds.), *Understanding Research in Clinical and Counseling Psychology*. Lawrence Erlbaum Associates, Inc.
- Egger, M., Smith, G. ., Schneider, M., & Minder, C. (1997), “Bias in Meta-Analysis Detected by a Simple, Graphical Test. Graphical Test is Itself Biased”, *BMJ (Clinical Research Ed.)*, 316(7129), 629–634.
- Egger, M., & Smith, G. D. (1997), “Meta-Analysis: Potentials and Promise”, *Bmj*, 315(7119), 1371-1374.
- Erkal, P. (2022), “Pozitif Psikolojik Sermayenin Örgütsel Sessizlik Ve İşgören Performansı Üzerine Etkisi”, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25 (47) , 109-125.
- Geylan, R. (2004), *İnsan Kaynakları Yönetimi*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Harms, P. D. & Luthans, F. (2012), “Measuring Implicit Psychological Constructs in Organizational Behavior: An Example Using Psychological Capital”, *Journal of Organizational Behavior*, 33(4), 589-594.
- Hedges, L. V., Olkin, I. (1985), *Statistical Methods for Meta-Analysis*. CA: Academic Press.
- Henry, J. (2004), *Positive and Creative Organization*. in Linley, P. A. and Joseph, S. (Eds.), *Positive Psychology in Practice* (p. 269-286). New Jersey, NJ: John Wiley & Sons, Inc.

- Iraz, R. ve Ata, N. (2020), "Otantik Liderliğin Belediye Çalışanlarının Performansına Etkisinde Pozitif Psikolojik Sermayenin Rolü", *OPUS International Journal of Society Researches*, 16 (27) , 288-318.
- İçerli, L. & Bilen, G. (2022), "Psikolojik Sermaye Ve İş Performansı Arasındaki İlişkide Politik Yetinin Düzenleyici Etkisi", *Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6 (2) , 222-244 .
- Jawahar, I.M. ve Carr D.(2007), "Conscientiousness And Contextual Performance The Compensatory Effects of Perceived Organizational Support And Leader-Member Exchange", *Journal of Managerial Psychology*, 22, 330-349.
- Kesken, J. ve Ayyıldız, N. A. (2008), "Liderlik Yaklaşımlarında Yeni Perspektifler: Pozitif Ve Otantik Liderlik", *Ege Akademik Bakış*, Cilt: 8, Sayı: 2, Ss: 729-754.
- Korkmazer, F. , Ekingen, E. ve Yıldız, A. (2016), "Psikolojik Sermayenin Çalışan Performansına Etkisi: Sağlık Çalışanları Üzerinde Bir Araştırma", *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 19 (3)
- Luthans, F. and Youssef, C. M. (2004), "Human, Social, and Now Positive Psychological Capital Management: Investing in People for Competitive Advantage", *Organizational Dynamics*, 33(2), 143-160.
- Luthans, Fred (2002), "The Need for and Meaning of Positive Organizational Behavior", *Journal of Organizational Behavior*, Vol: 23, pp: 695-706.
- Luthans, Fred; Norman, M. Steven; Avolio, J. Bruje and Avey, B. James (2008), "The Mediating Role of Psychological Capital in the Supportive Organizational Climate-Employee Performance Relationship", *Journal of Organizational Behavior*, Vol: 29, pp: 219- 238.
- Mittlböck, M., & Heiznl, H. (2006), A "Simulation Study Comparing Properties of Heterogeneity Measures in Meta-Analyses". *Statistics in Medicine*, 25(April), 4267-4278.
- Moher, D., Shamseer, L., Clarke, M., Ghersi, D., Liberati, A., Petticrew, M., Shekelle, P., Stewart, L. A., Estarli, M., Barrera, E. S. A., Martínez-Rodríguez, R., Baladia, E., Agüero, S. D., Camacho, S., Buhring, K., Herrero-López, A., Gil-González, D. M., Altman, D. G., Booth, A., ... Whitlock, E. (2015), "Preferred Reporting Items For Systematic Review and Meta-Analysis Protocols (PRISMA-P) 2015 Statement", *Revista Espanola de Nutricion Humana y Dietetica*, 20(2), 148-160.
- Özdevecioğlu, M. ve Kanıgür, S. (2009), "Çalışanların İlişki ve Görev Yönelimli Liderlik Algılamalarının Performansları Üzerindeki Etkileri", *KMU İİBF Dergisi*, 11, 53-82.
- Özkalp, Enver (2009), "Örgütsel Davranışta Yeni Bir Boyut: Pozitif (Olumlu) Örgütsel Davranış Yaklaşımı Ve Konuları", 17. Ulusal Yönetim Ve Organizasyon Kongresi Bildiriler Kitabı, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Eskişehir, 21-23 Mayıs, Ss: 491-497.
- Richardson, G. E. (2002), *The Metatheory of Resilience and Resiliency*. *Journal of Clinical Psychology*, 58(3), 307-321.
- Seligman, M. E. P. (1998), *Learned Optimism*. New York: Pocket Books
- Taşlıyan, M. ve Hırlak, B. (2016), Otantik Liderlik, Psikolojik Sermaye, İşten Ayrılma Niyeti Ve Çalışan Performansı Arasındaki İlişki: Hemşireler Üzerinde Bir Araştırma , *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi* , (56), 92-115.

- Thompson, S. G., & Higgins, J. P. (2002), "How Should Meta-Regression Analyses be Undertaken and Interpreted?", *Statistics in Medicine*, 21(11), 1559-1573.
- Topakkaya Karakaya, A. E. (2015), "Psikoloji Dünyasında Yeni Bir Yaklaşım: Hermeneutik", *Felsefe Dünyası*, (61), 16-37.
- Türesin Tetik, H., Oral Ataç, L. & Köse, S. (2018), "Psikolojik Sermaye ile İş Doymu ve Performans İlişkisi: Türkiye'de Yapılan Araştırmalar Üzerinden Bir Meta Analizi", *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 32 (2), 289-314.
- Valentine, J. C. (2009), Judging the Quality of Primary Research. in H. Cooper & L. V. Hedges (Eds.) (pp. 129–146). New York: Russell Sage Foundation.
- Viechtbauer, W. (2010). "Conducting Meta-Analyses in R With the Metafor Package", *Journal of Statistical Software*, 36, 1-48
- Vogelsgang, G., Smith, R. C., (2014), "The Relationship Between Positive Psychological Capital and Global Mindset in The Context of Global Leadership", *Journal of Leadership & Organizational Studies: JLOS; Official Journal of the Midwest Academy of Management*, 21(2), 165-178.
- Wilkes, G. A. (1979), *Collins Dictionary of the English Language*. Sydney: Collins.
- Wortman, P. M. (1994), Judging research quality. In H. Cooper & L. V. Hedges (Eds.) (pp. 97–109). New York: Russell Sage.
- Zhao, Z., Hou, J. (2009), "The Study on Psychological Capital Development on Intreprenurial Team", *International Journal of Psychological Studies*, 1, (2), 35-40.

PLASTİK ATIKLAR VE SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK: TÜRKİYE'DE PLASTİK ATIK YÖNETİMİ*

Yetkili Yazar | Correspondent Author: Harun YAKIŞIK

Plastic Waste and Sustainability: Plastic Waste Management in
Turkey

Yazar(lar) | Author(s)
Harun YAKIŞIK¹

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geliş Tarihi : 11/12/2023
Makale Kabul Tarihi : 19/12/2023

Anahtar Kelimeler:

Plastik Atıklar, Plastik Atık
Yönetimi, Sürdürülebilirlik

ÖZ

Plastik kullanımı, maliyet avantajı, esneklik ve dayanıklılık gibi faktörlerin etkisiyle bireyden küresele her alanda yaygınlaşmaktadır. Bu yönüyle plastiklerin insan hayatını kolaylaştırdığı doğrudur, ancak plastiklerin ekosisteme yüklediği zararlar hızla artarak devam etmektedir. Çünkü plastik atıklar uzun süre doğada çözünmediğinden çevrede birikerek döngüsel ekonomiyi olumsuz etkilemektedir. Plastik atık birikiminin çevreye verdiği zararlar ve plastik atıkların yönetimsel boşlukları plastik atık yönetimini giderek zorlaştırmaktadır.

Bu bağlamda plastik atık yönetim sorununa katkı sağlayacak değerlendirmenin ve muhtemel çözüm önerilerinin, çevre ile ilgili küresel anlaşmalar, beş yıllık kalkınma planları ve sürdürülebilir kalkınma amaçlarıyla (SKA) ilişkilendirilerek ortaya konulması önemli hâle gelmektedir.

Dolayısıyla bu çalışmada, plastik atık yönetim sorunu ve çözüm önerileri, uluslararası anlaşmalar, beş yıllık kalkınma planları ve SKA açısından değerlendirilecektir.

ARTICLE INFORMATION

Submission Date : 11/12/2023
Accepted Date : 19/12/2023

Keywords:

Plastic Waste, Plastic Waste
Management, Sustainability

ABSTRACT

The use of plastic is becoming widespread in every field, from individual to global, under the influence of factors such as cost advantage, flexibility, and durability. In this respect, plastics indeed make human life easier, but the damage caused by plastics to the ecosystem continues to increase rapidly. Because plastic waste does not decompose in nature for a long time, it accumulates in the environment and negatively affects the circular economy. The environmental damage caused by plastic waste accumulation and the administrative gap of plastic waste makes plastic waste management increasingly difficult.

In this context, it becomes important to put forward the evaluation and possible solution suggestions that will contribute to the plastic waste management problem by associating it with global environmental agreements, five-year development plans, and sustainable development goals (SDGs).

Therefore, in this study, the plastic waste management problem and solution suggestions will be evaluated in terms of international agreements, five-year development plans, and SDGs.

* Bu çalışma Giresun Üniversitesi'nin 26-28 Ekim 2023 tarihlerinde düzenlediği 2. Uluslararası Çevre, Enerji ve Ekonomi ana temalı 2.Uluslararası kongresinde özet bildiri olarak sunulmuştur.

¹ Çankırı Karatekin Üniversitesi, 0000-0001-9542-1614, haruny@karatekin.edu.tr

1. Giriş

BM'nin 17 Sürdürülebilir Kalkınma Amacı (SKA), insanların refah seviyelerini iyileştirmeyi ve ekosistemi korumayı hedeflemektedir. Bu 17 amaç ve 169 alt hedefi içeren 2030 gündemi göz önüne alındığında, çok sayıda gerçekleştirilmeyi bekleyen hedefin kendi aralarında etkileşim halinde olmamaları düşünülemez (United Nations, 2016). Olası etkileşimler bağlamında düşünüldüğünde, bu hedeflerden birinin başarısızlığı doğal olarak diğerlerini de etkileyecektir (Nilsson et al., 2016).

Plastik atıklar, su kaynaklarında yaşayan canlı türleri başta olmak üzere tüm ekosistemi (okyanus, deniz, göl, nehir, kara) doğrudan ve dolaylı olarak etkileyen en önemli kirleticilerdendir. Neden en önemli kirleticilerden olduğu plastiklerin kimyasal yapısından kaynaklanmaktadır. Plastikler, doğada hazır bulunmayıp petrokimyasallardan (doğal gaz veya petrol gibi fosil yakıtlar) üretilen ve kullanım kolaylığı ve maliyet avantajlarından dolayı hemen hemen hayatın her alanında kullanılan polimer (uzun zincirli yüksek molekül ağırlıklı) bileşiklerdir. Dolayısıyla plastik atıkların hem makro plastik hem mikro plastik (çapı 5 milimetreden küçük plastik parçaları) olarak tüm ekosistemin unsurlarını kirletici özelliğe sahip olması hem de geri dönüşümü en az düzeyde olan bir atık türü özelliğine sahip olması ile ilgilidir.

Özellikle 1950 sonrası nüfus artışına paralel olarak plastik ambalaj üretiminin de arttığını görmekteyiz.

Kimya endüstrisindeki hızlı gelişmelerin de plastik üretim artışını hızlandırdığı bilinmektedir. Aynı şekilde Avrupa ülkelerinde, hızlı ekonomik büyümelerin etkisiyle üretilen nihai ürünlerin ambalaj malzemesi olarak plastiğin kullanım süreci hızlanmıştır. Ambalaj malzemesi olarak plastiklerin yoğun olarak kullanılması ise her türlü tasarıma uygun olan esnek yapısı, dayanıklı olması ve üretim maliyeti avantajlarına sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Ancak çok masum bir ambalaj ve üretim girdisi olarak görünen plastiğin, bu kadar da masum olmadığı yapılan çalışma sonuçlarıyla ortaya konulmaktadır.

Nüfus artışı, teknolojik gelişmeler, dünya ticaretinin gelişmesi ve liberalleşmesinin etkileriyle plastik üretim ve atıklarının hızla arttığını görmekteyiz. Ancak makro ve mikro plastik atıkların insan sağlığı, çevre sağlığı, geri dönüştürülemeyen/dönüştürülmeyen plastiklerin imha edilmesiyle küresel ısınma ve iklim değişikliğine olumsuz etkilerinin olduğu, bazı çalışma sonuçlarıyla ortaya konulmaktadır (Kosuth vd., 2018; Rochman vd., 2013).

Plastik atık ticaretinin 1990'lı yıllar sonrası hızla arttığı, 2004 yılında zirve yaptığı ve Çin'in tek başına küresel plastik atık ithalatının %45,1'ini gerçekleştirmesi dikkatleri çekmiştir (Hoornweg, D. ve Bhada-Tata, 2012). Bu bağlamda, literatürdeki çoğu çalışmanın; plastik atıkların geri dönüştürülmesinin önemi (Hage vd., 2009; Duraiappah vd., 2002), hem gelişmiş ülkeler hem de gelişmekte olan ülkelerin plastik atık ithalatını zorlaştırıcı düzenlemelere gitmesi durumunda küresel üretim verimliliğinin düşeceği (Higashida ve Managi, 2014: 250-270), gelişmiş ülkelerin katı çevre düzenlemelerine gitmesinin emtia fiyatlarını olumsuz etkileyeceği (Krutilla, 1991: 127-142) gibi alanlarda yoğunlaştığını görmekteyiz. Ancak literatürde plastik atık yönetimi, döngüsel ekonominin temelini oluşturan ikincil plastik üretimi, Çin'in 2017 yılında plastik atık ithalatını yasaklaması sonrası gelişmekte olan ülkelerde, özellikle Türkiye'de plastik atık ithalatı, geri dönüşümü ve plastik atık sektöründe lisanssız firmaların denetlenememe

sorunları ve bu sektörde kayıt dışı istihdam ve ithalat ile ilgili yönetim boşlukları alanındaki çalışmaların az sayıda olduğu sonucuna varılmaktadır. Dolayısıyla çalışmanın motivasyonunu, birincil ve ikincil plastik üretiminde gelinen rakamsal boyutlar, plastik atık yönetimindeki boşluklar oluşturmaktadır. Dolayısıyla bu çalışmada, plastik atık yönetimi, uluslararası anlaşmalar, beş yıllık kalkınma planları ve SKA amaçları açısından değerlendirilecektir.

Çalışmanın en temel amacı ise plastik atıkları, uluslararası çevre ile ilgili anlaşmalar, beş yıllık kalkınma planları, SKA ve alt hedefleri bağlamında ve de uzun dönemli hedeflerin neresinde olduğumuzu değerlendirmek, politika yapıcılara ve daha sonraki araştırmacılara ışık tutacak şekilde tartışmaktır.

Çalışma planı ise plastiğin tarihçesi, plastik atıkların rakamsal boyutları, makroplastiklerin ve mikroplastiklerin zararları, plastik atıklarla ilgili küresel anlaşmalar, beş yıllık kalkınma planları ve plastik atık yönetimi başlıklarından oluşmaktadır. Çalışma, tartışma ve sonuç bölümleriyle bitmektedir.

2. Plastiğin Tarihçesi

Plastiğe duyulan ihtiyacın sanayileşmeyle birlikte arttığı bilinmektedir. İngiliz kimyacı Alexander Parkes, parkesin adı verilen şekillendirilebilir plastiği üretmeyi 1862 yılında başarmıştır. Elde edilen bu şekillendirilebilir malzeme, ilk olarak düğme yapımında kullanılmıştır. Selüloit adlı malzemeyi 1869 yılında, John Wesley Hyatt üretmeyi başarmıştır. Hyatt, 1889 yılında selüloitten Kodak fotoğraf filmi yapımında kullanılacak malzemeyi yapmıştır. Daha sonra, bu malzeme bilardo topları yapımında kullanılmıştır. Sonraki süreçte, dünyanın ilk sentetik plastiği New York'ta Bakalit olarak 1907 yılında Leo Hendrik Baekeland tarafından geliştirilmiştir. Selüloit; oyuncaklarda, bıçak saplarında, fotoğraf filmlerinde de kullanılmaya başlanmış, ancak yanabilir özelliği ve çabuk bozulması sebebiyle sentetik plastiklerin yoğun olarak kullanılmaya başlandığı görülmüştür (Vlachopoulos ve Strutt, 2003). Diğer taraftan 1950 yılından günümüze değin plastiklerin farklı türleri; otomobil yan sanayinde, bahçe mobilyalarında, paketleme, elektronik ve beyaz eşyaların plastik kısımları, pet, fiber, diş fırçası kılları, misina, boru, profil, CD, gözlük, yiyecek paketleme, yapı ve inşaat malzemeleri, teflon tava, pek çok çözücüye ve aside karşı dirençli tıbbi malzeme ve fiber üretimi gibi sektörlerde yoğun bir şekilde kullanılmaya devam etmiştir (Brandsch ve Piringer, 2008; Lambert, 2015). Bunun yanında petrokimya endüstrisindeki teknolojik gelişmelere paralel olarak uçak parçaları da dâhil üretim maliyeti avantajı, esnek oluşları, dayanıklılığı ve hafifliği sebebiyle plastiklerin üretim ve kullanım alanlarında çeşitlenme yaşandığını görmekteyiz (Amato, 2013: 811–814, Parker, 2020: 1943-1967). Üretim ve kullanımındaki kolaylıklar, plastiklere bağımlılığı da artırmıştır. Özellikle plastik ambalajlı ürünlerin raf ömrü uzun olabildiğinden ve ürünlerin taşınmasında sağladığı kolaylık ve maliyet avantajları kullanımını yaygın hâle getirmiştir. Plastik üretimindeki hızlı artışları ikinci dünya savaşından sonra daha çok görmekteyiz (Amato, 2013: 811–814). İktisadi büyümenin de altın yılları olarak gösterilen Avrupa ülkelerindeki yüksek oranlı büyümenin plastik üretimini de aynı hızda artırdığı bilinmektedir. Çünkü ekonomik genişlemeye bağlı olarak tüketim malzemelerindeki üretim ve talep artışı, ihtiyaç duyulan ambalaj ürünlerinde de seri üretim süreçlerini hızlandırmıştır (Parker, 2020: 1943-1967).

3. Plastik Üretimi, Plastik Atıklar Rakamsal Boyutları ve Zararları

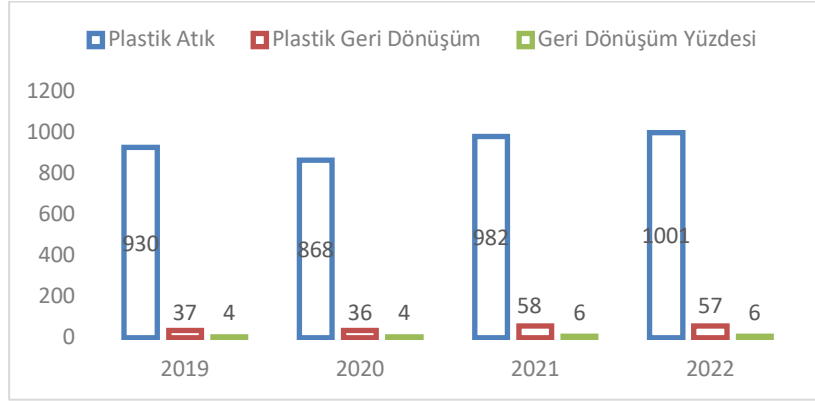
Plastik üretimindeki artışların 1950 sonrası hız kazandığı ve özellikle 2000’li yıllardan sonra daha da hızlandığı görülmektedir. Bu alanda yapılan bir araştırmaya göre, petrol ve doğal gaz gibi yenilenemeyen hidrokarbonlardan üretilen plastiklerin (polimerler) yıllık küresel üretimi 1950’de yaklaşık 2 milyon tondan 2020’de yaklaşık 420 milyon tonu aşmış bulunmaktadır (Geyer, 2020; OECD, 2021). Bu tarihler arasında toplam plastik üretimine baktığımızda 9,2 milyar ton plastik üretimine ulaşılması sürdürülebilirliğin geleceği hakkında şüpheleri barındırmaktadır. Kümülatif olarak 9 milyar tona ulaşan bu plastiklerin %60’ı atık sahalarına veya doğrudan çevreye bırakılması, yönetim sorunlarının temelini oluşturmaktadır. Plastik atıkların rakamsal boyutlarına baktığımızda, 2000 yılında 156 milyon ton olan plastik atık miktarının katlanarak 2019’da 353 milyon tona çıktığı görülmektedir. Plastik atık sorunlarını tetikleyen diğer bir gelişme ise nüfus artışlarıdır. Dolayısıyla ekosistemin sürdürülebilirliğini tehdit eden iki artıştan bahsedebiliriz. Bu artışlardan biri dünya nüfus artışı, diğeri ise plastik üretim/tüketim artışının geldiği seviyedir. Nüfus artışı 1950 sonrası hızlanmış ve 1955-60 arasında en yüksek düzeye çıkmıştır. 2000 yılında yaklaşık 6 milyar olan dünya nüfusu, 2011 yılında 7 ve 2022 yılı itibariyle 7 milyar 924 milyon kişiye ulaşmıştır. Dünya nüfusunda gözlenen bu hızlı artışın etkisiyle dünya nüfusu son dönemde yaklaşık 12 yılda bir, 1 milyar artar hâle gelmiştir (UNFPA, 2022). Aynı şekilde ekosistemi tehdit eden diğer bir artış ise plastik üretim ve tüketimindeki artış trendi olmuştur. 1950 ile 2017 arasında gerçekleşen 9,2 milyar ton plastik üretiminin yarısından fazlasının sadece 2004’ten günümüze kadar olan zaman diliminde gerçekleşmiş olması, plastik atık boyutlarını ortaya koymaktadır. Yıl bazında değerlendirecek olursak sadece 2020 yılında 400 milyon tondan fazla plastik üretiminin gerçekleşmiş olması ve bunların %40’a yakını da tek kullanımlık plastiklerin oluşturması, sorunun geldiği boyutları ortaya koymaktadır (Briggs, 2022). Plastik talebindeki küresel eğilimler bu şekilde devam ederse, 2050 yılına kadar yıllık küresel plastik üretiminin 1.100 milyon tonun üzerine çıkacağı tahmin edilmektedir (UNEP, 2022 raporu).

Plastiklerin neden ekosistem için en tehlikeli atık olduğu ise üretilen plastiklerin %99’a yakın kısmının yenilenemeyen fosil yakıtlarından, %1’lik kısmının ise nişasta, selüloz, şeker ve bitkisel yağ gibi çeşitli polimerlerden üretilmesinden kaynaklanmaktadır (Birleşik Krallık Hükümeti, 2020). Diğer taraftan nüfus artışı ve plastik üretimindeki artışın bu seviyelere ulaşmasının, neden tehdit olduğu sorusunu akıllara getirmektedir. Döngüsel olarak düşündüğümüzde, plastiğin kullanıldığı tüm sektörler hem artan nüfusun ihtiyaçlarını karşılamakta hem de plastik üretiminin sağladığı maliyet ve kullanımında esneklik avantajlarından yararlanılmaktadır. Ancak döngüsel ekonomi yaklaşımıyla düşündüğümüzde, kullanılan plastiklerin atık olarak yakılması ve ekosisteme salınması yerine bu atıkların tekrar ekonomiye dönüştürülmesi gerekmektedir. Geri dönüştürülerek ekonomiye kazandırılmayan yıllık 20 milyon tondan fazla atık plastikler, göllerden nehirlerle ve denizlere kadar su ekosistemlerine salınmış olacaktır (Lambert vd., 2014, Euronews, 2022). Göllerde, nehirlerde, denizlerde, okyanuslarda ve karalarda biriken bu plastikler, sonuçta insan sağlığı da dâhil olmak üzere ekosistemler, ekonomiler ve toplumlar üzerinde geri döndürülmesi güç olan sorunlar oluşturmaktadır. Yapılan araştırmaya göre, deniz kirliliğinin %60’ını tek kullanımlık plastikler oluşturmaktadır. Yine 2021 yılında yapılan diğer bir araştırmaya göre, 555 balık türünden alınan örneklerin 386 türünde plastik atık görülmüş ve plastik kirliliğinden etkilenen canlı türü sayısı yaklaşık 400’e ulaştığı tespit edilmiştir (Euronews, 2022).

Diğer taraftan yıllık üretiminin 420 milyon tonu geçen plastiklerin yaklaşık %12'si yakılmakta ve sadece %9'u geri dönüştürülmektedir (UNEP, 2022 raporu). Burada akıllara gelen diğer soru ise geri dönüştürülen ve yakılan plastikler toplam plastik üretiminin %21'i iken geri kalan %79 oranında plastikler nereye gitmektedir? En bilinen geleneksel yöntemlerle çöplüklere atıldığını ya da okyanuslar da dâhil olmak üzere su ekosistemlerine salınmakta olduğunu söyleyebiliriz. Özellikle gelecek dönemlerde plastik yönetimiyle ilgili etkin çözümler ve uygulamalar hayata geçirilmediği takdirde, su ekosistemlerinde birikecek plastik atıkların 2040 yılında yaklaşık 29 milyon tona çıkacağı tahmin edilmektedir (UNEP, 2022).

Plastik, tekstil, demir ve demir içermeyen metallerin 2019-2022 yılları için yıllık üretim miktarlarına baktığımızda sürekli arttığını görmekteyiz (Tablo 1). Pandeminin başladığı ve etkisini gösterdiği 2020 yılında grafikte örnek alınan kategorilerde üretim miktarları düşmüştür. Bu süreçte tedarik zincirlerinde yaşanan aksamalar sonucu işletmeler üretimlerine ara vermek zorunda kalmışlar, ancak 2021 yılından sonra özellikle plastik üretiminde hızlı artış süreci tekrar başlamıştır. Bunun en önemli sebeplerinden biri pandemi sürecinde eve kapanan tüketicilerin evlere sipariş vermeye başlaması ve bu tüketim alışkanlığının pandemi sonrası da devam ettiği söylenebilir. Pandemi süreci sadece eve yemek sipariş artışlarını değil e-ticarete konu olan diğer ürün yelpazelerini de genişletmiştir. Adrese getirilen paketler, aynı zamanda plastik ambalaj malzeme talebi artışını da tetiklemiştir. Aynı şekilde bilinçsizce çevreye salınan plastik atık miktarlarında artışlara sebep olmuştur. Bu sürecin SKA'dan 12. Amaç ile ters işlediği görülmüştür. Çünkü 12. Amaç "Sorumlu Üretim ve Tüketim" hedefine odaklanırken üretim ve tüketim kalıplarında çevre dostu tutum ve davranışların geliştirilmesini kapsamaktadır. Ancak adrese paket servisi tüketim alışkanlığının yaygınlaşmasıyla hem birincil plastik üretimini tetiklemiş hem de plastik atık kirliliğinin artmasına sebep olmuştur. Dolayısıyla pandemi süreci 12. Amaçtan olumsuz saptamaların da yaşanmasına sebep olduğu söylenebilir. Diğer taraftan 2019 yılında plastik atık miktarı 930 bin ton iken, 2020 yılında 868 bin tona düşmüş, 2021 yılında tekrar 982 bin tona çıkmış ve bu artış 2022 yılında devam ederek 1 milyon tonu geçtiği görülmektedir (Tablo 1). Ancak bu plastik atıkların sırasıyla 37, 36, 58 ve 57 bin ton civarlarında geri dönüşümünün sağlandığı görülmektedir. Plastik atıkların geri dönüşüm yüzdeleri de plastik atık geri dönüşümünde ne kadar başarılı olabildiğimiz hakkında önemli ipuçları vermektedir.

Tablo. 1 Plastik Atık ve Geri Dönüşüm Verileri (2019-2022, bin ton)

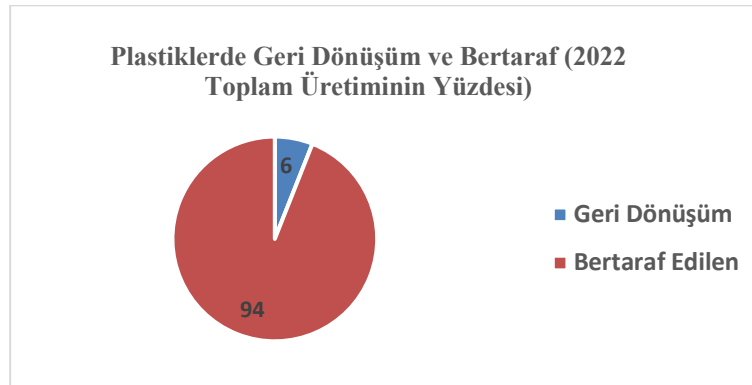
Kaynak: The National Environment Agency, 2023.

Dolayısıyla plastik atık geri dönüşüm ve imha (bertaraf) verilerinin dağılımı, etkin yönetim ve çözüm uygulamaları hayata geçirilmediği takdirde gelecekte ekosistem için nasıl bir tehdit oluşturabileceği hakkında ipuçları vermektedir. Plastik atıkların, 2022 verilerine göre sadece %6'sı geri dönüştürülürken %94'ü bertaraf edilmiş ya da ekosisteme salınmıştır (Şekil 1). Plastik atıkların %94'lük kısmı hakkında net istatistiklere ulaşılamaması sorunun diğer bir boyutunu ortaya koymaktadır.

Plastik atıklara Türkiye açısından baktığımızda, Türkiye'nin 2021 yılında çıkardığı 5 milyon 600 bin ton plastik atık miktarı, plastik yönetiminin önemini ortaya koymaktadır. Türkiye'nin 2021 yılında çıkardığı bu plastik atık miktarı, en çok plastik atık çıkaran ülkeler sıralamasında Türkiye'yi dokuzuncu sıraya koymaktadır. Diğer taraftan, Türkiye'de plastik atık geri dönüşüm tesislerinde çıkan yangın sayısı 1 iken, 2021 yılında 121'e çıkması, plastik atık yönetimindeki boşluklar hakkında bilgi vermektedir (Öztürk, 2022).

Daha sonraki bölümlerde açıklanacağı gibi plastik atıklarla ilgili önemli bir yönetim sorunu da verilerin üretimi, verilerin işlenmesi ve kamuoyuyla paylaşılması sorunu olduğu gündeme gelmektedir. Plastik atıklarla ilgili veri sorunu on ikinci kalkınma planında geniş yer tutmaktadır.

Şekil.1 Plastik Atık ve Geri Dönüşüm Verileri (2019-2022, bin ton)

Kaynak: The National Environment Agency, 2023.

4. Makro ve Mikroplastiklerin Ekosisteme Zararları

Artan plastik üretim ve plastik atıklarının doğuracağı sorunlarla ilgili çok sayıda soru gündeme getirilmektedir. Hatta plastikler için ekonominin hammadde kaynağı mı yoksa ekosistem için gittikçe büyüyen atık sorunu mu sorusu sıkça dillendirilir hâle gelmiştir. Sadece katı atık (makroplastik) olarak değil aynı zamanda plastikler aşınarak gözle görülemeyecek kadar küçük parçacıklar hâline gelip mikroplastik oluşumuna sebep olmaktadır. Birincil plastikler (makroplastikler), çevresel kirliliğin temel bileşeni olurken zaman içerisinde bu plastikler çözünerek toksik içerikli mikro plastiklere dönüşmektedir. İlk olarak "Mikroplastik" terimini 2004 yılında Thompson kullanmıştır. Genel olarak 5 mm'den küçük boyutlu plastik parçalara mikroplastikler denilmektedir (Bouwmeester vd., 2015; Hidalgo-Ruz vd., 2012). Hemen hemen hayatın her alanına giren plastik, kullanılması sonucu aşınarak ve çözünerek mikroplastik oluşturma potansiyeline sahiptir. Mikroplastik oluşturma potansiyeline sahip en yaygın plastikler; taşıt araçlarının lastikleri, kozmetik, ambalaj ve tekstil sektörlerinde kullanılan plastiklerdir. Bunun yanında deterjanlardan diş macunlarına kadar doğrudan temas ettiğimiz ürünlerin de yoğun mikroplastik içerdiği tespit edilmiştir (Cole vd., 2013). Diğer taraftan sentetik ve içeriğinde plastik barındıran kumaşlar da kullandıkça ve yıkandıkça sulara mikroplastik yayan önemli ürünlerdendir. Tek kullanımlık pet şişeler ve plastik ambalajlara ek olarak balıkçılık sektöründe kullanılan plastikten üretilmiş balık ağları da diğer önemli mikroplastik yayan ürünlerdendir. Hayatımızın bir parçası hâline gelen özellikle temiz kaynak suyu olarak tüketilen pet şişeler ve damacanalarda ısı ve devamlı kullanım nedeniyle bunlardan önce suya, ardından da insan vücuduna alınan mikroplastikler insan sağlığı açısından tehdit oluşturmaktadır (Gündoğdu ve Cevik, 2019, 2022; Karlsson vd., 2023).

Bununla birlikte plastik atıkların dögüsel ekonomi bağlamında ekonomiye tekrar kazandırılması, sorunsuz çevre dostu bir adım olarak aktarılmasının da sorgulanması gerekmektedir. Çünkü plastik atıklar, zehirli kimyasallar ve toksin maddeler içerdiklerinden, üretim, kullanım, geri dönüşüm ve bertarafında çevre ve insan sağlığına zarar veren tehlikeli bir atık türüdür (Carbery vd., 2018). Hem doğayı hem canlı türlerini hem de insan sağlığını tehdit eden plastik atıkların temel zararları aşağıda yer almaktadır:

- Özellikle makroplastikler, doğada uzun yıllar çözünmeden kalabilmektedir.
- Bazı canlılar bu plastik atıkları vücutlarına alarak ölümlerine sebep olmaktadır.
- Mikroplastik parçacıklar gıda ambalajlarından gıdalara, taşıt araçların lastiklerinden havaya, sudaki plastiklerin çözünmesi sonucu suya, oradan canlılara geçerek sonuçta insan vücuduna ulaşmaktadır (Eriksen vd., 2014).

Kısaca 1970'li yıllardan sonra ikili gezegen krizi olarak literatüre giren iklim değişikliği ve biyolojik çeşitlilik kaybına, 1990'lı yıllardan sonra plastik atık temelli kirlilik de eklenerek üçlü gezegen krizi olarak kavramlaşmıştır. İklim değişikliği, biyolojik çeşitliliğin azalması ve ekosistem kirliliğinin artışı ekosistemin bütünlüğünü bozarak özellikle yoksulluk, açlık, sağlık, su, şehirler ve iklim konularında SKA'na ulaşmayı %80 oranında zorlaştırdığı belirtilmektedir (Hanbay, 2020). Bu sonuç bize ekonomik büyüme ve sürdürülebilirlik için ekolojik ve sosyal sürdürülebilirliğin ihmal edilmemesi gerektiğine işaret etmektedir. Dolayısıyla çevre ve sosyal politikaları içermeyen yeşil büyümeden uzak "Geleceksiz Büyüme" toksik büyüme izi yaratarak her

yıl dünyada kirlilik ve atıklardan ölen milyonlarca insan ölümleriyle karşı karşıya kalınacaktır (Coimbra, 2020). Katı atıklar grubunda değerlendirilen plastiklerin hem üretimi, toplanması, ayrıştırılması hem de geri dönüşüm ve bertarafında önemli yönetim sorunları bulunduğundan on ikinci kalkınma planında uygulanacak politikalarla ilgili geniş yer verilmiştir.

5. Çevre ile İlgili Küresel Anlaşmalar

Plastik atıkların ekosistemin taşıma kapasitesine yüklediği yükler ve plastik atıkların SKA'na ulaşmada ciddi engeller oluşturduğu gerçeği karşısında bölgesel ve küresel iş birliklerinin koordineli bir şekilde hayata geçirilmesi gerektiği açıktır. Etkin ve çözüm odaklı iş birliklerinin koordinasyonu da SKA'dan 17.sini oluşturmaktadır. Amaçlar için ortaklıklar başlığı altında “Uygulama araçlarını güçlendirmek ve sürdürülebilir kalkınma için küresel ortaklığı canlandırmak” hedefiyle açıklanmaktadır. Elbette ki iklim değişikliği, çölleşmeyle mücadele, biyolojik çeşitliliğin korunması gündem 2030 SKA ile başlamadığı bilinmektedir.

Hızlı büyüme rakamlarına ulaşıldığı 1950’li yıllar sonrası, doğrusal ekonominin hâkim olduğu üretim ve tüketim kalıpları sonucunda doğal kaynakların taşıma kapasitelerinin zorlandığı 1960’lı yıllarda gündem oluşturmaya başlamıştır. Çevresel bozulmaların artması sonucu, 1960’lı yıllardan sonrası çevresel duyarlılığı ve farkındalığı artırmak, çevresel sorunları dünya gündemine taşımak için çalışmaların başladığı görülmektedir.

Tablo 2’de detaylandırıldığı gibi çevre sorunlarını dünya gündemine taşıyan kitaplar, çevre farkındalığı oluşturma da ve ulusal ve uluslararası platformlarda konunun tartışılmasına ve eyleme geçilmesine zemin hazırlayan aktiviteler olarak değerlendirilmektedir. Özellikle sessiz bahar, nüfus bombası, büyümenin sınırları ve küçük güzeldir kitapları çevre farkındalığının dünya gündemine taşınmasında önemli etkileri olmuştur.

Tablo 2. Çevresel Sorunları Dünya Gündemine Taşıyan İlk Aktiviteler

1962	Rachel Carson’ın “Sessiz Bahar” kitabı	Kimyasalların insan-çevre dengesi üzerinde negatif etkilerini dünya gündemine taşımak
1968	Paul Ehrlich’in “Nüfus Bombası” kitabı	Hızlı nüfus artışının doğal kaynaklar üzerinde oluşturacağı negatif etkileri gündeme taşımak
1968	İtalyan sanayici Aurelio Peccei ve İskoç bilim insanı Alexander King tarafından Roma kulübünün kuruluşu	Gezegenin ve insanlığın geleceği, nüfus artışı ve çevresel bozulmaların geleceğini tartışmak
1972	Donella H. Meadows “Büyümenin Sınırları”	Sınırsız ekonomik büyüme ve tükenen doğal kaynaklar
1972	Stockholm Konferansı	Birleşmiş Milletler Çevre ve İnsan Konferansı, Birleşmiş Milletler Çevre Programının (UNEP) kuruluşu, bugünkü toplumların çevreye zarar vermeden gelecek nesillerin yaşam kalitelerini yükseltmek
1973	E.F.Schumacher’in “Küçük Güzeldir” kitabı	Önceliği insana veren bir ekonomi anlayışıyla ekonomik büyümenin sürdürülebilirliğini tartışmak

Kaynak: Rojas-Fernández vd., 2017; Bruvoll ve Medin, 2003: 27; Paul, 2008.

Diğer taraftan Akdeniz’in kimyasallar ve plastiklerden korunmasını önceliklendirmek için, deniz ortamı ve kıyı bölgesinin korunması, Akdeniz’de gemi ve uçaklardan boşaltmanın önlenmesi, Akdeniz’de tehlikeli atıkların sınır ötesi hareketleri

ve bertarafı, kara kökenli kaynaklardan ve faaliyetlerinden kaynaklı kirliliğin önlemesi, petrol ve diğer zararlı maddelerle kirlenmesinin önlemesi, özel koruma alanlarının oluşturulması ve biyolojik çeşitliliğin korunması, bütünlük kıyı alanları yönetimi, kıta sahanlığı ve deniz dibinin keşfi ve işletilmesinin yönetimi, deniz çöpleri, mavi ekonomi, iklim değişikliği plastik atıklardan temizlemesi gibi alanları kapsayan sözleşmeler Akdeniz ve kıyılarının korunması bağlamında sürdürülebilir su ve karasal yaşam alanları açısından önemli adımlardır (Tablo 3).

Tablo 3. Akdeniz Kirliliği ve Akdeniz'in Korunmasına Dair Sözleşmeler

1978	Barselona Sözleşmesi	Akdeniz'in kirliliğe karşı korunması sözleşmesi
1995	1992 Rio de Janeiro Çevre ve Kalkınma Zirvesi temelinde Barselona Sözleşmesinin kapsamını genişletme	Akdeniz'in Deniz Ortamı ve Kıyı Bölgesinin Korunması Sözleşmesi olarak adı değiştirilmiş, bu hâliyle 2004 yılında yürürlüğe girmiş ve Türkiye 2002 yılında imzalamıştır
2013	İstanbul deklarasyonu (COP18)	Akdeniz'in kirlilikten kurtarılması için ek protokol
2016	Atina Bildirisi (COP19)	Akdeniz'in kirlilikten kurtarılması için ek protokol
2017	Tiran Bildirisi (COP20)	Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri, 2030 Gündem, Kirlilik ve Biyolojik Çeşitlilik Teması
2019	Napoli Bildirisi COP21)	Akdeniz'de deniz çöpleri, mavi ekonomi, biyoçeşitlilik, deniz koruma alanları ve iklim değişikliği
2021	Antalya Bildirisi (COP22)	Mavi bir Akdeniz'e Doğru: Çöpsüz bir Miras Bırakmak, Biyolojik Çeşitliliği Korumak ve İklim İstikrarını Sürdürmek
2022-2027	Orta Vadeli Strateji	"MED SOx ECA" 18 karar taslağı, Akdeniz'de gemilerde kullanılan yakıtın kükürt içeriğinin %0,1 ile sınırlandırılması

Kaynak: Dışişleri Bakanlığı, 2023

Sınırlı kaynaklarla sınırsız büyüme modeli olan doğrusal ekonomi modelinin merkezinde çevresel etkilerin değerlendirilmesi bulunmadığından, bu ekonomi modeli, küresel ısınma ve iklim değişikliği gibi önemli çevre sorunlarıyla insanlığı karşı karşıya getirmiştir. Kontrolsüz ekonomik faaliyetler, doğaya karbon salınımlarını artırmış ve ozon tabakasının incelmeye sebep olmuştur. Bu sorunlarla karşı karşıya kalınacağı, 1972 yılında Donella H. Meadows "Büyümenin Sınırları" çalışmasıyla dikkatler çekilmiştir.

Tablo 4'te belirtildiği gibi ozon tabakasının korunmasına yönelik Viyana sözleşmesi, ozon tabakasını incelten maddelerin kullanım ve üretimini kontrol altına almaya yönelik Montreal Protokolü, Ozon Tabakası Koordinasyon Komitesi (CCOL), ozon tabakasını incelten maddelerin (OTİM) azaltılması ve diğer taahhütler akıllara şu soruyu getirmektedir. Meadows ile 1972 yılında temel sorunlara dikkat çekildiği hâlde, neden protokol kabulü 15 yıl gecikmeyle gerçekleşmiştir? Aynı gecikmeli kararın, 1992 Rio Janeiro'da Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi (BMİDÇS) ile imzaya açıldığı, 1997 yılında Kyoto'da düzenlenen BMİDÇS 3. Taraflar Konferansında (COP3) kabul edildiği, 2005 yılında yürürlüğe girdiği hâlde, neden sera gazı emisyonlarını azaltma taahhütleri başta gelişmiş ülkeler olmak üzere hiçbir ülke tarafından yerine getirilmemiş ve Kyoto protokolünün miadı dolmuş, 2020 sonrası iklim değişikliği ve emisyon azaltımı taahhütleri 2015 yılında kabul edilip 2016 yılında yürürlüğe giren Paris anlaşmasına görevini devretmiştir (Kumar vd., 2021). Burada da iklim değişikliğinin tartışmaya açıldığı tarihi 1992 Rio zirvesinden başlatırsak, Paris anlaşmasının yürürlüğe girdiği 2016 yılına kadar 24 yıl gecikme yaşanmıştır. Kyoto

protokolü için özellikle gelişmiş ülkelerin iklim değişikliği ile ilgili taahhütleri yerine getirmemesi ve Paris anlaşması ile ne kadar hedeflere ulaşılacağı konusunda da şüpheleri barındırmaktadır. Bu bağlamda artan enerji maliyetleri nedeniyle özellikle plastik atık geri dönüşüm yatırımlarının 1980'li yıllardan sonra başladığı görülmektedir. Türkiye ise 1991 yılında Katı Atıkların Kontrolü Yönetmeliği ile özel sektöre atıkların geri dönüşümüyle ilgili yükümlülükler getirerek, geri dönüşüm sürecini başlatmıştır. 2020 yılında yaklaşık 10 milyon tona ulaşan toplam plastik üretiminin 4 milyon tonu plastik ambalaj malzemelerinden oluşmaktadır (PAGEV, 2019). Kentlerin hızlı büyümesi, üretim ve tüketim alışkanlıklarına paralel olarak artan plastik tüketimi, artan market zincirleri ve artan hazır ve paketlenmiş gıda tüketiminin de etkisiyle plastik atıkların hızla arttığı görülmektedir. Plastik ambalaj üretiminde yaklaşık 1450 firmanın faaliyet yürüttüğü gerçeği ve bunların %60'ına yakınının İstanbul merkezli olması, plastik atıkların geleceği ve plastik atık yönetiminin başarısı hakkında ipuçları vermektedir (PAGEV, 2019). Plastik üretim ve atıklarının bu hızla devam etmesi sonucunda, 2030 yılına kadar Batı Avrupa'da plastik atıkların kişi başı 70 kilograma, Türkiye'nin de toplam plastik atık bertaraf ve geri dönüşüm miktarlarının 7 milyon tona çıkacağı tahmin edilmektedir. Aynı şekilde 1991 yılında uygulamaya konulan plastik atıklarla ilgili yönetmeliğin yükümlülükler getirmesine rağmen 32 yıldır hâlen plastik atıkların ekosistemi ve insan sağlığını tehdit eder durumunun devam etmesi plastik atık yönetimiyle ilgili şüpheleri barındırmaktadır (Gündoğdu, 2022).

Tablo 4. Ozon Tabakasının İncelmesi, İklim Değişikliği ve Atık Yönetimi Sözleşmeleri

1985	Viyana Sözleşmesi (Ozon Tabakasının Korunması Sözleşmesi)	Ozon tabakasını incelten maddelerin (OTİM) azaltılmasına ilişkin olarak ilk hükümetler arası temaslar 1981 yılında başlamıştır. Amaç; çevre ve insan sağlığını korumak. Yasal kontrol ve bağlayıcılık getirmez.
1987	Ozon Tabakasını İncelten Maddeler İlişkin Montreal Protokolü	1985 yılından sonra protokol üzerinde çalışmalar başlatılmış, ozon tabakasını incelten maddelerin kontrolünün sağlanması, protokol 1987 yılında kabul edilmiştir.
1994	Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi (BMİDÇS)	BMİDÇS, 1992 Rio Janeiro'da imzaya açılmış, 21 Mart 1994 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Sera gazı salımlarını azaltmak, sera gazı yutaklarını (örneğin ormanlar, okyanuslar, göller) korumak, Türkiye 24 Mayıs 2004'te 189. Taraf olarak katılmıştır.
1997	Kyoto'da düzenlenen BMİDÇS 3. Taraflar Konferansında (COP3) kabul edilmiş, 2005 yılında yürürlüğe girmiş, Türkiye Protokol'e 2009 yılında taraf olmuş	Birinci taahhüt (2008-2012): Toplam sera gazı salımlarını 1990 düzeyinin %5 altına düşürülmesi, ikinci taahhüt (2013-2020): Emisyonları 2020 yılında 1990 yılına göre en az %18 azaltmak, Türkiye, Protokol kabul edildiğinde BMİDÇS taraf değildi, Kyoto protokolü yükümlülükleri hiçbir ülke tarafından yerine getirilmediğinden 2020 sonrası için Paris Anlaşması kabul edilmiştir.
1998	Hükümetler arası İklim Değişikliği Paneli (IPCC)	BM Çevre Programı (UNEP) ile Dünya Meteoroloji Örgütü (WMO), insan kaynaklı faaliyetlerin neden olduğu küresel ısınmanın iklim üzerindeki etkileri tartışılmıştır.
2015-2016	Paris anlaşması	2015'te kabul ve 2016'da onaylanmıştır. 2020 sonrası endüstriyelleşme öncesi döneme kıyasen küresel sıcaklık artışının 2°C'nin olabildiğince altında (mümkünse 1,5 derece seviyesinde) tutmak, fosil yakıt (petrol, kömür) kullanımının tedricen azaltılarak, yenilenebilir enerjiye yönelmek, Küresel iklim değişikliği ile mücadelede yeni dönem başlamış, Türkiye, finans ve teknoloji desteği şartıyla 2015 yılında Paris Anlaşmasını kabul etmiş ve 2016 yılında onaylamış, 2021 yılında 2053 net sıfır emisyon hedefini açıklamıştır.

Kaynak: İklim Değişikliği Başkanlığı, 2023; Dışişleri Bakanlığı, 2023.

Ekosistemin geleceği ile ilgili oluşan tehditlerin dünya gündemine taşınmasının ilk adımı olarak 1962 yılında Rachel Carson'ın "Sessiz Bahar" kitabıyla başladığını kabul edersek, 30 Kasım-1 Aralık 2023 tarihlerinde Dubai'de gerçekleştirilen "Dünya İklim Eylemi Zirvesi" Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi 28'inci Taraflar Konferansı (COP28)'na kadar, 61 yıldır bu alanda ulusal ve uluslararası düzlemde çok önemli sözleşmeler, anlaşmalar ve taahhütler kayıt altına alınmış bulunmaktadır. Özellikle 1976 yılında sürdürülebilir yaşam alanları konferansı ile başlayan süreç, sürdürülebilir kalkınmanın kavramsallaştığı ve ortak geleceğimiz hedeflerini sistematize eden 1987 Brundtland raporu, 2000 yılında BM BKH ve 2015 yılında BM SKA ile ekonomik, sosyal ve çevresel sürdürülebilirlik amaç ve hedefleri tüm ülkelerin sorumluluklarıyla gerçekleştirilebileceği gündeme getirilmiştir (Tablo 5). Bu çalışmanın da odak noktası, plastik üretim ve plastik atık yönetiminin tüm ülkelerin ortak sorunu olduğu ve yönetilemediği takdirde, sonuçlarına tüm ülkelerin katlanacağı küresel sorun hâline geleceğidir. Plastik atıklar ve bunların etkin yönetimi, yaşam alanlarının sürdürülebilirliği, küresel ısınma, iklim değişikliği, ekonomik, sosyal ve çevresel sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşmada büyük bir kısmıyla doğrudan ya da dolaylı olarak ilişkilidir. Plastik atıkların SKA ve alt hedefleriyle ilişki içerisinde olduğu 5. Bölümde Tablo.7'de sistematik olarak açıklanmıştır.

Tablo 5. Sürdürülebilir Yaşam Alanları ve Sürdürülebilir Kalkınma Süreci Anlaşmalar

1976-1996-2016	BM İnsan Yerleşimleri Programı (BM-Habitat)	İlk konferans Vancouver'da (Habitat-I), ikincisi İstanbul (Habitat-II) ve üçüncüsünü Ekvador'da (Habitat III) yapılmıştır. Yaşanabilir çevre için sürdürülebilir konut ve kentler kurmak.
1987	Brundtland Raporu	Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu'nca hazırlanmış, "Ortak Geleceğimiz" ve sürdürülebilir kalkınma vurgulanmıştır.
1987	Avrupa tek senedi	1957 Roma Antlaşmasında yer almayan çevre düzenlemeleri Ortak Çevre Politikası başlığıyla bağımsız bir bölüm eklenmiştir.
1992	"Rio Zirvesi"	BM "Çevre ve Kalkınma Konferansı"
1993	Maastricht Antlaşması	Avrupa tek senedinde yer alan çevre bölümü genişletilmiştir. Çevreye saygılı bir büyüme öngörülmekte, çevre politikalarının sürdürülebilirliği ilk kez vurgulanmaktadır.
2000	Lizbon Stratejisi	Sürdürülebilir kalkınma hedefleri açıklanmıştır. Yenilebilir kaynaklardan elektrik üretimini %22'ler seviyesine çıkarmak, çevre dostu altyapı hizmetlerine öncelik verilmesi; büyümeden doğan atıkların geri dönüşümünün sağlanması.
2000	BM Binyıl kalkınma Hedefleri (BKH)	Sürdürülebilir kalkınmada önemli dönüm noktasını oluşturmaktadır. Sosyal kalkınma temelli oluşturulmuş ve çevresel sürdürülebilirliğin sağlanması önemli hedef olmuştur.
2015	BM Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları (SKA)	17 genel amaç ve 169 alt hedeften oluşmaktadır. Sağlık, su, enerji, insana yakışır iş, sanayi, altyapı, sürdürülebilir şehirler, sorumlu üretim ve tüketim, iklim eylemi, sudaki yaşam, karadaki yaşam konularını içermektedir.
2020	Avrupa 2020 Stratejisi	Akıllı büyüme (bilgi ve yenilikçilik temelli), sürdürülebilir büyüme (çevre hassasiyetinin geliştiği), kapsayıcı büyüme (yüksek istihdam olanakları sağlayan) hedeflerini içermektedir.

Kaynak: UN, 2022; Duru, 2007: 280; Görmez, 2010: 89.

Özellikle katı atıklar içerisinde önemli yer tutan plastik atıkların yönetimiyle ilgili sözleşmeler ve politikalar Tablo 6’da detaylı olarak açıklanmıştır. Kalıcı organik kirleticilere ilişkin Stockholm sözleşmesi, plastik atık yönetimiyle ilgili değişiklikler içeren Basel sözleşmesi, plastik atıklarla ilgili uluslararası bağlayıcılığı olan bir Nairobi toplantısı ve Türkiye’nin de 2021 yılında uygulamaya koyduğu yeşil mutabakat eylem planı, plastik atık yönetimiyle ilgili önemli sözleşmelerdir.

Tablo 6. Atıklarla İlgili Sözleşme ve Yönetmelikler

2004	BM Çevre Programı (UNEP) “Kalıcı Organik Kirleticilere İlişkin Stockholm Sözleşmesi”	Tehlikeli kimyasalın üretimini, kullanımını, ithalatını ve ihracatını yasaklamasını, ortadan kaldırmasını, kısıtlamasını, plastiklerin kapsadığı tehlikeli katkı maddelerinin azaltılmasını, plastiklerin üretimini, kullanımını ve geri dönüşümüyle ilgili düzenlemeleri içermektedir. Türkiye 2010 yılında taraf olduğunu açıklamıştır.
2019	Basel Sözleşmesi (Plastik atık yönetimiyle ilgili değişiklikler)	Plastik atıklarla ilgili ticari düzenlemeler daha şeffaf hâle getirilmiş ve plastik atıkların çevreye duyarlı üretilmeleri düzenlemeleri yönünde adımlar atılmıştır
2022	Birleşmiş Milletler Çevre Meclisinin (UNEA), 2022 Nairobi toplantısı.	Plastik atıklarla ilgili uluslararası bağlayıcılığı olan bir anlaşma toplantısı. Hükümetler arası Plastik Müzakere Komitesi’nin (INC) 2024 sonu itibarı ile kurulmasını kararlaştırmıştır. Bu komitenin 2024’te imzaya açılacak olması, Paris İklim Sözleşmesi’nden sonra plastik kirliliğinin ortadan kaldırılmasına yönelik uluslararası bağlayıcılığı olacak en iddialı çevre projesi olarak yerini alacak olmasıdır.
2021	Türkiye’nin plastik atık ithalatı kararı	Plastik atıkların ithalatı 1 Ocak 2021 tarihinden itibaren Ticaret Bakanlığı tarafından yasaklanmıştır.
2021	Yeşil Mutabakat Eylem Planı	Avrupa Birliği yeşil mutabakatını 2019 yılında açıklamıştır. Türkiye ise yeşil mutabakat eylem planını 2021 yılında açıklamıştır. Bu kapsamda mutabakat iklim değişikliğiyle mücadele politikalarına uyum sağlama ve yeşil dönüşümü destekleme, emisyon azaltma ve iklim değişikliği uyumuna katkı sağlama gibi konu başlıklarını içermektedir.

Kaynak: Dışişleri Bakanlığı, 2023, Euronews, 2020.

Yukarıda farklı gruplarıyla özetlenen çevreyle ilgili anlaşma ve sözleşmelere ek olarak Avrupa Birliği, 1973 yılında uygulamaya koyduğu birinci çevre eylem programından 2013-2020 yıllarını kapsayan yedinci çevre eylem programına kadar bir dizi çevre sorunlarıyla ilgili düzenlemeler yapmıştır. Bu çevre eylem planlarından altıncı eylem planı ve 2013-2020 yıllarını kapsayan yedinci çevre eylem planı ile ilgili önemli uygulamaları gündemlerine almıştır. Altıncı çevre eylem planında; küresel ısınmaya sebebiyet veren sera gazı emisyonlarını 2008-2012 yılları arasında %8 oranında azaltmak, doğa ve biyolojik çeşitliliğin korunması, atıkların geri dönüşüme uygun ayrıştırılması ve atık oluşumunun önlenmesi hedefleri belirlenmiştir. Yedinci çevre eylem planında ise Avrupa Birliğinde rekabetçi ve düşük karbon ekonomisine geçişinin sağlanması, vatandaşların sağlık ve refahının çevre ile ilgili risklere karşı korunması, çevre mevzuatının uygulanmasının geliştirilmesi, çevre ve iklim politikaları için gerekli

yatırımın sağlanması, çevrenin diğer politika alanlarına uyumunun ve tutarlılığın sağlanması ve şehirlerin sürdürülebilirliğinin güçlendirilmesi hedeflerini içermektedir (Yaman ve Gül, 2018).

6. Türkiye’de SKA ve Plastik Atık Yönetimi

Atık yönetimi, sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmanın önemli bileşenlerinden biridir. Türkiye Katı Atıkların Kontrolü Yönetmeliği genel çerçevesini 1991 yılında uygulamaya koysa da yasal düzenlemelerin 1580 sayılı Belediye Kanunu ve 1593 sayılı Umumi Hıfzıssıhha Kanunu ile 1930 yılında başlamıştır (Sayıştay, 2007: 9). Aynı şekilde 1982 Anayasası’nda çevrenin korunmasına yönelik hedefler konmuş, 1983 tarih ve 2872 sayılı Çevre Kanunu ile çevrenin korunması ile ilgili ilkeler ve kurallar, yetkili ve sorumlu kurum ve kuruluşlar belirlenmiş, Türk Ceza Kanunu ve 30.03.2005 tarih ve 5326 sayılı Kabahatler Kanunu ile çevre kirliliğine yol açabilecek tüm atık uygulamaları için cezai uygulamalar belirlenmiş, katı atıklarla ilgili doğrudan ilk yönetmelik 1991 yılında Katı Atıkların Kontrolü Yönetmeliği ile birlikte katı atıkların kontrolünün genel çerçevesi ortaya konmuş, 1993 yılında Tıbbi Atıkların Kontrolü Yönetmeliği yürürlüğe girmiş, 1995 yılında Tehlikeli Atıkların Kontrolü Yönetmeliği yürürlüğe girmiş, 1997 yılında yayınlanan Çevresel Etki Değerlendirmesi Yönetmeliğinde ÇED raporu hazırlanacak tesisler listesine katı atık tesisleri de alınmıştır (Sayıştay, 2007:12; Neyim, 2009: 3).

Türkiye, çevreyle ilgili gerçekleştirilen ulusal ve uluslararası anlaşmaların hedef ve politikalarını hayata geçirmek için beş yıllık kalkınma planlarına önem vermektedir. Bu süreçte, beş yıllık kalkınma planı hazırlanırken, bir önceki beş yıllık kalkınma planının değerlendirilmesi yapılmakta ve yeni hedefler dikkate alınmaktadır.

Beş yıllık kalkınma planlarını genel olarak değerlendirdiğimizde; **birinci ve ikinci beş yıllık** kalkınma planlarında çevre ile ilgili doğrudan ilişkili başlıkları görememekteyiz. Bunun en temel sebebinin Birleşmiş Milletler Çevre ve İnsan Konferansı (Stockholm Konferansı) ve Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UNEP) kuruluşunun, ancak 1972 yılında hayata geçmiş olmasına bağlayabiliriz. İlk iki kalkınma planında, şehirlerin düzenli ve etkin konut ihtiyacının planlanması konuları, “Temizlik ve Kanalizasyon” başlığı altında değerlendirilmektedir. **Üçüncü beş yıllık kalkınma planında** ise su, hava ve kıyı konuları ele alınmış, çevre sorunları sosyal ve ekonomik kalkınma hedefleriyle ilişkilendirilmiş, artan sanayileşmenin uzun dönemde çevre sorunlarına sebep olacağı ifade edilmiş ve muhtemel etkileri en aza indirmek için kurumlar arası koordinasyondan bahsedilmiştir. **Dördüncü beş yıllık kalkınma planında** yerel yönetim ve merkezi yönetim koordinasyonu vurgulanmış, uluslararası çevre ile ilgili yasalar, bilimsel ve teknolojik gelişmelerin yakından takip edilmesi belirtilmiştir. **Beşinci beş yıllık kalkınma planında** ise sürdürülebilir çevre bağlamında ve Brundtland Raporu ve ortak geleceğimiz düzenlemeleri çerçevesinde doğal kaynakların etkin kullanımı, içme ve kullanma sularında insan sağlığını tehdit eden ortam ve atık standardı oluşturulması ilkeleri plana dâhil edilmiştir. **Altıncı beş yıllık kalkınma planında** sürdürülebilir kalkınma kavramına ilk kez altıncı planda yer verilmiş, belediyelerin ortak katı atık bertaraf etme ve düzenli çöp toplama alanlarının belirlenmesi kararlaştırılmıştır. **Yedinci beş yıllık kalkınma planında** ise Çevresel Etki Değerlendirmesi uygulamasına ağırlık verilmesi, atık yönetimi ve geri dönüşümü için etkin programların önemi, sürdürülebilir kalkınma hedefine uygun çevre bilincini artırma, katı atıkların geri dönüşümünde etkili olan artıma tesislerinin yapımı ve

işletilmesi için teşvik sistemini geliştirme vurgulanmıştır. Ayrıca 1998 yılında Dünya Bankası'nın finansal desteği ve Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı ile Çevre Bakanlığı arasında Ulusal Çevre Stratejisi ve Eylem Planı (UÇEP) imzalanmıştır. **Sekizinci beş yıllık kalkınma planında** Çevresel Etki Değerlendirme Yönetmeliği uygulamada başarı sağlanamadığı vurgulanmış, çevre ve kalkınma veri ve bilgi erişim sistemlerinin etkinliğini artırma kararlaştırılmış, Ulusal Biyolojik Çeşitlilik Stratejisi ve Eylem Planı yürürlüğe koyma, Atık Çevre Direktifi entegre edildiği ve Tehlikeli Atık Direktifi mevzuata aktarıldığı ve düzenli depolama ve atıkların yakılması gibi konularda eksik olduğu belirtilmiştir. **Dokuzuncu beş yıllık kalkınma planında** kirleten ve kullanan öder ilkelerini dikkate alan araçların kullanımı yaygınlaştırma, BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi çerçevesinde sera gazı azaltımı politika ve tedbirlerini içeren Ulusal Eylem Planının hazırlanması, belediyelerin içme suyu, kanalizasyon, atık su arıtma tesisi ve katı atık bertaraf tesisi kentsel altyapı ana planı ve finansman stratejilerinin belirlenmesi, katı atıkların azaltılması, uygun toplama, taşıma, geri kazanım ve bertaraf sistemlerinin kurulması kararlaştırılmış ve 2007 yılında Çevre ve Orman Bakanlığı bünyesinde Çevre Fonu oluşturulmuş, Çevresel Etki Analizi Direktifi (ÇEA) büyük oranda iç hukuka aktarıldığı belirtilmiştir. **Onuncu beş yıllık kalkınma planında** ozon tabakasının incelenmesi ve iklimsel değişikliği çerçevesinde sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmak için “yeşil büyüme” kavramının önem kazandığı, atık ve emisyon azaltma, enerji, su ve kaynak verimliliğini artırma, sürdürülebilir üretim ve tüketim için çevre dostu ürünlerin alımının özendirilmesi belirtilmiştir. **On birinci beş yıllık kalkınma planında** küresel ısınma ve iklim değişikliği, çölleşme, biyolojik çeşitlilik kaybı, kuraklık, sera gazı emisyonlarını azaltmak, güvenilir içme ve kullanma suyuna erişiminin sağlanması, atık suların insan ve çevre sağlığına etkilerinin en aza indirme, katı atıkların azaltılması, kaynakta ayırma, ayrı toplama, geri kazanım, bertaraf safhaları ve düzensiz/vahşi döküm alanlarının rehabilitasyonu, sıfır atık projesi uygulamalarını yaygınlaştırma, çevresel veri ve göstergelerin standartlara uygun bir şekilde düzenli olarak üretimi, kamuoyu ile paylaşımı, toplama, izleme ve değerlendirme süreçleri için çevresel veri geliştirme gerekliliği vurgulanmış ve 2021 Yeşil Mutabakat Eylem Planı yayımlanmıştır. **On ikinci beş yıllık kalkınma planında** ise yeşil ve dijital dönüşüm, AB Yeşil Mutabakatına uyumlu politikaları hayata geçirme, AB ile uyumlu bir Emisyon Ticaret Sistemi (ETS) uygulamaya koyma, imalat sanayiinde yeşil dönüşümü destekleme, karbon ve su ayak izi hesaplama, atıkların kaynağında ayrı toplanması sağlama, Paris Anlaşması ve Türkiye'nin Ulusal Katkı Beyanı, 2053 net sıfır emisyon hedefi, “Uzun Dönemli İklim Değişikliği Stratejisi” hazırlama, “Yeşil Mutabakat Eylem Planı” kapsamında mevzuat çalışmaları yürütme kararlaştırılmıştır. Ayrıca Ulusal Su Bilgi Sistemi etkinliğini artırma, atık yönetimiyle ilgili her alanda veri tabanı oluşturma, izleme ve çevrimiçi veri giriş sistemlerinin geliştirilmesi, geri kazanılmış ikincil ürüne ait teknik standartların geliştirilmesi vurgulanmıştır (Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2023).

Yukarıdaki beş yıllık kalkınma planlarında çevre kirliliği, küresel ısınma, iklim değişikliği, katı atık yönetimi ve katı atıklarla ilgili veri işleme sistemleri gibi konular detaylı şekilde özetlenmiştir. Birinci ve ikinci beş yıllık kalkınma planları hariç tutulursa üçüncü beş yıllık kalkınma planıyla (1973-1977) başlayan çevresel sorunlar özellikle beşinci plandan on birinci kalkınma planına kadar katı atıklarla ilgili sorunlar ve önleyici politikalar geniş yer almaktadır. Ancak katı atıklardan plastik atıkların yarattığı çevre sorunları daha da derinleşmektedir. Diğer taraftan son kalkınma planı olan **on ikinci beş yıllık kalkınma planı** (2024-2028) yeşil ve dijital dönüşüm odaklı plastik atıkların

yarattığı sorunlara yönelik daha kapsamlı politika önerilerini içermektedir (Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2023).

Plastik üretimi ve plastik atıklarının güncel verilerine göre, SKA'na ulaşmada engellerin neler olduğu daha da açık hâle gelmektedir. Özellikle birincil plastik üretimi, ikincil plastik üretimi ve plastik atık verileriyle SKA ve alt hedeflerinin gerçekleşme olasılıklarında ciddi saplamaların olduğu söylenebilir. Plastik atıkların SKA'dan hangi amaç ve alt hedeflerle doğrudan ilişkili olduğu ve plastik atık yönetimini zorlaştırdığı şu şeklide özetlenebilir.

Plastik atık yönetimi etkin hâle getirilmediği takdirde;

1. Sağlıklı ve kaliteli yaşam amacı olan bulaşıcı hastalıkları 2030 yılına kadar ortadan kaldırma (SKA 3) ve alt hedefi olan hava, su ve toprak kirliliğinden kaynaklanan hastalıkların azaltma (SKA 3.9) hedefine,

2. Temiz su ve sanitasyon amacı olan sürdürülebilir su yönetimini güvence altına almak (SKA 6) ve güvenilir ve karşılanabilir içme suyuna adil erişim sağlama (SKA 6.1) alt hedefine,

3. İnsana yakışır iş ve büyüme alt hedefi olan çocuk işçiliğinin yasaklanması ve ortadan kaldırılması (SKA 8.7) ve güvencesiz işlerde çalışan göçmen işçilerin ortamlarını iyileştirmek (SKA 8.8) alt hedeflerine,

4. Sürdürülebilir şehir ve topluluklar amacı olan güvenli, dayanıklı ve sürdürülebilir şehirler oluşturmak (SKA 11) ve kişi başı olumsuz çevre etkilerini azaltan nitelikli atık yönetimi (SKA 11.6) alt hedefine,

5. Sorumlu üretim ve tüketim amacı olan sürdürülebilir üretim ve tüketim kalıplarını sağlamak (SKA 12), atıkların havaya, suya ve toprağa salınımını önemli miktarda azaltmak (SKA 12.4), geri kazanım ve yeniden kullanım yöntemleriyle atıkları azaltma (SKA 12.5) ve sürdürülebilir tüketim ve üretim kalıplarına yönelme (SKA 12.9) alt hedeflerine,

6. İklim eylemi amacı olan iklim değişikliği ve etkileri ile mücadele (SKA 13) ve iklim değişikliğiyle ilgili önlemlerin ulusal politikalara, stratejilere ve planlara entegre edilmesi (SKA 13.2) hedefine,

7. Sudaki yaşam amacı olan okyanusları, denizleri ve deniz kaynaklarını korumak ve sürdürülebilir kullanmak (SKA 14) ve 2025 yılına kadar deniz atıkları ve besin maddesi kirliliği dâhil, her türlü deniz kirliliğini önlemek, özellikle karasal faaliyetlerden kaynaklanan her türlü deniz kirliliğini önlemek ve kayda değer miktarda azaltmak (SKA 14.1) hedefine ulaşmak güçleşecektir.

Yukarıda SKA ve alt hedeflerinin plastik atık yönetimiyle ilişkilendirdiği açıklamalarda görüldüğü gibi amaç ve hedeflere ulaşma başarısının, beş yıllık kalkınma planlarında da belirtildiği gibi kurumlar arası etkin koordinasyonun gerçekleştirilmesi, plastik atıkların kaynaktan ayrıştırılması, plastik atık veri üretimi ve verilerin politika hedefleri doğrultusunda kamuoyuyla paylaşılması ve yeşil dönüşüm teknoloji yatırımlarının teşvik edilmesiyle doğru orantılı olduğu söylenebilir. Özellikle plastik atık toplama sektöründe göçmen çocuklarının çalışıyor olması, SKA 8.7 ve SKA 8.8 ile çelişiyor olduğu görülmektedir. Diğer taraftan plastik atık toplama ve geri dönüşüm sektörlerinde lisansız işletmelerin denetlenmesi gereği ortaya çıkmaktadır. Tek kullanımlık plastik atık miktarlarında görülen hızlı artışlar pandemi sonrasında değişen

tüketim alışkanlıkları, eve sipariş sisteminin yaygınlaşması çevre sorunu olmaya devam etmektedir. Bu artışların hem Türkiye'nin 2053 sıfır atık hedefinde sapsmaları tetikleyeceği hem de geri dönüştürülemeyen ve çevreye atılan atık miktarında artışlara sebep olacağı açıktır. Bu sorunların SKA 12, SKA 12.4, SKA 12.5 ve SKA 12.9 amaç ve alt hedeflerine ulaşmayı geciktireceği söylenebilir (Sürdürülebilir Kalkınma Raporu, 2021).

7. Sonuç

Plastik atıklar, tüm ülkelerin olduğu gibi Türkiye'nin de karşı karşıya kaldığı çevre sorunlarından biridir. Özellikle 2000'li yıllardan sonra, gelişen teknolojilere paralel olarak üretim esnekliği ve maliyet avantajları plastik üretimi, kullanımı ve atıkları arttırdığı görülmektedir. Bu hızlı artışı tetikleyen diğer faktörlerden hızlı nüfus artışı, tek kullanımlık plastik alışkanlığı, pandemi sonrası değişen üretim ve tüketim kalıpları da sayılabilir. Artan plastik atıkların yönetim sorunları da eklenince plastik atıkların çevresel, ekonomik ve sosyal sürdürülebilirlikte 2030 hedeflerine ulaşmayı da zorlaştırdığı ve direnç oluşturduğu gerçeğiyle karşı karşıya kalınmaktadır.

Bu çalışmada plastik atık üretimi, kullanımı ve geri dönüştürülmesiyle ilgili tarihsel süreçler, sürdürülebilir çevreyle ilgili gerçekleştirilen ulusal ve uluslararası anlaşmalar, BM SKA ve Türkiye'nin 1960 sonrası uygulamaya koyduğu beş yıllık kalkınma planları çerçevesinde incelenmiştir. Daha önce yapılan çalışma bulguları, anlaşma taahhütleri ve kalkınma planları incelendiğinde, şu şekilde özetlenebilecek yönetim sorunları karşımıza çıkmaktadır. Yapılan çevre ile ilgili anlaşmalarda verilen taahhütlerin başta gelişmiş ülkeler olmak üzere Türkiye'nin de yerine getirmediği gerçeğiyle yüzleşilmektedir. Taahhütlerin yerine getirilmemesinin, diğer bir ifadeyle getirilememesinin sebepleri başka çalışmaların konusu olabilir. Ancak bu çalışmada daha önce de ifade edildiği gibi yönetim sorunları tarihsel süreçler, beş yıllık kalkınma planları ve SKA bağlamında değerlendirilmiştir. Bu soruna çözüm üretecek en etkin politik önerinin yerelde plastik atık yönetiminden birinci derecede sorumlu olan belediyelerle merkezi karar birimleri arasında koordinasyon ve denetimli teşvik sistemine işlerlik kazandırılması olduğu söylenebilir. Kurumlararası koordinasyon eksikliği ve buna işlerlik kazandırılması hemen hemen tüm beş yıllık kalkınma planlarında vurgulanmıştır.

Diğer bir sorun olarak, tüketicileri tek kullanımlık plastiklere yönlendiren geri bağlantılı üretim deseni olduğu gerçeği karşımıza çıkmaktadır. Aynı şekilde onuncu, on birinci ve on ikinci kalkınma planlarında, tek kullanımlık plastiklerin kullanımını azaltılması ve yerlerine çevreyle dost plastik üretimine geçişi sağlanması, yeşil dönüşüm için yeşil teknolojilerin teşvik sistemleriyle desteklenmesi vurgulanmaktadır. Yeşil dönüşümüne geçişi hızlandıracak ve Türkiye'nin de 2053 sıfır atık hedeflerine ulaşmayı destekleyecek süreçlerde, tek kullanımlık plastik talebini azaltacak, üretici ve kaynaktan ayrıştırma tüketici bilincini artıracak faaliyetlerin yaygınlaştırılması önem kazanmaktadır. Yine bu faaliyetlerinin önemini vurgulayan politikaların artırılması gerçeği onuncu, on birinci ve on ikinci beş yıllık kalkınma planlarında yer almaktadır. Diğer taraftan kalkınma planlarında da belirtildiği gibi plastik üretimi ve plastik atık yönetiminde yeşil dönüşümü destekleyecek uygulamanın, depozito sistemine geçişe işlerlik kazandırmayla olabileceği konusuna vurgu yapılabilir. Nasıl ki plastik poşetlere getirilen ücretlendirme sistemiyle plastik poşet atıkların azalmasına katkı sağladyısa depozito sistemine işlerlik kazandırılmasıyla da plastik atıkların azalmasına ve çevreye salınımını azaltıcı yönde katkı sağlayacağı söylenebilir.

Kısaca küresel çevre anlaşma taahhütlerinin yerine getirilmesi, beş yıllık kalkınma planları hedeflerine ulaşılması, daha yaşanabilir bir çevre ve sürdürülebilir ekonomik ve sosyal hedefler için etkin bir plastik atık yönetiminin sağlanması kaçınılmazdır. Aksi durum, geleceksiz bir dünyadır. Çünkü sürdürülemez çevre ve ekonomi demek sağlıklı toplumlar demektir.

Kaynakça

- Akbaş, O. ve Özdemir, S. M. (2002), “Avrupa Birliğinde Yaşam Boyu Öğrenme,” *Milli Eğitim Dergisi*, 155-156, 1-12.
- Amato, J. A. (2013). Plastic: A Toxic Love Story. By Susan Freinkel (Boston: Houghton Mifflin Harcourt, 2011. 324 pp.), *Journal of Social History*, 46(3): 811–814. <https://doi.org/10.1093/jsh/shs055>
- Birleşik Krallık Hükümeti (2020). Policy paper Carrier bags: why there’s a charge. <https://www.gov.uk/government/publications/single-use-plastic-carrier-bags-why-were-introducing-the-charge/carrierbags-why-theres-a-5p-charge>, (Erişim Tarihi: 14.11.2023).
- EURONEWS (2022). BM'den Plastik Kirliliğine Karşı İddialı Adım. <https://tr.euronews.com/2022/03/03/bm-den-plastik-kirliligine-kars-iddial-ad-m-uluslararası-sozlesme-2024-te-imzaya-ac-lacak> (Erişim Tarihi: 19.09.2023).
- Bouwmeester, H. P., Hollman, C., & Peters, R. J. (2015). Potential health impacts of environmental released micro- and nanoplastics in the human food chain production chain: experiences from nanotoxicity. *Environmental Science & Technology*, 49(15), 8932-8947.
- Brandsch, J., & Piringer, O. (2008). Characteristics of plastic materials. In: Plastic packaging. Wiley-VCH Verlag GmbH & Co. KGaA, *Weinheim*, 15–61. doi: 10.1002/9783527621422.ch2
- Briggs, H. (2022). Plastik krizinin çözümü için umut doğdu. BBC. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-60599536> (Erişim Tarihi: 21.10.2023).
- Bruvoll, A., & Medin, H. (2003). Factors behind the Environmental Kuznets Curve a Decomposition of the Changes in Air Pollution. *Environmental and Resource Economics*, 24, 27–48.
- Carbery, M., O'Connor, W., & Palanisami, T. (2018). Trophic transfer of microplastics and mixed contaminants in the marine food web and implications for human health. *Environment International*, 119, 400-409.
- Coimbra, F. (2020). The triple planetary crisis: Forging a new relationship between people and the earth. https://www.unep.org/news-and-stories/speech/triple-planetary-crisis-forging-new-relationship-between-people-and-earth?gad_source=1&gclid=CjwKCAiA9ourBhAVEiwA3L5RFR9AVq7eMbgUw-thYBAMIbIti3qnigbw6K37031DJu7uRKAS-b9kPxoCB_gQAvD_BwE (Erişim Tarihi: 24.02.2023).

- Cole, M., Lindeque, P., Fileman, E., Halsband, C., Goodhead, R., Moger, J., & Galloway, T. S. (2013). Microplastic ingestion by zooplankton, *Environmental Science & Technology*, 47(12), 6646-6655.
- Dışişleri Bakanlığı, BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi. <https://www.mfa.gov.tr/bm-iklim-degisikligi-cerceve-sozlesmesi.tr.mfa> (Erişim Tarihi: 11.07.2023).
- Duraiappah, A.K., Xin, Z., & Beukering, P.J.H.V. (2002). Issues in production, recycling and international trade: analysing the Chinese plastic sector using an optimal life cycle (OLC) model. *Environment and Development Economics*. 7(1):47-74. doi:10.1017/S1355770X02000049
- Duru, B. (2007). *Avrupa Birliği Çevre Politikası*. (Ed., Erhan, Çağrı ve Senemoğlu, Deniz). İmaj Yayınevi: Ankara, 280.
- Eriksen, M., Lebreton, L.C.M., Carson, H.S., Thiel, M., Moore, C.J., Borerro, JbC., et al. (2014). Plastic Pollution in the World's Oceans: More than 5 Trillion Plastic Pieces Weighing over 250,000 Tons Afloat at Sea. *PLoS ONE* 9(12), e111913. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0111913>
- Euronews (2023). Türkiye'de plastik/polietilen ithalatına getirilen yasak kaldırıldı. <https://tr.euronews.com/2021/07/10/turkiye-de-plastik-polietilen-ithalat-na-getirilen-yasak-kald-r-ld> (Erişim Tarihi: 11.09.2023).
- Geyer, R., Jambeck, J. R., & Law, K. L. (2017). Production, use, and fate of all plastics ever made. *Science Advances*, 3(7), 700782.
- Görmez, K. (2010), *Çevre Sorunları*. Nobel Kitabevi, Basım sayısı: 3, Sayfa sayısı:175.
- Gündoğdu, S. (2022). Atık Oyunları: Geri Dönüşümsüz Hayatlar. <https://www.greenpeace.org/turkey/raporlar/rapor-atik-oyunlari-geri-donusumsuz-hayatlar/> (Erişim Tarihi: 14.11.2023).
- Gündoğdu, S., & Cevik C. (2019). Türkiye'deki Deniz Canlılarındaki Mikroplastik Kirliliği. <http://dx.doi.org/10.13140/RG.2.2.27136.58888> (Erişim Tarihi: 07.09.2023).
- Hage, O., Söderholm, P., & Berglund, C. (2009). Norms and economic motivation in household recycling: Empirical evidence from Sweden, Resources. *Conservation and Recycling*, 53(3), 155-165. <https://doi.org/10.1016/j.resconrec.2008.11.003>
- Hanbay K. E. (2020). Küresel İklim Değişikliğinin Olumlu ve Olumsuz Dışsallıkları Üzerine Bir Değerlendirme. *Sayıştay Dergisi* (118), 101-131.
- Hidalgo-Ruz, V., Gutow, L., Thompson, R. C.& Thiel, M. (2012). Microplastics in the marine environment: A review of the methods used for identification and quantification. *Environmental Science&Technology*, 46(6), 3060-3075.
- Higashida, K., & Managi, S. (2014). Determinants of trade in recyclable wastes: evidence from commodity-based trade of waste and scrap. *Environment and Development Economics*, 19(2), 250-270. doi:10.1017/S1355770X13000533
- Hoornweg, D., & Bhada-Tata, P., (2012). What a Waste: A Global Review of Solid Waste Management. Washington D.C., World Bank. *Urban Development & Local Government Unit*, No. 15, 98.

- İklim Değişikliği Başkanlığı (2023). Montreal Protokolü. <https://iklim.gov.tr/montreal-protokolu-i-38> (Erişim Tarihi: 14.08.2023).
- Karlsson, M.T., Dell, J., Gündoğdu, S., & Almroth, B.C., (2023). Plastic Waste Trade: The Hidden Numbers. https://ipen.org/sites/default/files/documents/ipen_plastic_waste_trade_report-final-3digital.pdf (Erişim Tarihi: 29.10.2023).
- Kosuth, M., Mason, S. A., & Wattenberg, E. V. (2018). Anthropogenic contamination of tap water, beer, and sea salt. *PloS one*, 13(4), e0194970. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0194970>
- Krutilla, K. (1991). Environmental regulation in an open economy. *Journal of Environmental Economics and Management*, 20 (2): 127-142.
- Kumar, R.; Verma, A.; Shome, A.; Sinha, R.; Sinha, S.; Kumar Jha, P.; Kumar, R.; Kumar, P.; Shubham; Das, S.; Sharma, P., & Prasad, P.V. (2021). Impacts of Plastic Pollution on Ecosystem Services, Sustainable Development Goals, and Need to Focus on Circular Economy and Policy Interventions. *Sustainability*, 13, 1-40.
- Lambert. S., Sinclair, C. J., & Boxall, A. B. A. (2014). Occurrence, degradation and effects of polymerbased materials in the environment. *Rev Environ Contam Toxicol* 227, 1-53. doi:10.1007/978-3-319-01327-5_1
- Lambert S. (2015). Biopolymers and their application as biodegradable plastics. In: Kalia CV (ed) *Microbial factories: biodiversity, biopolymers, bioactive molecules*, vol 2. *Springer India*, New Delhi, pp 1–9. doi:10.1007/978-81-3222595-9_1
- Neyim, C. (2009). Türkiye’de Evsel Nitelikli Atıklar. https://www.tubitak.gov.tr/tubitak_content_files/vizyon2023/csk/EK-4.pdf. (Erişim Tarihi: 2.11.2023).
- Nilsson, M., Griggs, D., & Visbeck, M., (2016). Policy: map the interactions between Sustainable Development Goals. *Nature*, 534(7607), 320–322. 534, 320-322. <https://doi.org/10.1038/534320a>
- OECD (2021). OECD Work on Plastics. <https://www.oecd.org/environment/plastics/> (Erişim Tarihi: 21.07.2023).
- Öztürk, M. (2022). AB'nin atık ihracatının ana hedefi Türkiye mi? Independent Türkçe, <https://www.indyturk.com/node/517611/t%C3%BCrkiye-CC%87yeden-sesler/abnin-at%C4%B1k-ihracat%C4%B1n%C4%B1n-ana-hedefi-t%C3%BCrkiye-mi> (Erişim Tarihi: 17.11.2023)
- Parker, L. D. (2020). The COVID-19 office in transition: cost,efficiency and the social responsibility business case. *Accounting, Auditing & Accountability Journal*, 33(8), 1943-1967.
- Paul, B. D. (2008). A history of the concept of sustainable development: Literature review. *The Annals of the University of Oradea*, 17(2), 577-579.
- Rochman, C. M., Hoh, E., Kurobe, T., & Teh, S. J. (2013). Ingested plastic transfers hazardous chemicals to fish and induces hepatic stress. *Scientific Reports*, 3, 3263.

- Rojas-Fernández A.G., Aguilar-Santelises L., Millán M.C., Aguilar-Santelises M., & García-Del Valle A., (2017). Teaching Chemistry with sustainability, multidisciplinary journal for education, *Social And Technological Sciences*, 4(1), 102-121.
- Sayıştay (2007). Türkiye’de Atık Yönetimi, Ankara. https://sayistay.gov.tr/files/889_Cevre_Denetimi_Sayistaylar.pdf (Erişim Tarihi:27.10.2023).
- SBB (2023). Kalkınma Planları. Strateji ve Bütçe Başkanlığı, <https://www.sbb.gov.tr/kalkinma-planlari/> (Erişim Tarihi: 11.17.2023).
- Sürdürülebilir Kalkınma Raporu (2021). <http://www.surdurulebilirlikkalkinma.gov.tr/wp-content/uploads/2021/02/SKA-ve-Gostergeleri-Kapak-Birlestirilmis.pdf> (Erişim Tarihi: 22.11.2023).
- T.C. Dışişleri Bakanlığı (2023a). Barselona Sözleşmesi. [https://www.mfa.gov.tr/barselona-sozlesmesi.tr.mfa#:~:text=BM%20%C3%87evre%20Program%C4%B1'n%C4%B1n%20\(UNEP,MAP\)%201975%20y%C4%B1n%C4%B1nda%20olu%C5%9Fturulmas%C4%B1yla%20sonu%C3%A7lanm%C4%B1nC5%9Ft%C4%B1r.](https://www.mfa.gov.tr/barselona-sozlesmesi.tr.mfa#:~:text=BM%20%C3%87evre%20Program%C4%B1'n%C4%B1n%20(UNEP,MAP)%201975%20y%C4%B1n%C4%B1nda%20olu%C5%9Fturulmas%C4%B1yla%20sonu%C3%A7lanm%C4%B1nC5%9Ft%C4%B1r.) (Erişim Tarihi: 23.10.2023).
- T.C. Dışişleri Bakanlığı (2023b). BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi. <https://www.mfa.gov.tr/bm-iklim-degisikligi-cerceve-sozlesmesi.tr.mfa> (Erişim Tarihi: 11.07.2023).
- The National Environment Agency (2023). Waste Generation And Recycling Rates Increased In 2022 As Economic Activity Picked Up. <https://www.nea.gov.sg/media/news/news/index/waste-generation-and-recycling-rates-increased-in-2022-as-economic-activity-picked-up> (Erişim Tarihi: 19.05. 2023). UN (2022). The Sustainable Development Goals Report 2022. United Nations.
- Vlachopoulos J., & Strutt D. (2003). Polymer processing. *Mater Sci Technol* 19(9), 1161–1169. doi:10.1179/026708303225004738
- UNFPA (2022). World Population Trends. <https://www.unfpa.org/world-population-trends#readmore-expand>. (Erişim Tarihi: 13.10.2023).
- Yaman, K., & Gül, M. (2018). Kuruluşundan Günümüze Avrupa Birliği’nin Çevre Politikası, Ekonomi. *İşletme ve Yönetim Dergisi*, 2(2), 198-217.

AN ANALYSIS: REFUGEE CRISIS IN EUROPE

Yetkili Yazar | Correspondent Author: Kağan SARGI

Analiz: Avrupa'da Mülteci Krizi

Yazar(lar) | Author(s)
Kağan SARGI¹

MAKALE BİLGİSİ	ÖZ
<p>Makale Geliş Tarihi : 20/05/2023 Makale Kabul Tarihi : 19/12/2023</p> <p>Anahtar Kelimeler: Mülteci Krizi, Avrupa, Göçmen, Lizbon Antlaşması, Amsterdam Antlaşması</p>	<p>Suriye İç Savaşı'nın neden olduğu göç dalgası başta Türkiye olmak üzere çevre ülkelere yayılmış, krize dönüşen süreç Avrupa kıtasını birçok alanda etkilemeye başlamıştır. Türkiye'nin güney kıyılarına küçük bir kız çoğunun cansız bedeni vurmasıyla sembolikleşen ve birçok insan hayatını kaybettiği bu süreç dünyanın gündemine oturmuştur. Söz konusu kriz AB içinde sorumlulukların paylaşımı sırasında yönetsel ve toplumsal sorunlar yaşanmasına neden olmuştur. Avrupa Birliği, göçmenlik sorunlarını düzenleyici faaliyet unsurları olan ve temeli 1951 Göçmen Konvansiyonu'na dayanan Amsterdam ve Lizbon Antlaşması gibi hukuki altyapılarla krize karşı adımlar atmıştır. Toplumsal anlamda ise AB ülkelerinin kendi vatandaşlarını bazı politikaların uygulanmasına ikna edememesi, iç politikada onları zor duruma sokmuştur. Bu durumdan ise ağırlıklı olarak AB karşıtı sağ popülist partiler yararlanmış ve halkta karşılık bularak sürecin önünü tıkamışlardır. Kaynak taraması yöntemi kullanılarak ortaya çıkan çalışmada AB, hukuki altyapı olarak yeterli görünse de, AB ülkeleri arasındaki iç siyasete dayalı insiyatif alma isteksizliği sorunun yönetimini zorlaşmaktadır.</p>
ARTICLE INFORMATION	ABSTRACT
<p>Submission Date : 20/05/2023 Accepted Date : 19/12/2023</p> <p>Keywords: Refugee Crisis, Europe, Migrant, Lisbon Treaty, Amsterdam Treaty</p>	<p>The migration wave caused by the Syrian civil war has spread to neighboring countries, especially Turkey, and the process that has turned into a crisis has started to affect the European continent in many areas. This process, which became symbolic when the lifeless body of a little girl washed up on the southern shores of Turkey and in which many people lost their lives, was on the agenda of the world. The crisis led to administrative and societal issues within the EU, particularly during the sharing of responsibilities. The European Union has taken steps against the crisis with legal infrastructures such as the Amsterdam and Lisbon Treaties, which are elements of regulatory action on immigration problems and are based on the 1951 Immigration Convention. In social terms, the EU countries' inability to convince their citizens to implement certain policies has put them in a difficult situation in domestic politics. This situation was largely exploited by anti-EU right-wing populist parties, who found support among the public and obstructed the progress of the process. In the study, which emerged through the method of literature review, it was observed that while the EU appeared to have sufficient legal infrastructure, the reluctance of EU countries to take initiative based on</p>

¹ ORCID NO: <https://orcid.org/0009-0007-4548-057X>, e-posta: kagansargin@hotmail.com.

domestic politics hindered the management of the problem.

1. Giriş

Refugee crisis in Europe escalated very swiftly in Summer of 2015. Irregular immigration has been a constant issue in European politics but with the influence of Syrian civil war the issue caused a system crisis in European Union. In this essay, will be mainly analyzed how European authorities handle the immigration crisis and how did it affect internal politic of EU-Countries. The refugee crisis appears to be a multi-dimensional situation in terms of its content. While it may initially seem like a refugee or migraition crisis, it has led to various crises over time (Öztürk & Boyacı, 2022:1818). This crisis can be evaluated in many different ways, such as in terms of humanity, demographics, and finances. However, this study primarily focuses on highlighting the problems created by this crisis in the legal and internal political fields within the EU. By the end of the paper has been aimed to describe a clear picture of the social, political and economical implications of the immigration crisis and the way it has been handled so far (Niemann & Blösser, 2021: 5).

In this study will be also focused on answering of following research question and explained two hypothesis:

To what extent is the legal structure of the European Union equipped to manage the refugee crisis?

H-1: The Lisbon Treaty has been the key tools used in managing the 2015 refugee crisis immigration governance in European Union and global governance of crisis migration.

H-2: EU countries have been reluctant to implement legal requirements due to domestic political dynamics.

Immigration and its social, political and economical implications is a very broad subject, therefore while shortly referring to the possible consequences of the phenomenon main focus of this study in this subject is European Union and its decision-making mechanisms particularly in context of immigration governance. It's a very intriguing and important subject because a structural analysis of the subject can improve our understanding of the subject as a whole and can give us clues in solving the crisis at hand. Immigration has been an important agenda item in the politics of the European Union for many years, and in order to understand the refugee crisis, it is necessary to address some of the details of the process. In the section two of research will be given a short historical background to the refugee crisis. In the section three will be mentioned on immigration policies of the European Union by focusing on Extra-EU Migration that included in the European Union's main legal with the Amsterdam Treaty, this section will also lay the theoretical foundation for this essay. Extra-EU (Migration) refers to transactions with all countries outside of the EU, encompassing the rest of the world except for the European Union (EU) Member States. It's used in the context of various statistical areas, including external trade, balance of payments, foreign direct investment, migration, transport, and tourism. In these areas, the focus is on measuring the movement of goods, capital, or people into and out of the EU, comparing the EU as a whole with the rest of the world. Therefore, the extra-EU transactions of the entire EU

are essentially the sum of the extra-EU transactions of each individual EU Member State (Glossary: Extra-EU, Eurostat).

At the same time the paper will be analyzed the implications of the refugee crisis on domestic political dynamics. The theoretical frame of this essay is mostly found upon the work of Boswell, Geddes and Betts on the immigration governance in European Union and global governance of crisis migration. In addition, used also numerous sources of quantitative data and refer to international treaties for analysis such as Lisbon and Amsterdam Treaties, additionally MIPEX, Eurostat and UN Reports.

Furthermore, this study will be useful in understanding the legal response and implemented practices of EU in the face of a significant influx of migrants in 2015 and the basis on which they were grounded. And also will be enlightened the impact of the crisis on domestic political dynamics through the selected Examples; UK: Brexit and Hungary: Orban case.

2. European Refugee Crisis

While the immigration (especially economic migration) has always been an important subject in European Union politics, the issue wasn't defined as a crisis by the media or academics until 2015. (UNHCR, 2011). Syrian Civil War and the political upheaval in Middle East caused a huge wave of immigration from the region to Türkiye, which is also supported by UNHCR data, which shows that approximately %70 of refugees who arrive to Europe from Mediterranean sea are from Syria, Afghanistan or Iraq and a significant number of those refugees take off from Türkiye. Hence immigrants fleeing from the Syrian Civil War have to be considered prima facie refugees (European Commission Report, 2023: 1).

Türkiye, being ranked in the spot of 2015 on MIPEX rankings, provided no job opportunities, sufficient education or integration possibilities for refugees, causing a great tension between refugees and local population. The Turkish state wasn't equipped to handle such a big wave of immigration and their handling of the situation caused desperate refugees to try their chances at the hands of human traffickers (MIPEX, 2015: 208-209). While refugee camps provided a short term solution to the problem, the Turkish state couldn't integrate refugees into daily life and no matter how humane the situation was in the camps, people were discontent in those camps because the life in a refugee camp is neither a healthy nor a hopeful one. Over time, these shortcomings were addressed and the conditions in the camps were improved. Afterwards, refugees were allowed to reside in cities (Euronews, 2016).

The refugees tried to get into the EU zone, creating a zone of opportunity for human traffickers. Long before the crisis, many immigrants were trafficked to Greek isles (Lesbos, Samos, Chios) in the Aegean Sea, which didn't receive media coverage until hundreds of refugees died in boat accidents (Rescue, 2015). According to a report published by the United Nations (UN) International Organisation for Migration (IOM) in 2020, in the year 2015, a staggering 1,015,078 refugees and migrants made the perilous journey across the Eastern Mediterranean. And same report contained also a significant number of those who chose Europe for migration in 2015 (857,363 people) entered the continent through Greece. (Euronews, 2023). In fact, the loss of life of 900 people in the sinking of a boat in April 2015 was a warning for the next events (Larivé, 2015: 3).

A part of some refugees who tried to immigrate to Greece died in boat accidents but it was only until the death of Aylan Kurdi, a 3 year old migrant whose body washed ashore in summer 2015 (Laks, 2016: 6-7) The human trafficking problem became the center of attention after this disaster and the crisis escalated. It's very clear that the situation is very hard to maintain for many European countries, especially those which are hardly adjusting to the Post-Cold War situation. Greece and Italy have also been affected negatively by the immigration crisis, because of two main reasons: 1) Italy and Greece were access points for most of the Mediterranean human trafficking. 2) The fragility of their economies (Pangerc, 2012: 143).

Whereas different countries within the European Union individual experiences with immigration, they share a common legal framework to deal with the issue. Therefore, the problem should be dealt with on multiple levels, both national and supranational. This essay is aimed to focus on the problem at supranational level. In the next section, has been analyzed how the European Union manages the immigration issue and the legal framework regarding immigration and asylum in the European Union.

3. Theoretical Framework: Migration In The European Union

Before delving into the topic in Depth, it was thought that would be beneficial for the study to briefly discuss the definitions used in the topic in order to minimize the definitional confusion that is often encountered in Migration. There are three main definitions that explain the conditions under which people change their countries in this context: Refugee, Asylum Seeker and Migrant. Refugee: A refugee is a person who has been forced to flee their country of origin due to a well-founded fear of persecution on account of race, religion, nationality, membership of a particular social group, or political opinion (Büyükhhan, 2021: 80) Asylum seeker: An asylum seeker is a person who has applied for asylum in another country. They may be waiting for a decision on their application, or they may have been granted asylum but are still waiting for permanent permission to stay in the country (Österreich, 2023). A migrant is a person who has moved from one place to another, either within their country or across an international border. People may migrate for a variety of reasons, including for work, education, or family reunification (AG Integration, 2015: 5). In this study, since the reflections of the refugee crisis of 2015 on the EU are analysed, the term -refugee-, which was the status of people who changed their countries due to war, is used.

These definitions are established in international law and are used by organizations such as the United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR) to determine the legal status and rights of individuals. It's crucial to make the distinction between these terms, as their legal implications and the protections afforded to individuals differ significantly.

While migration was an important subject for member countries of the European Union especially for countries like Germany and Austria, it was only in 1993 that Extra-EU migration came into the European Union policy making scene with the Maastricht Treaty coming into effect (Boswell & Geddes, 2011: 3). The Extra-EU migration was included in the European Union's main legal and political framework with the Amsterdam Treaty in 1999. What was so special about the 90's that the European Union finally decided to build a legal framework regarding Extra-EU migration? According to Boswell and Geddes, that this framework needed because of the new and distinct

situation created by the post-cold-war context: There was a greater intensity of migration flows to and within the EU; more countries started to get affected by immigration, the European Union as an entity started to have a growing role and the intensity of the immigration flow started to manifest itself in problematic ways such as irregular flows, people smuggling and human trafficking (Boswell & Geddes, 2011: 3).

As seen in many studies related to the subject, very rapid increases in the immigration numbers between 2000-2005. Austria also received a lot immigrants relative to its population which shows us that the immigration issue was no longer of an issue particular to the major economies of the European Union but started to be a European Union-wide problem, requiring countries like Spain, of which immigration population rose by %194.2 between 2000-2005 and Italy, which has seen a rise of %54.1, taking a more active part in the immigration policies of the European (Boswell & Geddes, 2011: 4).

Another important factor is the role of immigration in the population problem of the European Union. The population of the European Union is constantly aging. The population of older people (defined here as those aged 65 years or more) in the EU-27 will increase significantly, rising from 90.5 million at the start of 2019 to reach 129.8 million by 2050. During this period, the number of people in the EU-27 aged 75-84 years is projected to expand by 56.1 %, while the number aged 65-74 years is projected to increase by 16.6 %. By contrast, the latest projections suggest that there will be 13.5 % fewer people aged less than 55 years living in the EU-27 by 2050 (Eurostat, 2020: 17).

Extra-EU immigration is a way to regulate this problem, while it cannot solve the problem on its own. So, closing the European Union to immigration altogether isn't a plausible course of action as well. According to Boswell and Geddes, the term immigration is too broad and EU States face different types of dilemmas and policy problems for different types of immigration. While focus in this essay is forced migration in the context of asylum seekers and refugees, it is important to acknowledge that the European Union faces a different set of issues for each type of immigration. These problems converge at times for different types of migration. For instance integration or population problems are a constant issue in all types of immigration.

Yet problems like insufficiency of the supranational framework regarding international migration and the growing need for international cooperation are problems particular to forced migration. The problem the European Union is facing is not whether or not accepting immigrants since the EU already needs immigrants, with varying degrees and varying types of immigrants. Yet accepting an inflow of refugees is a much bigger and different challenge for the European Union and it's rather a part of a much bigger problem. Neither the resources available to UNHCR nor the institutional framework regarding management of international crisis migration is efficient enough so it needs to be used to its highest effectiveness. "An important analytical feature of many new" trans-boundary problems that emerge and require international cooperation is that they relate to and touch upon the purview of a set of norms and organizations that already exist, even if the relationship is not explicit"(Betts, 2014: 4).

In order to establish a common understanding of struggle, two points come to the fore. The first is a binding legal basis within EU and the second is the position taken by the dynamics in the domestic politics of the member states towards the issue. These

two points have proved to be decisive factors in the migration crisis. In this part of the study, firstly, the legal basis used for the management of the refugee crisis was discussed, and then the impact of the crisis on domestic political dynamics was evaluated through the selected issues. In the next sub-sections, has been analyzed the current legal framework of the European Union concerning immigration and asylum policies and has been metioned impact of Refugee Crisis on internal political Dynamics.

3.1. Legal Framework

Immigration has always been one of the most important issues for the EU and various regulations have been made on it. After 2015, a common framework was needed due to the crisis and the issue of immigration gained importance.

One of the important points to be considered here is how to define this change experienced by people who leave their country. Some of the people who were subjected to migration made this decision because they had to, others by choice. In addition, their status in the country of destination is also among the factors affecting their legal status.

This issue, which was recognised in international law especially after the 2nd World War, was put on a legal basis with the 1951 Refugee Convention on the Status of Refugees United Nations. Over the years, agreements and structures similar to the abovementioned legislation have begun to take place within the EU. The first of these was the Trevi Group, which was established in 1975 at the Rome Summit of the European Council. Within the framework of the Maastricht Treaty, signed in 1992 and entered into force in 1993, migration issues began to be approached in a more institutional way. In 1999, with the Amsterdam Agreement, which entered into force, migration management was integrated into the agreements between member states (Interview with Charles Essen, 2018: 5-6). The importance of the Amsterdam Treaty was that it created a legal base for European Union action for migration and asylum policies and it extended the jurisdiction of the European Court, European Commission and European Parliament. Under Article 63 Community competencies in the are of asylum and immigration policy were stated as:

Responsibility for assessing refugee claims; Minimum standards on reception of asylum-seekers; and qualification as refugees; Procedures for granting or withdrawing refugee status; measures on temporary protection and displaced persons; Conditions of entry and residence for TCN's Procedures for issuing long-term visas; Action against illegal immigration; Defining the rights of legally resident TCNs (Betts, 2014: 9).

In 2008, under the name of the "2008 European Union Asylum and Migration Pact" (AGIP), a total of five principles were brought together, including migrant acceptance capacity and border controls, and concrete changes were made in the context of migration management (Bertozzi, 2008:2). Finally, with the Lisbon Treaty, which entered into force in 2009, the provisions on migration and asylum were placed within the "Freedom, Security and Justice" area, the fifth title in the pillar of the Treaty on the Functioning of the European Union. In addition, with the Lisbon Treaty, the principle of decision-making by unanimity in the area of Freedom, Security and Justice was largely abolished, with some exceptions, and the ordinary legislative procedure was adopted on the basis of the qualified majority principle (Güleç, 2015: 86-88). The Lisbon Treaty made the biggest impact on the asylum an immigration policy of the European Union. The Lisbon Treaty consolidated all of these responsibilities and made immigration and

asylum “normal” problems of the European Union by regulating them and declaring the competencies concerning them clearly.

The Article 77 of Lisbon Treaty regulates internal border controls and competencies of the European Union in organizing the collaboration of external border controls. In the first paragraph of Article 77 the internal border controls are abandoned and a collaborative structure regarding external border controls is proposed:

“1. The Union shall develop a policy with a view to:

a. ensuring the absence of any controls on persons, whatever their nationality, when crossing international borders;

b. carrying out checks on persons and efficient monitoring of the crossing of external borders;

c. the gradual introduction of an integrated management system for external borders.” (Lisbon Treaty, 2007: 77/).

The second and third paragraphs of the Article 77 state necessary measures to facilitate Paragraph 1. Such as the common policy on visas and other short-stay residence permits; the checks to which persons crossing external borders are subject; the conditions under which nationals of third countries shall have the freedom to travel within the Union for a short period; any measure necessary for the gradual establishment of an integrated management system for external borders; the absence of any controls on persons, whatever their nationality, when crossing internal borders and the granting Council the power to adopt provisions concerning passports, identity cards, residence permits or any other such document. (Lisbon Treaty, 2007: 77/2-3) Paragraph 4 of the Article 77 limits this power with the sovereignty of Member States in terms of geographical demarcation of their individual borders in accordance with international law (Lisbon Treaty, 2007: 77/4).

Article 78 of the Lisbon Treaty on the other hand states that European Union will develop a common policy regarding matters relating to refugees:

1.The Union shall develop a common policy on asylum, subsidiary protection and temporary protection with a view to offering appropriate status to any third-country national requiring international protection and ensuring compliance with the principle of non-refoulement.”

This policy must be in accordance with the Geneva Convention of 28 July 1951 and the Protocol of 31 January 1967 relating to the status of refugees, and other relevant treaties.” (Lisbon Treaty, 2007: 78/1). In the paragraph two of the Article a number of measures are stated to be adopted to reorganize the asylum system of European Union, which involve a uniform status of asylum for nationals of third countries, valid throughout the Union; a uniform status of subsidiary protection for nationals of third countries who, without obtaining European asylum, are in need of international protection; a common system of temporary protection for displaced persons in the event of a massive inflow; common procedures for the granting and withdrawing of uniform asylum or subsidiary protection status; criteria and mechanisms for determining which Member State is responsible for considering an application for asylum or subsidiary protection; standards concerning the conditions for the reception of applicants for asylum or subsidiary protection and cooperation with third countries for the purpose of

managing inflows of people applying for asylum or subsidiary or temporary protection (Lisbon Treaty, 2007: 78/2).

Article 79 of the Lisbon Treaty is particularly focused on setting a common immigration policy: “1. The Union shall develop a common immigration policy aimed at ensuring, at all stages, the efficient management of migration flows, fair treatment of third-country nationals residing legally in Member States, and the prevention of, and enhanced measures to combat, illegal immigration and trafficking in human beings.” (Lisbon Treaty, 2007: 79/1).

Second paragraph of the Article 79 defines policy areas for the common immigration framework such as the conditions of entry and residence, and standards on the issue by Member States of long-term visas and residence permits, including those for the purpose of family reunification the definition of the rights of third-country nationals residing legally in a Member State, including the conditions governing freedom of movement and of residence in other Member States; illegal immigration and unauthorized residence, including removal and repatriation of persons residing without authorization and combating trafficking in persons, in particular women and children (Lisbon Treaty, 2007: 79/2). Third and fourth paragraphs of Article 79 regulate the separation of power within the European Union between its organs and between Member States and the Union itself. Lisbon Treaty clearly defines the responsibilities and policy areas concerning immigration and asylum policies of European Union while also defining the separation of powers within the European Union framework and leaving a space of sovereignty for Member States such as defining the volumes of admission of third-country nationals (Lisbon Treaty, 2007: 79/5) or geographical demarcation of individual borders (Lisbon Treaty, 2007: 77/4). It also lays a legal framework for Extra-EU cooperation such as a partnership with a third country to manage inflow of refugees and asylum seekers (Lisbon Treaty, 2007: 78/2).

3.2. Impact of Refugee Crisis on The Dynamics of Domestic Politic: Euroskepticism

The refugee crisis has started to deeply affect the internal dynamics of Europe over time, and this situation has started to be used especially by right-wing parties, and has deepened the already existing European skepticism. In connection with the impact of the crisis, populist winds began to blow in Europe, and rhetoric with a heavy emphasis on anti-immigrant sentiments was frequently used in domestic politics. So much so that the right-wing parties in power have benefited from this and strengthened their power, while the opposition parties have found a way to easily get their demands met. This situation naturally caused difficulties in the implementation of the measures that needed to be taken in the migration crisis, and even damaged the EU's enlargement and integration policies.

For example, the UK's exit from the EU is one of the first situations that has been severely affected by the crisis. The UK, which has traditionally been distant from the EU, found a broad base of support for the European skeptical policies supported by the opposition right-wing populist party UKIP after 2015, and then-Prime Minister David Cameron was forced to include the Brexit referendum in his election promises. Cameron, who won the election, held the referendum and the majority voted to leave the EU. After the crisis in the country's politics, the United Kingdom officially left the EU in 2020 (Almut and Mara and Claudia, 2019).

The mass migration of Syrian citizens has given rise to several pathways leading to Western Europe, with one notable route being the Western Balkans. Hungary, which is located on the transit route of the migration wave, suddenly found itself in the midst of the crisis and experienced a turbulent period in domestic politics (Oruc and Raza and Santic, 2020: 2-4). The ruling party Fidesz, under the leadership of Viktor Orbán, used the existing anti-EU sentiment in the country to turn this situation in its favor and emerged from the process stronger. The Fidesz government has shaped all of its policies around the axis of EU skepticism, which has increased the dose of the crisis environment (Şahin, 2022: 49-50). It has argued that the policies that the EU is especially trying to implement pose a threat to Hungary's security. In fact, Orbán stated in a speech he delivered in 2016 that illegal border crossings should be punished and emphasized the importance of national security (Canveren and Durakçay, 2017: 864-865). Orbán's policies have made it very difficult for the EU to manage the crisis, as seen in the case of the United Kingdom. So much so that Hungarian officials, including Orbán himself, have severely criticized the EU's crisis management and produced populist rhetoric.

4. Discussion

As seen from the legal framework laid in the Lisbon Treaty, there ought to be a certain degree of convergence in the immigration and asylum policies of EU States, while they also enjoy some individual space which is also loosely defined in the Treaty. The lowest-common-denominator in migration policies of EU States is perceived to be restriction-oriented-policies creating an image of Fortress-Europe (Cornelius 1994, 2004 in Geddes, 2014: 436). While the Lisbon Treaty sets goals like fighting human trafficking and creating a common framework regulating Extra-EU migration, it is still up to individual States and supranational organizations like UNHCR to make policy decisions and use this framework. Current framework only defines responsibilities and goals loosely and distributes responsibilities without setting any specific goals or responsibilities. For instance, while there is a common migration policy, the European Union has no control over the volume of the refugees inflow to EU States. In the end, immigration policy is determined by individual states, where they can opt-out or derogate from responsibilities in this “flexible” structure (Geddes, 2014). So in the end it's not a legal but an economical, political, practical, moral, cultural and social decision to grant asylum to refugees, which is influenced by many diverse factors.

On one hand EU States need refugees to regulate their population and maintain their productivity but on the other hand problems like integration and unemployment emerge with the influx of the migrant population. These conflicts influence asylum policies of the individual states because since EU States are not legally obliged to a certain number of asylum seekers or refugee there is a correlation between the immigration policies of EU States and the volume of the influx of refugees to these countries. It would be quite plausible to argue that most EU-States per “The Universal Declaration of Human Rights” are morally and legally obliged to accept refugees. Paragraph 1 of Article 14 of the Declaration states that “Everyone has the right to seek and to enjoy in other countries asylum from persecution.” (Universal Declaration of Human Rights, 1948 14/1). Yet again, while the right to seek and be granted asylum is universally acknowledged, it hasn't been defined, whose responsibility it is to grant and guarantee this right, which is the crux of the problem. It's one thing to define rights, it's another thing to protect them. In many EU States the immigration phenomenon creates

a tension in the society mainly because of cultural conflicts and xenophobia which causes right wing parties to rise in power. While it would sidetrack us to investigate the rise of the extreme right wing, it is a very well documented phenomenon (Meyer & Rosenberger, 2015: 2-3). This means that a significant number of voters believe that closing down borders and nationalization is a proper solution to the immigration problem, reinforcing the Fortress Europe image. Furthermore, as previously mentioned, the examples of Brexit and Hungary should be seen as a reflection of this situation.

5. Conclusion

Immigration and its influences is a very complex subject with many facets. The intention of this paper was to analyze the legal framework of the European Union regarding immigration and its ability to cope with the refugee crisis. While the current legal and institutional framework gives EU States necessary tools to deal with the crisis, it's mainly up to individual EU States to work towards the policy goals. At the times of crisis, this flexibility creates an impossible situation for the European Union. The Lisbon Treaty states that asylum seekers should be granted asylum, but it doesn't distribute the responsibility amongst states in a specific way. Therefore the problem has to be dealt with at different levels.

The integration process is not only the responsibility of the EU or individual EU States, but the society itself. But probably most importantly, the world is linked today, no region can isolate itself from another without severe repercussions. The European Union needs to take an active stance in crisis situations rather than waiting for the crisis to eventually influence the system. Taking a preventive stance in international crisis situations and collaborating with third countries per Paragraph 2 of Article 78 of Lisbon Treaty, before problems turn into a full scale crisis would be very beneficial for the sustainability of the immigration and asylum policies of the European Union.

One of the biggest challenges is the tension and the rise of the right wing in EU States, which needs to be moderated. Escalation of this tension creates a hostile environment for immigrants and forces governments to favor more restrictive policies concerning immigration. It also causes alienation of the current immigrants and makes the future integration process much more challenging. One aspect that needs to be examined in the study of the migration crisis and its management, as mentioned above, is how the crisis has affected the domestic politics of EU member states. Indeed, the migration crisis has had significant political repercussions within the European Union. In the United Kingdom, for instance, the migration crisis played a role in bolstering the fortunes of Eurosceptic right-wing parties and ultimately contributed to the decision to leave the European Union (Brexit). In Hungary, existing Euroscepticism found more resonance among the public by framing migrants as a security threat. In both examples, it is evident that the refugee crisis has seriously disrupted the delicate political balance within the EU.

Despite some practical shortcomings, it is evident that the European Union is legally and structurally equipped to deal with the crisis yet the flexibility of its structure lays the responsibility on the individual states and non-state actors. As Betts states, each crisis needs a different approach and for the framework to be used to its highest effectiveness. It is quite clear that the current legal framework and policy goals of the European Union are potentially sufficient to deal with the crisis. The problem originates from the lack of initiative from those who are to implement those policies.

Literature

- AG Integration: Migranten- Flüchtlinge-Zuwanderer
https://www.kas.de/c/document_library/get_file?uuid=0b82f038-744a-9729-3099-1720bffae019&groupId=269099 [27.09.2023]
- BBC: This migrant crisis is different from all others <http://www.bbc.com/news/world-35091772>
- Bertozzi, Stefano. (2008) European Pact on Migration and Asylum: A stepping Stone Towards Common European Migration Policies
file:///C:/Users/Pc/Downloads/19_OPINIO_MIGRACIONES.pdf
- Betts, Alexander. (2014) “The Global Governance of Crisis Migration” ,University of Oxford.
- Boswell, Christina & Geddes, Andrew. (2011) "Migration and Mobility in the European Union, igration and Mobility in the European Union ,1-20.
- Büyükhan, M. (2021). “Uluslararası ve Ulusal Mevzuata Göre Türkiye’deki Suriyelilerin Hukuki Statüsü”, R&S-Research Studies Anatolia Journal, Vol:4 Issue: 2; pp: 76-90.
- Cieschinger, A., Küpper, M., Claudia, N. (2019) , Das wichtigste zum Brexit, Der Spiegel.
- Euronews: Yunanistan’a her sen kaç göçmen gidiyor?
<https://tr.euronews.com/2020/03/06/yunanistan-a-her-sene-kac-kac-gocmen-gidiyor-avrupa-da-durum-ne>[27.09.2023]
- Euronews: Dünyaya örnek olarak gösterilen Türkiye’deki mülteci kampları
<https://tr.euronews.com/2016/04/28/dunyaya-ornek-olarak-gosterilen-turkiye-deki-multeci-kamplari> [18.12.2023]
- European Parliament (2018) Migration and Asylum: a challenge for Europe. Unit for Coordination of Editorial and Communication Activities.
- Europaen Commission Report (2023) Seventh Annual Report of the Facility for Refugees in Turkey, Communication From The Commission To The Europaen Parliament And The Council.
- Eurostat: Ageing Europe; looking at the lives of older people in the EU, 2020
<https://ec.europa.eu/eurostat/documents/3217494/11478057/KS-02-20-655-EN-N.pdf/9b09606c-d4e8-4c33-63d2-3b20d5c19c91?t=1604055531000>
[27.09.2023]
- Geddes, Andrew. (2014) “The European Union: Supranational Governance and the Remaking of European Migration Policy and Politics.” In Controlling Immigration: A Global Perspective. 3rd ed., edited by James F. Hollifield, Philip L. Martin, and Pia M. Orrenius, 433– 451. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Güleç, C (2015) Avrupa Birliği’nin Göç Politikaları ve Türkiye’ye Yansımaları, Tesam Akademi Dergisi - Turkish Journal of TESAM), 81 – 100.
- Meyer, Sarah / Rosenberger, Sieglinde (2015): Just a Shadow? The Role of Radical Right Parties in the Politicization of Immigration, 1995 – 2009, in: Politics and Governance, Vol. 3, No 2 (2015), p. 1 – 17.
- MIPEX, (2015) Integration Policy Index, Barcelona Center for International Affairs (CIDOB), 4-223.

- <https://www.mipex.eu/sites/default/files/downloads/files/mipex-2015-book-a5.pdf> [27.09.2023]
- Niemann, A & Blösser, J. (2021) Migration and Mediterranean: The EU's Response to the “Europaen Refugee Crisis”, Transnational Security Cooperation in the Mediterranean.
- Laks, D. (2016). The drowned boy image and securitization in the European migrant crisis, Ministry of Defense, Netherlands, 1-44.
- Larivé, M. H. A. (2015). A Crisis for the Ages the European Union and the Migration Crisis. The Jean Monnet/Robert Schuman Paper Series, No 15, Miami: European Union Center of Excellence
- Lisbon Treaty: Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A12016E079> [27.09.2023]
- ORSAM (2012). Küresel Göç ve Avrupa Birliği ile Türkiye'nin Göç Politikalarının Gelişimi. Rapor No:22, 2012
- Österreich: Allgemein zum Asyl https://www.oesterreich.gv.at/themen/leben_in_oesterreich/asyl/Seite.3210001.html [27.09.2023]
- Öztürk, T. & Boyacı, E. (2022). “Suriyeli Mülteci Krizinin Türkiye ve Avrupa Birliği İlişisine Yansıması: Dünya Sistemleri Analizi Üzerinden Bir Değerlendirme”, Alanya Akademik Bakış, 6(1), Sayfa No. 1809-1823.
- Pangerc, D. (2012) Illegal Migrations Along the Balkan Routes, SDU Faculty of Arts and Sciences Journal of Social Sciences Special Issue on Balkans.
- Preparatory dossier for the interview with the former Director General of DG H, Charles Elsen (1994-2004) <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2025342> [27.09.2023]
- Rescue: Greece <https://www.rescue.org/country/greece> [27.09.2023]
- Şahin, H. (2022) , Populist Foreign Policy: The Cases of Turkey, Hungary ,Venezuela, and Greece, Sabancı Üniversitesi.
- UNHCR, (2011): A year of Crisis <https://www.unhcr.org/statistics/country/4fd6f87f9/unhcr-global-trends-2011.html> [27.09.2023]
- UNHCR, (2011). The 1951 Convention relating to the Status of Refugees and its 1967 Protocol <https://www.unhcr.org/4ec262df9.html> [27.09.2023]
- UNHCR, (2016). Population Types <https://reporting.unhcr.org/turkey?year=2016#toc-populations> [27.09.2023]
- UNCHR, (2018): Flüchtlinge, Asylsuchende und Migranten- Was sind die unterschiede? https://www.unhcr.org/dach/wp-content/uploads/sites/27/2018/05/CH_Karten_CH_Deutsch_WEB.pdf [27.09.2023]
- Universal Declaration of Human Rights <https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights>

Walters, William (2006) "Border/Control" in European Journal of Social Theory 9(2), 187– 203.

UNICORN OLMA YOLUNDA GİRİŞİMCİLER: DİJİTAL SAĞLIK TEKNOLOJİLERİ

Yetkili Yazar | Correspondent Author: **H. Ufuk KORKMAZ**

Entrepreneurs on the Way to Become Unicorns: Digital Health Technologies

Yazar(lar) / Author(s)
H. Ufuk KORKMAZ¹

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geliş Tarihi : 30/05/2023
Makale Kabul Tarihi : 21/07/2023

Anahtar Kelimeler: Sağlık Teknolojisi, Girişimcilik, Unicorn, Finansman, İş Fikri.

ÖZ

Teknoloji uzun yıllardır hayatımızın her alanında yoğun olarak yer almaktadır. Özellikle 2000'li yıllardan sonra sağlık alanında teknolojinin kullanımı ile dijital tedavi kavramı gelişmeye başlamıştır. Giyilebilir cihazlar ve akıllı telefonlar gibi dijital cihazların kullanılmaya başlanması ve mobil uygulamalar ve sanal gerçeklik gibi çeşitli teknolojiler ile verilerin toplanarak gerçek zamanlı olarak analiz edilmesi sağlık teknolojilerinin dijitalleşmesine katkı sağlamıştır. Dijital sağlık teknolojileri hem ulusal hem de uluslararası yatırım platformlarının finansal destek sağladığı önemli alanlardan biri olarak da karşımıza çıkmaktadır. Çalışmada doküman incelemesi araştırma yaklaşımından yararlanılmış olup girişimcilik ekosisteminde yer alan uluslararası unicornlara ve Türkiye'deki bazı sağlık teknolojisi şirketlerine yer verilmiştir. Sağlık teknolojisi alanında Türkiye'de faaliyet gösteren ve unicorn olabilmek amacıyla odaklanabilecekleri iş fikri fırsat alanlarının neler olduğunun belirlenmesi araştırmanın amacını oluşturmaktadır. "Sağlık teknolojileri alanında Türkiye'den bir unicorn çıkması için fırsatlar nelerdir?" araştırma sorusu olarak belirlenmiştir. Türkiye'de sağlık teknolojileri alanında ürün ya da hizmet geliştirmek isteyen girişimciler için fırsat ve önerilere yer verilmiştir. Yenidoğan, çocuk, yetişkin ve yaşlı bireylere yönelik özel olarak sınıflandırılmış ürün ve hizmetlerin tasarlanması önerilmektedir. Girişimcilerin değerlendirebileceği fırsat alanlarında ürün ve hizmetlerin tasarlanmasının temelini; yapay zekâ, nesnelerin interneti, makine öğrenmesi, blokzincir, sanal gerçeklik, artırılmış gerçeklik, robotik vb. teknolojiler oluşturmaktadır. Bu teknolojiler ile desteklenen dijital eczane, klinik araştırma teknolojisi, gelir döngüsü yönetimi, dijital tedavi, klinik zekâ, iş akışı otomasyon ve zindelik konularına yönelik alanlarda çalışmalar yapılması önerilmektedir. Günümüzde teknolojiye hızlı değişim ve dijital sağlık hizmetleri alanındaki gelişmeler göz önüne alındığında; girişimciliği bir kariyer olarak gören, fırsatları fark edebilen, fırsatları değerlendiren ve şirketleşen birçok yeni girişimcinin ortaya çıkması, aynı zamanda hali hazırda şirketleşmiş olan projelerine yatırım almış ve yeni projelerle yeni ortaklıkların önünü açma potansiyeli olan ulusal şirketlerin unicorn unvanı elde ederek uluslararası girişimcilik ekosisteminde yer alabilmesi mümkün görünmektedir.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, KTO Karatay Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, Orcid No: [0000-0001-8158-8130](https://orcid.org/0000-0001-8158-8130), e-posta: h.ufuk.korkmaz@gmail.com

ARTICLE INFORMATION

Submission Date : 30.05.2023
Accepted Date : 21.07.2023

Keywords: Health
Technology, Unicorn,
Entrepreneurship, Finance,
Business Idea.

ABSTRACT

Technology has been heavily involved in every aspect of our lives for many years. Especially after the 2000s, the concept of digital therapy has started to develop with the use of technology in the field of health. The use of digital devices such as wearables and smart phones and the collection and analysis of data in real time with various technologies such as mobile applications and virtual reality have contributed to the digitalization of health technologies. Digital health technologies appear as one of the important areas where both national and international investment platforms provide financial support. In the study, document review research approach was used and international unicorns in the entrepreneurship ecosystem and some health technology companies in Turkey were included. The aim of the research is to determine the business idea opportunities that operate in the field of health technology in Turkey and that they can focus on in order to become a unicorn. Opportunities and suggestions are given for entrepreneurs who want to develop products or services in the field of health technologies in Turkey. It is recommended to design specially classified products and services for new-borns, children, adults and elderly individuals. Artificial intelligence, internet of things, machine learning, blockchain, virtual reality, augmented reality, robotics etc. technologies constitute that the basis for the design of products and services in the opportunity areas that entrepreneurs can evaluate. It is recommended that studies be carried out in the fields of digital pharmacy, clinical research technology, revenue cycle management, digital therapy, clinical intelligence, workflow automation and wellness, supported by these technologies. Considering the rapid change in technology and developments in the field of digital health services today; It seems possible that many new entrepreneurs who see entrepreneurship as a career, realize the opportunities, evaluate the opportunities and become companies, will emerge, as well as national companies that have invested in their already incorporated projects and have the potential to pave the way for new partnerships with new projects, by gaining the title of unicorn and taking part in the international entrepreneurship ecosystem.

1.Giriş

Günümüzün yıkıcı yenilikleri, çok sayıda milyar dolarlık girişimin yaratılmasına öncülük etmektedir (Kuratko, Holt ve Neubert, 2020:109). Birçok girişimci ve onları destekleyen girişim yatırımcıları, milyar dolarlık şirketler kurmanın peşindedir (Lee, 2013). Küçük ve orta ölçekli işletmelerin (KOBİ) dünya nüfusunun %90'ından fazlasını ve istihdamın %50'sini oluşturduğu ve gelişmiş ekonomilerde GSYİH'nın %55'ine kadar katkıda bulunduğu bilinmektedir (Kuratko ve Audretsch, 2022: 269). Risk sermayedarları, potansiyel teknoloji girişimlerine odaklanmaktadır. Onları hızla finanse ederek büyüme hızlarını artırmakta yani hızlı ölçeklendirme ve yatırımcılar için büyük getiri elde etme fikri ile hareket edilmektedir (Kuratko, Holt ve Neubert, 2020: 109). Girişimcilik finansmanı, çeşitli yatırımcıların ekosistemlerinde gerçekleşmektedir. Yeni kurulan şirketler genellikle birden fazla yatırımcıdan birden çok finansman turu üzerinden finansman sağlamaktadır (Hellmann, Schure ve Vo, 2021:454). Dolayısıyla, gelişmiş ülkelerde ekonomi küçük işletmelerden oluşmaktadır (Kuratko ve Audretsch, 2022: 269). Genellikle "melek yatırımcılar" (Angels) olarak adlandırılan bireysel özel yatırımcılar ve risk sermayedarları (VC's), girişimci finans ekosistemlerinin merkezinde yer almaktadır (Hellmann, Schure ve Vo, 2021: 454).

Son on yılda finansal piyasalardaki en çarpıcı gelişmelerden biri, kamu sermayesine erişimi olmadan 1 milyar dolarlık piyasa değerine ulaşan unicorn (tek boynuzlu at) şirketlerinin yükselişi olmuştur (Brown ve Wiles, 2020: 52). 2021’de risk sermayedarları tarafından değeri 1 milyar ABD dolar veya üzerinde olan 700’den fazla girişim bulunmaktadır. Bu sayının yükselme eğilimi devam etmektedir (Kuratko ve Audretsch, 2022: 269). Bir zamanlar efsanevi bir yaratığa benzetilecek kadar nadir görülen bu şirketler, son yıllarda neredeyse sıradan hale gelmiştir (Brown ve Wiles, 2020: 52). Ceylanlar (Gazelles - hızlı büyüme), tek boynuzlu atlar (unicorns - 1 milyar \$ değerindeki girişimler) ve decacorns (10 milyar \$ değerindeki girişimler) girişimcilik ortamına hâkim görünmektedir (Kuratko ve Audretsch, 2022: 269).

Startup’lar birkaç yıldır dijital teknoloji ürünlerini geliştirmek ve doğrulamak için çalışmaktadır (Cbinsights 2, 2021). Sağlık hizmetleri şimdiden dünya çapında 11 milyar dolarlık bir pazar ve hızla büyümeye devam etmektedir (Cbinsights 4, 2022). Dijital tedavi alanındaki şirketler için hedeflenen tedavi alanlarını çeşitlendirmek ve coğrafi olarak genişlemek için oldukça geniş fırsat olduğu görülmektedir (Cbinsights 2, 2021). Tüm Dünyada Covid-19 salgını esnasında hastaneye erişimin zorlaşması, klinik çalışmaların devam etmesindeki birçok problem dijital sağlık uygulamalarına farklı birçok alanda ihtiyacı artırmıştır (Webrazzi Insights, 2022). Covid-19 salgını esnasında yaşanan problemler sonrası sağlık hizmetlerindeki ortaya çıkan dijital dönüşüm Türkiye’yi de etkilemiştir.

Her ne kadar unicorn kavramı Amerika tarafından girişimcilik ekosistemine kazandırılmış bir kavram olup, ağırlıklı olarak Amerikan menşeli şirketlerin yatırım aldığı görülse de gün geçtikçe artan bir gelişme ile Türkiye’de girişimciler iş fikirlerini hayata geçirmek, geliştirmek ya da küresel pazara açılmak amacıyla kurumsal ve bireysel yatırımcılarla bir araya gelmektedir. Özellikle Hazine ve Maliye Bakanlığı’nca lisanslı melek yatırımcıların yer aldığı melek yatırım ağlarının aktif olarak girişimcileri desteklediği bilinmektedir. Ayrıca tüm dünyada popüler olan ve yenilikçi iş fikirlerinin hayata geçirilmesinin desteklendiği kitle fonlama platformları da bir başka destek olarak karşımıza çıkmaktadır.

Çalışmada girişimcilik ekosisteminde yükselişe geçerek odak noktası haline gelmiş olan dünya çapındaki sağlık teknolojisi unicornlarına değinilmiştir. Özellikle sağlık teknolojisi alanında en yüksek fonlamaya sahip olan girişimciler incelenmiştir. Ayrıca Türkiye’de son iki yıl içerisinde faaliyete geçen ya da desteklenen sağlık teknolojisi şirketleri belirlenmiştir. Sağlık teknolojisi alanında Türkiye’de faaliyet gösteren ve unicorn olabilmek amacıyla odaklanabilecekleri iş fikri fırsat alanlarının neler olduğunun belirlenmesinin araştırmanın amacını oluşturduğu çalışmada, Türkiye’de sağlık teknolojileri alanında ürün ya da hizmet sağlamak isteyen girişimciler için fırsat ve önerilere yer verilmiştir.

1. Teknoloji Şirketleri için Finansman Kaynakları

Güçlü bir yönetim bilgisi ve güçlü bir endüstri bilgisi olan işsizler, başarılı şirketler yaratabilir ve böylece kendilerine yeni bir varlık kurabilirler (Dencker ve Gruber, 2015: 1049). Yöneticiler, şirketin gelişim aşamalarında yenilik ve büyüme elde etmek için farklı kaynak düzenlemelerine odaklanmaktadır. Özellikle büyüme ve olgunluk aşamasındaki şirketler rekabetçi hedeflerine ulaşmak için belirli farklı kaynak düzenlemelerine farklı şekilde vurgu yapmaktadır (Carnes vd., 2017: 482). Bu şirketlerin Ar-Ge ittifaklarında en çok algılanan teknoloji kalitesi, bununla yüksek oranda ilişkili olan ekibin teknoloji yeterliliği ile deneyimi daha az ve patentler en az önemli olmaktadır (Hoenig ve Henkel, 2015: 1061). Bir girişimcinin belirli bir ortamda bir fırsattan yararlanırken karşılaştığı kısıtlamaları ve olasılıkları yansıttığı için, fırsatın riskliliği girişimcilikte kritik bir rol oynamaktadır. Fırsatların riskliliği farklı sektörlerde farklılık gösterdiğinden, yeni bir şirketin performans potansiyeli de kurulduğu sektöre göre değişmektedir (Dencker ve Gruber, 2015: 1048). Erken aşamalarda, girişimin ilerleyişi hakkındaki kanıtlar ne kadar ikna edici olursa ve riskler ne kadar düşükse girişimin elde edeceği değer o kadar yüksek olmaktadır. Kanıtlanmış pazar ve pazar büyüklüğü, teknolojinin uygulanabilirliği, değer yaratma ve değer tahsisi için doğrulanmış planlar, edinilmiş ilk müşteriler, müşteri sayısı ve satışların katlanarak artması erken aşamada beklenen kanıtlar olarak karşımıza çıkmaktadır (Malyy, Tekic ve Podladchikova, 2021: 3) Bir kaynak portföyü oluşturmak ve şirketin yeniliği kolaylaştırabilecek yeteneklerini geliştirmek için dış kaynakları elde etme, kaynakları dahili olarak biriktirme ve verimsiz kaynakları elden çıkarma gibi yapılandırma eylemleri ve mevcut yeteneklerde artımlı iyileştirmeler yapmak için istikrar sağlama, mevcut yetenekleri genişletmek için zenginleştirme ve yeni yetenekler yaratmak için öncülük etme gibi gruplandırma kullanılmaktadır (Carnes vd., 2017: 473). İtibar, yeni girişimin uluslararasılaşması bağlamında kurumsal risk sermayedarlarının sağladığı bilginin yerini almakta ancak yabancı risk sermayedarlarının sağladığı bilginin yerini almamaktadır (Park ve LiPuma, 2020: 7-8). Tüm risk sermayedarları uluslararası pazara giren yeni girişimler için aynı düzeyde destek sağlayamamaktadır. Yeni bir girişimin uluslararasılaşması üzerindeki olumlu etkinin büyüklüğü, kurumsal risk sermayedarlarına kıyasla yabancı risk sermayedarları için daha yüksek olmaktadır (Park ve LiPuma, 2020: 7).

Şirketlerin halka arz yoluyla kamu piyasasında büyük miktarlarda sermaye toplamaya yönelik geleneksel yoldan gitmelerine karşılık uygun bir alternatif olarak özel finansman turları imkânı sunulmaktadır (Brown ve Wiles, 2020: 53). Banka kredileri yoluyla finansman, melek yatırımcılar ve risk sermayedarları önemli mali kaynaklar sağlamaktadır.

Özel finansman turlarının her biri yüz milyonlarca ya da milyarlarca dolarlık yeni sermayeyi içerebilmektedir (Brown ve Wiles, 2020: 53). Banka finansmanı ile girişimci şirketin tam kontrolünü elinde tutar ve çaba sarf etmek için verimli teşviklere sahip olur. (Bettignies ve Brander, 2007: 808). Rastgele melekler ve melek fonları, seri meleklerden daha

güçlü risk sermayedarlarıdır. Rastgele melekler tarafından yapılan önceki finansman, melek grupları tarafından daha sonra yapılan finansmanla ilişkili olmaktadır (Hellmann, 2021: 476). Risk sermayesi, risk sermayesi üretkenliği yüksek ve girişimci üretkenliği düşük olduğunda banka finansmanına tercih edilme eğilimindedir (Bettignies ve Brander, 2007: 808). Şirketler büyük çoğunlukla her zaman özel kaynaklardan ve genellikle birkaç yıla yayılmış çoklu finansman turları yoluyla önemli miktarda finansal sermaye akışı elde etmektedir (Brown ve Wiles, 2020: 53). Yatırımcılar şirketlerin gelecekteki fonlama tercihlerini etkilerken, bazen şirket özellikleri de yatırımcı tercihlerinin gelişimini belirlemektedir (Hellmann, 2021: 455). Girişimci, risk sermayedarının yönetim girdisinden yararlanır, ancak girişimin kısmi mülkiyetinden vazgeçmesi gerekir, böylece girişimcinin çaba gösterme teşvikini azaltır (Bettignies ve Brander, 2007: 808). Hali hazırda belirli bir yatırımcı türünden fon alan bir şirketin, aynı türden yatırımcılardan daha fazla fon sağlama olasılığı yüksek olabilmektedir. Geçmişte daha fazla melek finansmanı alan şirketlerin daha sonra risk sermayesi finansmanı alma olasılığı daha düşüktür ve bunun tersi de geçerlidir (Hellmann, 2021: 455). Yabancı risk sermayedarlarından ve kurumsal risk sermayedarlarından harici olarak elde edilen bilgi, yeni girişimler uluslararasılaştığında önemli bir rol oynayabilmektedir (Park ve LiPuma, 2020: 7). Risk sermayesini takip edip etmeme kararı genellikle bir girişimci için çok önemlidir (Bettignies ve Brander, 2007: 810). Birçoğu açıkça risk sermayesi aramamaya karar veriyor ve risk sermayesi finansmanı teklifleri alan bazı girişimciler nihayetinde bu teklifleri reddediyor (Bettignies ve Brander, 2007: 810).

Türkiye’de Hazine ve Maliye Bakanlığı tarafından hazırlanan 2022 üçüncü çeyreğine ait bireysel katılım sermayesi (BKS) ilerleme raporuna göre; iptal edilenler hariç 2013 yılından 2022 üçüncü çeyreğine kadar toplam 832 lisans verilmiştir. 2022 yılına göre verilen lisans sayısı 112’dir. 31.09.2022 tarihi itibarıyla 51 yatırım için 159 BKY tarafından toplam 22.33 milyon ₺ sermaye aktarmıştır. Ocak 2022 – Eylül 2022 tarihleri arasında ise 4 BKY tarafından toplam 1.385.000 ₺ tutarında sermaye aktarılmıştır. Sistemde aktif 10 akredite ağ bulunmaktadır. Bu ağlardan 5 tanesi İstanbul, 2 tanesi Antalya, 1’i Diyarbakır, 1’i İzmir, 1’i Kayseri merkezli olarak faaliyet göstermektedir (Hazine ve Maliye Bakanlığı, 2022).

Sermaye Piyasası Kurulu tarafından 2021-2022 yıllarında kitle fonlaması faaliyetinde bulunmak üzere listeye alınan sekiz platform bulunmaktadır. Yenilikçi projelerin finansmanı için kitle fonlaması gibi modern ve yeni nesil finansman modellerinin ülkemiz sermaye piyasalarına kazandırılmasını öngören tebliğ 2021 yılında yayınlanmıştır. 2021 yılında kitle fonlaması yoluyla sağlanan finansman tutarı 19,6 milyon TL’dir. Kitle fonlaması platformu sayısı 2021 yılında 5 iken 2022 yılı Eylül ayında 8’e ulaşmıştır (Sermaye Piyasası Kurulu, 2022).

2. Unicorn (Tek Boynuzlu At) Şirketleri

Ocak 2003'te başlatılan özel veya kamu piyasaları tarafından 1 milyar dolar değerinde olan ABD merkezli teknoloji şirketlerinin bir veri seti oluşturulmuş ve ilk kez "Unicorn Club" olarak adlandırılmıştır (Lee, 2013). Unicorn, değeri 1 milyar dolar olan girişim olarak tanımlanırken, decacorn değeri 10 milyar dolar olan start-upları (0-3 yaş araştırma geliştirme şirketleri) tanımlanmaktadır (Kuratko, vd., 2020: 109). Unicorn, bir risk sermayedarından para toplayan ve özel finansman turlarından en az birinde para toplama sonrası değeri 1 milyar doların üzerinde olan bir şirket olarak tanımlanmakta ve bu tanımlama geçmişte değeri 1 milyar doları aşan ve sonradan değerlemesi düşen şirketleri de içermektedir (Gornall ve Strebulaev, 2020: 131). Özel olarak finanse edilen unicorn şirketleri için son beş yılda sayılarını üçe katlayan ve toplam piyasa değerini dört katına çıkaran bir nimet olarak gelişen bir pazar olduğu görülmektedir (Brown ve Wiles, 2020: 69). Unicorn şirketlerin hisselerinin değeri, yatırımcılarla yapılan sözleşme şartlarına son derece duyarlı olmaktadır (Gornall ve Strebulaev, 2020: 140). Risk sermayedarları finansal aracılık işlevlerinin ötesinde, aktif iş ortakları olmakta ve şirketler için değer yaratıcıları rolü üstlenmektedir (Jackson vd., 2012: 343). İş modelinin ölçeklenmesi ve daha kısa sürede unicorn şirketine dönüşebilmesinde; dijital girişimcilik ekosistemlerinin kalitesi etkili olmaktadır. Aynı zamanda yatırımcılardan girişimcilere daha büyük ve daha iddialı projeler üstlenmelerine olanak tanıyan fon transferini, bilgi ve yeniliğin mevcudiyetini ise finansal kurumlardaki gelişmeler sağlamaktadır (Venancio vd., 2023:2-3).

3. Sağlık Alanında Dijital Tedaviler ve Teknoloji

Dijital tedavi kavramı, 2000'li yılların başından beri kullanılmaktadır ve terimden ilk kez 2007 yılında bahsedilmiştir. 2017'de Digital Therapeutics Alliance kurulduğunda ve neyin dijital tedavi olarak nitelendirildiğini resmen tanımladığında ivme kazanmıştır (Cbinsights 2, 2021). Özellikle Covid-19 salgını ile hastalar tıbbi ortamlardan uzakta kalmak zorundayken temel hayati verileri ve ölçümleri izleyen teknoloji olan uzaktan hasta izleme yükselişe geçmiştir (Cbinsights 1, 2022: 6).

Teknoloji, çok çeşitli tıbbi uygulamalara uygulanabilmektedir (Cbinsights 1, 2022: 7). Yazılım geliştirme uzmanlığı, cihazlar, giyilebilir teknoloji liderliği ve bulut bilgi işlem uzmanlığı olan şirketler bu alanda pazar payını artırmanın yollarını aramaktadır (Cbinsights 4, 2022). Büyük teknoloji şirketlerinin, perakendecilerin ve telekomünikasyon şirketlerinin 30 milyar doları aşan uzaktan hasta izleme pazarı için mevcut sağlık sektörü oyuncularıyla rekabet edeceği öngörülmektedir (Cbinsights 1, 2022: 6). Hasta verilerini zaman içinde sürekli olarak toplamak için giyilebilir cihazlar ve akıllı telefonlar gibi dijital cihazları kullanılmakta ve toplanan veriler gerçek zamanlı olarak analiz edilerek eyleme geçirilebilmesine yol açmaktadır (Cbinsights 3, 2020). Hastalığı tedavi eden, yöneten ve önleyen yazılım odaklı dijital tedaviler; mobil uygulamalar, sanal gerçeklik ve bağlı cihazlar dahil olmak üzere çeşitli teknolojiler aracılığıyla sunulabilmektedir (Cbinsights 2, 2021). Bu alandaki iyi finanse edilen girişimler

incelendiğinde; sağlığı izlemek için akıllı telefonlardan üretilen verileri kullanma, hayatı tehdit eden kalp ritimlerini sürekli olarak izleyen giyilebilir bir defibrilatör ve diyabet gibi durumlarda hasta bakımını yönetmeye yardımcı olmak için AI araçlarının yanı sıra özel bir hayati ölçüm cihazı dikkat çekmektedir (Cbinsights 1, 2022: 7). Alanın ilk öncüleri multipl skleroz, onkoloji ve epilepsi dahil olmak üzere çeşitli durumları ele alan yeni dijital araçlar oluşturularak DTx ürün hatlarını çeşitlendirmektedir (Cbinsights 2, 2021).

Uzaktan hasta izleme, teknoloji odaklı bir "evde hastane" modelini etkinleştirerek maliyetleri düşürmenin ve hasta deneyimini iyileştirmenin bir yolu olarak birkaç yıldır ilgi görmektedir (Cbinsights 1, 2022: 6). Finansman, klinik doğrulama ve ürün geri ödemesi ivme kazandıkça, dijital tedaviler dijital sağlık ekosisteminde büyüyen bir odak noktası haline gelmektedir (Cbinsights 2, 2021). Geleneksel olmayan sağlık hizmeti oyuncularının rolü, Uzaktan hasta izleme pazarı genişledikçe ve teknoloji geliştikçe önümüzdeki yıllarda hızlanması beklenmektedir. Daha erken tanı, daha iyi tedaviye yol açabilir, bakım maliyetini azaltabilir ve hatta "merkezi olmayan" klinik deneyleri destekleyebilir (Cbinsights 1, 2022: 7).

Sağlıkla görevli oyuncular sektöre açılmak için Ar-Ge çalışmalarını ve iş ilişkilerini hızlandırmaktadır (Cbinsights 2, 2021). Sağlık hizmeti sunumu, yönetimi ve planlaması için bilgi teknolojisi alanındaki inovasyonların kavranması, tasarımı, geliştirilmesi, benimsenmesi ve kullanılması disiplinlerarası bir çalışma olarak düşünülmelidir (Haddad vd., 2019: 1). Büyük teknoloji şirketlerinin geniş ekosistemlerini ve yapay zekâ becerilerini kullanarak tipik bir tıbbi cihaz üreticisinin RPM kullanarak başarabileceklerinin ötesine geçmesi için bir fırsat yaratabilmektedir. (Cbinsights 1, 2022: 9). Tıbbi cihaz üreticileri, hastalara doktorlar tarafından reçete edilecek özel RPM cihazları oluşturmaya odaklanma eğilimindedir (Cbinsights 1, 2022: 9). Diğer teknoloji şirketlerinin gelecekteki sağlık hizmetleri planları da 2022'de, özellikle de VR çevresinde hayata geçebilir (Cbinsights 1, 2022: 10). Sağlık hizmetlerinin sağlanmasına yardımcı olmak için hastaneler ve sigortacılarla iş birliği yapan teknoloji şirketlerinde ve diğer sağlık hizmeti dışı şirketlerde potansiyel bir artış beklenmektedir (Cbinsights 1, 2022: 10). Sağlık hizmetlerinin gün geçtikçe daha fazla dijitalleşmesi ile dijital tedaviler daha kapsamlı, kişiselleştirilmiş ve uygun fiyatlı hale gelebileceği öngörülmektedir (Cbinsights 2, 2021).

Türkiye'de 2022 yılının başlarında Sağlık Bakanlığı tarafından Uzaktan Sağlık Hizmetinin Sunulmasına Dair Yönetmelik yayımlanmıştır. Sağlık Bakanlığı bu yönetmelik ile mekâna ve coğrafyaya bağımlı olmaksızın çağdaş bilişim teknolojileri kullanılarak sağlık hizmeti sunulmasının kurallarını belirlemiştir (Sağlık Bakanlığı, 2022). Yönetmelikte amaçlanan; uzaktan sağlık hizmetinin kapsamı, uzaktan sağlık hizmeti sunacak sağlık tesislerine izin verilmesi, uzaktan sağlık bilgi sisteminin geliştirilmesi, tescil edilmesi, sağlık tesislerinin bu kapsamda denetlenmesi ile ilgili usul ve esasların düzenlenmesidir (Resmî Gazete, 2022).

4. Yöntem

Startuplar ve yüksek potansiyele sahip teknoloji tabanlı yeni girişimler, sınırlı miktarda veri paylaştıkları için “kara kutu” olarak görülmektedir. Bu gerçek, girişimleri incelemeyi zorlaştırmaktadır (Malyy vd., 2021: 14). Ancak CB Insights gibi kuruluşların oluşturdukları raporlar hem yatırımcılar için hem de girişimciler için girişimcilik ekosistemi iş birliklerinde yeni fırsatların önünü açmaktadır.

CB Insights, dünyanın önde gelen şirketlerinin fikirlerle değil verilerle daha akıllı teknoloji kararları almalarına yardımcı olmakta ve büyümeyi desteklemek ve operasyonları teknolojiyle iyileştirmek için şirketlere kapsamlı veriler, uzman içgörüler ve iş yönetimi araçları sağlamaktadır (Cbinsights 1, 2022).

Çalışmada hem ulusal hem de uluslararası şirketlerin incelenmesi ve unicorn, finansman, sağlık teknolojileri ve girişimcilik konuları ilgili veriler incelenmiştir. Bu kapsamda nitel araştırma yaklaşımlarından doküman incelemesi kullanılmıştır. Doküman incelemesi kapsamında; çalışmada Cbinsights tarafından hazırlanan “Cbinsights 12 tech trends to watch closely in 2022” raporundan yararlanılmıştır. Çalışma kapsamında raporda ilk sırada yer alan sağlık teknolojisi ele alınmıştır. Ayrıca CB insightder internet sitesinde (<https://www.cbinsights.com/>) yer alan tüm dünyadaki unicorn şirket listeleri incelenmiştir. Unicorn şirketlerinden sağlık alanında faaliyet gösterenlere değinilmiştir.

Ayrıca girişimcilik ekosisteminde önemli platformlardan biri olan Webrazzi üzerinden Türkiye’den sağlık teknolojisi alanında 2020-2023 yılında yatırım alan şirketler belirlenmiştir.

Webrazzi 2006 yılında kurulan, alanında en etkili, güvenilir kaynağı olan ve girişim, yatırım ve teknoloji alanlarında iş dünyasına yön veren, Türkiye’nin lider dijital medya platformudur. Webrazzi’yi yılda 10 milyona yakın teknoloji tutkunu ziyaret etmektedir (Webrazzi, 2022).

5. Bulgular

Dünya çapındaki unicorn sağlık teknolojisi şirketlerinin detaylı bir incelemesi yanı sıra Türkiye’deki unicorn şirketler ve hem Dünya’da hem de Türkiye’de sağlık teknolojileri alanında faaliyet gösteren başarılı şirket örneklerine yer verilmiştir.

5.1.Dünya Çapındaki Unicorn Sağlık Teknolojisi Şirketleri

Makaleler, Cbinsights tarafından hazırlanan rapora göre Ekim 2022 itibariyle dünya çapında tüm sektörleri kapsayan ve değeri 1 milyar dolardan fazla olan özel şirketlerin sayısı 1191’dir. Sadece 2022 yılı ele alındığında ise bu şirketlerin sayısı 238’dir (Cbinsights, 2022). Hazırlanan raporda şirketlere ilişkin şirket adı, değerlendirme (\$B), unicorn olduğu tarih, ülke, şehir, sektör ve yatırımcı bilgileri yer almaktadır.

Sağlık alanı özelinde incelendiğinde ise dünya çapında 2014-2022 yılları arasında unicorn olarak adlandırılan şirket sayısı 96'dır. Söz konusu şirketlere ilişkin şirket adı, değerlendirme (\$B), unicorn olduğu tarih ve ülke bilgileri Tablo 1'de yer almaktadır. Şirketler değerlemeye göre sıralanmıştır.

Tablo 1: 2014-2022 Yıllarında Dünya Çapında Unicorn Olan Sağlık Teknolojisi Şirketleri

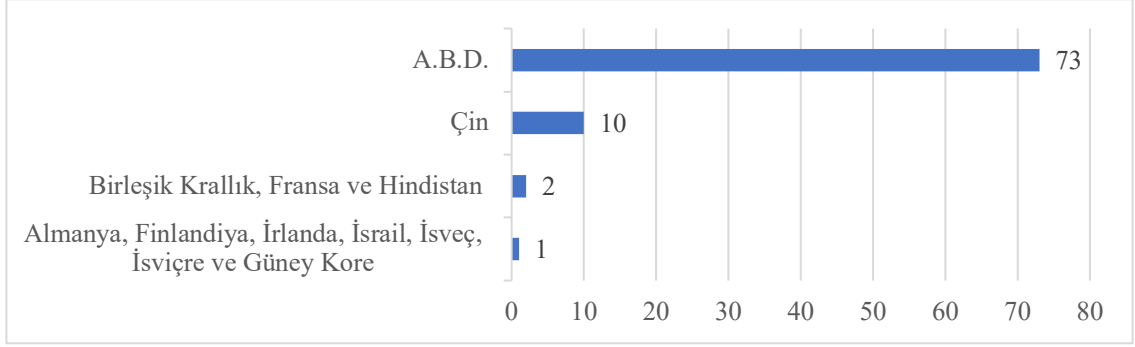
Sıra	Şirket	Değerleme (\$B)	Unicorn olma tarihi	Ülke
1	Devoted Health	\$12,60	16.10.2018	A.B.D.
2	Biosplice Therapeutics	\$12,00	6.08.2018	A.B.D.
3	Tempus	\$8,10	21.03.2018	A.B.D.
4	Caris Life Sciences	\$7,83	12.05.2021	A.B.D.
5	Ro	\$7,00	27.07.2020	A.B.D.
6	We Doctor	\$7,00	22.09.2015	Çin
7	Doctolib	\$6,40	19.03.2019	Fransa
8	Hinge Health	\$6,20	6.01.2021	A.B.D.
9	Lyra Health	\$5,85	25.08.2020	A.B.D.
10	Cityblock Health	\$5,70	10.12.2020	A.B.D.
11	Reify Health	\$4,80	10.08.2021	A.B.D.
12	Cerebral	\$4,80	10.06.2021	A.B.D.
13	Color	\$4,60	4.01.2021	A.B.D.
14	Olive	\$4,00	1.12.2020	A.B.D.
15	Radiology Partners	\$4,00	26.02.2018	A.B.D.
16	Medlinker	\$3,92	31.07.2018	Çin
17	Intarcia Therapeutics	\$3,80	1.04.2014	A.B.D.
18	Abogen	\$3,70	29.11.2021	Çin
19	Noom	\$3,70	24.05.2021	A.B.D.
20	Otto Bock HealthCare	\$3,52	24.06.2017	Almanya
21	Komodo Health	\$3,30	22.05.2020	A.B.D.
22	Eikon Therapeutics	\$3,20	6.01.2022	A.B.D.
23	Innovaccer	\$3,20	19.02.2021	A.B.D.
24	Carbon Health	\$3,00	21.07.2021	A.B.D.
25	CMR Surgical	\$3,00	17.09.2019	Birleşik Krallık
26	Freenome	\$2,62	26.08.2020	A.B.D.
27	Oura	\$2,55	5.04.2022	Finlandiya
28	Somatus	\$2,50	23.02.2022	A.B.D.
29	Medable	\$2,10	26.10.2021	A.B.D.
30	SWORD Health	\$2,00	22.11.2021	A.B.D.
31	Spring Health	\$2,00	16.09.2021	A.B.D.
32	KRY	\$2,00	27.04.2021	İsveç
33	Virta Health	\$2,00	2.12.2020	A.B.D.
34	Aledade	\$1,90	19.01.2021	A.B.D.
35	ZocDoc	\$1,80	20.08.2015	A.B.D.
36	Cambrian BioPharma	\$1,79	26.10.2021	A.B.D.
37	Redesign Health	\$1,70	13.09.2022	A.B.D.
38	Saliogen Therapeutics	\$1,70	7.12.2021	A.B.D.
39	DispatchHealth	\$1,70	3.03.2021	A.B.D.
40	Tessera Therapeutics	\$1,69	19.04.2022	A.B.D.
41	Incredible Health	\$1,65	17.08.2022	A.B.D.
42	Transcarent	\$1,62	11.01.2022	A.B.D.
43	Truepill	\$1,60	27.10.2021	A.B.D.
44	Unite Us	\$1,60	16.03.2021	A.B.D.
45	Orna Therapeutics	\$1,50	16.08.2022	A.B.D.
46	Athelas	\$1,50	31.01.2022	A.B.D.
47	CureFit	\$1,50	10.11.2021	Hindistan
48	K Health	\$1,50	19.01.2021	A.B.D.

49	Valgen Medtech	\$1,43	6.05.2021	Çin
50	SonderMind	\$1,42	28.07.2021	A.B.D.
51	Nimble Rx	\$1,40	14.06.2022	A.B.D.
52	Clarify Health	\$1,40	5.04.2022	A.B.D.
53	Pristyn Care	\$1,40	7.12.2021	Hindistan
54	Papa	\$1,40	4.11.2021	A.B.D.
55	Generate Biomedicines	\$1,36	18.11.2021	A.B.D.
56	Yaoshibang	\$1,35	15.06.2021	Çin
57	Athletic Greens	\$1,32	25.01.2022	A.B.D.
58	Alzheon	\$1,31	30.09.2020	A.B.D.
59	Equashield	\$1,30	6.10.2022	A.B.D.
60	Biofourmis	\$1,30	26.04.2022	A.B.D.
61	Everly Health	\$1,30	3.12.2020	A.B.D.
62	InSightec	\$1,30	6.03.2020	İsrail
63	HeartFlow	\$1,30	4.12.2017	A.B.D.
64	Shulan Health	\$1,24	1.03.2021	Çin
65	EQRx	\$1,23	11.01.2021	A.B.D.
66	Kallyope	\$1,22	15.02.2022	A.B.D.
67	Spectrum Medical	\$1,20	18.07.2022	Birleşik Krallık
68	Prime Medicine	\$1,20	13.07.2021	A.B.D.
69	Modern Health	\$1,17	11.02.2021	A.B.D.
70	Elemy	\$1,15	6.10.2021	A.B.D.
71	Visby Medical	\$1,12	1.03.2022	A.B.D.
72	IntelyCare	\$1,10	6.04.2022	A.B.D.
73	Rightway	\$1,10	30.03.2021	A.B.D.
74	Aprogen	\$1,04	31.05.2019	Güney Kore
75	Wheel	\$1,01	19.01.2022	A.B.D.
76	CareBridge	\$1,00	8.06.2022	A.B.D.
77	NexHealth	\$1,00	21.04.2022	A.B.D.
78	BostonGene	\$1,00	6.04.2022	A.B.D.
79	Omada Health	\$1,00	23.02.2022	A.B.D.
80	Cadence	\$1,00	14.12.2021	A.B.D.
81	Dental Monitoring	\$1,00	21.10.2021	Fransa
82	TrialSpark	\$1,00	30.09.2021	A.B.D.
83	Mammoth Biosciences	\$1,00	9.09.2021	A.B.D.
84	Maven Clinic	\$1,00	17.08.2021	A.B.D.
85	dMed Biopharmaceutical	\$1,00	12.07.2021	Çin
86	LetsGetChecked	\$1,00	7.06.2021	İrlanda
87	Thirty Madison	\$1,00	2.06.2021	A.B.D.
88	Capsule	\$1,00	28.04.2021	A.B.D.
89	Fiture	\$1,00	14.04.2021	Çin
90	Evidation	\$1,00	22.03.2021	A.B.D.
91	Orca Bio	\$1,00	17.06.2020	A.B.D.
92	Alto Pharmacy	\$1,00	30.01.2020	A.B.D.
93	LinkDoc Technology	\$1,00	5.07.2018	Çin
94	Dxy.cn	\$1,00	10.04.2018	Çin
95	Modernizing Medicine	\$1,00	10.05.2017	A.B.D.
96	MindMaze	\$1,00	28.01.2016	İsviçre

Kaynak: Cbinsights, 2022

Tablo 1’de yer alan 96 sağlık teknolojisi unicorn şirketi ülke ve yıl bilgilerine göre detaylı olarak aşağıda yer alan Şekil 1’de incelenmektedir.

Şekil 1. Dünya Çapında Unicorn Olarak Adlandırılan Şirketlerin Ülkelere Göre Dağılımı

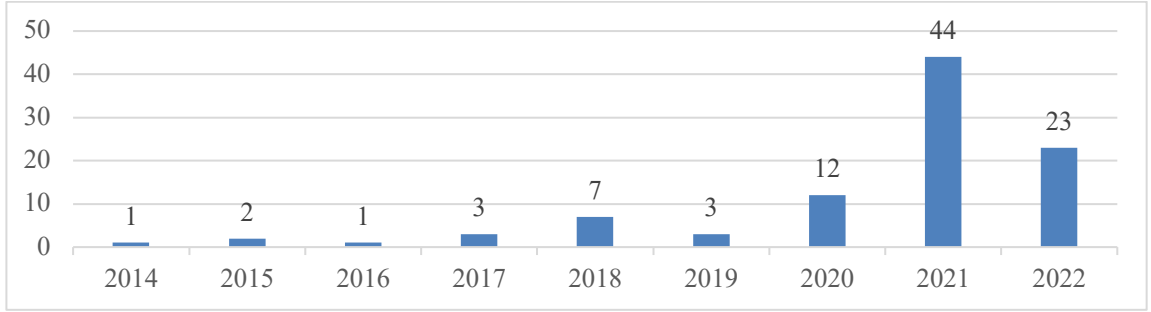

Kaynak: Cbinsights, 2022

Şekil 1'e göre ağırlıklı olarak Amerika menşeli şirketlerin yer aldığı görülmektedir. Dağılım detaylandırıldığında ise 73 adet Amerikan şirketi, 10 adet Çin şirketi, 2'şer adet Birleşik Krallık, Fransa ve Hindistan şirketi ve 1'er adet Almanya, Finlandiya, İrlanda, İsrail, İsveç, İsviçre ve Güney Kore şirketi olduğu belirlenmiştir.

Şirketlerin yatırım aldıkları yıllara göre dağılımı ise Şekil 2'de incelenmektedir.

Şekil 2. Dünya Çapında Unicorn Olarak Adlandırılan Şirketlerin Yıllara Göre Dağılımı

Kaynak: Cbinsights, 2022

Şekil 2'ye göre 2014-2022 yılları arasında yatırım alan şirketlerin en fazla yatırım aldığı yıl 2021 yılı olarak karşımıza çıkmaktadır. 2021 yılında yatırımların hızlı bir yükselişe geçtiği görülmektedir. 2022 yılında düşüş yaşanmış olsa da 2020 yılı ile karşılaştırıldığında yükseliş eğiliminde olduğu belirlenmiştir. Ayrıca 2020 yılında yatırım alan şirketler de 2019 yılına göre dört kat artış göstermiştir. Hem 2020 yılında hem de 2021 yılında yatırım alan şirketlerin bir önceki yıla göre yaklaşık dört kat artış göstermesi dikkat çekici bulunmuştur. Bu nedenle hem 2020, hem 2021 hem de 2022 yılında yatırım alan şirketler detaylı incelenmiştir. Covid-19 pandemisi nedeniyle uzaktan hizmet verebilen dijital sağlık teknolojisi şirketlerinde artış olduğu düşünülmektedir.

5.2. Türkiye'deki Unicorn Şirketleri

Türkiye'de startup olarak girişimcilik ekosistemine girmiş ve unicorn kategorisine yükselerek faaliyetlerine devam etmekte olan altı şirket bulunmaktadır. Bu şirketler; mobil

oyun, hızlı market ürünleri teslimatı, e-ticaret ve kişiselleştirilmiş çok kanallı müşteri deneyimi platformu olarak faaliyetlerini gerçekleştirmektedir.

Peak Games, Getir, Dream Games, Hepsiburada, Trendyol ve Insider unicornlar listesinde yer almaktadır. Türkiye bu gelişme ile Avrupa ülkeleri arasında en çok yatırım çekebilen 10'uncu ülke olurken, startup'ların aldığı yatırımlar, 2021 yılı sonu itibarıyla bir önceki yıla göre 9 kat artarak 1.5 milyar dolara ulaşmıştır (Habertürk, 2022). ABD'li oyun şirketi Zynga'nın, Türk oyun şirketi Peak Games'i 1,8 milyar dolara satın alması ile Peak Games ilk Türk unicorn olmuştur (Bloomberght, 2020).

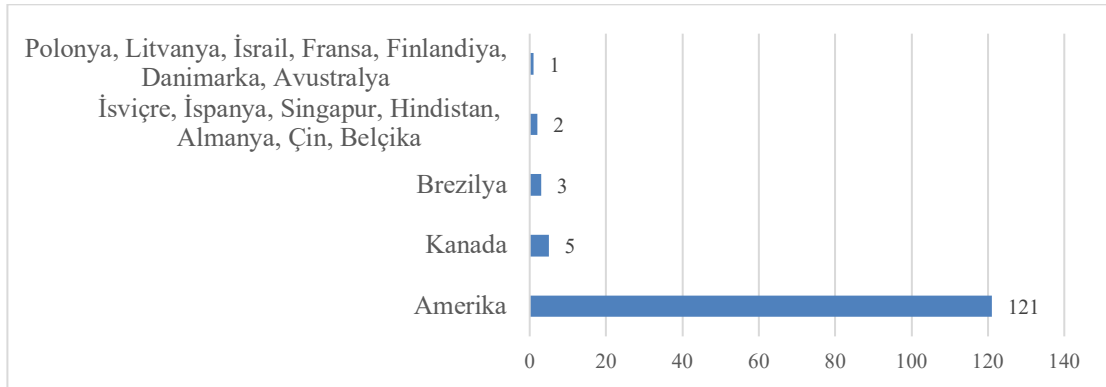
Türkiye'de 2023 yılı ikinci çeyrek itibarıyla sağlık teknolojileri alanında faaliyet gösteren bir unicorn bulunmamaktadır.

5.3.Sağlık Teknolojileri Alanında Faaliyet Gösteren Başarılı Şirket Örnekleri

Sağlık teknolojisi alanında faaliyet gösteren başarılı şirket örneklerinde 2022 yılı temel alınmıştır. CB Insights tarafından hazırlanan Digital Health 150 raporu ile 2022 yılında dünyadaki en umut verici 150 dijital sağlık girişimi yıllık raporu olarak sıralamıştır.

2022 yılının kazanan şirketleri arasında birlikte çalışabilirlik ve veri entegrasyonu, evde bakım ve izleme, sağlık hizmetlerinde AR/VR, hibrit bakım ve daha fazlası üzerinde çalışan girişimler yer almaktadır. Şirketler tarafından sunulan veriler, şirket iş modelleri, finansman, iş ilişkileri, yatırımcı profilleri, rekabetçi konum, teknolojik yenilik gibi çeşitli unsurlar dikkate alınarak seçilmektedir. Bu rapora göre temel alanlar belirlenmekte ve şirketler sınıflandırılmaktadır. Bu temel alanlar, bakım koordinasyonu ve iş birliği, klinik zekâ, evde sağlık ve zindelik, bilgisayar destekli görüntüleme, birlikte çalışabilirlik, veri ve analitik, dijital günlük kullanım teknolojisi ve hasta katılımı, sanal bakım, tarama, izleme, teşhis, klinik takip teknolojisi, dijital terapötikler, hibrit bakım, dijital eczane, iş akışı otomasyonu, gelir döngüsü yönetimidir (Cbinsights 5, 2022). Digital Health 150 raporunda yer alan şirketlerin ülkelere göre dağılımı Şekil 3'te yer almaktadır.

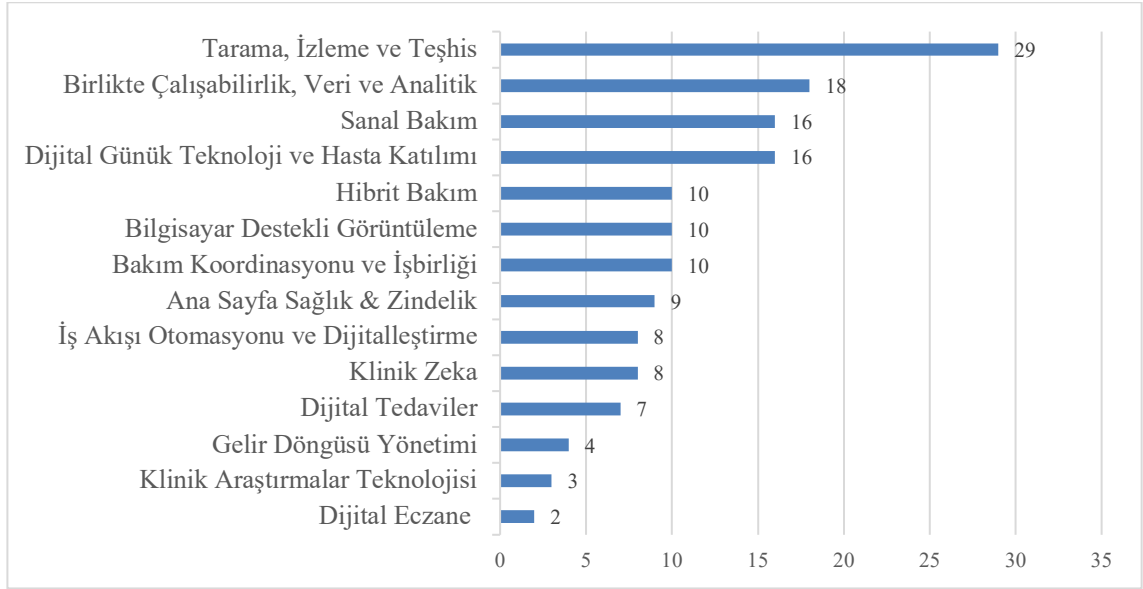
Şekil 3. Ükelere Göre Dağılım

Kaynak: Cbinsights 5,, 2022

Şekil 3'e göre Amerika 121, Kanada 5, Brezilya 3, İsviçre, İspanya, Singapur, Hindistan, Almanya, Çin, Belçika 2'şer ve Polonya, Litvanya, İsrail, Fransa, Finlandiya, Danimarka, Avustralya 1'er şirkete sahiptir. Digital Health 150 raporunda yer alan şirketlerin ağırlıklı olarak tercih ettikleri alanların neler olduğu incelendiğinde ise, şirketlerin temel alanlara göre dağılımı Şekil 4'te yer almaktadır.

Şekil 4. Temel Alanlara Göre Dağılım

Kaynak: Cbinsights 5, 2022

Şirketlerin ağırlıklı olarak tarama, izleme ve teşhis, birlikte çalışabilirlik, veri ve analitik, dijital günlük kullanım teknolojisi ve hasta katılımı ile sanal bakım konularında faaliyet gösterdiği görülmektedir. Bu rapora göre 100 Milyon \$ üzerinde toplam fon elde etmiş olan şirketlere ilişkin bilgiler Tablo 2'de yer almaktadır. Şirketler toplam fon tutarına göre sıralanmıştır.

Tablo 2: Digital Health 150'de Yer Alan Sağlık Teknolojisi Şirketlerinin Toplam Fon Tutarı (Milyon \$)

Sıra	Şirket	Kategori	Ülke	Toplam Fon(\$M)
1	Availity	Interoperability, Data, & Analytics	Amerika	\$ 400
2	SWORD Health	Home Health & Wellness	Amerika	\$ 322
3	Maven	Hybrid Care	Amerika	\$ 289
4	Viz.ai	Computer-Aided Imaging	Amerika	\$ 250
5	Action	Interoperability, Data, & Analytics	Amerika	\$ 204
6	Truveta	Interoperability, Data, & Analytics	Amerika	\$ 195
7	Iterative Health	Computer-Aided Imaging	Amerika	\$ 185
8	Kindbody	Hybrid Care	Amerika	\$ 182
9	Cala Health	Home Health & Wellness	Amerika	\$ 157
10	Digital Diagnostics	Computer-Aided Imaging	Amerika	\$ 138
11	Eko	Screening, Monitoring...	Amerika	\$ 127
12	Tia	Hybrid Care	Amerika	\$ 127
13	Harrison.ai	Computer-Aided Imaging	Avustralya	\$ 112
14	Podimetrics	Screening, Monitoring...	Amerika	\$ 105

Kaynak: Cbinsights 5, 2022

Tablo 2 incelendiğinde Amerikan şirketlerinin en yüksek fona sahip olduğu görülmektedir. Bilgisayar destekli görüntüleme, evde sağlık ve zindelik, hibrit bakım, birlikte çalışabilirlik, veri ve analitik ile Tarama, izleme ve teşhis ise temel faaliyet alanlarıdır.

5.4. Türkiye’de Sağlık Teknolojileri Alanında Faaliyet Gösteren Başarılı Şirket Örnekleri

Türkiye’de girişimcilik ekosisteminde önemli bir yeri olan ve güncel verileri sunan Webrazzi internet sitesi üzerinden yapılan araştırmada; Covid 19 pandemisi sonrasında 2020-2023 yılında Türkiye’deki sağlık teknolojisi girişimcileri incelendiğinde birçoğunun yenidoğan sağlığı, yaşlı bireylerin takibi, görme engelliler ve kronik solunum hastalıklarına yönelik dijital sağlık çözümleri alanlarında faaliyet gösterdikleri görülmektedir. Türkiye’de sağlık teknolojisi alanında faaliyet gösteren girişimcilerden yatırım alan ya da hızla büyüyen birkaç şirketin bilgilerine aşağıda değinilmektedir.

WeWalk, 2019 yılında kurulmuştur. Görme engelliler için akıllı baston teknolojisi geliştiren yerli girişimdir. 2,5 milyon dolar yatırım aldı. Alınan yatırımın teknolojilerini daha da geliştirmek ve global olarak yaygınlaştırmak için kullanılacağı açıklanmıştır. Bugün 59 ülkede kullanılan WeWalk Akıllı Baston, TIME Dergisi tarafından yılın en iyi icatlarından biri seçilmeyi başarmıştır (Webrazzi 1, 2022).

KuartisMED, 2012 yılında kurulmuştur. Yenidoğan ve özellikle erken doğanların esenlik hali için akıllı, güvenli ve yenilikçi medikal ürünler tasarlayan, geliştiren ve üreten biyomedikal araştırma şirkettir. Şirket CE sertifikasyon süreçlerini başarıyla tamamlamıştır. 2022 yılında 1,8 milyon dolar tohum yatırım almıştır. Alınan yatırım ile ürünün yaygınlaştırılması, satış sonrası klinik takip, yeni pazar ve regülasyonlara uyumluluk, pazarlama ve iş birliği geliştirme faaliyetlerini yürütülmesine ek olarak yeni ürün geliştirmeye de odaklanılması planlanmaktadır (Webrazzi 4, 2022).

Albert Health 2018 yılında kurulmuştur. Kronik hastalara tedavilerini yönetmede yardımcı olan sesli bir sağlık asistanıdır. Türkiye’nin ‘ilk’ sesli sağlık asistanı olarak tanımlanmaktadır. Türkiye’nin en büyük 10 ilaç şirketinin 5’i ile çalışmaktadır. Global yatırımcılardan toplamda 320 bin dolarlık yatırım almıştır (Webrazzi 6, 2021).

Inofab Health, 2014 yılında kurulmuştur. KOAH ve astım hastaları için mobil sağlık platformu olarak hizmet vermektedir. 100 milyon TL değerleme ile yatırım almıştır. Geliştirdiği dünyanın ilk kişisel ultrasonik spirometresi Spirohometre’u 2019 Haziran ayından bu yana 45 ülkede kullanıcıları ile buluşturmuştur (Webrazzi 5, 2020).

Adapha, 2020 yılında TÜBİTAK BİGG (Bireysel Genç Girişim) Desteği ile kurulmuştur. 1,25 milyon TL değerlemeyle yatırım almıştır. Sağlık alanında yapay zekâ çözümleri üretmekte, özellikle yenidoğanlarda nörogelişimsel bozuklukların erken tespitine yönelik çalışmalar gerçekleştirmektedir. Yapay zekâ ve bulut teknolojileri kullanılarak

yenidoğan sağlığını destekleyecek ve sağlık hizmetlerine erişimi kolaylaştıracak dijital mobil uygulamalar üzerine çalışılmaktadır (Webrazzi 2, 2020).

Biyomod, 2012 yılında kurulmuştur. Yaşlı bireylere odaklanan yerli sağlık girişimidir. Yaşlı bireylerin sağlık ve güvenliği, uyku kalitesi, solunum, kalp ve kas aktiviteleri takibi alanlarında yenilikçi çözümler sunmak için giyilebilir sensörler, mobil uygulama, sağlık platformu ve hizmet entegre çözümler gerçekleştirilmektedir. Tübitak tarafından desteklenmiş olan 6 adet Ar-Ge projesini tamamlamıştır (Webrazzi 3, 2022).

Ocak 2023 yılında piyasaya sürülen For Physician, Pratisyen hekimlere anlık vaka danışma uygulamasıdır. Uygulamaya üye olan pratisyen hekimler, vakalar için uzman hekimlere anında danışabilmekte ve yorum alabilmektedir (Webrazzi 7, 2023).

Genom teknolojilerine odaklanan PhiTech, DNA ve RNA dizi verilerini işleyen yapay zekâ destekli bir klinik karar destek sistemi geliştirmektedir. Nadir genetik hastalıkların tanı süreçlerine karşı erken ve doğru tanıyı hedeflemektedir (Webrazzi 7, 2023).

Ciel Laboratories, lipozomal enkapsülasyon yöntemiyle ilaç etken maddeleri, gıda takviyeleri ya da kozmetik aktif maddelerinin yüksek verimle hedefine ulaşmasını sağlamayı amaçlamaktadır (Webrazzi 7, 2023).

Ebeveynlere çocukları için çevrimiçi uzman desteği sağlayan Kidolog, çocuk gelişim uzmanları, psikologlar, emzirme danışmanları, diyetisyenler, ergoterapistler, fizyoterapistler, özel eğitim uzmanları ve dil konuşma terapistleri ile yetişkin psikologlarından oluşan kadro ile online 7/24 canlı uzman desteği sağlamaktadır (Webrazzi 7, 2023).

6. Sonuç

Dijital sağlık uygulamalarının tanıdan tedaviye birçok alan dijital bir dönüşüme girdiği görülmektedir (Webrazzi Insights, 2022). Türkiye’de 2022 yılında Uzaktan Sağlık Hizmetinin Sunulmasına Dair Yönetmelik yayınlanmıştır. Böylece birçok sağlık hizmetinin, dijital sağlık hizmetleri kapsamında verilmesi mümkün hale gelmiştir (Resmî Gazete, 2022).

Sağlık teknolojileri alanında özellikle Amerika menşei birçok şirketin kurulmuş olduğu dikkat çekmektedir. Bu şirketlerin bir kısmının ise unicorn olarak faaliyetlerini sürdürdüğü görülmektedir. Amerika’da hem kurulan şirketlerin sayısı olarak fazla olmasında hem de unicorn olarak nitelikli şirketler olarak faaliyetlerini sürdürmesinde; girişimcilik ekosisteminin temellerinin atılmış olduğu en büyük unsurlardan biri olan Silikon Vadisi’nin Amerika’da kurulmuş olması, 1800’lerin başında kurulmuş olan Amerika Patent Marka ve Patent Ofisi’nin varlığı ile patent bilincinin ve farkındalığının yerleşmiş olması ve tescil edilen patentlerin lisanslanmasına bağlı olarak yatırımcılık ekosistemindeki gelişmelerin etkili olduğu düşünülmektedir.

Türkiye’de ise teknoloji geliştirme bölgeleri, teknoloji transfer ofisleri, girişimci hızlandırma platformları, melek yatırım platformları, kitlesel fonlama platformları gibi girişimcilik ekosistem oyuncularının gelişmekte olduğu ve başarılı şirketlerin hayata geçirilmesinde rol oynadıkları bilinmektedir. 2013 yılından bugüne faaliyette olan Hazine ve Maliye Bakanlığı onaylı bireysel katılım sermayesi kapsamında bulunan 10 akredite ağ ve Sermaye Piyasası Kurulunca listeye alınan 8 kitle fonlama platformu girişimcilerin desteklenmesinde aktif olarak faaliyet göstermektedir. Girişimciler özellikle son yıllarda, iş fikirlerini piyasadaki fırsatlara göre şekillendirmekte ve kamu hibe kurumları ya da yatırım platformları ile daha fazla finansman kaynağı elde ederek nitelikli işgücü istihdamı ile araştırma ve geliştirme faaliyetlerini artırmaya çabalamaktadır. Araştırma geliştirme faaliyetleri sonucu ortaya çıkan ürünlerin patent başvurularına fon ayırmaktadır. Böylece bu girişimciler küresel girişimcilik ekosisteminin önemli aktörlerinden olmakta ya da olma yolunda ilerlemektedir.

Girişimcilerin dijital teknolojiler ile sağlık teknolojileri başta olmak üzere küresel trendleri inceleyen ve raporlandıran kuruluşların çalışmalarını takip etmesi, bu çalışmalara göre şirketin araştırma geliştirme faaliyetlerinin yönünü belirleyebilmesi ve yeni iş fırsatları yaratabilmesi mümkün görülmektedir. 2022 yılında hazırlanan Digital Health 150 raporuna göre en başarılı şirketlerin çalışma alanları girişimciler için fırsatların da bir göstergesi olarak kabul edilebilmektedir.

Buna göre girişimcilerin, şirketlerin henüz az yoğunlaştığı ve 2022 yılında henüz 10’dan az şirketin faaliyet gösterdiği dijital eczane, klinik araştırma teknolojisi, gelir döngüsü yönetimi, dijital tedavi, klinik zekâ, iş akışı otomasyon ve zindelik konularına yönelik alanlarda çalışmaları önerilmektedir. Bu alana giren az sayıda şirketin, bu yeni alanlarda fırsatlar gördüğü ve yeni yeni geliştirilmeye başlandığı düşünülebilir. Bu nedenle fırsat olarak düşünülmesi ve araştırma geliştirme çalışmalarının yapılması önerilmektedir.

Muayene, tıbbî gözlem, izlem ve takibi ile değerlendirme, kan şekeri ve kan basıncı gibi klinik parametreleri inceleme, sağlığın korunması, takibi, sağlıklı yaşamın desteklenmesi, psikososyal destek hizmetlerinin sağlanması, sağlık riski artan veya ileri yaşlı kişilerin çok yönlü değerlendirmesi, girişimsel veya cerrahi operasyon, salgınlara yönelik gerekli tıbbî işlemler yürütülmesi, giyilebilir teknolojiler ve diğer tıbbî cihazlar ile ölçümler ve e-reçete ve e-rapor tanzim edilmesi gibi hizmetler uzaktan hizmet ile verilebilecektir (Resmî Gazete, 2022). Bu alanların tümü girişimciler için potansiyel fırsatları içermektedir. Bunun yanı sıra özellikle yapay zekâ, nesnelerin interneti, makine öğrenmesi, blokzincir, sanal gerçeklik, artırılmış gerçeklik, robotik vb. teknolojiler girişimcilerin değerlendirebileceği fırsat alanlarının temelini oluşturmaktadır.

Yenidoğan, çocuk, yetişkin ve yaşlı sınıflandırmalarına özel hizmetler tasarlanmasının yanı sıra tüm yaş gruplarının alabileceği hizmetlerin de dijital olarak verilebilir hale gelmesi bir iş fırsatı olarak görülmektedir. Hem yenidoğan nüfusunun hem de yaşlı nüfusunun yoğun

olduğu ülkelerde; yenidoğan ve yaşlı bakım hizmetlerinin dijital olarak sunulabilmesi de bir iş fırsatı olarak görülmektedir.

Günümüzde dijital sağlık hizmetleri alanındaki gelişmeler göz önüne alındığında; sağlık sektöründeki fırsatları gören, bu fırsatları değerlendirerek girişimcilik ekosisteminde yer almayı tercih eden ve faaliyete başlayacak olan birçok yeni girişimcinin ortaya çıkması mümkündür. Aynı zamanda halihazırda girişimcilik ekosisteminde faaliyet gösteren, başarılı projeleri ile yatırım alan ve yeni projelerle yeni ortaklıkların önünü açan Türk şirketlerinin kısa sürede şirketlerini unicorn unvanı ile taçlandırılmaları da mümkün görülmektedir.

Kaynakça

- Bettignies, J.E. ve Brander, J. A. (2007). Financing entrepreneurship: Bank finance versus venture capital, *Journal of Business Venturing*, 22, 808–832.
- Bloomberght (2020). Varank: İlk Türk unicorn yani Turcorn hayırlı olsun. <https://www.bloomberght.com/varank-ilk-turk-unicorn-yani-turcorn-hayirli-olsun-2256780>
- Brown, K. C. ve Wiles, K. W. (2020). The Growing Blessing of Unicorns: The Changing Nature of the Market for Privately Funded Companies, *Journal of Applied Corporate Finance*, 32(3), 52-72.
- Carnes, C. M., Chirico, F., Hitt, M. A., Huh, D. W. ve V. Pisano (2017). Resource Orchestration for Innovation: Structuring and Bundling Resources in Growth- and Maturity-Stage Firms, *Long Range Planning*, 50, 472-486.
- Cbinsights 1 (2022). 12 Tech Trends To Watch Closely In 2022. <https://www.cbinsights.com/research/report/top-tech-trends-2022/>
- Cbinsights 2 (2021). Digital Therapeutics Outlook: The Tech Transforming The Way We Treat And Manage Disease. <https://www.cbinsights.com/research/digital-therapeutics-outlook/>
- Cbinsights 3 (2020). How Digital Biomarkers Can Help Advance Precision Medicine. <https://www.cbinsights.com/research/digital-biomarkers-precision-medicine/>
- Cbinsights 4 (2022). The Big Tech in Healthcare Report. <https://www.cbinsights.com/research/report/famga-big-tech-healthcare/>
- Cbinsights (2022). The Complete List of Unicorn Companies. <https://www.cbinsights.com/research-unicorn-companies>
- Cbinsights 5 (2022). The Digital Health 150: The most promising digital health companies of 2022. [Çevrimiçi kaynak]. <https://www.cbinsights.com/research/report/digital-health-startups-redefining-healthcare-2022/> [Erişim tarihi: 10.11.2022].
- Dencker, J. C. ve Gruber, M. (2015). The Effects Of Opportunities And Founder Experience On New Firm Performance, *Strategic Management Journal*, 36, 1035–1052.
- Gornall, W. ve Strebulaev, I. A. (2020). Squaring venture capital valuations with reality, *Journal of Financial Economics* 135, 120–143.

- Habertürk (2022, Mart). Bakan Varank: ‘2023’e kadar hedef 10 Türk unicorn’ [Basın bülteni]. <https://www.haberturk.com/bakan-varank-tan-unicorn-girisim-aciklamasi-3379049-ekonomi>
- Haddad, S. M., Souza, R.T. ve Cecatti, J. G. (2019). Mobile technology in health (mHealth) and antenatal care–Searching for apps and available solutions: A systematic review, *International Journal of Medical Informatics*, 127, 1-8.
- Hazine ve Maliye Bakanlığı. (2022). BKS İlerleme Raporu 2022 Üçüncü Çeyrek. https://ms.hmb.gov.tr/uploads/2022/10/bks-ilerleme-raporu-3.-ceyrek_1.pdf
- Hellmann, T., Schure, P. ve Vo, D. H. (2021). Angels and venture capitalists: Substitutes or complements?, *Journal of Financial Economics* 141, 454–478.
- Hoening, D. ve Henkel, J. (2015). Quality signals? The role of patents, alliances, and team experience in venture capital financing, *Research Policy* 44, 1049–1064.
- Jackson III, W.E., Bates, T. ve Bradford, W.D. (2012). Does venture capitalist activism improve investment performance?, *Journal of Business Venturing*, 27, 342–354.
- Kuratko, D. F., Holt H. L., Neubert, E. (2020). Blitzscaling: The good, the bad, and the ugly, *Business Horizons*, 63(1), 109-119.
- Kuratko, D. F. ve Audretsch, D. B. (2022). The future of entrepreneurship: the few or the many? *Small Bus. Econ.*, 59, 269–278.
- Lee, A. (2013). Welcome To The Unicorn Club: Learning From Billion-Dollar Startups. <https://techcrunch.com/2013/11/02/welcome-to-the-unicorn-club/>
- Malyy, M., Tekic, Z. ve Podladchikova, T. (2021). The value of big data for analyzing growth dynamics of technology-based new ventures, *Technological Forecasting and Social Change* 169, 1-18.
- Park, I. ve LiPuma, J. A. (2020). New venture internationalization: The role of venture capital types and reputation, *Journal of World Business*, 55,1-10.
- Resmî Gazete. (2022). Yönetmelik. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2022/02/20220210-2.htm>
- Sağlık Bakanlığı (2022). Uzaktan Sağlık Hizmetinin Sunulmasına Dair Yönetmelik Yayınlandı <https://www.saglik.gov.tr/TR,87381/uzaktan-saglik-hizmetinin-sunulmasina-dair-yonetmelik-yayimlandi-10022022.html>
- Sermaye Piyasası Kurulu. (2022). 2022-2026 Stratejik Plan. <https://spk.gov.tr/data/6371f6d71b41c60e747e608d/2022-2026%20STRATEJ%C4%B0K%20PLAN.pdf>
- Webrazzi Insights (2022). 2022’nin Üçüncü Çeyreği. <https://webrazzi.com/2022/11/11/2022-nin-ucuncu-ceyreginde-125-dijital-saglik-girisimine-2-2-milyar-dolar-yatirim-yapildi>
- Webrazzi. (2022). Hakkımızda. <https://webrazzi.com/hakkimizda/>
- Webrazzi 1. (2022). Görme engelliler için akıllı baston teknolojisini geliştiren yerli girişim. <https://webrazzi.com/2022/11/29/gorme-engelliler-icin-akilli-baston-teknolojisini-gelistiren-yerli-girisim-wewalk-25-milyon-dolar-yatirim-aldi>

- Webrazzi 2. (2020). Yapay zekâ çözümleri üreten Adapha, 1,25 milyon TL değerlemeyle yatırım aldı. <https://webrazzi.com/2020/07/10/yapay-zeka-cozumleri-ureten-adapha-1-25-milyon-tl-degerlemeyle-yatirim-aldi>
- Webrazzi 3. (2022). Yaşlı bireylere odaklanan yerli sağlık girişimi: Biyomod. <https://webrazzi.com/2022/11/22/yasli-bireylere-odaklanan-yerli-saglik-girisimi-biyomod>
- Webrazzi 4. (2022). Yenidoğan sağlığına odaklanan yerel sağlık girişimi KuartisMED 1,8 milyon dolar tohum yatırım aldı. Erişim adresi <https://webrazzi.com/2022/11/28/yenidogan-sagligina-odaklanan-yerel-saglik-girisimi-kuartimed-1-8-milyon-dolar-tohum-yatirim-aldi>
- Webrazzi 5. (2020). Yerli sağlık girişimi Inofab Health (Spirohome), 100 milyon TL değerlendirme ile yatırım aldı. <https://webrazzi.com/2020/06/29/inofab-health-spirohome-100-milyon-tl-degerleme-ile-yatirim-aldi>Tarzının Can ve Mal Kayıpları Üzerindeki Etkisi. Türk Coğrafya Dergisi, 56, 23-37.
- Webrazzi 6. (2021). Sesli sağlık asistansı Albert Health, İngiltere'nin Ulusal Sağlık Hizmeti'yle pilot çalışma yapmaya başladı. <https://webrazzi.com/2021/04/23/sesli-saglik-asistansi-albert-health-ingiltere-nin-ulusal-saglik-hizmeti-yle-pilot-calisma-yapmaya-basladi>
- Webrazzi 7. (2023). Türkiye'de 2020'den beri dikkat çeken yerli sağlık yatırımları. <https://webrazzi.com/2023/04/07/turkiye-de-2020-den-beri-dikkat-cekken-yerli-saglik-yatirimlari/>
- Venancio, A., Picoto, W. ve Pinto, İ. (2023). Time-to-unicorn and digital entrepreneurial ecosystems, *Technological Forecasting & Social Change* 190, 1- 12.

KADIN İSTİHDAMI VE BOŞANMA İLİŞKİSİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Yetkili Yazar | Correspondent Author: Servet CEYLAN

The Relationship of Women Employment and Divorce: The Case of
Türkiye

Yazar(lar) | Author(s)
Servet CEYLAN¹
Harun Barlas GÜRSOY²

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geliş Tarihi : 20/01/2023
Makale Kabul Tarihi : 25/12/2023

Anahtar Kelimeler:

Boşanma oranı, Kadın
İstihdamı, Kadın İşgücü,
Nedensellik, Ko-
Entegrasyon

ÖZ

Gelir düzeyi artan ekonomilerde değişimler daha hızlı gerçekleşmektedir. Kadınlar bugün iş hayatında daha fazla yer alabileceği pozisyonların var olmasıyla geleneksel iş bölümü ve uzmanlaşma rollerinin dışında daha fazla hareket etmektedir. Kadınlar çeşitli nedenlerle daha fazla çalışma hayatına katılmaktadır. Bunların başında aile bütçesine katkıda bulmak, sadece erkeğin geliri ile ev ekonomisini sağlayamamak gibi ekonomik nedenler gelmektedir. Ayrıca kadınların eğitim hayatında eskiye nazaran daha fazla yer almaları da bu sürecin sonunda iş hayatında yer almayı daha sık istemelerine neden olmuştur. Gelir düzeyindeki artışla ortaya çıkan bir diğer durum da aile birliğinin daha sık bozulmasıdır. Bu iki değişimin aynı anda olması araştırmacıları boşanma ile kadın istihdamı arasındaki ilişkileri araştırmaya yöneltmiştir. Bu araştırmalarda, kadınların çalışmasının boşanma sayısını arttırdığını, boşanan kadınların gelir kaybı nedeniyle çalışmaya başladığını ve/veya kadınların çalışmasının aile birliğini koruduğunu iddia eden alternatif yaklaşımlar mevcuttur. Çalışmada Türkiye ekonomisinde kadın istihdamı ve boşanma arasındaki ilişki, 1989-2021 dönemi yıllık zaman serileri vasıtasıyla incelenmiştir. Engle-Granger (1987) testinden elde edilen bulgular iki değişken arasında uzun dönemli pozitif yönlü bir ilişkinin olduğunu göstermiştir. Nedensellik testlerinde ise boşanma oranlarından kadın istihdamına yönelik tek yönlü nedensel ilişki belirlenmiştir. Bulgular Türkiye’de boşanma oranı artışının kadın istihdamını arttırdığını göstermektedir.

ARTICLE INFORMATION

Submission Date : 20/01/2023
Accepted Date : 25/12/2023

Keywords:

Divorce Rate, Female
Employment, Female
Workforce, Causality, Co-
Integration

ABSTRACT

Changes occur more rapidly in economies with increasing income levels. Today, women are acting more outside the traditional division of labor and specialization roles, as there are more positions in business life where they can take part. More women participate in working life for various reasons. The most important of these are economic reasons such as contributing to the family budget and not being able to provide the household economy with only the man's income. In addition, the fact that women are more involved in education life than before has caused them to want to take part in business life more often at the end of this process. Another situation that arises with the increase in

¹ Prof. Dr., Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü, servet.ceylan@giresun.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7475-8322

² barlasgursoy@proton.me, ORCID: 0000-0002-2900-1002

income level is that the family unity breaks down more frequently. The simultaneous occurrence of these two changes has led researchers to investigate the relationships between divorce and women's employment. In these studies, there are alternative approaches that claim that women's work increases the number of divorces, that divorced women start working due to loss of income, and/or that women's work preserves family unity.

In the study, the relationship between women's employment and divorce were analyzed with annual time series for the period 1989-2021 in the Turkish economy. Engle-Granger (1987) test showed that there is a long-term positive relationship between the two variables. In causality tests, one-way causal relationship was found from divorce rates to female employment. The findings show that the increase in the divorce rate increased the employment of women in Turkey.

1. Giriş

İnsanlık tarihinin her noktasında kadınlar da erkekler gibi işgücünün önemli bir parçası olmuştur. Ancak istatistik ölçümlerde ücretle çalışma ile ilişkilendirilen işgücü katılım oranı özellikle kadınlarda uzun süre düşük düzeyde kalmıştır. 2. Dünya Savaşı ve sonrası dönemde ise kadın işgücüne katılım oranı önemli ölçüde artmıştır. Sanayileşmiş ekonomilerle başlayan bu değişimde refah artışı, 2. Dünya Savaşı sonrası dönemde gelişen hak ve özgürlükler ortamı, iletişimde yaşanan teknolojik gelişmeler ve bu gelişmelerin ekonomik, toplumsal ve kültürel yapıyı değiştirmesi gibi faktörlerin etkili olduğu düşünülmektedir. Günümüzde gelişmekte olan ülkeler de değişimden nasibini almış olup, çoğu ekonomide kadın istihdamı geçmişe oranla önemli oranda artmıştır. Aynı dönemde, boşanma oranlarında artışlar gerçekleşmiştir. Bu eğilimin altında da benzer ekonomik, toplumsal ve kültürel değişimlerin etkisinin olduğu iddia edilebilir. Dolayısıyla, kadının sosyal ve ekonomik bağımsızlığının boşanma üzerindeki muhtemel etkilerini belirleme amacı önemli bir araştırma alanı oluşturmuştur.

İstihdama katılan kadının ekonomik özgürlük elde etmesi ile birlikte kendine olan güveninde de artış görülmesi beklenen bir durumdur. Bu özgürlük, evliliğinde sorun yaşanan kadının daha rahat ve kolay kararlar almasına sebep olabilmektedir. Günümüzde çalışan kadının elde ettiği ekonomik özgürlük, kadının aile içindeki konumunu, toplumdaki konumunu ve rolünü büyük ölçüde değiştirmeye başlamıştır. Bu durum toplumlarda sıklıkla görülen geleneksel yapıyla uyumsuz nitelikler taşıması evlilik hayatında bir tartışma alanı oluşturmaktadır.

Türkiye’de kadınların işgücüne katılım oranı erkeklere göre düşük seviyededir. Bu oranın düşük seviyede olması potansiyel bir kayba sebep olmaktadır. Kalkınmışlık kriterleri arasında yer alan kadın istihdamı, ekonomik olduğu kadar sosyal ve kültürel alanları da etkilemektedir. Türkiye’de kadınların işgücüne katılımında yaş, eğitim seviyesi, medeni durum ve kadının sahip olduğu çocuk sayısı gibi nedenler (Dayıoğlu, 2000 ve Tunalı, 1997) yanında ekonomik faktörler, gelenek-görenek gibi sosyal ve kültürel faktörler de etkili olmaktadır (Uysal, Keskin ve Sertkaya, 2016).

Bir toplumda geleneksel bir görüşün mevcut olması kadın istihdamı üzerinde negatif etkiye sebep olmaktadır. Kadına atanan ev hanımı, anne, eş rolleri kadınların istihdama katılımını azaltan faktörlerden olduğu kadar, çalışma hayatına girdiklerinde rol ve ücret düzeyi farklılıklarına da yol açabilmektedir. Çalışma hayatında yaşadıkları bu zorluğun dışında ülkemizde çocuk ve yaşlı bakım hizmetlerinin yetersiz kalması

sebebiyle de kadınların çalışma hayatından uzaklaştıkları görülmektedir (Üçler ve Kızılkaya, 2012).

Literatürde kadın istihdamı ile boşanma arasındaki ilişkiyi farklı temellerden inceleyen çalışmalar bulmak mümkündür. Geleneksel evlilik modeline dayalı yaklaşımlarda kadının toplumsal rolüne vurgu yapılmaktadır. Bu modellerde kadının işgücüne katılımının geleneksel rollerini yürütmeye sorun yarattığı, bu sürecin de boşanma oranının artırdığı kabul edilmektedir. Modern yaklaşımlarda ise kadının çalışması sonucu elde edilen gelirin, evlilik üzerinde olumlu etkisi olacağına odaklanılmaktadır. Diğer bir yaklaşımda ise kadının boşanma sürecinde veya sonrasında yaşayacağı gelir kaybını telafi etmek için çalışmaya başladığı tezi yer almaktadır.

Bu çalışmada, kadın istihdamı ile boşanma arasındaki ilişkiye yönelik yukarıdaki yaklaşımlar Türkiye ekonomisinden elde edilen veriler vasıtası ile incelenmiştir. Bu kapsamda ele alınan çalışmanın ikinci bölümünde teorik çerçeve ve literatüre yer verilmiştir. Sonraki bölümde kullanılan yöntem ve veri seti tanımlanmış olup kadın istihdamı ve boşanma oranları arasındaki ilişki zaman serisi analizi ile incelenmiştir. Son bölümde ise elde edilen bulgular değerlendirilmiş ve öneriler sunulmuştur.

2. Teorik Çerçeve ve Literatür

1900'lü yılların ortalarına doğru kadınların işgücüne katılımında oldukça büyük bir artış görülmüştür. Bunun en büyük nedeni Avrupa'da var olan savaş ortamıdır. Savaş sonucunda erkek işgücünde meydana gelen azalma, kadınların işgücüne katılımı ile kapatılmaya çalışılmıştır. Sonraki süreçte gerçekleşen kalkınma faaliyetleri de kadın işgücü talebini artırmaya devam etmiştir (Telatar, 2020).

Günümüzde kadınların işgücüne katılım oranı geçmişe oranla yükselmiş olmakla birlikte kalkınmış ülkelerin çoğunda erkek işgücü katılım oranlarına ulaşılmış değildir. Avrupa İstatistik Ofisi (EUROSTAT) 2018 yılı verilerinde Avrupa Birliği'nde ortalama kadın işgücü katılım oranı %67 (20-65 yaş) civarındadır ve erkeklere oranla 12 puan düşüktür. Ayrıca 2019 verilerine göre, kadınların erkeklere oranla daha fazla işsiz olduğu (0,7 puan fark, yüzde değerler üzerinden) ve kadınların erkeklere oranla dört kat fazla kısmi zamanlı çalıştıkları (%30) görülmektedir (<https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat>). Türkiye'deki veriler ise bu farklılığın daha fazla olduğunu göstermektedir. 2021 yılında Türkiye İstatistik Kurumu tarafından yayınlanan Hane Halkı İşgücü Araştırması verilerine göre erkeklerde işgücüne katılma oranı %70,3 (15 yaş üzeri) olarak gerçekleşirken kadınlarda bu oran %32,8 seviyesinde kalmıştır. İşsizlik oranı ise erkeklerde %10,7 iken kadınlarda %14,7 ile daha yüksek seviyededir (TÜİK, <https://data.tuik.gov.tr>).

Kadınların işgücüne katılmayı neden tercih etmedikleri ya da edemediklerinin nedenleri üzerinde literatürde geniş bir inceleme mevcuttur. İşgücüne katılmayan kadınların büyük bir bölümü ev işleriyle meşgul oldukları için çalışma hayatında yer alamamaktadır. Eğitimlerine devam edemedikleri ve/veya eğitim düzeylerinin yetersiz olması nedeniyle işgücüne katılmadıkları görülmektedir. Eğitim düzeyi yükseldikçe kadının işgücüne katılma oranı artmaktadır (Gençtürk, 2022). Türkiye'de kadınların okullaşma oranı, erkeklere göre düşük oranlarda kalmıştır. Bunun sebeplerinden biri kısıtlı ekonomik imkânlara sahip ailelerin bu imkânları erkek çocuklar için kullanmasıdır. Kadınların çocuk sahibi olması, işgücüne katılımı etkileyen bir başka

etmemdir. Ailede küçük çocuğun olduğu durumlarda kadının istihdam oranı erkeklere göre oldukça düşük seviyede kalmaktadır. Toplum tarafından kadına ve erkeğe atanan rollerin kadını birçok alanda eşitsizliğe itmesi aslında kadın istihdamının düşük olmasına yol açmaktadır. Kız çocuklarının eğitimini engellemek, kadınların çalışma hayatına girmesine karşı çıkmak, meslek tercihlerinde onları zorlamak, ev, iş veya çocuk sebebiyle onların çalışmalarına mâni olmak, kadınların hem sosyal hem de ekonomik alanda yer almalarını sağlayacak politikalar oluşturamamak ya da yasal düzenlemeleri gerçekleştirememek kadının istihdamda gerçek yerini alamayışında önemli etkenlerdir (Çakır, 2011).

Eşin eğitim seviyesi de kadının çalışma kararını etkilemektedir. Eşin eğitim seviyesinin yüksek olması, çalışacağı işin niteliğini ve alacağı ücreti etkilemektedir. Böyle bir durumda kadın, eşi evin geçimini sağlayabildiği için çalışmayı tercih etmeyebilir. Bunun tam tersi durum da geçerlidir (Yarıkkaya, 2012). İşgücüne katılımı etkileyen en önemli etkenlerden biri ise yaştır. Genç yaştaki kadınlar işgücüne daha fazla katılmaktadır. Kadının evlendiği ve çocuk sahibi olduğu dönemlerde ise işgücüne katılımı düşüş göstermektedir. Ancak ülkemizde evlilik ve çocuk sahibi olma sonrasında işe dönüş oranları düşük oranlarda kalmaktadır (Bektaş, 2015). Kadın istihdamında etkili olan bir diğer husus da kadının medeni durumudur. Türkiye’de boşanan ve bekâr olan kadınların istihdam oranı evli kadınlara nazaran daha yüksek düzeydedir (Aksoy, Felek, Yayla ve Çeviş, 2019).

Kadınlar yarı zamanlı çalışmaya, erkeklere göre daha fazla yönelmektedir. Bunun da yine kadının anne rolünden kaynaklandığı söylenebilir. Kadınlar hem çalışıp hem de çocuklarına, ailelerine bakma, ev ihtiyaçlarına yardımcı olma niyetiyle yarı zamanlı çalışmaya daha çok yönelmektedir. Bu nedenle kadınlar vasıflı işlerde yer alabilmek için alması gereken eğitimi alamamakta ve böylece kadının işgücüne katılımı dolaylı yoldan engellenmektedir.

Türkiye’de kadınların işgücüne katılım oranı yavaş da olsa yükselirken boşanma oranlarının genellikle arttığı görülmektedir. Özellikle 1990’lı yıllardan günümüze, boşanma oranının artış eğiliminde olduğu söylenebilir. Boşanmaların yaklaşık yarısı çocuksuz ailelere aittir. Eşler arasında boşanma süreci ile sonuçlanabilecek sorunlardan biri de ekonomiktir. Yapılmak istenen harcamaların karşılanamaması ve gelirin yeterli olmaması evdeki problemlerin ve dolayısıyla boşanmaya giden yolun en büyük sebepleri arasındadır. Evliliklerin sona ermesinin bir başka önemli nedeni ise geçimsizliktir. Şiddetli geçimsizliğin farklı sebepleri vardır. Eşlerin ekonomik zayıflığı veya bağımsızlığı da bu kategori içinde değerlendirilebilir. Köyden kente göç ile birlikte şehirleşmenin ve günlük hayattaki değişimin getirdiği problemler, işsiz kalma sonucu yaşanan bunalımlar ve toplumsal bozulma nedeniyle evlilik dışı ilişkilerin ortaya çıkması, ailevi değerlerin zayıflaması da boşanma lehine gelişmelerin meydana gelmesini sağlamıştır (Yıldırım, 2004).

Yukarıdaki gibi nedenler araştırmacıları, kadının işgücüne katılımı ve boşanma arasındaki ilişkiyi incelemeye yöneltmiştir. Genellikle evlilik modellerine dayalı bu yaklaşımlardan ilk grubu 1950’li yıllarda Parson tarafından ortaya atılmıştır. Parson (1955, 1959), evlilik istikrarı için cinsiyet rollü uzmanlaşmasının gerekli olduğunu savunmuş ve kadınların ücretli işe katılımını yıkıcı bir statü rekabeti olasılığı olarak görmüştür. Becker (1981) de benzer bir argüman ileri sürmüştür. Becker, karı ve kocanın her ikisi de ücretli istihdama katılımıyla, uzmanlaşmanın azalacağı ve bu

nedenle evlilikten elde edilen kazanımların düşeceğini iddia etmiştir. Yazar istikrarlı evliliklerin çoğunu, kadının ev işlerini kocasının ekonomik desteğiyle değiş tokuş ettiği evlilikler olarak görmüştür. Scanzoni (1979), kadınların istihdamdan kaynaklanan artan pazarlık güçlerini, bağımsızlıklarını ilan etmek ve böylece evliliklerini istikrarsızlaştırmak için kullanacaklarını iddia etmiştir. Literatürde geleneksel modeller olarak da ifade edilen bu yaklaşımda beklenti kadın istihdamındaki artışın boşanma sayısını arttırmasıdır. Bu pozitif yönlü ilişki kadının işgücüne katılması ile ortaya çıkan, çalışma saatleri, aile içi tartışmalar, gelir vb. nedenlerin boşanma olayının gerçekleşmesine neden olacağını iddia etmektedir (Poortman, 2005). Kadın istihdamının bir kadına mutsuz bir evliliği sona erdirmek için gerekli kaynakları sağlayabilmesi, bu nedenlerin en önemlilerinden biridir (Hobson, 1990; Ruggles, 1997; Schoen vd, 2002). Kadının işgücü piyasasına girmesiyle ortaya çıkan bazı gerginlikler kadın istihdamı ile boşanma arasındaki aynı yönlü ilişkiyi destekleyen bir diğer faktördür (D'amico, 1983; Vignoli vd, 2018). Geleneksel modellerde kadının ev işlerinden sorumlu olduğu ve/veya temel bakıcı rolüne vurgu yapılmaktadır. Dolayısıyla kadının çalışması evlilik dolayısıyla oluşan işbölümü ve uzmanlaşmadan elde edilen kazanımların azalmasına, karı koca arasında statü rekabetinin oluşmasına, kocanın gelir sağlayıcı olarak düşük performans gösterebilmesine veya statü farklılığı yaratmasına sebep olabileceğinden evlilik içinde önemli gerginliklere neden olabilmektedir.

Son yıllarda geleneksel modellerin aksine her iki eşin çalışmasının hane bütçesine yaptığı ekonomik katkılara vurgu yapılmaktadır. Moffitt (2000) çiftin toplam gelirinin iki bireyin çalışması sonucunda daha yüksek olacağı ve bu durumun evliliğe yönelik bazı kazanımları olacağını savunmuştur. Bu durumun çiftin yaşam standardını iyileştirmesi ve çiftlerden birinin işsiz kalması durumuna daha iyi hazırlanılması gibi faydalı yönlerinin olduğu ve evliliklerin sürdürülmesine katkı yaptığı iddia edilmektedir (Schoen vd, 2002; Vignoli vd, 2018). Bu çerçevede kadın istihdamının geleneksel modellerin aksine boşanma oranlarını azaltması, diğer bir ifadeyle kadın istihdamından boşanma oranına doğru negatif yönlü bir nedensel ilişki beklenmelidir.

Kadın istihdamı ile boşanma arasındaki ilişkiyi açıklamaya yönelik diğer bir yaklaşımda ise boşanmış veya boşanma sürecine girmiş kadınların işgücüne katılması üzerinde durulmaktadır (Poortman, 2005). Kadınların daha iyi bir ekonomik koşulda olabilmek için çalışmaya başlaması olarak ifade edilen yaklaşım geleneksel modellerde yakın ilişki içindedir. Bu bulgu sadece boşanmış kadınlar açısından dikkate alınacak olursa boşanmadan kadın istihdamına doğru pozitif yönlü bir ilişkinin varlığından bahsedilecektir.

Kadınların istihdama katılımı ve boşanma arasındaki ilişkiyi araştıran çalışmalardan elde edilen sonuçlar da teorik alt yapı kadar farklılık gösterebilmektedir. Bu farklılıkta, boşanmayı etkileyen diğer nedenlerin (gözlemlenmeyen faktörlerin) dikkate alınmıyor olması ve ülkeler arasındaki yapı farklılıkları ön plana çıkmaktadır. Bir ülkede geleneksel iş bölümünün, aile politikalarının uygulanıp uygulanmadığı, egemen olan sosyal normlar ve ekonomik açıdan kadınların ne kadar desteklendiği gibi faktörler kadın istihdamı ve boşanma arasındaki ilişkinin değişmesinde etkili olabilmektedir (Vignoli, vd, 2018).

Literatürde elde edilen bulgular çoğunlukla kadınların işgücüne katılımı ile boşanma arasında bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmıştır. Stevenson (2008)'un Amerika Birleşik Devletleri 1970-1980 yılları arası verilerini kullanarak yayınladığı çalışmada

ortaya konan sonuçlar yukarıdaki ilk yaklaşımın aksine kadınların işgücüne katılımının boşanmaya sebep olduğunun değil, boşanma ihtimalinin kadınların işgücüne katılım sürecini hızlandırdığını göstermektedir. Zira boşanma ihtimali arttıkça iş hayatına katılma kadınlar için daha cazip hale gelmektedir. Lombardo, 1999 yılında yayınladığı çalışmasında ABD için 1975-1991 yılları yukarıdaki genel bulguyu destekleyici bulgular elde etmiştir. Stevenson (2008) gibi yüksek bir boşanma riskiyle karşı karşıya kalan kadınların işgücüne katılımı arttırdığı sonucuna varmıştır. Benzer bulgular Johnson ve Skinner (1986)'ın ABD'de 1973-1978 dönemi verilerini kullanarak eşanlı denklem modeli ile yaptığı çalışmada bu riske karşı önlem aldıklarını tespit edilmiştir. Montalto (1994), Amerika Birleşik Devletleri için 1968-1983 yılları verilerini kullanarak hazırladığı ve probit modeli tahmini yöntemini kullandığı çalışmasında boşanma beklentisi arttıkça kadının işgücüne katılım oranının artacağını öne sürmüştür. Parkman (1992) tarafından ABD'de 1979 yılı verileri kullanılarak logit modeli tahmini yöntemi kullanılarak hazırlanan çalışmanın bulgularına göre de boşanma oranı arttıkça kadınların işgücüne katılım oranı artacaktır.

İşgücüne katılımın boşanma oranını artıracak tezini destekleyen bulgular sunan çalışmalar da oldukça fazladır. Sander, 1985 yılında yayınladığı çalışmada 1970 yılı verileri vasıtasıyla, Amerika Birleşik Devletleri'nde sıradan en küçük kareler (EKK) yöntemiyle kadınların işgücüne katılım oranı arttıkça boşanma oranının da arttığını tespit etmiştir. Bremer ve Kesselring (2004), ABD'de 1960-2001 yılı verileriyle, Johansen ko-entegresyon testi ve VAR analizi kullanarak kadınların işgücüne katılımının boşanma oranını artırdığı sonucuna ulaşmışlardır. ABD üzerine EKK yöntemiyle South (1985) tarafından yapılan ve 1948-1979 yılları verilerini kapsayan başka bir çalışmada da aynı sonuç elde edilmiştir. Poortman ve Kalmijn (2002) Hollanda üzerine 1998 yılı verilerini kullanarak lojistik regresyon analizi yöntemiyle yaptıkları bir çalışmada kadının çalışma süresi arttığında boşanma oranının da arttığı pozitif yönlü bir ilişki bulmuştur. Poortman (2005) Hollanda'da 1998 yılında anket yöntemiyle hazırladığı başka bir çalışmada da aynı sonuca ulaşmıştır. Spitze ve South (1985), kadınların işgücüne katılımlarının ailevi sorunlara neden olacağına değinmiştir ve bunun sonucunda boşanma oranlarının artacağını dile getirmektedir. Vignoli (2018), 2004-2011 yılları verilerini kullanarak anket yöntemiyle hazırladığı, Almanya, Macaristan, İtalya ve Polonya üzerine yaptığı bir araştırmada, sadece İtalya ve Polonya için kadın istihdamı arttığında boşanma oranında da artışın gerçekleştiğini tespit etmiş, diğerlerinde ilişki tespit edememiştir.

Türkiye ekonomisini kapsayan çalışmalarda ise kadın işgücüne katılımı ile boşanma arasında genellikle pozitif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir. Üçler ve Kızılkaya (2014), 2004-2013 yılı verilerini kullanarak panel eş-bütünleşme analizi yöntemi vasıtasıyla, Bozkaya (2013), 1988-2012 arası verileri ile VAR analizi yöntemiyle; Kutlar (2012), 1988-2009 verileri ile Johansen-Juelius koentegrasyon testi ve Granger nedensellik testi kullanarak, Zengi (2018), 2000-2013 yılları arası verilerini kullanarak ve Çatalbaş (2015), 12 alt bölge üzerinden yapmış olduğu çalışmada kadının işgücüne katılım oranı ve boşanma oranı arasında pozitif yönlü bir ilişki tespit etmiştir. Özer ve Biçerli (2003) ise, Türkiye'nin 1988-2001 yılları arası verileri vasıtasıyla işsizlik oranı, enflasyon oranı, ücretler, boşanma oranı gibi değişiklikler ile kadınların işgücüne katılım oranı arasında bir ilişki tespit edememiştir.

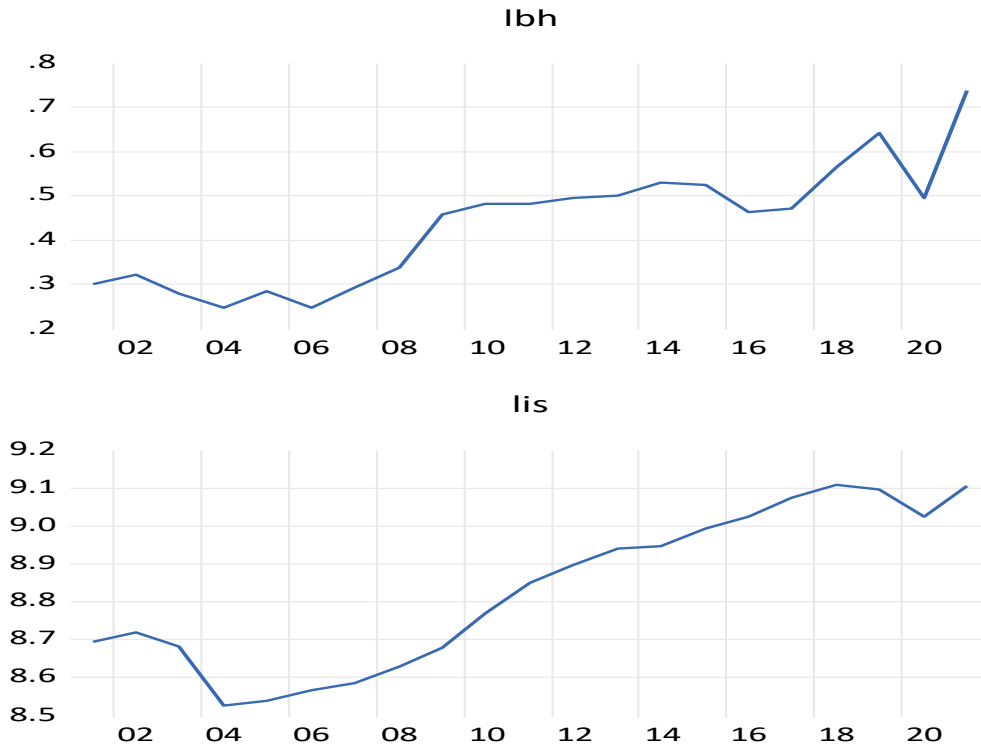
3. Yöntem ve Bulgular

3.1. Veri Seti

Çalışmanın verileri 2001-2021 dönemi kaba boşanma hızı (bh) ve kadın istihdamından (is) oluşmaktadır. Ekonometrik analizde kullanılan ve yıllık olarak temin edilen veriler, Türkiye İstatistik Kurumu web sayfası İstatistikler alt başlığından temin edilmiştir. Değişkenlerin önündeki “I” harfi ve “Δ” işareti sırasıyla ilgili değişkenin doğal logaritmasının alındığını ve birinci devresel farkını göstermektedir.

Grafik 1’de lbh ve lis serilerinin zaman serisi grafikleri sunulmuştur. Grafikten görüldüğü üzere ele alınan dönemde Türkiye’de kaba boşanma hızı artma eğilimindedir. Ancak, ekonomik verilerin olumlu yönde değiştiği 2003-2007 yılları arasında, 2016-2017 yıllarında ve muhtemelen kısıtlamalar nedeniyle salgın başlangıç döneminde boşanma oranlarının azaldığı ve/veya önemli ölçüde değişmediği görülmektedir. Kadın istihdam oranı ise dönem başlangıcı ve salgın dönemi dışında genel bir artma eğilimindedir.

Grafik 1: Kaba Boşanma Hızı ve Kadın İstihdam Oranı

3.2. Birim Kök Testi

Klasik regresyon modelinin varsayımlarından bir tanesi de ele alınan zaman serilerinin durağan olması gerekliliğidir. Bir değişkenin durağan olması, zaman içindeki ortalamasının ve varyansının sabit olduğu anlamına gelir. Durağanlık şartını sağlamayan zaman serilerinin kullanıldığı analizlerde, denklemlere ait yüksek determinasyon katsayıları ile anlamlı t ve F istatistikleri elde edilebilmektedir. Ancak elde edilen sonuçlar gerçek ilişkileri yansıtmayabilmektedir (Enders, 2004, s.171). Çalışmada birim kök sınaması Dickey ve Fuller (1979) tarafından geliştirilen

genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) testi ve tek yapısal kırılmaya izin veren Zivot-Andrews(1992) Birim Kök Testi vasıtasıyla belirlenmiştir.

Dickey ve Fuller (1979) tarafından geliştirilen genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) testinin sabitli ve trendli versiyonu aşağıdaki (1) ve (2) numaralı modellerle gösterilmiştir.

$$\Delta x_t = \beta_0 + \beta_1 x_{t-1} + \sum_{i=1}^k \lambda_i \Delta x_{t-i} + \varepsilon_t \quad (1)$$

$$\Delta x_t = \beta_0 + \beta_1 x_{t-1} + \beta_2 trend + \sum_{i=1}^k \lambda_i \Delta x_{t-i} + \varepsilon_t \quad (2)$$

Yukarıdaki regresyon denklemlerinde; x_t , ele alınan seriyi (*lbh* ve *lis*); k , denkleme ilave edilen bağımlı değişken gecikmelerini, β ile λ parametreleri, *trend*, doğrusal zaman trendini ve ε_t , hata terimini temsil etmektedir. Tahmin edilen (1) ve (2) numaralı regresyon denklemlerinde ele alınan serinin durağan olması için ilgili düzeyde $\beta_1 = 0$ şeklinde ifade edilen boş hipotezinin reddedilmesi gerekir.

Tahmin edilen sabitli ve trendli genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) birim kök testi sonuçları Tablo 1’de sunulmuştur. Bulgular logaritmik formda kadın istihdamı ve kaba boşanma hızı değişkenlerinin 0.10 önem düzeyine göre seviyelerinde birim kök taşıdığını göstermektedir. Değişkenlerin birinci devresel farklarını ifade eden büyüme oranları ise 0.10 önem düzeyine göre durağan tespit edilmiştir.

Tablo 1: Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	Sabitli ADF	Sabitli ve Trendli ADF
lbh	-0.116 [1] (-2.655)	-3.084 [0] (-3.268)
lis	-0.011 [0] (-2.650)	-2.185 [0] (-3.268)
Δlbh	-5.338 [0] (-2.655)	-5.207 [0] (-3.277)
Δlis	-2.886 [0] (-2.655)	-2.975 [0] (-3.277)

Not: Tabloda verilen parantez içi değerler 0.10 anlamlılık seviyesinde, Mackinnon (1996) tablo kritik değerlerini göstermektedir. Köşeli parantez içi değerler ise Schwarz bilgi kriteri (SCH) vasıtasıyla (maksimum 4 gecikmeyle) tespit edilen en uygun gecikme sayılarıdır.

Peron (1989), yapısal kırılmaların varlığı durumunda standart durağanlık testlerinin hatalı sonuçlar verebileceğine dikkat çekmiştir. Bu sorunu gidermek için yazar, Genişletilmiş Dickey- Fuller bazlı bir modele kırılma tarihi ve biçimlerini ekleyerek yapısal kırılmalı birim kök testi geliştirmiştir. Ancak bu yaklaşım da kırılma tarihinin dışsal olarak belirlenmesi noktasında eleştirilmiştir. Zivot ve Andrews (1992) tarafından geliştirilen yapısal kırılmalı birim kök testinde ise kırılma zamanı model tarafından, içsel olarak belirlenmektedir. Tek kırılmaya izin veren Zivot-Andrews birim kök testi (3), (4) ve (5) numaralı denklemlerle gösterildiği üzere sırasıyla sabitte, eğimde ve sabit ile eğimde kırılmaya izin veren üç versiyondan oluşmaktadır.

$$\Delta x_t = \beta_0 + \beta_1 x_{t-1} + \beta_2 trend + \beta_3 D1_t + \sum_{i=1}^n \pi_i \Delta x_{t-i} + \varepsilon_t \quad (3)$$

$$\Delta x_t = \beta_0 + \beta_1 x_{t-1} + \beta_2 trend + \beta_3 D2_t + \sum_{i=1}^n \pi_i \Delta x_{t-i} + \varepsilon_t \quad (4)$$

$$\Delta x_t = \beta_0 + \beta_1 x_{t-1} + \beta_2 trend + \beta_3 D1_t + \beta_4 D2_t + \sum_{i=1}^n \pi_i \Delta x_{t-i} + \varepsilon_t \quad (5)$$

$$D1(\lambda) = \begin{cases} 1 & t > T_b \\ 0 & t \leq T_b \end{cases}, \quad D2(\lambda) = \begin{cases} t - T\lambda & t > T_b \\ 0 & t \leq T_b \end{cases}$$

Yukarıdaki modellerde t: zamanı, T_b : yapısal kırılma tarihini, $\lambda = T_b / T$ trend: doğrusal zaman trendini ve n: optimal gecikme uzunluğunu göstermektedir. Zivot-Andrews testinde tüm modellerde birim kökün varlığını belirlemek için kırılma tarihi belirlendikten sonra $\beta_1 = 0$ hipotezinin Zivot ve Andrews (1992) tarafından oluşturulan tablo değerleri kullanılarak test edilmesi gerekir. Eğer hipotez reddedilirse ilgili serisinin yapısal kırılma altında birim kök taşımadığına aksi durumda ise birim kök taşıdığına hükmedilir.

ADF testine göre seviyesinde birim kök içeren değişkenler için Zivot-Andrews birim kök testi sonuçları Tablo 2'de sunulmuştur. Tablodan elde edilen bulgular, kaba boşanma hızı değişkeninin hiçbir versiyona durağan olmadığı yönündedir. Kadın istihdamı değişkeni de yapısal kırılma altında durağan tespit edilememiştir. Bu sonuçlar ile ADF modeli ile elde edilen bulgular örtüşmektedir.³

Tablo 2: Zivot-Andrews Birim Kök Test Sonuçları

Değişkenler	Model	T_b	T-istatistiği
lbh	A	2016	-4.216 (-4.58) [0]
	B	2011	-3.450 (-4.11) [4]
	C	2016	-3.722 (-4.82) [4]
lis	A	2010	-4.407 (-4.58) [1]
	B	-	-
	C	2017	-3.515 (-4.82) [1]

Not: Tabloda verilen köşeli parantez içi değerler gecikme sayılarını, normal parantez değerleri ise 0.10 önem düzeyindeki Zivot ve Andrews(1992) kritik değerlerini ve T-istatistiği ise $\beta_1 = 0$ hipotezi için elde edilen t istatistiği değerlerini göstermektedir.

3.3. Johansen Ko-entegrasyon Testi

Birim kök test sonuçları çerçevesinde en az birinci seviyede ve aynı derecede durağan değişkenler arasındaki muhtemel ko-entegrasyon ilişkileri Johansen (1995) ko-

³ Kadın istihdamı değişkeninin trendli versiyonunun Zivot-Andrews test sonuçları yetersiz gözlem nedeniyle elde edilememiştir.

entegrasyon testi vasıtasıyla araştırılmıştır. Johansen ko-entegrasyon testi için aşağıdaki p gecikmeli vektör otoregresif modeli (VAR) ele alalım:

$$Y_t = A_1 Y_{t-1} + \dots + A_p Y_{t-p} + \beta X_t + \varepsilon_t \quad (6)$$

(6) numaralı denklemde: Y , durağan olmayan $n \times 1$ boyutlu (çalışmada 2×1 boyutlu) değişken vektörünü, X , $d \times 1$ boyutlu deterministik değişkenler vektörünü ve ε , hata terimini temsil etmektedir. Yukarıdaki VAR modelinin birinci farkı alındığında aşağıdaki hata düzeltme modeli elde edilir.

$$\Delta Y_t = \Pi Y_{t-1} + \sum_{i=1}^{p-1} \Gamma_i \Delta Y_{t-i} + \beta X_t + \varepsilon_t \quad (7)$$

$$\Pi = \sum_{i=1}^p A_i - I \text{ ve } \Gamma_i = - \sum_{j=i+1}^p A_j$$

(7) numaralı denklemde Π matrisinin rankı bağımsız ko-entegre vektörlerinin sayısını ifade eder. Modelde $rank(\Pi) = 0$ ise, ko-entegrasyon yoktur ve (4) numaralı denklem birinci farkında VAR modelini ifade eder. Eğer $rank(\Pi) = 1$ ise, tek bir ko-entegrasyon vektörü mevcuttur ve ΠY_{t-1} ifadesi hata düzeltme terimini ifade eder. Eğer $1 < rank(\Pi) < n$ ise, birden fazla ko-entegre vektörü mevcuttur. Diğer taraftan $rank(\Pi) = n$ ise, diğer bir ifadeyle Π full ranka sahipse ko-entegrasyondan bahsedilemez. Bu durumda değişkenler bir alt seviyelerinde (3) numaralı modele göre seviyelerinde durağandır. Ko-entegrasyon vektörlerinin sayısının belirlenmesi için Π 'nin karakteristik köklerinin anlamlılığının test edilmesi gerekir. Bu amaçla maximum özgül değer (maximum eigenvalue) ve iz (trace) istatistiği kullanılır (Enders, 2004:352). Bu çalışmada (5) numaralı denklemde verilen iz istatistiği kullanılmıştır.

$$\lambda_{trace}(r) = -T \sum_{i=r+1}^n \ln(1 - \hat{\lambda}_i) \quad (8)$$

Burada: $\hat{\lambda}_i$ =karakteristik kökler ve T =kullanılabilir gözlem sayısını gösterir. İz istatistiği için boş ve alternatif hipotezler ile hipotezlerin tablo kritik değeriyle karşılaştırılmasıyla elde edilecek muhtemel sonuçlar Tablo 3'te sunulmuştur. Tablodan da görüleceği üzere H_0 hipotezinin kabul edildiği düzeyde (iz istatistiği tablo kritik değerinden düşük olduğu durumda) ko-entegrasyon veya ko-entegre vektör sayısı hakkında karara varılır.

Tablo 3: İz İstatistiği için H_0 ve Alternatif Hipotezler (n değişkenli durum)

Hipotezler		Sonuçlar	
H_0	H_1	H_0 kabul	H_0 red
$r = 0$	$r > 0$	Ko-entegrasyon vektörü yoktur	En az bir ko-entegrasyon vektörü
$r \leq 1$	$r > 1$	Bir ko-entegrasyon vektörü	En az iki ko-entegrasyon vektörü
$r \leq 2$	$r > 2$	İki ko-entegrasyon vektörü	En az üç ko-entegrasyon vektörü
$r \leq n - 1$	$r > n - 1$	n-1 ko-entegrasyon vektörü	Seriler seviyelerinde durağandır.

Yukarıda sunulan birim kök testi sonuçları, tüm değişkenlerin birinci farkında durağan olduğunu ve bu nedenle değişkenler arasındaki uzun dönem ilişkinin araştırılabileceğini göstermektedir. Kaba boşanma hızı ve kadın istihdamı değişkenleri arasındaki ko-entegrasyon ilişkisinin olup olmadığı Johansen yöntemiyle araştırılmadan önce VAR yöntemiyle en uygun gecikme uzunluğu tespit edilmiştir. Bu gecikmeyle elde edilen sonuçlar Tablo 4'te sunulmuştur. Tablodan elde edilen bilgiler, iz istatistiğine göre iki değişken arasında uzun dönem ilişkinin olduğu yönündedir.⁴

Tablo 4: Johansen Ko-entegrasyon Testi Sonuçları

Değişkenler	m	r = 0	r ≤ 1
lis, lbh	2	17.8	0.08
	1	19.03	5.50

Not: r=0 için %5 anlamlılık seviyesindeki tablo kritik değeri 18.39 ve r≤1 için %5 anlamlılık seviyesindeki tablo kritik değeri 3.84'tür.

3.4. Hata Düzeltme Modeli

Uzun dönem ilişki içinde olan değişkenler arasındaki neden-sonuç ilişkilerini araştırmak amacıyla hata düzeltme modelleri kullanılmaktadır. Çalışmada bu amaçla aşağıdaki hata düzeltme modeli tahmin edilmiştir.

$$\Delta lis_t = \beta + \alpha_{11}u_{2,t-1} + \sum_{i=1}^n \delta_i \Delta lis_{t-i} + \sum_{i=1}^n \lambda_i \Delta lkb_{t-i} + \varepsilon_{1t} \quad (9)$$

$$\Delta lkb_t = \beta + \alpha_{12}u_{2,t-1} + \sum_{i=1}^n \psi_i \Delta lkb_{t-i} + \sum_{i=1}^n \phi_i \Delta lis_{t-i} + \varepsilon_{2t} \quad (10)$$

Yukarıdaki (9) numaralı modelde, kaba boşanma hızının kadın istihdamına neden olmadığı şeklindeki boş hipotezi sınamak için F veya Ki-Kare testi ile $\sum_{i=1}^n \lambda_i = 0$ ve t testi ile $\alpha_{11} = 0$ hipotezlerinin test edilmesi gerekir. (7) numaralı modelde, kadın istihdamının kaba boşanma hızına neden olmadığı şeklindeki boş hipotezi sınamak için F testi ile $\sum_{i=1}^n \phi_i = 0$ ve t testi ile $\alpha_{12} = 0$ hipotezlerin test edilmesi gerekir. Bu hipotezlerden F testi ile sınananlar ($\sum_{i=1}^n \lambda_i = 0$ ve $\sum_{i=1}^n \phi_i = 0$), kısa dönem, t testi ile sınananlar ($\alpha_{11} = 0$ ve $\alpha_{12} = 0$, hata düzeltme katsayıları) ise uzun dönem nedensel etkinin göstergesi olarak yorumlanmaktadır (Khan, 2004).

⁴ VAR sisteminde en uygun gecikme; Son tahmin hata kriteri (FPE), Akaike Bilgi Kriteri (AIC) ve Hannan –Quinn bilgi kriterine göre iki iken Schwarz bilgi kriterine (SCH) göre birdir. İki gecikmeli modelde sabitsiz ve trendsiz hariç tüm versiyonları için iz istatistiği ve max-eigen istatistiği ko-entegre ilişkiyi doğrulamıştır. Tek gecikmede ise sadece quadratik trendli versiyonda ko-entegrasyon ilişkisi tespit edilebilmiştir.

Kadın istihdamı ve boşanma sayısı arasında var olan uzun dönem ilişkinin nedensellik boyutu, hata düzeltme modeli aracılığıyla araştırılmış ve bu analize ilişkin sonuçlar Tablo 5’te sunulmuştur. Elde edilen bulgular kaba boşanma hızı büyüme oranının kadın istihdamı büyüme oranına neden olduğu yönündedir. Şöyle ki 0.10 önem düzeyine göre boş hipotez hem kısa dönemde (F testi) hem de uzun dönemde (t testi) reddedilmiştir. Diğer taraftan kadın istihdamı büyüme oranının kaba boşanma hızı büyüme oranına neden olmadığı tespit edilmiştir. F testi ve t testi sonuçları 0.10 önem düzeyine göre boş hipotezi reddedememiştir. Sonuç olarak uzun dönem ilişki içinde olan iki değişkenden boşanma hızı büyüme oranından kadın istihdamı büyüme oranına doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Tablo 5: Hata Düzeltme Modeli Sonuçları

Hipotez	F Testi	HDK (t testi)
$\Delta lis, \Delta lbh$ 'nin nedeni değildir.	0.111 [1,2]	0.077
$\Delta lbh, \Delta lis$ 'nin nedeni değildir	5.57* [1,2]	0.52* (2.48)

Not: Tabloda verilen köşeli parantez içi değerler sırasıyla bağımlı ve bağımsız değişken için Akaike Kriteri’ne göre belirlenen en uygun gecikme uzunluklarını ve * ilgili değişkenin 0.10 önem düzeyine göre istatistiksel olarak anlamlı olduğunu göstermektedir.

Nedensellik sonuçlarına göre kaba boşanma hızının bağımlı değişken olduğu uzun dönem denklem sonuçları Tablo 6’da sunulmuştur. Tablodan elde edilen bulgular kaba boşanma hızı değişkeninin katsayısının pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı olduğunu diğer bir ifadeyle boşanma sayısı arttıkça kadın istihdamının arttığını göstermektedir⁵.

Tablo 6: Uzun Dönem Denklemi Sonuçları (Bağımlı değişken lis)

Bağımsız Değişken	Katsayı	t-istatistiği
Sabit	7.974	-
lbh	1.974	13.675

4. Sonuç ve Değerlendirme

Bir ülkede kadınların çalışmasını etkileyen birçok faktör vardır. Bunlar; ülkede geleneksel iş bölümünün olup olmadığı, aile politikalarının uygulanıp uygulanmadığı, egemen olan sosyal normlar, kadınların eğitime katılımı ve ekonomik açıdan kadınların ne kadar desteklediği vb. çoğunlukla organize olmuş ilişkiler bütünü olarak da ifade edilen toplumsal yapının ürünü olan faktörlerdir. Birey doğmadan önce şekillenen toplumsal yapı her ne kadar çok yavaş değişse de sanayi devrimiyle birlikte ortaya çıkan hızlı refah artışı ve iletişimdeki hızlı gelişim bu değişimi hızlandırmıştır. Toplumsal

⁵ Tüm gecikmelerde ve ko-entegrasyon versiyonlarına göre kaba boşanma hızının katsayısı pozitifdir. Ancak katsayı büyüklüklerinde farklılıklar olduğu görülmüştür.

yapı değişimi kadınların çalışma düzeyleri üzerinde de önemli farklılıklar meydana getirmiştir. Bugün için kadınlar işgücünde daha çok yer almaktadır. Refah artışı ve iletişimdeki değişme sadece kadının işgücüne katılımı üzerinde değişiklik olarak yansımamış, geleneksel toplumsal yapının muhafazakâr tanımlı, öz dinamikler üzerine kurulu evlilik müessesini de yavaşça değiştirmeye başlamıştır. Günümüzde boşanma süreçleri daha hızlı ve daha fazla gerçekleşmektedir. Bu iki faktördeki aynı zamanlı değişimler boşanma ile kadın istihdamı arasındaki ilişkilerin araştırılmasına neden olmuştur.

Boşanma ile kadın istihdamı arasındaki ilişkileri araştıran çalışmalar başlıca üç yaklaşımla konuyu incelemektedir. Geleneksel toplumsal yapı çerçevesinde şekillenen modellerde, kadının çalışmaya başlamasıyla yıkılan geleneksel iş bölümünün ve gelir artışının ortaya çıkardığı gerginliklerin boşanma oranını arttıracakları tezi işlenmektedir. Diğer bir yaklaşımda ise boşanma süreci ve sonrasında kadınların yaşayabileceği gelir kaybının telafisi için kadınların çalışma hayatına girdiği tezi yer almaktadır. Son dönemde ise geleneksel modellerin aksine aile bireylerinin birlikte çalışmasının sağladığı kazanımlardan bahsedilmekte ve kadın çalışmasının evlilik kurumu üzerindeki pozitif etkisi değerlendirilmektedir.

Çalışmada Türkiye’de kadın istihdamı ile kaba boşanma hızı arasındaki uzun ve kısa dönem ilişkiler 2001-2021 dönemi yıllık verileri vasıtasıyla incelenmiştir. Johansen ko-entegrasyon ve hata düzeltme modelinin kullanıldığı analizde kadın istihdamı ile kaba boşanma hızı arasında uzun dönemli bir ilişki tespit edilmiştir. Hata düzeltme modelinden elde edilen bulgular kaba boşanma hızı büyüme oranından kadın istihdamı büyüme oranına doğru tek yönlü nedensel ilişkinin varlığını ortaya koymaktadır. Uzun dönem denkleminde ise bu ilişkinin yönünün pozitif olduğu, diğer bir ifadeyle kaba boşanma hızı arttıkça kadın istihdamının arttığı bulgusu tespit edilmiştir.

Geleneksel evlilik modellerinin çerçevesinde yorumlanabilecek sonuçlar, ilk etapta Türkiye’de kadınların boşanma sürecinde ve/veya sonrasında yaşadığı gelir kaybını telafi etmek amacıyla çalışmayı tercih ettikleri şeklinde yorumlanabilecektir. Ancak 2002 yılı sonrasında Türk medeni kanununda evlilik birliği içerisinde edinilen mallarda eşlerin yarı yarıya paylaşmasını içeren değişiklik olmuştur. Değişikliğe rağmen boşanan kadınların çalışmaya başlamasının birkaç nedeni olabileceği ve araştırılması gerektiği düşünülmektedir. Boşanma sonrası mal paylaşımının önceki hayat standardını devam ettirmek için yeterli olmaması veya sürekliliğinin olmaması, boşanmaların çoğunluğunun yeterli servet birikimine sahip olmayan düşük gelirli ailelerde olması ve /veya boşanma sonrası ortaya çıkan sosyalleşme ihtiyacı gibi faktörler bunlar arasındadır. Bu faktörlerin daha net ortaya konulabilmesi için mikro düzeyde ailelerin gelir düzeyi ile boşanma ilişkisini ve/veya boşanan kadınların çalışma nedenlerini inceleyecek ankete dayalı araştırmalara ihtiyaç vardır. Diğer taraftan çalışmada kullanılan veri setinin yetersizliği (analizler her ne kadar diagnostik testlerden geçmiş olsa da) sonuçların genelleştirilebilmesi için daha geniş veri seti içeren çalışmalarla desteklenmesini gerektirmektedir.

Kaynakça

Aksoy, N., Felek, Ş., Yayla, N. ve Çeviş, İ. (2019), “Türkiye’de Kadın İstihdamı ve Etkileyen Faktörler”, Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi Cilt:17 Sayı:3 146-163.

- Becker, Gary S. (1981), "A Treatise on the Family, Enlarged Edition", Harvard University Press.
- Bektaş, A. (2015), "Türkiye'de Kadınların İşgücüne Katılımının Belirleyicileri ve Kadınların İşgücüne Katılımı Üzerine Bir Alan Çalışması", Ege Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, İzmir.
- Bozkaya, G. (2013), "Kadınların İşgücüne Katılımını Belirleyen Faktörler: Türkiye Üzerine Bir Analiz", Sosyal Bilimler Dergisi,3(5), 69-89.
- Bremmer, D. ve Kesselring, R. (2014), "Divorce and Female Labor Force Participation: Evidence from Times-Series Data and Cointegration", Atlantic Economical Journal, 32(3), 157-190.
- Çakır Hanbay, E. (2011), "Kadın İstihdamında Yerel Yönetimlerin Rolü, Görevleri ve Sorun Alanları", TEPAV, Kadın Emegi Konferansı, Kadın İstihdamı ve Sorun Alanları, 3 Mayıs 2011, Ankara.
- Çatalbaş, K.G. (2015), "Kadınların İşgücüne Katılımını Belirleyen Faktörlerin Belirlenmesi: Panel Veri Yaklaşımı", Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,6(10), 249-280
- D'amico, R. (1983), "Status Maintenance or Status Competition? Wife's Relative Wages as a Determinant of Labor Supply and Marital Instability", Social Forces, 61(4), 1186-1205.
- Dayıoğlu, M. (2000), "Labor Force Participation Of Women in Turkey", Gender And Identity Construction: Women Of Central Asia, The Caucasus And Turkey, F. Acar ve A. Güneş-Ayata (Editörler), Leiden: Brill.
- Dickey, D. A. ve Fuller W. A. (1979), "Distribution of the Estimators for Autoregressive Series with a Unit Root", Journal of the American Statistical Association, 74:. 427-431.
- Enders, W. (2004), Applied Econometric Time Series, 2nd Edition, John Willey&Sons, USA.
- Ercan, H. ve Tunalı, I. (1998), "Labor Market Segmentation İn Turkey", Main Characteristics And Trends İn The Turkish Labor Market, T. Bulutay (Editör), Ankara: TÜİK.
- Eurostat Data, [https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/-/EDN-202003061#:~:text=\(*\)%20The%20actual%20employment%20rates,women%20and%2078.3%25%20for%20men.](https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/-/EDN-202003061#:~:text=(*)%20The%20actual%20employment%20rates,women%20and%2078.3%25%20for%20men.) (erişim:13.12.2022)
- Gençtürk, Z. (2022), "Türkiye'de Kadının İşgücüne Katılımını Etkileyen Faktörler", Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 43, 361-394
- Greene, W. H. ve Quester, A. Q. (1982), "Divorce Risk and Wives' Labor Supply Behavior", Social Science Quarterly,63(1), 16-27

- Hobson, B. (1990), "No Exit, No Voice: Women's Economic Dependency and the Welfare State" *Acta Sociologica- ACTA SOCIOLOGICA*. 33. 235-250.
- Johansen, S. (1995), *Likelihood Based Inference in Cointegrated Vector Autoregressive Models*, Oxford University Press.
- Johnson, W. ve Skinner, J. (1986), "Labor Supply and Marital Separation", *The American Economic Review*, 76(3), 455-469
- Khan, M. (2004) "Defence Expenditure and Macroeconomic Stabilization: Causality Evidence from Pakistan", *State Bank of Pakistan Working Papers*, 2.
- Kılıç, D. ve Öztürk, S. (2014), "Türkiye'de Kadınların İşgücüne Katılımı Önündeki Engeller ve Çözüm Yolları: Bir Ampirik Uygulama", *Amme İdaresi Dergisi*, 47(1), 107-130.
- Kneip, T. ve Bauer, G. (2007), "Effects of Different Divorce Probabilities on Female Labor Force Participation and Fertility", <http://www.mzes.uni-mannheim.de/publications/wp/wp-102.pdf?gathStatIcon=true>(erişim: 03.11.2022).
- Koç, P. ve İzgi Şahpaz, K. (2020), "Kadınların İşgücüne Katılım Oranlarını Belirleyen Faktörlerin Tespitine Yönelik Bölgesel Bir Araştırma", *Akademik İncelemeler Dergisi* 15/2 503-524
- Kutlar, A. Erdem, E. ve Aydın, F. F. (2012), "Kadınların İşgücüne Katılması ile Doğurganlık, Boşanma ve Ücret Haddi Arasındaki İlişki: Türkiye Üzerine Bir Araştırma", *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*,7(1), 149-168
- Lombardo, K. V. (1999), "Women's Rising Market Opportunities and Increased Labor Force Participation", *Economic Inquiry*,37(2), 195-212
- Moffitt, Robert A. (2000), "Female Wages, Male Wages, and the Economic Model of Marriage: The Basic Evidence.", *The Ties That Bind: Perspectives on Marriage and Cohabitation*, 302-19
- Montalto, P. C. (1994), "Married Women's Labor Force Participation as Divorce Insurance" *Financial Counseling and Planning*, 5, 191-206.
- Özer, M. ve Biçerli, K. (2003), "Türkiye'de Kadın İşgücünün Panel Veri Analizi", *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3, 55-86
- Parkman, M. A. (1992), "Unilateral Divorce and the Labor-Force Participation Rate of Married Women, Revisited", *The American Economic Review*,82(3), 671-678.
- Parsons, T. (1955), "The American Family: Its Relation to Personality and to SocialStructure.", *Family Socialization and Interaction Process*, 3-26

- Perron, P. (1989). The Great Crash, the Oil Price Shock, and the Unit Root Hypothesis, *Econometrica*, vol. 57, no. 6, pp.1361-1401.
- Poortman, A. (2005), "Women's Work and Divorce: A Matter of Anticipation? A Research Note", *European Sociological Review*,21(3), 301-309.
- Poortman, A. ve Kalmijn, M. (2002), "Women's Labour Market Position and Divorce in the Netherlands: Evaluating Economic Interpretations of the Work Effect", *European Journal of Population*, 18, 175-202.
- Ruggles, S. (1997) "The Rise of Divorce and Separation in the United States, 1880-1990.", *Demography* 34:455-66
- Sander, W. (1985), "Women, Work, and Divorce", *The American Economic Review*,75(3), 519-523
- Scanzoni, J. (1979), "A Historical Perspective on Husband-Wife Bargaining Power and Marital Dissolution.", *Divorce and Separation*, 20-36
- Schoen, R. Rothert, K. Standish, N. ve Kim, Y. (2002), "Women's Employment, Marital Happiness, and Divorce", *Social Forces- SOC FORCES*. 81. 643-662.
- South, J. S. (1985), "Economic Conditions and the Divorce Rate: A Time-Series Analysis of the Postwar United States", *Journal of Marriage and Family*,47(1), 31-41.
- Spitze, G. ve South, S. (1985), "Women's Employment, Time Expenditure, and Divorce", *Journal of Family Issues*,6(3), 307-29
- Stevenson, B. (2008), "Divorce Law and Women's Labor Supply", *Journal of Empirical Legal Studies*, 5(4), 853-873.
- Telatar, O. (2020), "The Relationship between Women's Employment and Divorce: An Empirical Analysis on Turkey", *Uluslararası Ekonomi ve Yenilik Dergisi*, 6(1) 2020, 143-155
- Tunalı, I. (1997) "ToWorkOr Not ToWork: An Examination Of Female Labor Force Participation In Urban Turkey", 5. ERF Konferansı, Yayınlanmış Bildiri.
- TÜİK (2021), "İstatistiklerle Kadın", <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Kadin-2021-45635> (Erişim:02.11.2022)
- TÜİK, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=%C4%B0%C5%9Fg%C3%BCc%C3%BC-%C4%B0statistikleri-2021-45645> (Erişim:21.12.2022).

- Uysal, D. Keskin, R. ve Sertkaya Y. (2016), “Türkiye’de Kadınların İşgücüne Katılımını Belirleyen Faktörler Üzerine Ekonometrik Bir Analiz”, İktisadi Yenilik Dergisi, Cilt:3, Sayı:2, 73-92
- Üçler, G. ve Kızılkaya O. (2014), “Kadın İstihdamının Boşanma ve Doğurganlık Üzerine Etkileri: Türkiye Üzerine Bölgesel Panel Veri Analizi”, Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 2, Sayı: 2/2, Haziran 2014, 28-43.
- Vignoli, D., Styr, M., Matysiak, A. ve Tocchioni, V. (2018), “The positive impact of women’s employment on divorce: Context, selection, or anticipation?”, Demographic Research, 38, 1057-1110.
- Yarıkkaya, P. “Türkiye’de Kadınların Çalışma Hayatındaki Yeri”, <http://www.Tekgida.Org.Tr/Faaliyetler/Kadin-Burosuna> (erişim: 02.11.2022)
- Yıldırım, N. (2004), “Türkiye’de Boşanma ve Sebepleri”, Bilig, (28), 59-81. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/bilig/issue/25396/267974> (erişim: 03.11.2022)
- Zengi, C. A. (2018), “Türkiye’de Medeni Durumun Kadın İstihdamına Etkisi”, Social Sciences Studies Journal,4(18), 1659-1670.
- Zivot, E. ve ANDREWS, D.W.K., (1992). Further evidence on the great crash, the oil-price shock, and the unit-root hypothesis. Journal of Business & Economic Statistics, 10, pp.251-270

YOM KİPPUR 2.0: ASKERİ DÜZLEMDE İSRAİL-HAMAS SAVAŞI'NA DAİR İLK GÖZLEMLER

Yetkili Yazar | Correspondent Author: Cenk ÖZGEN

Yom Kippur 2.0: First Observations About the Israel-Hamas War in Terms of Military

Yazar(lar) | Author(s)
Cenk ÖZGEN¹

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geliş Tarihi : 06/12/2023
Makale Kabul Tarihi : 24/12/2023

Anahtar Kelimeler: İsrail-Hamas Savaşı, Gazze Şeridi, Kassam Tugayları, Aksa Tufanı Operasyonu, Demir Kubbe.

ÖZ

Hamas, Yom Kippur Savaşı'nın 50. yıl dönümünde İsrail'e yönelik Aksa Tufanı Operasyonu'nu başlatmıştır. Bu operasyonu daha öncekilerden farklı kılan, militanların İsrail topraklarına sızarak çok sayıda askerî üs ve yerleşim yerini hedef almış olmalarıdır. Saldırının ilk saatlerinde yaşanan kaos durumundan çıkılmasıyla harekete geçen İsrail, önce savaşı ilan etmiş, ardından da Demir Kılıç Operasyonu'nu başlattığını duyurmuştur. Bu kapsamda, ilk safhada İsrail Savunma Kuvvetleri'nin; kara, deniz ve hava ateş destek vasıtalarıyla Gazze Şeridi'ni yoğun bombardıman altına almasına, müteakiben de manevra birlikleriyle üç ilerleme mihrini üzerinde bölgeye girmesine tanık olunmuştur. Mevcut durumda harekâtın sıklet merkezi Gazze Vadisi'nin kuzeyidir. İlerleyen süreçte kara birliklerinin Gazze Şeridi'nin güneyine de tevcih edilmesi ihtimal dâhilindedir. Bu çalışmanın amacı İsrail-Hamas Savaşı'nın askerî-teknik düzlemde incelenmesi ve buradan hareketle modern muharebe ortamına, özellikle de meskûn mahal harekâtına dair tespitlerde bulunulmasıdır. Gazze'deki silahlı çatışmalar sona ermeden hazırlanan çalışma, esasen 24 Kasım 2023'te yürürlüğe giren geçici ateşkese kadar geçen sürece ilişkin ilk gözlemleri ihtiva etmektedir.

ARTICLE INFORMATION

Submission Date : 06/12/2023
Accepted Date : 24/12/2023

Keywords: Israel-Hamas War, Gaza Strip, Al-Qassam Brigades, Operation Al-Aqsa Flood, Iron Dome.

ABSTRACT

Hamas launched Operation Al-Aqsa Flood against Israel on the 50th anniversary of the Yom Kippur War. What makes this operation different from previous ones is that militants unusually infiltrated Israeli territory and targeted many military bases and settlements. Having recovered from the chaos experienced in the first hours of the attack, Israel first declared a state of war and then announced that it had launched Operation Iron Sword. In this context, it was witnessed that Israel Defence Forces, in the first stage, intensely bombarded the Gaza Strip with land, sea and air-based fire support systems, and subsequently, maneuver units entered the region on three axes of advance. Currently, the center of gravity of the operation is the north of the Gaza Valley. It is also possible that ground campaign will be directed to the south of the Gaza Strip in the future. The aim of this study is to examine the Israel-Hamas War at the military-technical level, and from this point of view, to make determinations about the modern combat environment, especially the urban warfare. The study, prepared before the armed conflict in Gaza ended, includes the first observations regarding the period until the temporary cease fire that came into force on November 24, 2023.

¹ Doç. Dr., Giresun Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, ORCID: 0000-0002-8583-6194, e-mail: cenk.ozgen@giresun.edu.tr

1. Giriş

Gazze Şeridi'ni kontrol altında tutan Hamas (İslami Direniş Hareketi), 1973 Yom Kippur Savaşı'nın 50. yıl dönümünde İsrail'e yönelik Aksa Tufanı Operasyonu'nu başlatmıştır. Birçokları tarafından sürpriz olarak nitelendirilen operasyon, bazı askerî üslerin ve yerleşim yerlerinin hedef alındığı roket ve havan atışlarıyla başlamış, ardından Kassam Tugayları militanlarının kara, deniz ve havadan koordineli biçimde İsrail topraklarına sızmayla farklı bir boyut kazanmıştır. İsrail'in savaş hali ilan etmesi, müteakiben de Demir Kılıç Operasyonu'nu başlatması bölgedeki askerî hareketliliği ve çarpışmaların yoğunluğunu üst seviyeye taşımıştır.

Stratejik seviyede tarafların hareket tarzları incelendiğinde, İsrail'in çatışma sürecini olabildiğince kısa tutarak ve az zayıat vererek Hamas'ın savaş kapasitesini yok etmeyi hedeflediği anlaşılmaktadır. Buna mukabil, bölgedeki varlığını korumaya çalışan Hamas'ın, çatışma sürecini mümkün mertebe uzatarak İsrail Savunma Kuvvetleri'ne (IDF) ağır zayıat verdirmeye ve uluslararası toplumdan yükselecek tepkilerin etkisiyle Tel Aviv yönetiminin savaşı sürdürme iradesini kırmaya çalıştığı değerlendirilmektedir. İsrail-Hamas Savaşı, modern muharebe ortamının anlaşılması açısından önemli veriler sunmaktadır. Nitekim tarafların taktik ve operatif seviyedeki uygulamalarının incelenmesiyle özellikle meskûn mahallerde muharebeye dair çıkarsamalar yapılabileceği düşünülmektedir.

Bu çalışmanın amacı, askerî-tekniik düzlemde İsrail-Hamas Savaşı'ndan yansıyan verilerin ortaya konulması ve buradan hareketle modern muharebe ortamına, özellikle de meskûn mahal harekâtına dair tespitlerde bulunulmasıdır. Bu minvalde, çalışmada ilk olarak harekât alanı ve savaş öncesi tarafların askerî kapasiteleri incelenmektedir. Ardından, Hamas'ın Aksa Tufanı Operasyonu ve buna misilleme olarak İsrail'in başlattığı Demir Kılıç Operasyonu ele alınmaktadır. Son olarak ise savaşta askerî-tekniik düzlemde öne çıkan başlıklara ve bu bağlamda yaşanan tartışmalara değinilmektedir. Ağırlıklı olarak açık kaynaklı istihbarat verilerine ve medyaya yansıyan haberlere dayandırılarak hazırlanan çalışmada, sınırlandırma için konunun siyasi, hukuki ve insani boyutları kapsam dışı bırakılmıştır. Çalışma kaleme alındığı sırada Gazze'deki silahlı çatışmalar henüz sona ermiş değildir. Dahası tarafların hem geleneksel hem de sosyal medya araçlarını kullanarak psikolojik harp maksatlı dezenformasyon faaliyetlerini yoğun şekilde yürüttüklerine şahit olunmaktadır. Bu nedenle tüm verilere şu aşamada ulaşmanın mümkün olmadığının ve çalışmanın esasen 24 Kasım 2023'te yürürlüğe giren geçici ateşkese kadarki sürece ilişkin ilk gözlemleri ihtiva ettiğinin altı çizilmelidir.

2. Harekât Alanı ve Askerî Güç Dengesi

İsrail-Hamas Savaşı'nın oldukça dar bir harekât alanında gerçekleştiği söylenebilir. 1967 sınırlarına göre Hamas ve destekçisi grupların hedef aldığı İsrail topraklarının yüzölçümü yaklaşık 20.700 km²'dir. Asıl muharebelerin vuku bulduğu Gazze Şeridi'nin ise kuzey-güney doğrultusunda uzunluğu 41 km, doğu-batı doğrultusunda genişliği 6-12 km olup, yüzölçümü sadece 378 km²'dir (UNEP, 2009: 6). Askerî coğrafya açısından etüd edildiğinde, Akdeniz kıyısında dikdörtgeni andıran bir geometrik şekle sahip olan Gazze Şeridi'nin topografik açıdan kuzeydoğu-güneybatı ekseninde denize paralel şekilde uzanan üç sırttan oluştuğu görülmektedir. Söz konusu

sırtlar, deniz seviyesinden yaklaşık 20 ila 40 metre yükseklikteki derin çöküntülerle birbirinden ayrılmıştır. Bölgede üç ana vadi oluşumu göze çarpmaktadır. Vadilerden ilki olan Beyt Hanun kuzeydedir. İkinci vadi konumundaki Gazze merkezde yer almakta olup, doğu-batı ekseninde bölgeyi ortadan ikiye ayırmaktadır. Üçüncü vadi ise güneydeki Es-Salqa'dır (Ubeid, 2013: 63-65). Genel olarak düz ve dalgalı arazi niteliği taşıyan, kıyıya yakın bölgelerde kum tepeleri bulunan Gazze Şeridi'nin en yüksek noktası deniz seviyesinden 105 metre yükseklikteki Abu Dawah'dır (NWE, t.y.).

Gazze Şeridi'nde muhasım kuvvetlere karşı mevzi savunması maksatlı kullanılabilecek akarsu ya da dağ silsilesi gibi tabii engeller hemen hiç yoktur. Tarım arazileri ve ağaçlık alanlar mevcut olmakla beraber, bölge büyük ölçüde kentsel yerleşim yeri hüviyetindedir. Dünyanın nüfus yoğunluğu en yüksek bölgeleri arasında bulunan Gazze Şeridi'nde, 2023 yılı tahminlerine göre 2 milyondan fazla insan yaşamaktadır (CIA The World Factbook, 2023). Bölgedeki en önemli yerleşim yerleri; kuzeyde Gazze, merkezde Deyr El Balah, güneyde ise Han Yunus ve Refah şehirleridir. Sıralanan şehirlerarasındaki ulaşımı sağlayan iki önemli yol olup, ilki Gazze Şeridi'nin ortasında, güneyde Mısır sınırındaki Refah Hudut Kapısı'ndan kuzeyde İsrail sınırındaki Beyt Hanun (Erez) Hudut Kapısı'na uzanan Selahaddin Caddesi'dir. Diğer yol ise sahil hattı boyunca uzanan Er-Reşid Caddesi'dir.

Gazze Şeridi'nin fiziki ve beşeri koşulları itibariyle meskûn mahal harekât ortamı özellikleri taşıdığı söylenebilir. Bu doğrultuda, harekât ortamına ilişkin paylaşılması gereken hususlardan biri, Tel Aviv yönetiminin Gazze-İsrail kara hududunu kamuoyunda “Demir Duvar” olarak adlandırılan fiziki güvenlik sistemiyle koruduğu bilgisidir. 65 km uzunluğundaki engel hattı; 6 metre yükseklikte tel örgüler, anti-tünel duvarları, gözetleme kuleleri, uzaktan komutalı silah sistemleri ve yer üstü ve altındaki hareketliliğin tespitini sağlayan çeşitli sensörlerle donatılmıştır (Gross, 2021). İsrail Donanması'nın denizden geçişleri sıkı biçimde kontrol altında tuttuğu, tek havalimanının ise kullanılmadığı Gazze Şeridi'nin, dünya ile yegâne bağlantısı güneyde Mısır'a açılan Refah Hudut Kapısı üzerinden sağlanmaktadır.

Harekât ortamına ilişkin altı çizilmesi gereken bir diğer husus ise Hamas tarafından inşa edilen ve medyada “Gazze Metrosu” benzetmesi yapılan tünel ağıdır. 2021 yılında Hamas'ın Gazze Sorumlu Yahya Sinvar, tünellerin 500 km uzunluğunda olduğunu açıklamıştır. Bölge kaynaklarının da uzunluğunun yüzlerce km'yi bulduğunu ifade ettikleri tünellerin yüzeyden derinliğinin 40-50 m arasında olduğu, hatta bazı noktalarda 80 m'ye kadar ulaştığı belirtilmektedir (Saul ve Farrell, 2023). Komuta-kontrol merkezlerine ev sahipliği yapan ve gizlenme, bombardımandan korunma, sürpriz taarruz ve insan, silah, mühimmat taşıma gibi maksatlarla kullanılan tünellerin militanlara taktik seviyede avantaj sağladığını söylemek mümkündür.

Geçmiş yıllarda yapılan analizlerde Kassam Tugayları'nın-Hizbullah tarafından eğitilen uzmanların yönlendirmesiyle- İsrail'in Gazze Şeridi'ne tevcih edebileceği geniş çaplı bir işgal girişimine karşı üç kademe veya hattan oluşan bir savunma tertiplendiği ortaya konulmuştur. Tali değişikliklerle söz konusu tertiplenmenin bugün için de geçerliliğini koruduğu değerlendirilmektedir. Bu çerçevede, ilk savunma hattı huduttan iç kesimlere doğru bir ila iki kilometre boyunca uzanmakta ve burada gözlem noktaları, mayınlar, el yapımı patlayıcılar (EYP), oyalama mevzileri ile pusu ve ateş bölgeleri yer almaktadır. İlk savunma hattının esasen İsrail taarruzunu haber verme, geciktirme, bozma dışında, azami derecede zayıf verdirme ve ilerleme mihverlerini meydana

çıkarma işlevi vardır. İkinci savunma hattı; Gazze, Deyr El Balah, Han Yunus ve Refah şehirlerinin dış çeperlerinde teşkil edilmiştir. İsrail kuvvetlerinin yerleşim yerlerine girmesini önlemeye odaklanan bu hatta ağır havanlar, tanksavar silahları, makineli tüfek mevzileri, keskin nişancılar ve intihar bombacıları konuşlandırılmıştır. Üçüncü ve son savunma hattı ise yerleşim alanlarıdır. Burası asıl muharebe hattı olup, bir önceki paragrafta bahsedilen karmaşık tünel ağının, EYP ve bubi tuzaklarıyla donatılmış çok sayıda sokak ve binanın, mayınlı sahaların ve önceden hazırlanmış infilak bölgelerinin yer aldığı direnek noktası hüviyetindedir. Üçüncü savunma hattındaki militanların en önemli hedefi her ne pahasına olursa olsun lider kadronun hayatta kalmasını sağlamaktır (Cohen ve White, 2009: 9-10).

Harekât alanına yönelik yapılan etüdün ardından savaşın taraflarına geçildiğinde, IDF'nin; Kara, Deniz ve Hava Kuvvetlerinden müteşekkil olduğu görülmektedir. IDF, genel olarak anayurt savunmasına, komşu ülkelerde kısa süreli harekâtlara ve sınırlı bölgesel güç aktarımına yönelik teşkilatlanmıştır. 2023 yılı itibariyle aktif personel sayısı 169.500 olup; bunun 126.000'i Kara Kuvvetleri, 9.500'ü Deniz Kuvvetleri ve 34.000'i Hava Kuvvetleri bünyesinde görev yapmaktadır. Ayrıca paramiliter örgütlenmeye sahip 8.000 kişilik hudut polisi de bulunmaktadır (IISS, 2023: 331). İsrail'de erkek ve kadınların tabi olduğu zorunlu askerlik sistemi uygulanmaktadır. Terhis olan personelin belli aralıklarla kıtalarına çağrılarak tazeleme eğitiminden geçirildiği ülkede, ihtiyaç halinde yedeklerin süratle birliklerine katılmasını sağlayacak etkin bir seferberlik sistemi mevcuttur (Weitz, 2007: 97).

Teçhizat-malzeme, eğitim ve harbe hazırlık seviyesi gibi belli başlı parametreler açısından Orta Doğu'nun en güçlü silahlı kuvvetleri arasında kabul edilen IDF'nin envanterinde bir kısmı depolanmış vaziyette olmak üzere; 1.300 adet Merkava MkIII/MkIV ana muharebe tankı (AMT), 6.290 adet Namer, Nagmachon, Nakpadon, Achzarit, M113A1/A2 zırhlı personel taşıyıcı (ZPT), 352 adet M109A2/A5, M107, M110 kundağı motorlu obüs (KMO), 315 adet F-15A/B/C/D/I, F-16C/D/I, F-35I savaş uçağı, 43 adet AH-64A/D taarruz helikopteri, 5 adet Dolphin I/II dizel-elektrik denizaltı, 7 adet Sa'ar 5/6 korvet ve 8 adet Sa'ar 4.5 güdümlü mermili hücum bot yer almaktadır (IISS, 2023: 332-333). Bugüne kadar Tel Aviv yönetimi nükleer silah kapasitesini kabul ya da reddeden resmi bir açıklamada bulunmamıştır. Ne var ki bu konudaki genel kanı İsrail'in nükleer silahlara sahip olduğu yönündedir. Haliyle İsrail'in elindeki nükleer harp başlığı sayısını kestirmek mümkün değildir. Sadece bir fikir vermesi açısından Stockholm Uluslararası Barış Araştırmaları Enstitüsü'nün İsrail'in elinde 90 nükleer harp başlığı olabileceği yönündeki tahmini bir kenara not düşülebilir (Kristensen ve Korda, 2023: 248).

Hamas'ın askerî kanadı İzzeddin el-Kassam Tugayları ya da kısaca Kassam Tugayları olarak adlandırılmaktadır. İsrail'e karşı asimetrik savaş yürüten ve bu doğrultuda gayri-nizami harp taktik, teknik ve usullerini uygulayan Kassam Tugayları, genel olarak Gazze Şeridi'ne yönelik olası işgal girişimlerini engellemeye ve roket-havan saldırılarına odaklanmıştır. Kassam Tugayları, iki ana muharip unsur etrafında teşkilatlanmıştır. Esasen tedafüi maksatlı olan ilk unsur Gazze topraklarını savunmaya ve Hamas lider kadrosunu korumaya yönelik teşkil ve teçhiz edilmiş kara kuvvetleridir. Taarruzi maksatlı ikincisi unsur ise roket ve havan mühimmatlarını kullanan topçu kuvvetleridir (Cohen ve White, 2009: 6). Hamas kaynakları, Kassam Tugayları'nın militan sayısını 40.000 olarak vermektedir. İsrail istihbaratına göreyse rakam 30.000 civarındadır (Deeb, 2023).

IDF'nin 7 Ekim öncesinde yaptığı değerlendirmeye göre Kassam Tugayları'nın kuruluşunda tugay seviyesinde 5 bölge komutanlığı bulunmaktadır. Bu tugaylara bağlı her birinde yaklaşık 1.000 civarında militan bulunan ve taktik seviyede temel manevra birliği olan 24 tabur ile 140 kadar bölük vardır. Tugaylardan ikisi -yönetim merkezi konumundaki Gazze şehrini savunacak şekilde- kuzeyde, diğerleri Gazze Vadisi'nin güneyde konuşlandırılmıştır. Sorumluluk bölgesinde ileri karakollar ve mukavemet noktaları tesis etmiş olan her bir tugayın kuruluşunda; piyade, topçu, tanksavar, uçaksavar, keskin nişancı ve istihkâm unsurları yer almaktadır (Fabian, 2023a). Ayrıca siber güvenlik ve deniz komando gibi bazı özel birliklerin teşkil edildiği de bilinmektedir (Nakhoul, 2023). Kassam Tugayları'na mensup militanların askerî eğitim aldıkları ve piyade tüfeği, makineli tüfek, keskin nişancı tüfeği, uçaksavar, tanksavar, topçu roketi, havan, bombaatar, mayın, el yapımı patlayıcı (EYP), drone ve paramotor gibi muhtelif araç, silah, teçhizat ve mühimmatları kullandıkları müşahede edilmektedir.

Kuşkusuz yukarıda belirtilen silah sistemleri içerisinde saldırılarda oynadıkları kritik rol itibarıyla topçu roketlerinin ayrı bir yeri vardır. 2021 yılında İsrail istihbaratının sayılarının 30.000 civarında olduğunu tahmin ettiği bu roketler (Beckett, 2023), Kassam Tugayları'na İsrail topraklarındaki yerleşim yerlerinin ve kritik altyapıların neredeyse tamamını vurma imkânı vermektedir. Örgüt envanterinin büyük bölümü; 10 km menzilli Kassam, 16 km menzilli Kudüs 101 ve 55 km menzilli Grad, WS-1E ve Sevil gibi kısa menzilli topçu roketlerinden oluşmaktadır. Nicelik açısından daha az olmakla beraber, yine envantere 75 km menzilli M-75, 100 km menzilli Fajr ve J-80, 120 km menzilli R-160 ve 200 km menzilli M-302 gibi uzun menzilli topçu roketleri de bulunmaktadır (Marcus, 2021). Bu noktada bir parantez açarak, Hamas'ın Gazze Şeridi'nde kayda değer bir imalat altyapısı tesis etmiş olduğunu ve sıkı abluka şartlarına rağmen tüneller ve deniz yoluyla taşınan malzemelerle aralarında roket ve drone sistemlerinin de bulunduğu birçok çözümü kendi olanaklarıyla ürettiğini not düşmek gerekir (Hussein, 2021: 91).

3. Savaşın Seyri

Hamas-İsrail Savaşı, 7 Ekim 2023 Cumartesi günü sabah saatlerinde Kassam Tugayları'nın askerî üs, yerleşim yeri ve kritik altyapı tesislerini hedef alan yoğun roket ve havan atışlarıyla başlamıştır. İsrail kaynakları sadece bu safhada atılan roket ve havan mühimmatı sayısının yaklaşık 2.500, Hamas ise 5.000 olduğunu açıklamıştır (Robinson, 2023). Bu saldırıyı Kassam Tugayları militanlarının kara, deniz ve havadan koordineli biçimde İsrail topraklarına sızması izlemiştir. İlk safhada militanların Gazze Şeridi'nden İsrail'e açılan Kerem Şalom ve Erez hudut kapılarında görevli polis ve askerler ile gözetleme kulesi üzerine konuşlandırılmış uzaktan komutalı silah sistemi ya da tel örgü gibi güvenlik sistemlerini etkisiz hale getirdikleri anlaşılmaktadır (WSJ, 2023). Ardından ise militanlar; kamyon, pickup, otomobil, buldozer ve motosiklet gibi araçlarla ya da doğrudan yaya olarak İsrail topraklarına geçiş yapmışlardır. İsrail kaynakları toplamda 20 ila 30 arasında noktadan geçişlerin olduğunu duyurmuştur. Medyaya yansıyan fotoğraf ve videolardan da geçişlerin farklı noktalardan yapıldığı görülmekle birlikte, İsrail kaynaklarının paylaştığı rakamların teyidi mümkün olmamıştır (Beaule, 2023). Burada altı çizilmesi gereken nokta militanların sadece karadan değil, eş zamanlı şekilde havadan paramotorlarla, denizden ise şişme botlarla İsrail'e sızmış olmalarıdır. Nitekim IDF de ilerleyen günlerde yaptığı analizler

sonucunda 7 Ekim'de 3.000 civarında militanın sızma girişimine katıldığını tespit etmiştir (Fabian ve Pacchiani, 2023).

Fazla direnişle karşılaşmadan hududu geçen ve bazı bölgelerde neredeyse 30 km derinliğe kadar ilerleyen Kassam Tugayları militanları en az altı askerî üssü, üç polis merkezini, yirmi iki kibbutz, kasaba ve kenti ve bir açık hava müzik festivali alanını hedef almıştır (Federman ve Adwan, 2023; Mas vd., 2023). İsrail'in Gazze Şeridi'ne yakın genişlikteki bir alanda kontrolü yitirdiği ve Güney Bölge Komutanlığı kuruluşundaki 143. Tümen'in (Gazze Tümeni) karargâhı olan Raim Askerî Üssü (Fabian, 2023b) ile Sderot Polis Merkezi gibi kritik tesislerin bile militanlar tarafından işgal edildiği (Margulies, 2023) saldırılarda büyük çoğunluğu sivil olmak üzere, 1.400'den fazla kişi hayatını kaybetmiş, 6.900 kişi de yaralanmıştır. Ayrıca 240'a yakın sivil ve asker rehin alınarak Gazze Şeridi'ne götürülmüştür (Hutchinson, 2023). İsrail kaynakları 7 Ekim'de sınırı aşarak topraklarına giren militanlardan 1.500 kadarının öldürüldüğünü açıklamıştır (Engel vd., 2023).

İlk taarruz dalgası sonrasında Gazze Şeridi'ne geri çekilen Kassam Tugayları'nın, önceden hazırlanmış harekât planına göre savunma tertiplenmesine geçtiği ve bombardımandan korunmak için lider kadrosu ile militanların -taktik durum izin verdiği ölçüde- tünellerde ve sığınaklarda gizlendiği değerlendirilmektedir. İsrail'in kara harekâtını başlatmasıyla tam da beklediği gibi militanlar sert bir direniş sergilemeye başlamışlardır. Medyada yer alan videolardan taraflar arasında yaşanan çarpışmalarda -meskûn mahallerde muharebenin doğası gereği- yakın muharebenin ve EYP tuzaklarının öne çıktığı; bina, yıkıntı ve tünellerin sağladığı gizlenme imkânlarından faydalanarak vur-kaç saldırıları yapan militanların özellikle yakın mesafeden atılan tanksavar roketler ile İsrail zırhlı birliklerine zayıf verdirmeye çalıştıkları gözlemlenmektedir. Diğer yandan stratejik savunmaya geçmiş olmakla beraber, Kassam Tugayları İsrail topraklarını hedef alan roket atışlarına (Arnaout, 2023a) ve drone saldırılarına devam etmektedir (Majed, 2023). Yine İsrail topraklarına yönelik vur-kaç niteliğinde saldırılar da yapılmakta olup, bu doğrultuda 24 Ekim'de denizden Zikim sahiline sızma girişimi dikkat çekicidir (The Times of Israel, 2023).

7 Ekim saldırısını izleyen süreçte bölgedeki birçok örgüt Hamas'ın yanında pozisyon almış, hatta bazıları savaşın doğrudan tarafı haline gelmiştir. Bu kapsamda, Gazze Şeridi'nde faaliyet gösteren Filistin İslami Direniş Hareketi (İslami Cihad) ile Filistin Halk Kurtuluş Cephesi'ne mensup militanlar en başından itibaren Kassam Tugayları'nın yanında çarpışmalara katılmaktadır. Esasen bu sürpriz de bir gelişme değildir. Zira Hamas ile bu iki örgütün üst düzey temsilcilerinin 7 Ekim saldırısından sadece iki hafta önce Lübnan'ın başkenti Beyrut'ta yaptıkları toplantıda aralarındaki iş birliğini geliştirme ve İsrail'e karşı silahlı direnişi artırma kararı aldıkları bilinmektedir (Marbuta, 2023). Bunların dışında Yemen'deki Ensârullah Hareketi (Husiler) Hamas'ı desteklemekte ve zaman zaman İsrail'e yönelik füze ve İHA saldırıları icra etmektedir (Jeffery, 2023). Lübnan merkezli Hizbullah da Hamas'ı destekleyenler arasındadır. Örgüt, Hamas ile dayanışmanın göstergesi olarak 7 Ekim'den hemen bir gün sonra Güney Lübnan'da İsrail'in işgal altında bulunan Şeba Çiftlikleri bölgesinde IDF'nin üç ileri mevzisini hedef almıştır (Aljazeera, 2023a). Geçici ateşkes anlaşmasının yürürlüğe girdiği sırada Hizbullah ile İsrail arasındaki hudut çarpışmalarının sürdüğü görülmektedir. Genel olarak Hizbullah liderliğinin İsrail ile topyekûn harbe girmeden IDF'nin kuvvet tasarruf etmesine mani olmaya, böylece Gazze Şeridi'ne yönelik baskıyı azaltmaya çalıştığı düşünülmektedir (Boyras, 2023). İsrail'in 2006 yılında Lübnan'a

yönelik müdahalesinde görüldüğü üzere, Hizbullah'ın askerî kapasitesi Hamas'ın çok üzerindedir. Bu açıdan Hizbullah'ın topyekûn tarafı olacağı bir savaşın mevcut denklemi yeniden şekillendireceğine şüphe yoktur.

İsrail cephesine bakıldığında ise istihbarat zafiyeti nedeniyle geniş çaplı bir Hamas saldırısının öngörülememesinin ve ortaya çıkan “vahim tablonun” başlangıçta büyük bir şok etkisi yarattığını söylemek yanlış olmayacaktır. Buna mukabil, ilk şokun atlatılmasının ardından iktidardaki Netanyahu hükümeti harekete geçerek savaş hâli ilanı, yedek askerî personelin sefer görevine çağrılması (Arnaout, 2023b) ve ülke genelinde olağanüstü hal rejiminin uygulanması (Breiner, 2023) gibi bir dizi tedbiri hayata geçirmiştir. Ayrıca Gazze Şeridi'ne -su, gıda, ilaç, yakıt ve elektrik dâhil hiçbir ihtiyaç malzemesinin girişine izin verilmediği- topyekûn abluka uygulanması kararlaştırılmıştır (Aljazeera, 2023b). Hamas saldırısına misilleme olarak Gazze Şeridi'ne yönelik Demir Kılıç Operasyonu'nu başlattığını duyuran İsrail'de, çatışma sürecinin yönetimi için parlamentonun onayıyla, Başbakan Netanyahu'nun başkanlığında içerisinde muhalefet partilerinin temsilcilerinin de yer aldığı bir savaş kabinesi kurulmuştur (Keller-Lynn, 2023).

Bu dönemde birçok ülkeden İsrail'e destek açıklaması gelmiştir. Aralarında ABD, Birleşik Krallık, Almanya, Hollanda ve Kanada'nın bulunduğu bazı ülkeler ise bir adım ileri giderek hem İsrail ile dayanışma içinde olduklarını göstermek hem de olası rehine kurtarma operasyonlarında görevlendirmek için bölgeye askerî kuvvet konuşlandırma kararı almışlardır. Doğu Akdeniz'e iki Uçak Gemisi Saldırı Grubu intikal ettiren ve nakliye uçaklarıyla İsrail'e büyük miktarlarda askerî yardım malzemesi sevk eden ABD, bu süreçte Tel Aviv yönetiminin en büyük destekçisi konumundadır (Kennard ve Curtis, 2023). Şu aşamada ayrıntıları belli olmamakla birlikte, Pentagon kaynakları, ABD özel kuvvetler personelinin İsrail topraklarında olduğunu da doğrulamıştır (Schmitt, 2023). Biden yönetiminin Orta Doğu'daki askerî kuvvetlerini takviye etmedeki asıl amacının İran'ı caydırma ve farklı aktörlerin katılımıyla savaşın genişlemesini engelleme olduğu düşünülmektedir. ABD gibi Birleşik Krallık'ta en başından itibaren İsrail'e destek veren ülkeler arasındadır. Londra yönetimi silahlı çatışmaların başlamasının hemen ardından Doğu Akdeniz'e ilave muharip ve istihbari unsurlar konuşlandırmış ve nakliye uçaklarıyla İsrail'e askerî yardım malzemeleri sevk etmeye başlamıştır. Burada altı çizilmesi gereken nokta Birleşik Krallık'ın Kıbrıs'ın güneyindeki Akrotiri Üssü'nün, çatışma sürecine girilmesinden itibaren sadece bu ülkenin değil, başta ABD olmak üzere, İsrail yanlısı pozisyon almış birçok Batı ülkesinin özel kuvvetler personelinin bölgeye intikali ve lojistik destek faaliyetlerde kilit rol oynadığıdır (Kennard ve Curtis, 2023).

Öyle görünüyor ki, Hamas saldırısının ilk saatlerinde IDF'de kaos yaşanmış, bölgeye takviye birliklerin intikal ettirilmesi ve karşı taarruza geçilmesi belli bir zaman almıştır. Bu kapsamda, havadan destek için çatışma bölgesine ulaşan ilk unsurların Hava Kuvvetleri'ne bağlı taarruz helikopterleri ile savaş uçakları olduğu anlaşılmaktadır. Fakat militanların yerleşim yerlerinde sivillerin arasına karışmış olması pilotların dost-düşman ayrımı yapmasını zorlaştırmıştır. Kaldı ki, ilerleyen günlerde İsrail medyasında, müzik festivali alanındaki sivillerin IDF helikopterlerinden açılan ateş sonucu hayatlarını kaybettiklerine dair haberlerin çıkması, bu aşamada dost-düşman ayrımının ne ölçüde yapılabildiği hususunda soru işaretlerine yol açmaktadır (Asmar ve Kouachi, 2023). Saldırının ertesi günü IDF, savaş uçaklarının Gazze Şeridi'nde Hamas ve İslami Cihad'a ait 426 hedefi imha ettiğini duyurmuştur (Bachner vd., 2023). 9

Ekim'de ise Gazze'ye yakın tüm yerleşim yerlerinde kontrolün yeniden sağlandığını, bölgede gizlenmiş vaziyette hâlâ militanların bulunabileceğini ancak çarpışmaların devam ettiği hiçbir sıcak nokta olmadığını açıklamıştır (I24News, 2023).

1973 Yom Kippur Savaşı'ndan sonra ilk kez seferi teşkilat ve kadro seviyesine çıkarılan IDF'nin, Gazze'ye yönelik Kara, Deniz ve Hava Kuvvetlerinin müşterek harekâtını esas alan iki safhalı bir taarruz planı hazırladığı değerlendirilmektedir. Bu çerçevede, üç hafta kadar süren ilk safhada; kara, deniz ve hava ateş destek vasıtaları ile Gazze Şeridi yoğun bombardıman altına alınmıştır. Bu safhada kara unsurlarınca gir-çık şeklinde cebri keşif maksatlı harekâtlar da icra edilmiştir. Mısır bağlantısının kesilmesinin hedeflendiği izlenimini verecek şekilde bölgenin güney kesiminde gerçekleştirilen girmelerin, asıl taarruzun yeri hakkında karşı tarafı aldatma maksatlı manevralar olması kuvvetle muhtemeldir. Taktik ve operatif açıdan İsraili harekât planlamacıların, ateş gücüne dayanan ilk safhadaki amaçlarının; Kassam Tugayları'nın savunma tertibini ortaya çıkarma ve bozma, komuta-kontrol merkezlerini, tünel ve sığınakları, gözetleme yerlerini ve muhtemel mukavemet noktalarını etkisiz bırakma olduğu kıymetlendirilmektedir. Bunun dışında, bilhassa Gazze Vadisi'nin kuzeyinin insansızlaştırılması, muharebe istihbaratı faaliyetlerinin gerçekleştirilmesi ve harekât ve lojistik açısından gerekli hazırlıkların yapılması için zaman kazanılması da amaçlar arasındadır. Nitekim bombardıman devam ederken yedek personelin kıtalarına sevkini gerçekleştiren ve Gazze Şeridi'ne yönelik büyük bir askerî yığınak yapan IDF, diğer cephelerdeki olası gelişmelere karşı eş zamanlı olarak Lübnan, Suriye ve Batı Şeria hudutlarına da takviye birlikler konuşlandırmıştır (Arapya News, 2023). IDF kaynaklarına göre Gazze hududuna konuşlandırılan asker sayısı 300.000'dir (Aljazeera, 2023c). Tablo, Lübnan hududuna da 100.000 kadar askerin konuşlandırıldığı yönünde medyada yer alan haberlerle birlikte okunduğunda, İsrail genelindeki hareketliliğin ne denli büyük boyutta olduğu ortaya çıkmaktadır (MTV Lebanon, 2023).

IDF, 27 Ekim'de taarruz planının ikinci safhasına geçerek Gazze Şeridi'ne yönelik kara harekâtını başlatmıştır. Daha önceki savaşlarda olduğu gibi IDF'nin Gazze harekâtında da asli rolü zırhlı birliklere verdiği görülmüştür. Birliklerin muharebe düzenleri ve arazideki manevraları ise İsraili kurmayların başlangıçtaki hedeflerinin Gazze Şeridi'nin kuzeyinin kontrol altına alınması olduğunu göstermiştir. Bu hedef doğrultusunda, zırhlı birliklerin Gazze'ye üç ana ilerleme mihveri üzerinde girme yaptığı tespit edilmiştir. Gazze'nin kuzeyi ile geri kalanı arasındaki bağlantıyı kesecek olan ilk kol Gazze Vadisi'nden, ikinci kol kuzeybatıda El Siyafa yakınlarından, üçüncü kol ise kuzeydoğuda Beyt Hanun bölgesinden girme gerçekleştirmiştir. Gazze Vadisi'nde doğu-batı istikametinde ileri harekâtına devam eden ilk kol önce Selahaddin Caddesi'ni kesmiş, ardından da sahile ulaşmıştır. El Siyafa yakınlarından girme yapan ikinci kol, Er-Reşid Caddesi'ne paralel şekilde sahil kesiminde ilerleyerek daha güneyde Gazze Vadisi boyunca konuşlanan kuvvetlerle birleşmiştir. Kuzeydoğuda Beyt Hanun bölgesinden girme yapan üçüncü kol ise kısmen güney istikametinde ilerleme kaydetmiştir. Bunlara ek olarak, Gazze şehrinin bölgenin geri kalanıyla bağlantısını kesen kuvvetlerin hem kuzey hem de güney istikametinde taarruz ederek yarma gediğini genişlettiklerine, kuzeydeki kuvvetlerin ise hudut hattı boyunca ilerleyerek birleşmelerine tanık olunmuştur. Öte yandan, Gazze şehrinin doğusundaki geniş hudut hattından tali nitelikte bir taarruzun dahi gerçekleştirilmemiş olması bu bölgedeki kuvvetli tahkimattan kaçınma düşüncesine yorulmuştur

Taktik seviyede İsrail Kara Kuvvetleri'nin temel muharip birlikleri, bağımsız muharebe grupları şeklinde teşkilatlanmış olan zırhlı ve mekanize piyade tugaylarıdır (Jager, 2021: 16). Muharebe sahasından yansıyan fotoğraflar ve videolar, tugaylara bağlı manevra birliklerinin; tank, piyade ve istihkâm sınıflarından müteşekkil tabur görev kuvveti ve bölük timleri şeklinde kullanıldığı izlenimini oluşturmuştur. Şu aşamada sayılarını kestirmek mümkün olmasa da muharebe sahasında çekilen videoların incelenmesiyle bu birliklerin bünyesinde; Merkava MkIII/MkIV AMT, Namer ve M113 paletli ZPT, Eitan 8x8 tekerlekli ZPT, HMMWV taktik tekerlekli araç, Caterpillar D9 zırhlı buldozer ve Carpet mayın temizleme sistemiyle donatılmış Puma istihkâm aracı gibi platformların yer aldığı tespit edilmiştir. İlave olarak bölge üzerinde İnsansız Hava Aracı (İHA) sistemlerinin de yoğun şekilde kullanıldığı gözlemlenmiştir.

Muharebe alanı harita ve krokileri, geçici ateşkes anlaşmasının yürürlüğe girdiği 24 Kasım 2023 tarihi itibarıyla IDF kuvvetlerinin Gazze şehrini kuşattığını göstermektedir. Bununla beraber, meskûn mahallerin fiziki ve beşeri özellikleri her mahalle, cadde, sokak, bina ve hatta dairenin emniyete alınmasını zorunlu kılmaktadır. Buna tüneller de eklendiğinde, manevra birliklerince tutulduğu görünen alanların pratikte İsrail kuvvetlerinin kontrolünde olduğunu söylemek için henüz erkendir. Kaldı ki, İsrail kuvvetlerinin bulunduğu alanlar büyük oranda ilerlemenin nispeten kolay olduğu tarım arazileri ile seyrek yerleşim yerleri durumundadır. Şehir merkezine doğru ilerleme hızının yavaşlaması ve alan kontrolünün zorlaşması kaçınılmazdır. Geçmiş muharebe tecrübeleri, meskûn mahal ortamında en etkili hareket tarzının hedef bölgesinin sektörlere ayrılarak ara hatları belirlenmiş küçük birlikler tarafından -pusu ve baskına elverişli açık cenah bırakmadan- birbirine paralel şekilde ilerlenerek "temizlenmesi" olduğunu kanıtlamıştır. Bu açıdan IDF'nin de benzer bir uygulama gerçekleştirmesi sürpriz olmayacaktır. Sinyaller alınmakla beraber, kara harekâtının Gazze Vadisi'nin güneyine tevcih edilip edilmeyeceği ise belirsizliğini korumaktadır.

Birbiriyle çelişkili rakamların verilmesinden ötürü tarafların personel ve malzeme zayıflarını tespit etmek güç olsa da paylaşılan bazı verilerden yola çıkarak belli çıkarsamalar yapılabileceği düşünülmektedir. Geçici ateşkesteki kısa bir süre önce IDF kaynaklarına yapılan açıklamada, 7 Ekim'den beri süren çarpışmalarda binlerce militanın öldürüldüğü ve Kassam Tugayları'nın kuruluşundaki 24 taburdan 10'una ağır zayıflar verildiği iddia edilmiştir. Birçok üst düzey komutanın öldürüldüğü, bazı taburlarda bu oranın %50'yi aştığı da iddialar arasındadır. Bu bağlamda, Kuzey Gazze Tugayı'na bağlı 2 tabur ile Gazze Şehir Tugayı'na bağlı 4 taburda komutan seviyesindeki militan kaybının %50'lerin üzerine çıktığı, emir-komuta zincirinin kritik önem taşıdığı Kassam Tugayları özelinde bunun hem sevk ve idare zafiyetine hem de karşı taarruz kabiliyetinin sekteye uğramasına yol açtığı iddia edilmiştir. Aynı kaynaklarca roket atışlarının neredeyse durma noktasına gelmesi de Kassam Tugayları'nın aldığı darbeye bağlanmıştır (Lappin, 2023). IDF, bahse konu dönemde yaşanan çatışmalarda 392 asker ve 57 polisin hayatını kaybettiğini duyurmuştur (Fabian, 2023c).

Geçici ateşkes anlaşması öncesinde Hamas'tan yapılan açıklamada ise İsrail'in zayıflarını düşük göstermeye çalıştığı, gerçek rakamların çok daha yüksek olduğu iddia edilmiştir. Aynı açıklamada, militanlarca hedef alınan AMT, ZPT, buldozer ve ekskavatör gibi 335 askerî aracın imha edildiği ya da hasar gördüğü ileri sürülmüştür (MEHR News Agency, 2023). Ek olarak, IDF'ye ait içlerinde; 7 adet Merkava IVM AMT, 3 adet Merkava IIB AMT, 24 adet Namer ZPT, 10 adet Achzarit ZPT, 8 adet

M113 ZPT ve 4 adet M106 zırhlı havan aracının da bulunduğu çok sayıda zırhlı aracın militanlarca ele geçirildiği de iddialar arasındadır (Roblin, 2023). Hamas kontrolündeki Gazze Sağlık Bakanlığı, geçici ateşkes öncesinde İsrail bombardımanı ve müteakip kara harekâtı nedeniyle üçte ikisi kadın ve çocuk olmak üzere, 13.300'den fazla Filistinlinin hayatını kaybettiğini açıklamıştır. Birleşmiş Milletler yetkileri de Gazze genelinde 46.000 evin tamamen yıkıldığını, 234.000'den fazlasının hasar gördüğünün tahmin edildiğini açıklamış, yekûnun bölgedeki bina stokunun yaklaşık %60'ına karşılık geldiği bilgisini paylaşmıştır (PBS News Hour, 2023).

4. Askerî-Teknik Düzlemde Öne Çıkan Başlıklar ve Tartışmalar

İsrail-Hamas Savaşı'na ilişkin yapılan tartışmalarda en dikkat çekici başlıklardan birisi Demir Kubbe hava savunma sistemidir. Söz konusu tartışmalar daha çok sistemin önleme performansı ve maliyet-etkinliği üzerinden yürürken, bazı medya organları tarafından konu, "Demir Kubbe çöktü" (Yeni Akit, 2023), "Demir Kubbe fos çıktı" (Fars Haber Ajansı, 2023) gibi sansasyonel söylemlerle takipçilerine aktarılmıştır. Gerçi bu tip tartışma ve söylemler yeni değildir. Hizmete girdiği 2011 yılından beri Demir Kubbe, Batılı savunma analistlerinin irdelediği projelerden biri olup, geçmişte isabet ve başarılı önleme oranının açıklanandan çok daha düşük olduğuna yönelik iddialar bile ortaya atılmıştır (Marcus, 2013). Hemen belirtmek gerekir ki, eleştirilerde belli bir haklılık payı vardır. Fakat Demir Kubbe'nin tamamen etkisiz bir çözüm olduğunu savunmak da fazlasıyla indirgemeci ve kritik bazı parametreleri ıskalayan bir bakış açısıdır. Bu son tespit açılacak olursa, İsrail'in katmanlı hava ve füze savunma mimarisine entegre şekilde çalışan Demir Kubbe, yerleşim yerlerini, askerî üsleri ve kritik altyapıları eğik yollu roket, top ve havan mühimmatlarına karşı korumak amacıyla geliştirilmiş, kendi kategorisinde dünyadaki yegâne çözümdür. Bir Demir Kubbe bataryası üç bileşenden oluşmakta olup, bunlar; komuta-kontrol merkezi, EL/M-2084 radarı ve Tamir füzelerinin yer aldığı lançerlerdir. En yalın anlatımıyla sistemin çalışma prensibi, radar tarafından tespit ve takip edilen hedeflerin komuta-kontrol merkezince uçuş yörüngesinin hesaplanmasına ve muhtemel çarpma noktası angajmanı gerektiriyorsa Tamir füzesi ile önleme yapılmasına dayanmaktadır. Üretici firma Rafael, sistemin vuruş olasılığının %90'ın üzerinde olduğunu açıklamıştır. Her ne kadar rakamın gerçeği yansıtmadığını iddia edenler olsa da can ve mal kaybının azlığı, İsrail kaynaklı verilerin doğruluk olasılığını artırmaktadır (Mevlütöğlu, 2021).

Bu noktada eleştirilere zemin hazırlayan 7 Ekim saldırısında sistemin etkinliğinin neden düştüğü sorusunun yanıtına gelindiğinde, cevabın sayıları binlerle ifade edilen roketin çok kısa bir zaman dilimi içerisinde ateşlenmesi olduğu söylenebilir. Kassam Tugayları, Mayıs 2021'dekine benzer şekilde "satürasyon saldırısı" olarak adlandırılan ve savunma sistemini doyuma ulaştırarak bir noktadan sonra etkisiz hale getirilmesi taktiğini uygulamış, böylece her bataryada atışa hazır 60-80 Tamir füzesi bulunan Demir Kubbe'yi -özellikle mühimmat yükleme için devre dışı bırakıldığı zaman aralıklarında- aşmayı başarmıştır. Öte yandan, Tamir füzelerinin tanesi yaklaşık 60.000 dolar iken, önleme yapılan mühimmatların değerinin birkaç yüz doları geçmemesi maliyet açısından ciddi bir asimetriye işaret etmekte ve savunma ekonomisi açısından Demir Kubbe ve benzeri sistemlerin sürdürülebilirliği meselesini gündeme getirmektedir. Bu anlamda ihtiyaç duyulan, düşük maliyetlerle yüksek sayıda angajmanı mümkün kılacak sistemler olup, en güçlü alternatifler arasında gösterilen

yönlendirilmiş enerji silahlarına dair tartışmaların 7 Ekim sonrasında hız kazandığı dikkat çekmektedir (Boyd, 2023).

İsrail-Hamas Savaşı'na yönelik yapılan gözlemlerde dikkat çeken hususlardan biri de IDF'nin taktik seviyede zırhlı birlikleri kullanma tarzıdır. Modern muharebe ortamı zırhlı birliklerin dengeli bir karma oluşturmasını dayatmakta, bilhassa tank ve piyade sınıflarının azami ölçüde koordinasyonu büyük önem taşımaktadır. Bugün için gerek açık arazide gerekse meskûn mahal ortamında tankların piyade desteği olmaksızın harekât icra etmesi -istisnai durumlar dışında- kabul görmeyen bir hareket tarzıdır. Nitekim gözetleme olanaklarının sınırlılığında ötürü durumsal farkındalığı düşük seviyede olan ve yer yer kör noktaları bulunan tankların yakın emniyetinin piyade unsurları tarafından sağlanması yaygın bir uygulamadır. Buna karşın, birçok örnekte IDF'nin Gazze'de AMT'leri piyade desteği olmaksızın ateş bölgesine sürdüğü gözlemlenmiş, videolarda seçilen ZPT'lerin varlığı ise İsrail piyadesinin daha ziyade bindirilmiş olarak muharebeye girdiğini düşündürmüştür. IDF'nin piyadeyi bu şekilde kullanmasında, envanterindeki AMT ve ZPT'lerin yüksek zırh korumasını taktik seviyede avantaja çevirerek muharebe zayıyatını azaltılma arayışının mutlaka etkisi olmuştur. Ayrıca muharebe sahasından yansıyan videolarda, birçok Merkava MkIV AMT ile Namer ZPT'nin Rafael üretimi Trophy aktif koruma sistemiyle donatıldığı tespit edilmiştir. Söz konusu sistemlerin tanksavar silahlarına karşı yapacağı önlemlerde araç çevresindeki piyadenin zarar görme ihtimali vardır. Bu da piyadenin zırh koruması altında tutulmasının bir diğer nedeni olabilir.

Gazze'deki çarpışmalarda tanksavar roket taşıyan militanların AMT'lerin 20-30 metreye kadar yakınına sokularak atış yapması, hatta üzerlerine patlayıcı yerleştirmesi (The Telegraph, 2023) meskûn mahal gibi gizlenme ve pusu kurma imkânlarının fazla olduğu bir ortamda tank-piyade iş birliğinin ne denli kritik olduğunu hatırlatmıştır. Burada anlaşılmasında güçlük çekilen nokta, kara taarruzu başlamadan önce basına demeç veren İsraili üst düzey askerî yetkililerin, zırhlı birlik harekâtında farklı sınıfların iş birliği yapmasının önemine işaret etmelerine ve Ukrayna karşısında Rusya'nın uğradığı ağır zayıatların esasen bu konudaki eksiklikten kaynaklandığını vurgulamalarına rağmen (The Economist, 2023) aynı hataya düşmüş olmalarıdır.

Beklendiği gibi Kassam Tugayları, IDF zırhlı unsurlarına karşı tanksavar silahlarını yoğun şekilde kullanmaktadır. Her ne kadar muharebe sahasında Rus menşeli 9M133 Kornet (AT-14 Spriggen) gibi güdümlü tanksavar füze sistemlerinin kullanıldığına dair kayıtlar da olsa saldırıların genellikle -RPG-7'lerden ateşlenmek üzere örgütün kendi olanaklarıyla ürettiği- Yasin 105 roketleriyle gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır. Bu mühimmatın en önemli özelliği, tandem çukur imlalı harp başlığı sayesinde reaktif, kafes ve boşluklu zırhlara dahi nüfuz edebilmesidir. Nitekim mezkûr zırh çeşitlerinin IDF'de yaygın şekilde kullanılıyor olması, Kassam Tugayları'nın "dersini iyi çalıştığının" göstergesidir.

Birçok videoda militanların şarapnel etkisine maruz kalma riski bulunmasına karşın roket atışlarını çok yakın mesafelerden gerçekleştirdiği müşahede edilmiştir. Yine geri tehlike bölgesine rağmen roketlerin kapalı alanlardan ateşlendiği görüntüler de mevcuttur. Bu tip uygulamalar isabet olasılığını artırmak için bazı emniyet tedbirlerinin alınmadığına yorulabilir. Dolaşıma sokulan videolarda zırhlı araçların vurulduğu açıkça görülmektedir. Ancak patlamanın hemen ardından görüntülerin kesilmesi, vurulan zırhlı araçların imha edilip edilmediğinin ya da hasar görmüşse

bunun ne ölçüde gerçekleştiğinin tespitini olanaksız kılmaktadır. Son olarak, tanksavar silahların kullanımıyla bağlantılı bir tartışma da aktif koruma sistemleri özelinde yaşanmaktadır. Bu tartışmaların kaynağı, Trophy aktif koruma sistemiyle donatılmış olmasına rağmen isabet aldığı görülen AMT ve ZPT'lerin varlığıdır. Konuyla ilgili Batı medyasında yapılan bir analizde, reaksiyon süresinin kısalığından ötürü Trophy'nin 50 metreden yakın mesafelerden yapılan roket atışlarını önleyememiş olabileceği öne sürülmüştür (Axe, 2023). Elbette şu aşamada bunu teyit etmek mümkün değildir. Ancak militanların her türlü riski alarak atışları çok yakın mesafelerden yapmaları ve beraberinde zırhlı araçların isabet aldıklarının görülmesi teknik açıdan bunun makûl bir açıklama olabileceği ihtimalini güçlendirmektedir.

Tanksavarlar gibi İHA sistemlerinin de muharebe sahasında yaygın kullanımı söz konusudur. Aslında bu durum başta Rusya-Ukrayna Savaşı'ndakiler olmak üzere, son yıllarda dünyanın farklı coğrafyalarında cereyan eden muharebelerdeki uygulamalarla örtüşmektedir. Bu noktada Gazze örneği üzerinde durulmasının nedeni son tahlilde kısıtlı imkânları haiz bir devlet dışı aktörün, İHA'ları gelişmiş anti-drone ve hava savunma sistemlerine envanterinde yer verdiği bilinen IDF'ye karşı etkin şekilde kullanabilmiş olmasıdır. Kassam Tugayları tarafından medyaya servis edilen videolarda, mini ve küçük sınıfı sabit ve döner kanatlı İHA'ların; keşif, gözetleme, hedef tespit ve taarruz görevlerini gerçekleştirdikleri görülmüştür. Gazze Şeridi ve hudut hattında gerçekleştirilen çok sayıda saldırıda, bu sistemlerin; AMT, zırhlı araç, gözetleme kulesi, ileri mevzi ve açıktaki piyade gibi hedeflere karşı kullanıldığı kayıt altına alınmıştır. İlâveten, vurucu İHA'ların, İsrail topraklarının derinliklerindeki hedeflere karşı kullanıldığı saldırılar da vuku bulmuştur (Chavez ve Swed, 2023). Burada ilginç addedilebilecek husus savaşın başlamasının üzerinden epey bir zaman geçmesine karşın Kassam Tugayları'nın hâlâ daha İHA operasyonlarını sürdürebiliyor olmasıdır. Gerçi İsrail'in bir süredir İHA ve yer kontrol istasyonu (YKİ) arasındaki veri bağı üzerinden operatörlerin konumunu tespit etmeye yönelik çalışmalar yürüttüğü bilinmektedir (Egozi, 2020). Bu da akıllara acaba uçuşlara bilerek mi göz yumuluyor sorusunu getirmiyor değildir. Cevabı ne olursa olsun bu konunun önümüzdeki dönemde tartışılacağı aşikârdır. Batı medyasında yer alan bir analizde, IDF'nin anti-drone kabiliyetlerinden yeterince yararlanamamasının nedeni olarak genelde cephe hattında bulunan birlikler yerine üst komutanlıkların emrine verilmelerinin gösterilmesi dikkat çekicidir (Peck, 2023). Bir diğer dikkat çekici husus da drone saldırılarına karşı IDF'nin de Rus Ordusu'nun Ukrayna'da yaptığına benzer şekilde bazı tankların kule üstlerine kafes zırhlar entegre etmesidir.

Gazze'den gelen bazı görüntülerde; asıl muharebe hattındaki birliklerin toplu hedef teşkil edecek şekilde arazide yayılmadan durdukları, hasmın gözünden ve ateşinden korunmak maksatlı hedef küçültme hareketleri yapmadıkları ve bubi tuzakları ile EYP tehdidine karşı tedbirli olmadıkları gözlemlenmiştir. IDF gibi harekât tecrübesine sahip bir ordunun profesyonellikten uzak bu tip görüntüler vermesi anlaşılması zor bir durumdur. Tek makul açıklamanın eğitim eksikliği ile yorgunluğa bağlı dikkatsizlik olabileceği söylenebilir.

7 Ekim saldırısı muharebe sahasında insan faktörünün hâlâ daha kritik önemi haiz olduğunu ve teknolojiye gereğinden fazla "bel bağlamanın" menfi sonuçlar doğurabileceğini ortaya koymuştur. Konuya ilişkin İsraili savunma analistleri tarafından yapılan değerlendirmelerde, Kassam Tugayları'nın Gazze Şeridi'ni çevreleyen fiziki güvenlik sisteminin açıklarını keşfettiğine ve teknolojik imkân ve

kabiliyetler ne kadar gelişmiş olursa olsun tankların, askerlerin ya da ani müdahale birliklerinin yerini alamayacağına değindikleri görülmektedir (Cheslow, 2023). Aynı şekilde, İsrail'in bu çapta bir saldırıyı önceden neden tespit edemediğine dair yapılan tartışmalarda da teknik istihbarata fazla güvenilmesinin eleştirildiği dikkat çekmektedir. Nitekim İsrail'in istihbarat toplama yöntemlerinin farkında olan Hamas'ın çareyi "taş devrine" geri dönmekte bulduğu; teknik takibe takılmamak için telefon ve bilgisayar gibi iletişim araçlarını kullanmayan, hassas faaliyetleri sağır odalarda ya da yeraltındaki tünellerde gerçekleştiren bir örgütten de haliyle yeterli bilgi sızmadığı ifade edilmektedir (Euronews, 2023).

Savaşta dikkat çeken gelişmelerden biri de ABD Donanması'na ait Arleigh Burke sınıfı USS Carney (DDG-64) muhribinin Kızıldeniz'de gerçekleştirdiği hava savunma angajmanıdır. 19 Ekim 2023'te gerçekleştiği duyurulan angajmanda Kızıldeniz üzerinden kuzeye doğru yol alan 4 seyir füzesi ile 14 insansız hava aracı (İHA) imha edilmiştir. Verilen bilgilere göre seyir füzeleri SM-2 füzeleriyle vurulmuştur. İHA'ların hangi önleme füzesi ile vurulduğuna ilişkin herhangi bir bilgi ise paylaşılmamıştır. ABD yetkilileri imha edilen seyirleri füzeleri ve İHA'ların USS Carney'yi hedeflemediğini, çok büyük olasılıkla İsrail'e karşı kullanıldıklarını açıklamışlardır. Aynı yetkililer saldırı girişiminin faili olarak ise Yemen'deki Husileri işaret etmişlerdir (Martinez, 2023). Olayın cereyan etme biçimine bakıldığında, İsrail-Hamas çatışmasının başlamasının hemen ardından Doğu Akdeniz'e intikal eden USS Gerald R. Ford (CVN 78) Uçak Gemisi Saldırı Grubu bünyesinde yer alan AEGIS donanımlı USS Carney'in -kuvvetle muhtemel alınan istihbarata istinaden- görev grubundan ayrılarak Süveyş Kanalı üzerinden Kızıldeniz'e geçtiği anlaşılmaktadır. Tahmini uçuş rotalarına yakın şekilde silah ve sensör sistemleri aktif durumda devriye icra eden USS Carney, alınan ikaza müteakiben çoklu hedef angajmanını başarıyla gerçekleştirmiş; bu olay ABD'nin İsrail'i korumak için gerektiğinde doğrudan müdahalede bulunmaktan dahi kaçınmayacağı göstermiştir.

7 Ekim sonrası üzerinde durulması gereken son başlık ise İsrail'in nükleer silah programıdır. Uluslararası alanda İsrail'in nükleer silah sahibi olduğuna dair iddialar 1960'ların ikinci yarısından beri dile getirilmektedir. Ancak Tel Aviv hükümetleri, hiçbir zaman böyle bir kapasitenin varlığını kabul ya da reddeden resmi bir bildirimde bulunmamış, nitekim yarım asrı aşkın bir süredir tavizsiz devam ettirilen bu tutum için uluslararası ilişkiler alanyazınında "nükleer belirsizlik politikası" olarak geçen özel bir tanımlama bile yapılmıştır (Özgen, 2019: 202). Öte yandan, Netanyahu hükümetinde Miras Bakanlığı görevini ifa eden Amichai Eliyahu'nun, çatışmalar sürerken katıldığı bir radyo programında gelen bir soruya cevaben Gazze'ye atom bombası atılmasının seçenekleri arasında olduğunu söylemesi, gözlerin bir anda İsrail'in nükleer silah programına çevrilmesini beraberinde getirmiştir. Gelen tepkiler üzerine derhal bir açıklama yapan Başbakanlık yetkilileri, sözleri "gerçeklikten kopuk" olarak nitelendirmiş, bir tekzip mesajı yayınlayan Eliyahu da ifadeyi "mecazi" manada kullandığını söylemiştir (Le Monde, 2023). Öyle anlaşılıyor ki, İsrail, geçmişte olduğu gibi konuyu gündem dışına çıkarma arayışındadır. Ancak bakan düzeyindeki bir yetkilinin "itiraf" niteliğindeki bu sözlerinin, önümüzdeki dönemde genelde Orta Doğu'da kitle imha silahlarının yayılması, özelde ise İran'ın nükleer silah programı üzerine yapılan tartışmalarda İsrail'in karşısına çıkarılması sürpriz olmayacaktır.

5. Sonuç

Hamas'ın 1973 Yom Kippur Savaşı'nı çağrıştırır şekilde baskın niteliğinde başlattığı Aksa Tufanı Operasyonu, İsrail'in askerî ve istihbari üstünlüğüne dayanan “yenilmezlik mitini” ciddi oranda sarsmışa benzemektedir. Aslında kurulduğu tarihten itibaren komşularıyla birçok savaş yaşayan İsrail devleti ve halkı açısından “silahlı çatışma” yeni bir olgu değildir. Burada yeni olan ve bir anlamda “ezberleri bozan”, İsrail topraklarının bilfiil harp alanı haline gelmesidir. Nitekim geçmişte daha ziyade roket ve havan atışlarına maruz kalan askerî üs ve yerleşim yerlerine Kassam Tugayları militanlarının ilk kez bu ölçüde sızmayı başarması sadece İsrail'de değil, dünyada büyük şaşkınlığa sebep olmuştur.

İlk şokun atlamasının ardında savaş hali ilan eden ve yedek askerî personeli sefer görevine çağıran İsrail, Gazze Şeridi'ne yönelik Demir Kılıç Operasyonu'nu başlattığını duyurmuştur. Ana hatlarıyla operasyonun seyri incelendiğinde, ilk safhada IDF'nin; kara, deniz ve hava ateş destek vasıtalarıyla Gazze Şeridi'ni yoğun bombardıman altına aldığına, müteakiben de manevra birlikleriyle üç ana ilerleme mihver üzerinde bölgenin kuzeyine girme yaptığına tanık olunmuştur. Öte yandan, meskûn mahallerde alan kontrolünden bahsedebilmek için her mahalle, cadde, sokak, bina ve hatta dairenin emniyete alınması zorunludur. Gazze özelinde buna uzunluğu yüzlerce kilometreyi bulan tünellerin varlığı da eklendiğinde, harita üzerinde IDF kuvvetlerince tutulduğu görünen alanların bile şu aşamada kontrol edildiğini söylemek mümkün değildir. Keza sinyaller alınmakla beraber, kara harekâtının Gazze Vadisi'nin güneyine tevcih edilip edilmeyeceği de halen belirsizliğini koruyan bir konudur.

İlk taarruz dalgası sonrasında savunma tertiplenmesine geçen Kassam Tugayları, IDF'nin kara taarruzuna karşı sert bir direniş sergilemeye başlamıştır. Tam da beklendiği gibi klasik anlamda hatların bulunmadığı, bilakis her yerin temas hattı olabildiği çarpışmalarda, yakın muharebe ile EYP ve bubi tuzaklarının ön plana çıktığı bir tablo ile karşılaşmıştır. Bu çerçevede, düzensiz yapılaşmanın, bombardıman sonucu oluşan yıkıntıların ve kilometrelerce uzunluğundaki tünel ağının sağladığı gizlenme olanaklarından faydalanarak vur-kaç saldırıları yapan militanların, özellikle tanksavar roketlerle İsrail zırhlı birliklerine zayıt verdirmeye çalıştığı müşahade edilmiştir. Diğer yandan, stratejik savunma yapmakla beraber, militanların zaman zaman İsrail topraklarını hedef alan roket ve drone saldırıları icra ettiklerine ve sızma girişimlerinde bulduklarına da şahit olunmuştur.

Harp tarihi külliyatı, en zorlu muharebe çeşitlerinden birisinin meskûn mahal harekâtı olduğunu gösteren örneklerle doludur. Hiçbiri bir diğerine benzemeyen yerleşim alanlarının “labirenti” andıran fiziki yapıları, tabiri caizse düzenli ordu birliklerini “yutmakta”; dar sokaklar ile yıkılmış bina ve moloz yığınları kaçınılmaz şekilde harekât temposunu yavaşlatmaktadır. Sivillerin zarar görme ihtimalinin bulunması, dost-düşman ayrımının güçlkle yapılması, hedef tespit ve gözetleme imkânlarının sınırlı oluşu ve gizlenme ve pusu kurmaya elverişli yapısı meskûn mahallerde muharebeyi zorlaştıran faktörlerden bazılarıdır. Bilhassa taarruz eden taraf açısından denklemi biraz daha zorlaştıran ise yakın muharebe şartlarından ötürü ateş destek vasıtalarından ve İHA gibi kuvvet çarpanlarından sınırlı ölçüde istifade edilebilmesidir. İsrail-Hamas Savaşı, son yıllarda dünyadaki genel eğilimle örtüşür şekilde meskûn mahallerde muharebenin öneminin arttığını ortaya koymaktadır. Öyle görünüyor ki, önümüzdeki dönemde yerleşim yerleri savaş alanının asli mekânsal

bileşenlerinden biri olma özelliğini koruyacak, bu da hem dünya ordularının teşkil ve teçhizine hem de doktrinel ve stratejik çalışmalarayansıyacaktır.

Kaynakça

- Alarabiya News. (2023). Israel Palestine Conflict. <https://english.alarabiya.net/News/middle-east/2023/10/07/Army-says-it-is-fighting-Gaza-militants-who-entered-Israel-by-land-sea-and-air->.
- Aljazeera. (2023a). Israel, Hezbollah Exchange Fire, Raising Regional Tensions. <https://www.aljazeera.com/news/2023/10/8/israel-hezbollah-exchange-fire-raising-regional-tensions>.
- Aljazeera. (2023b). Israel Announces Total Blockade on Gaza. <https://www.aljazeera.com/news/2023/10/9/israel-announces-total-blockade-on-gaza>.
- Aljazeera. (2023c). How Big is Israel's Military and How much Funding does It Get from the US?. <https://www.aljazeera.com/news/2023/10/11/how-big-is-israels-military-and-how-much-funding-does-it-get-from-the-us>.
- Asmar, A. ve Kouachi, I. (2023). Israeli Helicopter Opened Fire on Israelis in Festival During Hamas Attack on Oct. 7: Report. <https://www.aa.com.tr/en/middle-east/israeli-helicopter-opened-fire-on-israelis-in-festival-during-hamas-attack-on-oct-7-report/3058257>.
- Arnaout, A. R. (2023a). Hamas Launches Longest-Range Missile Attacking Northern Israel. <https://www.aa.com.tr/en/middle-east/hamas-launches-longest-range-missile-attacking-northern-israel-/3018936>.
- Arnaout, A. R. (2023b). Premier Netanyahu Says Israel at War. <https://www.aa.com.tr/en/middle-east/premier-netanyahu-says-israel-at-war-/3010318>.
- Axe, D.. (2023). Hamas Distributed a Handy Guide to Destroying Israeli Tanks. <https://www.forbes.com/sites/davidaxe/2023/10/15/hamas-distributed-a-handy-guide-to-destroying-israeli-tanks/?sh=1a3bca4f34e1>.
- Bachner, M. vd. (2023). Forces Continue to Battle Terrorists in Gaza Border Area After Devastating Assault. <https://www.timesofisrael.com/forces-continue-to-battle-terrorists-in-gaza-border-area-after-devastating-assault/>.
- Beaule, V. (2023). A Detailed Look at How Hamas Secretly Crossed into Israel. <https://abcnews.go.com/International/detailed-hamas-secretly-crossed-israel/story?id=103917182>.

- Beckett, T.. (2023). Israel's Military Options. <https://www.iiss.org/online-analysis/online-analysis/2023/10/Hamas-attack-and-Israeli-military-options/>.
- Boyd, I.. (2023). Israel's Iron Dome Air Defense System Works Well - Here's How Hamas Got Around It. <https://theconversation.com/israels-iron-dome-air-defense-system-works-well-heres-how-hamas-got-around-it-215512>.
- Boyraz, T. A. (2023). Hizbullah'ın Savaşa Girmeden İsrail Ordusu'nu Kuzeyde Meşgul Etme Taktiğinin Sürmesi Bekleniyor. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/hizbullahin-savasa-girmeden-israil-ordusunu-kuzeyde-mesgul-etme-taktiginin-surmesei-bekleniyor/3041492>.
- Breiner, J. (2023). National Security Minister Declares State of National Emergency Across Israel as Dozens Killed, Hundreds Wounded. <https://www.haaretz.com/israel-news/2023-10-07/ty-article/.premium/ben-gvir-declares-state-of-national-emergency-across-israel-as-22-killed-hundreds-wounded/0000018b-09ba-dae9-adcb-abbf4c0b0000>.
- Chavez, K ve Swed, O. (2023). How Hamas Innovated with Drones to Operate Like an Army. <https://thebulletin.org/2023/11/how-hamas-innovated-with-drones-to-operate-like-an-army/>.
- Cheslow, D. (2023). Israel and the West Reck on with a High-Tech Failure. <https://www.politico.com/news/2023/10/10/israel-hamas-technology-failure-00120667>.
- CIA The World Fact Book. (2023). Explore All Countries - Gaza Strip. <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/gaza-strip/>.
- Cohen, Y ve White, J. (2009). Hamas in Combat The Military Performance of the Palestinian Islamic Resistance Movement, Washington: Washington Institute for Near East Policy.
- Deeb, S E. (2023). What is Hamas? The Rules the Gaza Strip has Fought Several Rounds of War with Israel. <https://apnews.com/article/hamas-gaza-palestinian-authority-israel-war-ed7018dbaae09b81513daf3bda38109a>.
- Egozi, A. (2020). Israelis Crafting Counter Drone System to Track, Kill Operators. <https://breakingdefense.com/2020/07/israelis-crafting-counter-drone-system-to-track-kill-operators/>.
- Engel, R. vd. (2023). Israel Says It Killed 1,500 Hamas Terrorists, Pointing to a Brutal Fight Ahead in Gaza. <https://www.nbcnews.com/news/world/hamas-fighters-bodies-israel-toll-gaza-ground-invasion-rcna119640>.

- Euronews. (2023). Hamas, İsrail İstihbaratını Nasıl Gafil Avladı: Taş Devri Yöntemleri Teknolojiyi Aştı. <https://tr.euronews.com/2023/10/09/hamas-israil-istihbaratini-nasil-gafil-avladi-tas-devri-yontemleri-teknolojiyi-asti>.
- Fabian, E.. (2023a). IDF Details Significant Blows It's Dealt to Hamas's Northern Gaza Forces, Commanders. https://www.timesofisrael.com/liveblog_entry/idf-details-significant-blows-its-dealt-to-hamass-northern-gaza-forces-commanders/.
- Fabian, E.. (2023b). IDF Regains Control of Re'im Military Base from Hamas Terrorists in Southern Israel. https://www.timesofisrael.com/liveblog_entry/idf-regains-control-of-reim-military-base-from-hamas-terrorists-in-southern-israel/.
- Fabian, E.. (2023c). Authorities Name 392 Soldiers, 59 Police Officers Killed in Gaza War. <https://www.timesofisrael.com/authorities-name-44-soldiers-30-police-officers-killed-in-hamas-attack/>.
- Fabian, E. ve Pacchiani, G. (2023). IDF Estimates 3,000 Hamas Terrorists Invaded Israel in Oct. 7 on Slaughter. <https://www.timesofisrael.com/idf-estimates-3000-hamas-terrorists-invaded-israel-in-oct-7-onslaught/>.
- Fars Haber Ajansı. (2023). İsrail'in Demir Kubbe'si Yine Fos Çıktı. <https://www.farsnews.ir/tr/news/14020601000950/%C4%B0srail%E2%80%99in-%E2%80%9CDemir-Kbbe%E2%80%9D-si-yine-fs-%C3%A7%C4%B1k%C4%B1>.
- Federman, J.ve Adwan, I.. (2023). Hamas Surprise Attack out of Gaza Stuns Israel and Leaves Hundreds Dead in Fighting, Retaliation. <https://apnews.com/article/israel-palestinians-gaza-hamas-rockets-airstrikes-tel-aviv-11fb98655c256d54ecb5329284fc37d2>
- Gross, J. A. (2021). 'A Wall of Iron, Sensors and Concrete': IDF Completes Tunnel-Busting Gaza Barrier. <https://www.timesofisrael.com/a-wall-of-iron-sensors-and-concrete-idf-completes-tunnel-busting-gaza-barrier/>.
- Hussein, A. Q. (2021). The Evolution of the Military Action of the Izz al-Din al-Qassam Brigades: How Hamas Established its Army in Gaza. Doha: Arab Center for Research & Policy Studies.
- Hutchinson, B. (2023). Israel-Hamas War: Timeline and Key Developments in Month of War. <https://abcnews.go.com/International/timeline-surprise-rocket-attack-hamas-israel/story?id=103816006>.
- I24News. (2023). IDF Spokes person: Israel Regained Full Control of Gaza Border Villages. <https://www.i24news.tv/en/news/israel-at-war/1696843879-idf-spokesperson-israel-regained-full-control-of-gaza-border-villages>.

- IISS. (2023). The Military Balance 2023 –The Annual Assessment of Global Military Capabilities and Defence Economics. London: The International Institute for Strategic Studies.
- Jager, A. (2021). Transformation of the Israel Defense Forces. Naval War College Review. 74 (2), 13-36.
- Jeffery, J. (2023). Yemen's Houthis have Launched Strikes at Israel During the War in Gaza. What Threat do They Pose?. <https://apnews.com/article/yemen-israeli-houthi-gaza-war-3e48ff43f1225ccd98c9a56929fb8f57>.
- Keller-Lynn, C. (2023). Knesset Okays War Cabinet; PM: Saturday Most Horrible Day for Jewish since Hollocaust. <https://www.timesofisrael.com/knesset-okays-war-cabinet-pm-saturday-most-horrible-day-for-jews-since-holocaust/>.
- Kennard, M ve Curtis, M. (2023). U.S. Military ise Secretly Supplying Weapons to Israel Using UK Base on Cyprus. <https://www.declassifieduk.org/u-s-military-is-secretly-supplying-weapons-to-israel-using-uk-base-on-cyprus/>.
- Kristensen, H. M. ve Korda, M. (2023). The SIPRI Year Book 2023: Armaments, Disarmamentand International Security. Solna: Stockholm International PeaceResearchInstitute.
- Lappin, Y. (2023). Some 10 out of 24 Hamas Battalions Significantly Damaged. <https://www.jns.org/over-10-of-24-hamas-battalions-significantly-damaged/>.
- Le Monde. (2023). Israel Minister Reprimanded over Gaza Nuclear 'Option' Comment. https://www.lemonde.fr/en/international/article/2023/11/05/israel-minister-reprimanded-over-gaza-nuclear-option-comment_6229042_4.html.
- Majed, M. (2023). Hamas Targets 2 Israeli Military Bases with Drones. <https://www.aa.com.tr/en/middle-east/hamas-targets-2-israeli-military-bases-with-drones/3030212>.
- Marbuta. (2023). Filistinli Gruplardan Koordinasyonu Artırma Kararı. <https://www.marbutahaber.com/ortadogu/filistin/filistinli-gruplardan-koordinasyonu-artirma-karari/>.
- Marcus, J. (2013). Israel's Iron Dome: Doubts over Success Rate. <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-21751766>.
- Marcus, J. (2021). Israel-Gaza Violence: The Strength and Limitations of Hamas Arsenal. <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-57092245>.
- Margulies, J. (2023). IDF Regains Control over Sderot Police Station. <https://www.jpost.com/israel-news/defense-news/article-763198>.

- Martinez, L. (2023). US Navy Destroyer in Red Sea Shoots Down Cruise Missiles Potentially Headed Toward Israel: Pentagon. <https://abcnews.go.com/International/security-incident-involving-us-navy-destroyer-red-sea/story?id=104147141>.
- Mas, L. vd. (2023). Israel-Hamas War: Images Reveal the Strategy Behind the Militant Group's Attack. https://www.lemonde.fr/en/international/article/2023/10/14/israel-hamas-war-images-reveal-the-strategy-behind-the-militant-group-s-attack_6173112_4.html.
- MEHR News Agency. (2023). 335 Israeli Military Vehicle Destroyed in 48 Days: Qassam. <https://en.mehrnews.com/news/208738/335-Israeli-military-vehicles-destroyed-in-48-days-Qassam>
- Mevlütöğlü, A. (2021). Demir Kubbe ve Sürdürülebilir Asimetri. <https://www.siyahgribeyaz.com/2021/05/demir-kubbe-ve-surdurulebilir-asimetri.html>.
- MTV Lebanon. (2023). Israel Deploys 100,000 Soldiers Along Lebanese Frontier. <https://www.mtv.com.lb/en/News/Local/1405296/israel-deploys-100-000-soldiers-along-lebanese-frontier>.
- Nakhoul, S. (2023). How Hamas Secretly Built a 'Mini-Army' to Fight Israel. <https://www.reuters.com/world/middle-east/how-hamas-secretly-built-mini-army-fight-israel-2023-10-13/>
- NWE. (t.y.). Gaza Strip. https://www.newworldencyclopedia.org/entry/Gaza_Strip.
- Özgen, C. (2019). İsrail'in Nükleer Belirsizlik Programı. II. Uluslararası Giresun Güvenlik Sempozyumu Bildiri E-Kitabı. <https://iibf.giresun.edu.tr/Files/ckFiles/iibf-giresun-edu-tr/G%C3%BCvenlik%202/guvenlik1501.pdf>.
- PBS News Hour. (2023). Hamas and Israel Exchange more Hostages for Prisoners on 5th Day of Fragile Cease-Fire. <https://www.pbs.org/newshour/world/hamas-and-israel-exchange-more-hostages-for-prisoners-on-5th-day-of-fragile-cease-fire>.
- Peck, M. (2023). Israel's Military has Tools to Take down Hamas New Drone Arsenal, But Actually Using Them May not be Easy. <https://www.businessinsider.com/israel-has-tools-to-counter-hamas-drones-but-may-struggle-2023-10>.
- Robinson, J. (2023). Militants on Paragliders and '5,000' Rockets: How Hamas Carried out Deadly Israel Attack. <https://news.sky.com/story/rockets-boats-and-militants-on-paragliders-how-hamas-carried-out-deadly-attack-on-israel-12978931>.

- Roblin, S. (2023). How Many Armored Vehicles has Israel Lost Fighting Hamas?. <https://www.popularmechanics.com/military/weapons/a45783283/how-many-armored-vehicles-has-israel-lost-fighting-hamas-gaza/>.
- Saul, J ve Farrell, S. (2023). The Hamas Tunnel City Beneath Gaza - A Hidden Frontline for Israel. <https://www.reuters.com/world/middle-east/hamas-tunnel-city-beneath-gaza-hidden-frontline-israel-2023-10-26/>.
- Schmitt, E. (2023). American Commandos are in Israel Helping the Locate Hostages, Pentagon Says. <https://www.nytimes.com/2023/10/31/us/politics/us-israel-hostages.html>.
- Staff, T. (2023). Many Israelis Accuse Government's of Inept, Chaotic Response to October 7 Massacre. <https://www.timesofisrael.com/many-israelis-accuse-governments-of-inept-chaotic-response-to-october-7-massacre/>.
- The Economist. (2023). Israel's Tank Commanders are Studying Russia's Mistakes. <https://www.economist.com/briefing/2023/10/16/israels-tank-commanders-are-studying-russias-mistakes>.
- The Telegraph. (2023). Hamas Use Rockets and Explosives Against IDF Tanks. <https://www.youtube.com/watch?v=CILHBWOL5dQ>.
- The Times of Israel. (2023). Fresh Infiltration Alarm Sounds in Zikim After Sea-Borne Attack. https://www.timesofisrael.com/liveblog_entry/fresh-infiltration-alarm-sounds-in-zikim-after-sea-borne-attack/.
- Ubeid, K. F. (2013). The Origin, Nature and Stratigraphy of Pleistocene-Holocene Palaeosols in Wadi Es-Salqa (Gaza Strip, Palestine), Serie Correlacion Geologica, 29 (2), 63-78.
- UNEP. (2009). Environmental Assessment of the Gaza Strip. Nairobi: United Nations Environment Programme.
- Weitz, R. (2007). The Reserve Policies of Nations: A Comparative Analysis. Pennsylvania: Strategic Studies Institute-US Army War College.
- WSJ. (2023). How the Hamas Attack on Israel Unfolded. <https://www.youtube.com/watch?v=KjhMAMAPgeM>.
- Yeni Akit. (2023). İsrail'in Demir Kubbe Sistemi Çöktü. <https://www.yeniakit.com.tr/haber/israilin-demir-kubbe-sistemi-coktu-1793816.html>.

INVESTIGATION OF STUDIES ON CORPORATE GOVERNANCE RELATED TURKEY WITH BIBLIOMETRIC METHOD AND SYSTEMATIC ANALYSIS: A LITERATURE REVIEW

TÜRKİYE İLİŞKİLİ KURUMSAL YÖNETİM KONULU MAKALELERİN BİBLİYOMETRİK YÖNTEM VE SİSTEMATİK ANALİZLE İNCELENMESİ: BİR LİTERATÜR ARAŞTIRMASI

Yetkili Yazar | Correspondent Author: Ersin YENİSU

Yazar(lar) | Author(s)

Ersin YENİSU¹, Diler TÜRKÖĞLU², Sedat YENİCE³

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geliş Tarihi : 07/11/2023
Makale Kabul Tarihi : 20/12/2023

Anahtar Kelimeler:
Kurumsal Yönetim,
Bibliyometrik Analiz,
Sistemik Literatür
İncelemesi

ÖZ

Kurumsal yönetim organizasyonların daha etkin ve daha şeffaf yönetilebilmeleri için kullanılacak bir araçtır. 21. yüzyılın başından itibaren hem dünyada hem de Türkiye’de kurumsal yönetim ilkelerine verilen önem artmıştır. Nitekim, bu alandaki akademik literatür de uygulamanın geniş bir alana yayılmasıyla ilgi çekici bir gelişim göstermiştir. Diğer bir ifadeyle işletme/yönetim literatüründe kurumsal yönetim konusuyla son yıllarda giderek daha sık karşılaşılır olmuştur. Bu çalışmada Web of Science veri tabanı üzerinden ulaşılan, kurumsal yönetimle ilgili Türkiye ilişkili 245 makale incelenmiştir. Yöntem olarak ise sırasıyla tanımlayıcı analiz, bibliyometrik analiz ve sistematik (tematik) analiz kullanılmıştır. Söz konusu üç methodla bu alandaki literatür boşlukları ve araştırmacı yönelimleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu doğrultuda ilk olarak tanımlayıcı analizde Türkiye ilişkili yayınlarda “etik” ve “hukuk” alanlarında yeterince yayın yapılmadığı görülmüştür. Yine kurumsal yönetimle ilgili çalışmaların sayısının hem Türkiye ilişkili olanlarda hem de dünya genelinde hızla arttığı sonucuna varılmıştır. Yine bibliyometrik analiz çerçevesinde VOSviewer programı ile yapılan görselleştirmede kurumsal yönetimle ilgili makalelerin özellikle “finansal performans” konusu ile ilişkili olduğu bulgulanmıştır. Çalışmada tematik analiz çerçevesinde ise altı tema belirlenmiş ve her tema değerlendirilerek altı literatür boşluğu tespit edilmiştir. Bu kapsamda literatüre katkıda bulunabilecek araştırma boşluklarının spesifik olarak açıklanmasının yanı sıra genel bir değerlendirme olarak muhtemel nitel ya da kavramsal çalışmaların atıf performanslarına dikkat edilmesi gerektiği ifade edilmiştir.

ARTICLE INFORMATION

Submission Date : 07/11/2023
Accepted Date : 20/12/2023

ABSTRACT

Corporate governance is a tool that can be used to manage organizations more effectively and more transparently. Since the beginning of the 21st century, the importance given to corporate

¹ Dr. Öğrencisi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, ersinyenisu@gmail.com, ORCID: 0000-0002-0235-4270

² Dr., Samsun Üniversitesi, diler.turkoglu@samsun.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5247-1590

³ Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, sedatyenice@gmail.com, ORCID:0000-0003-4232-329X

Keywords:

Corporate Governance,
Bibliometric Analysis,
Systematic Literature
Review.

governance principles has increased both in the world and in Turkey. As a matter of fact, the academic literature in this field has shown an interesting development as the application has spread to a wide area. In other words, the subject of corporate governance has become increasingly common in business/management literature in recent years. In this study, 245 Turkey-related articles on corporate governance, accessed through the Web of Science database, were examined. Descriptive analysis, bibliometric analysis and systematic (thematic) analysis were used as methods, respectively. Using these three methods, literature gaps and researcher trends in this field were tried to be identified. In this regard, firstly, in the descriptive analysis, it was seen that there were not enough publications in the fields of "ethics" and "law" in Turkey-related publications. Again, it has been concluded that the number of studies on corporate governance is increasing rapidly both in Turkey and around the world. Again, within the framework of bibliometric analysis, in the visualization made with the VOS viewer program, it was found that articles related to corporate governance were especially related to the subject of "financial performance". In the study, within the framework of thematic analysis, six themes were determined and each theme was evaluated and six literature gaps were identified. In this context, it has been stated that in addition to specifically explaining the research gaps that can contribute to the literature, attention should be paid to the citation performance of possible qualitative or conceptual studies as a general evaluation.

1. Introduction

Corporate governance is a modern set of principles that contribute to the realization of efficiency, productivity and sustainability in businesses. As a matter of fact, businesses should follow contemporary managerial approaches to ensure economic efficiency, sustainable growth and financial stability. Corporate governance has been studied in the literature by focusing on both developed (Beji et al., 2021; Bhagat & Bolton, 2019; Fernández-Temprano & Tejerina-Gaite, 2020; Naciti, 2019; Orazalin & Baydauletov, 2020; Vitolla et al., 2020; Yang et al., 2019; Ye et al., 2019) and developing countries (Aktan et al., 2018; Ararat & Yurtoglu, 2021; Ciftci et al., 2019; Haldar et al., 2018; Mandacı & Gumus, 2010; Sarhan et al., 2019; Uyar et al., 2013; Zahid et al., 2020). In fact, the literature on corporate governance mostly covers developed countries. However, there is also studies on developing countries in the corporate governance literature (Young et al., 2008). When this large literature is examined, it is seen that the subject has been examined in depth. However, the subject of corporate governance has been researched in the literature especially in recent years (see Fig. 3). Moreover, as the subject is being studied more and more both in the world and in Turkey, the subject of corporate governance has been discussed from many different angles. Undoubtedly, the relationship between corporate governance and firm performance or financial performance is one of the most prominent of these (Bhagat & Bolton, 2019; Ciftci et al., 2019; Kao et al., 2018; Kılıç & Kuzey, 2016; Yang et al., 2019). From this point of view, Bhagat & Bolton explained how to measure corporate governance and what is the relationship between corporate governance and performance (Bhagat & Bolton, 2008). Again, Bhagat & Bolton (2019) examined the same issue with a larger sample and new methodological tools in their follow-up studies. These researchers shared their findings under two main headings. The first of these is that management-related ownership has a consistent and stable relationship with the future

of corporate performance. Second, researchers studying corporate governance should consider managerial ownership as a remarkable measure of corporate governance. In this way, it is of vital importance in terms of comparing the results of different studies.

Similarly Ciftci et al. (2019) examined the relationship between corporate governance and firm performance through the example of Turkey and concluded that there is a statistically significant and positive relationship between ownership density, foreign ownership, board size and firm performance, and a less negative relationship between cross-ownership and firm performance. In another study, Kao et al. (2018) reached three main findings.

- i) The higher the proportion of independent directors, the smaller the board size.
- ii) The firm's performance is stronger if there is a two-tier board system and no CEO duality.
- iii) Ownership of blockholders, corporate ownership, foreign ownership, and family ownership are positively associated with firm value.

On the other hand, in the literature, different findings have been reached on the relationship between corporate governance and performance. For example, according to Wintoki et al. (2012), there is no causal relationship between board structure and current firm performance. However, lagged values of corporate governance variables positively affect the corporate social responsibility participation of companies (Jo & Harjoto, 2012). In addition, corporate governance is not only in terms of firm performance but also in terms of the structure of the board of directors, the ratio of female members in the board of directors, corporate social responsibility, environmental performance and dividend payments et al. was also examined.

The methodology applied is explained in the following section of the study. In the next section, 245 publications related to Turkey were analysed through the Web of Science database using descriptive analysis, bibliometric analysis and thematic analysis. In the last part of the study, conclusions, limitations of the research and suggestions for future research are given.

2. Methodology

Literature reviews, often classified as "bibliometric analysis", "systematic analysis", "meta-analysis" or "content analysis", play an important role in academic research to gather available information and examine the state of a field (Linnenluecke et al., 2020). Bibliometrics was first used by Alan Pritchard in 1969 as a key concept to replace the vague concept of statistical bibliography (Pritchard, 1969). Bibliometric analysis is a very common and special research method in terms of analysing data in very large volumes or in a very large area. The method in question can serve as a light for revealing the nuances related to the change in the area under study and for the newly emerging areas or differences in the area under study (Donthu et al., 2021). Bibliometric analysis has been frequently used in research in social sciences, especially in recent years (Alayo et al., 2021; Amorelli & García-Sánchez, 2021; Bahoo, 2020; Baker et al., 2020; Behrend & Eulerich, 2019; Dwekat et al., 2020; Huang & Ho, 2011).

In the literature, it is seen that bibliometric analysis is generally divided into two basic pillars: "performance analysis" and "scientific mapping" (Noyons et al., 1999). Performance analysis, in other words, word frequency analysis, citation analysis and counting of existing publications in terms of a unit of analysis (eg: country, membership, etc.). On the other hand, in scientific mapping, it is tried to explain how different scientific data are spatially related to each other with first and second generation relationship indicators. As a matter of fact, the main goal in scientific mapping is to clarify how the information in the field of study is constructed dynamically and structurally (Pizzi et al., 2020).

Examples of macro-level applications are to design more cost-effective intelligence systems and networks, increase intelligence processing efficiency, search for deficiencies and flaws in document services, predict the direction of publication, and develop and refine basic intelligence theories (Gao et al., 2021). Bibliometric analysis also provides historical information about trends and performance research (Huang & Ho, 2011). A bibliometric analysis helps us identify current trends and future research avenues (Li et al., 2017). Bibliometric approaches have increasingly become the focus of literature reviews in different business disciplines. Most importantly, bibliometric work is an important tool for protecting and motivating emerging academic field (Khan et al., 2022). Indeed, bibliometric analysis is a useful method for researchers working in a particular research field to show what they focus on or what dimensions they are interested in. However, the method describes a carefully structured process to identify all publications in the designated research area in terms of prominent authors, countries, journals, and quality. In short, the bibliometric method offers article and citation analyzes by showing a holistic approach to how a scientific subject has developed or where it is headed (Khatib et al., 2021). Bibliometric analysis allows bibliographic observation of the available resources within the scope of researcher collaborations or mutual citations in terms of evaluating the findings reached by researchers working in a particular field. This information can be evaluated together and can reveal important insights about the structure of the relevant field, social networking areas and more current research areas (Zupic & Čater, 2015). However, the impact of published research is measured and evaluated quantitatively and qualitatively by bibliometric work (Su et al., 2020).

A systematic literature review can play a role in the development of the main theories of a particular field and highlight prominent gaps in the field (Tranfield et al., 2003). On the other hand, the systematic literature review and meta-analysis describing the procedure associated with it has improved especially in the last decade. Meta-analysis now plays a significant role in evidence-based practice (Tranfield et al., 2003). In management research, the literature review process is an important tool used to manage the diversity of information for a given academic research. The purpose of performing a literature review is usually to identify a research question to enable the researcher to map and evaluate the current intellectual realm and to further develop existing knowledge (Tranfield et al., 2003). "Critical analysis" and "meta-analysis" are systematic review methods that are used extensively in the field of social sciences. These methods can synthesize findings in a particular research field using very different techniques. However, bibliometric analyses are used to analyse bibliographic metadata using a large number of quantitative methods based on articles published in a particular

research field or scientific discipline. Therefore, with bibliometric analyses, the features of the necessary infrastructure in terms of information production are revealed (Zheng & Kouwenberg, 2019). Just like bibliometric analysis, systematic analysis is frequently used in the literature, especially in recent years (Alosi et al., 2022; Cartwright et al., 2021; Liñán & Fayolle, 2015; Mariani et al., 2021; Pizzi et al., 2020). In the following part of the study, research analysis and findings will be included.

3. Research Analysis and Findings

The main feature that distinguishes scientific studies from other studies is the systematic approach and the reliability of the results. Therefore, the validity of a scientific study depends on supporting it with different analysis tools. However, according to many researchers, the most critical element of the research is to identify a unique research problem and to identify the research question that embodies this problem. Undoubtedly, the research question, which is the main starting point of the research, is one of the most basic elements that explains the contribution to the existing literature. The research problem or research question identified at the beginning of this study;

Research Problem/Main Question: “What are the researcher orientations in corporate governance publications about Turkey and how should they be?”

As can be seen from Fig. 1, the application or analysis part of the study starts with data acquisition. In this regard, the "Web of Science" database, which has an international reputation in terms of scientific publications, was consulted. Of course, researchers can also perform similar analyses using internationally recognized citation indexes such as "Scopus". However, Web of Science offers important support to researchers who want to conduct literature reviews. In fact, preliminary or initial analysis of this study was done using information, abstracts or data from the "Web of Science" internet portal.

Answers to some questions were sought within the basic analysis methods of the study, namely "descriptive analysis", "bibliometric analysis" and "systematic analysis". In this direction, analysis process, main research question and sub-research questions are summarized in Fig. 1.

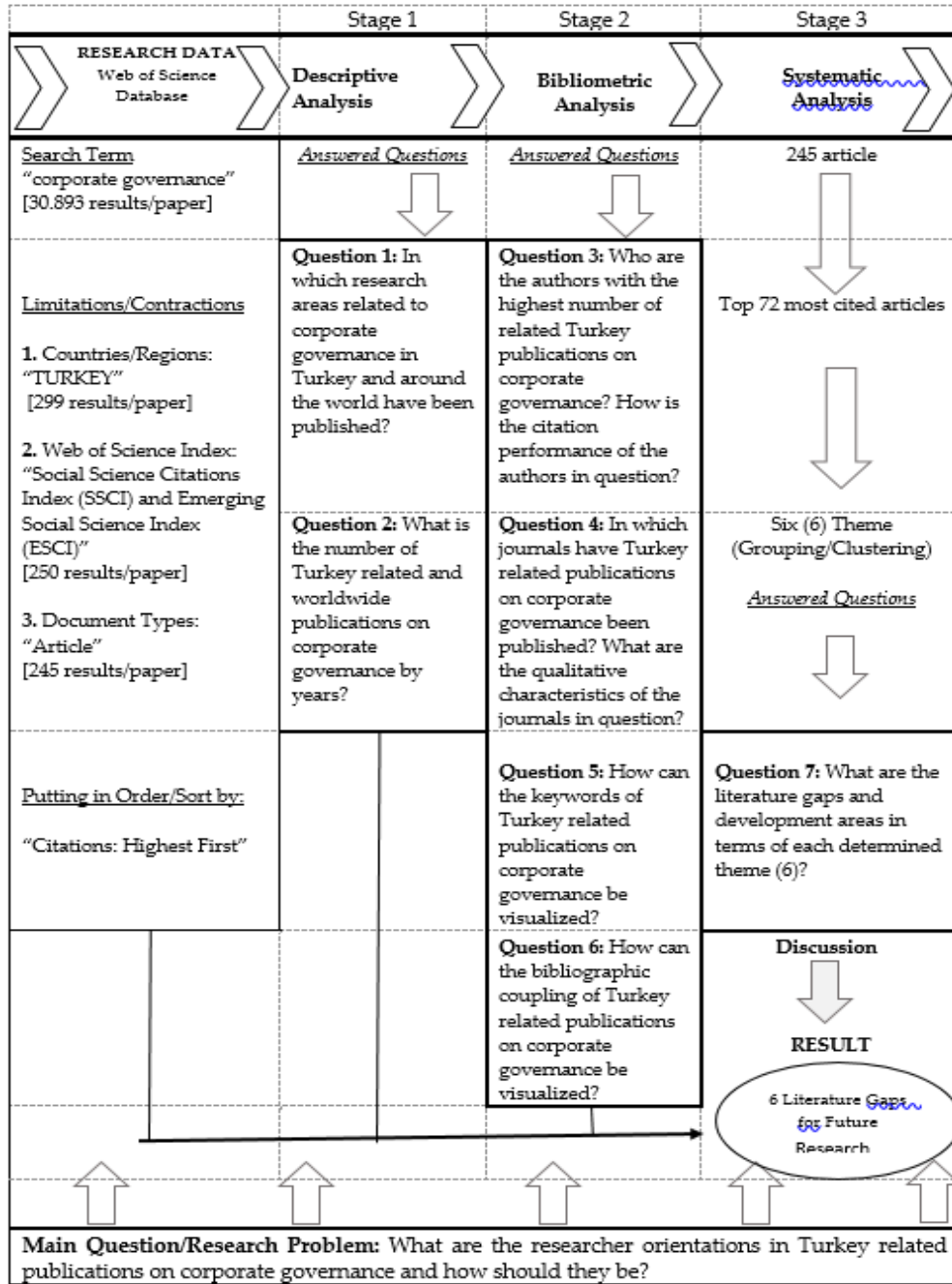

Figure 1: The process of the research and determination of the research problem

3.1. Publication Activities in the Field – Descriptive Analysis

Descriptive analysis is frequently used as a preliminary analysis within the scope of statistical analysis. With descriptive analysis tools, the main characteristics of the available data can be summarized. In this part of the study, first of all, 245 articles related to corporate governance in Turkey and 24.210 articles worldwide were classified categorically, which were accessed from the Web of Science database. The research areas are "business", "business finance", "economics", "management", "green sustainable science technology", "environmental studies", "law" etc. under the title of

“Web of Science Categories”. As grouped Fig. 2, the categorical distributions of the publications on corporate governance in Turkey and around the world are presented comparatively.

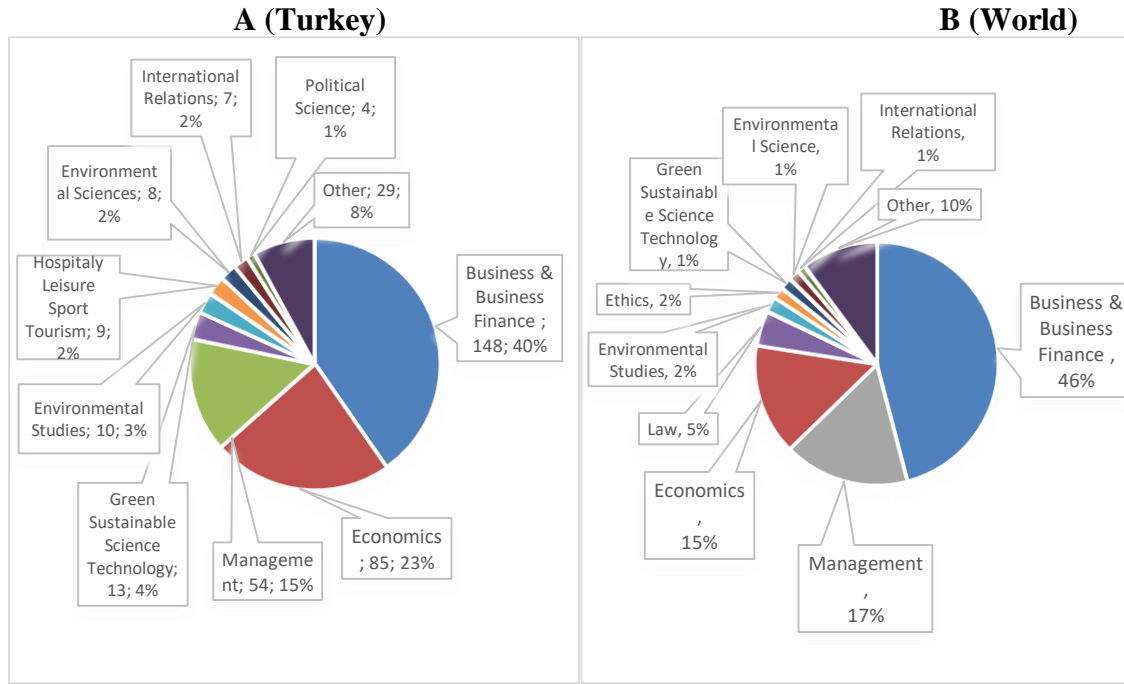

Figure 2: Categorical view of publications on “corporate governance” according to Web of Science (A: Turkey, B: World)

According to Fig. 2, 245 publications related to corporate governance in Turkey are listed as Business & Business Finance (148, 40%), Economics (85, 23%) and Management (54, 15%). 23,544 publications worldwide related to corporate governance are Business & Business Finance (46%), Management (17%) and Economics (15%).

One of the most striking differences in the two figure in question is that the share of publications related to Turkey related to the "economics" field (23%) is higher than the rest of the world (15%). Again, in Turkey related publications, the rate of publications related to the field of “management” (15%) is lower than that of the rest of the world (17%). In this context, when Turkey related publications are compared with the rest of the world, it can be said that researchers pay more attention to "economy" and less to "management". Again, within the scope of the same comparison, it is seen that researchers pay less attention to the issues of "law" and "ethics" in Turkey related publications. However, when Turkey related publications on corporate governance are compared with the world in general, it can be seen from Fig. 2 that "tourism" and "political sciences" are more trending in the first group. In other words, "tourism" and "political sciences" are emerging fields in Turkey related publications in the corporate governance literature. When we look at Fig. 2, another remarkable issue is that "environmental" studies in Turkey related publications [9 % in total; Green Sustainable Science Technology (4%) + Environmental Studies (3%) + Environmental Sciences (2%)], from World [4%; Environmental Studies (2%) + Green Sustainable Science Technology (1%) + Environmental Sciences (1%)] can be said to be more popular or proportionally more dominant.

Fig. 3 shows the annual number of publications related to corporate governance according to Web of Science, within Turkey and the world comparison.

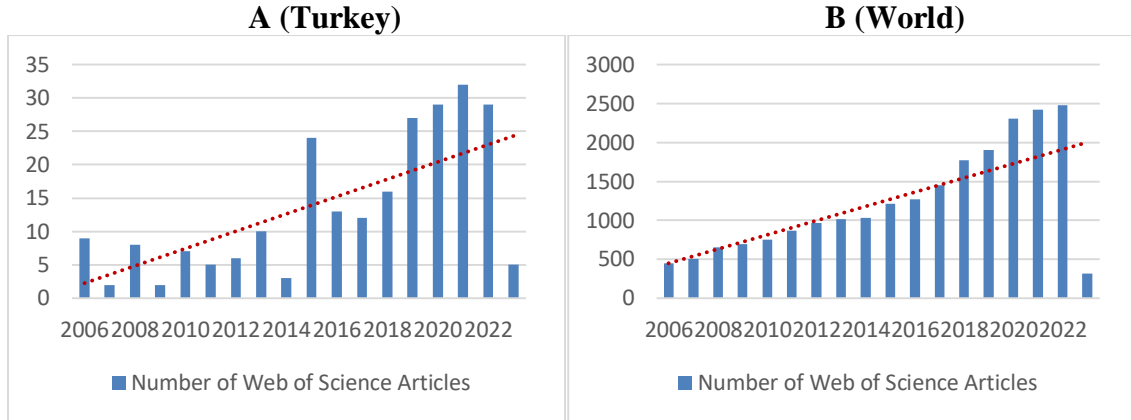

Figure 3: Annual number of publications on “corporate governance” according to Web of Science (A: Turkey, B: World)

According to Fig. 3, Turkey related publications on corporate governance have shown an unstable development in the last 18 years. In terms of the same issue, a more stable progress has been achieved throughout the world. Looking at the trend lines, it is seen that the trend line of the A(Turkey) graph is steeper than the trendline of the B(World) graph. In other words, the Turkey related component of corporate governance studies is in a proportionally faster rise compared to the world in general. Briefly, the quantitative increase rate in Türkiye related publications is higher than in the world within the scope of research. On the other hand, if we look at the A(Turkey) graph a little more carefully, it can be seen that the interest in corporate governance has increased especially after 2018. Similarly, a positive momentum was achieved in the world in the same period. To summarize, the corporate governance literature has been in development for the last 18 years and there has been a remarkable increase in the rate of development, especially in the last 5 years.

3.2. Bibliometric Analysis

Bibliometric analysis is the quantitative analysis of large amounts of scientific data. As mentioned in the methodology section of the study, the scientific data set examined in bibliometric analysis is subjected to performance evaluation in terms of "author" or "publication". This large volume of data can then be visualized using programs such as "VOSviewer" or "Gephi" to show the relationships between concepts. With this visualization, trends in the scientific field can be monitored and development areas can be identified. In other words, researcher orientations can be determined.

In this part of the study, we tried to answer the four sub-research questions mentioned above (see Fig. 1). Graph 1 is organized to answer “Question 3”.

Author	Number of Pub.	Most Cited Article	Web of Science Article	Web of Science Cite	H-Index	Google Scholar Cite	Country	Institution
Ararat, M.	7	“How board diversity affects firm performance in emerging markets:	16	324	7	2139	Türkiye	Sabancı Univ.

Author	Articles	Article Title	Articles	Citations	H-Index	Citations	Country	University
Yılmaz, M. K.	6	Evidence on channels in controlled firms” (WoS Cite: 123) “Board characteristics and sustainability performance: empirical evidence from emerging markets” (WoS Cite: 20)	21	108	8	939	Türkiye	İbni Haldun Univ.
Tatoğlu, E.	5	“Corporate governance and firm performance in emerging markets: Evidence from Turkey” (WoS Cite: 124)	112	3175	35	13.028	Kuwait	Gulf Univ Sci. & Tech.
Nas, T. İ.	5	“Board composition, family ownership, institutional distance and the foreign equity ownership strategies of Turkish MNEs” (WoS Cite: 40)	6	119	5	457	Türkiye	Karadeniz Technical Univ.
Uyar, A.	5	“Association between firm characteristics and corporate voluntary disclosure: Evidence from Turkish listed companies” (WoS Cite: 29)	101	1405	22	6260	France	Excelia Business Group

Graphic 1: Author performances of Turkey related articles on corporate governance

Graph. 1, the top 5 authors who have published the most in this field within the scope of Turkey related publications on corporate governance. In the same graph, the most cited studies of these authors in Web of Science within their related publications are also explained. In the Graph. 1, the total number of articles in Web of Science, the total number of citations in Web of Science and the H-Indexes of these authors are also presented.

Graph. 2 shows the performance of journals within the scope of 245 Turkey related publications on corporate governance. This table is organized to answer "Question 4".

Journal	Publisher	Total Article	Total Cite	Discipline Area
“Corporate Governance The International Journal of Business In Society”	Emerald	14	233	Business
“Corporate Governance - An International Review”	Wiley	9	438	Business; Business & Finance; Management
“Journal of Mehmet Akif Ersoy University Economics and Administrative Sciences Faculty”	Mehmet Akif Ersoy Univ	8	2	Business; Economics
“Sustainability”	MDPI	8	130	Science & Technology - Other Topics Environmental Sciences & Ecology
“Emerging Markets Finance and Trade”	Routledge Journals; Taylor & Francis Ltd	7	109	Business; Economics; International Relations

Graphic 2: Journal performances of Turkey related articles on corporate governance

In the Graph. 2, the top 5 journals with the highest number of 245 Turkey related publications on corporate governance are sorted. In the table in question, the leading publishers, the total number of articles in the related journals, the total number of citations of the related articles and the discipline areas of the first five journals are also presented.

In response to the fifth sub-research question, Fig. 4 has been created. This image shows keyword co-occurrence.

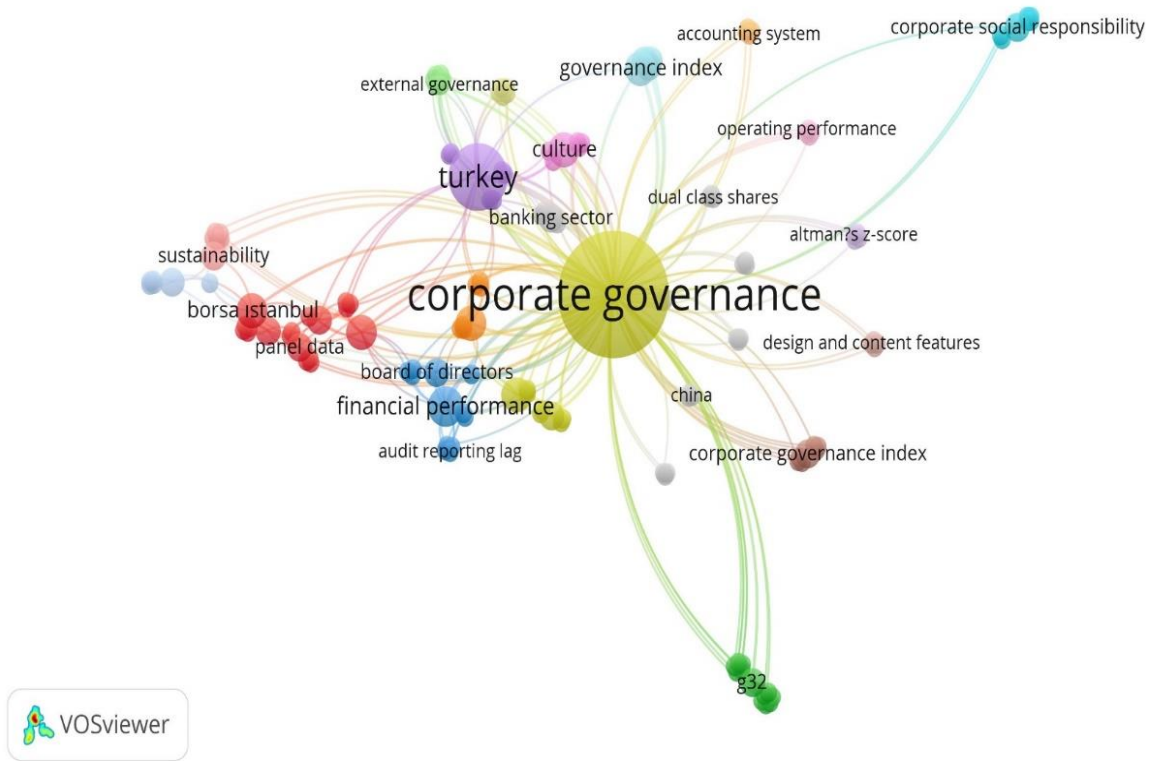

Figure 4: Co-word network visualization related Turkey on corporate governance with VOSviewer (Keywords co-occurrence)

The phrase "corporate governance" as a keyword is the most common phrase in the articles in the field whose scope is specified. As can be seen from Fig. 4, some of the most recurring keywords in the related articles are "turkey", "financial performance", "borsa istanbul", "governance index", "sustainability", "corporate social responsibility", "culture", "panel data", "corporate governance index", "board of directors" etc. On the other hand, Fig. 4 shows that most of the studies included in the scope have examined the banking sector. In addition, the term "financial performance" draws attention as one of the most frequently repeated keywords. Therefore, it can be said that a significant part of corporate governance studies in recent years have focused on the relationship between financial performance. In this respect, it can be argued that one of the main purposes of corporate governance is to increase financial performance or firm value. According to finance theory, financial performance can be measured as accounting-based, market-based or value-based, and since there is an in-depth literature in this field, new research findings can be reached by going into detail in future studies related to corporate governance.

In response to the sixth sub-research question, Fig. 5 has been created. This image shows bibliographic coupling-documents.

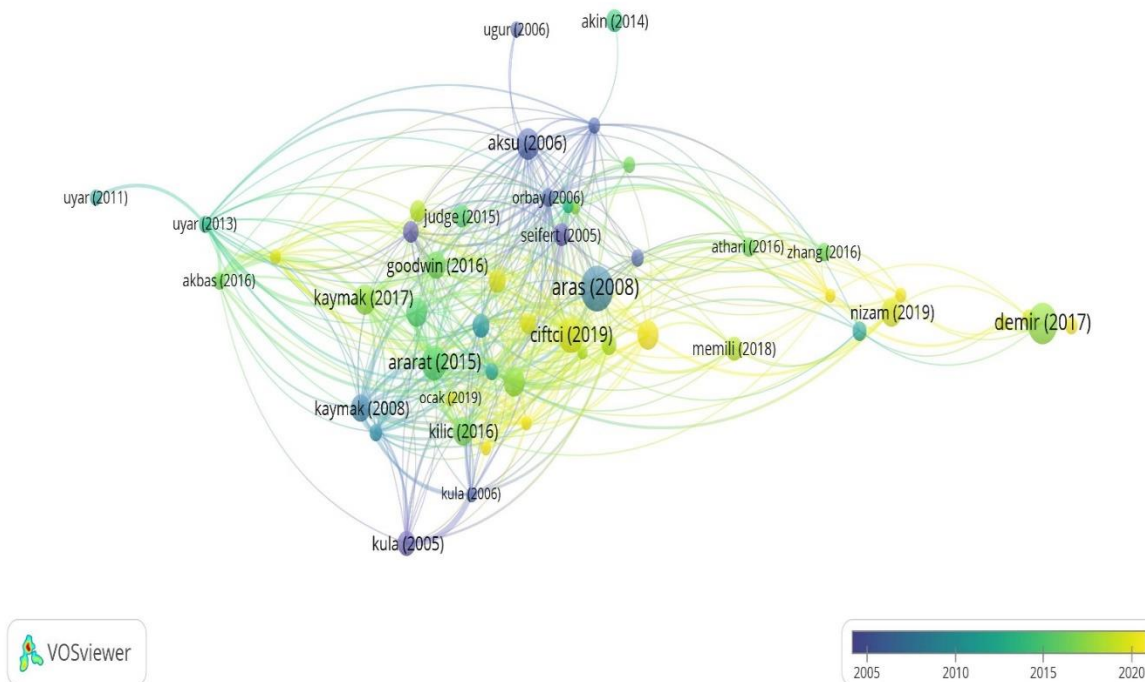

Figure 5: Bibliographic couple network visualization with VOSviewer (Bibliographic coupling-documents)

In Fig. 5, selected by looking at the citations of 245 articles on corporate governance related to Turkey, and the links showing their citations to each other. In other words, their bibliographic matches are visualized. The highly cited studies, the ciftci (2019) is noteworthy in terms of the development trend in the related field. As a matter of fact, it can be argued that the subject of corporate governance and firm performance is one of the most up-to-date and most followed study subjects in the field. Again, kaymak (2017) examined corporate governance and corporate social responsibility in their studies. This highly cited and recent study also reveals that the relationship between corporate governance and corporate social responsibility is one of the research trends in this field.

3.3. Thematic Review

Thematic analysis or systematic analysis is a method that tries to draw conclusions by subjecting scientific data to content classification. In other words, examining them within the framework of semantic integrity. In thematic analysis, different from bibliometric analysis, which is based on quantitative criteria and analyzes existing data, new findings can be obtained by making a synthesis. In this part of the

study, an answer is sought for the “Question 7”, which is one of the research sub-questions. In other words, 72 articles will be grouped and subjected to content analysis to identify gaps in the literature.

Theme	Reference	Web of Science Cite	Google Scholar Cite	Result
Higher firm performance tool (Theme 1)	Çiftçi et al. (2019)	129	353	Positive and significant correlations were found between foreign ownership, board size and ownership concentration and firm performance. However, a negative relationship was found between cross-ownership structure and firm performance.
	Ararat et al. (2015)	124	319	Demographic diversity and performance are positively and non-linearly related, mediated by board monitoring efforts.
	Ararat et al. (2017)	78	312	BIST corporate governance index explains higher market capitalization and higher firm-level profitability with the random effects model.
	Kaymak & Bektas (2008)	67	253	The study argues that insider ownership is positively related to stock returns, while duality and board tenure are negatively related.
Corporate sustainability (ESG) relationship (Theme 2)	Aras & Crowther (2008)	198	802	The relationship between corporate governance and sustainability is possible with a good understanding of the concepts.
	Alareeni & Hamdan (2020)	91	228	ESG disclosure positively effect firm performance. Corporate governance disclosures are positively correlated with ROA and Tobin's Q and negatively correlated with ROE.
	Saygili et al. (2022)	23	52	In the study, the negative impact of environmental disclosures on corporate financial performance was observed. On the other hand, when the ESG is examined in the social dimension, stakeholder management participation contributes to operational efficiency. Another factor that positively affects the financial performance is the provisions regarding shareholder rights and the board of directors
	Disli et al. (2022)	20	36	The findings are that small, independent boards with gender equality, frequent meetings, and gender diversity show better sustainability performance. On the other hand, a negative relationship was found between governance performance and the size of the board of directors.
Contribution of family businesses to managerial effectiveness (Theme 3)	Memili et al. (2018)	56	106	It has been observed that a remarkable difficulty has arisen in terms of accepting corporate sustainability practices in cases where family ownership is in question.
	Kula & Tatoglu (2006)	23	70	A positive relationship was found between access to information, compliance with fiduciary responsibility, effectiveness of the board of directors and firm performance.
	Oba et al. (2010)	16	41	The interests of the owners and managers are not represented at the same level in the board of directors of the family company, which is traded in Borsa Istanbul. Therefore, the role of the board of directors is limited to visibility and legitimacy, but does not include control.
	Selekler-Goksen & Yildirim Öktem (2009)	15	67	According to the findings obtained in the study, there was no statistically significant change in the composition of the board of directors during the period examined. In terms of family business groups, it has been concluded that since no coercive pressure has been experienced and there is a tendency to "institutional work" against the phenomenon of change, the companies in question have become resistant to multi-faceted institutional pressures by resorting to "avoidance", "challenge" and "manipulation" strategies.

Contribution of female managers to performance (Theme 4)	Kakabadse et al. (2015)	84	228	The low number of female employees in the board does not directly affect the performance of the board. However, the lead role of the chairman of the board is required in recruiting and evaluating applicants. It is also a requirement for the chairman to have a broad perspective on commitment to the board of directors and to have a governance mentality.
	Kılıç & Kuzey (2016)	79	277	In the study examining the relationship between the ownership structure and financial performance of companies operating in Turkey, it was determined that the inclusion of women in management had a positive relationship on ROA, ROE and sales profitability.
	Chatjuthamard et al. (2021)	22	24	The findings show that independent board members do not significantly affect the financial performance of Indian companies.
	Ararat & Yurtoglu (2021)	22	48	When the ratio of female managers in the boards of directors of enterprises increases, the value of the company is positively affected. However, if the female managers are in the families controlling the company, the value of the firm is affected more positively. On the other hand, according to the findings, when the number of independent female managers increase, this situation brings higher profitability for the company. Finally, female managers and male managers were compared in the study, and as a result, it was seen that there was no remarkable systematic difference between the two groups.
Corporate social responsibility and environmental disclosure quality (Theme 5)	Aksu & Kosedag (2006)	92	371	In the study, Turkish companies were examined and it was seen that the quality was close to the middle in terms of transparency and financial disclosure (T&D). However, it was noted that the highest score was obtained in terms of financial disclosure and the lowest score in terms of management processes.
	Kaymak & Bektas (2017)	88	166	It can be said that the independence and greatness of the board of directors have a strong and positive significance with corporate social responsibility practices.
	Uyar et al. (2013)	30	244	A mostly positive relationship was observed between the level of voluntary disclosure and the size of the firm, the size of the audit organization, the ratio of independent directors, the existence of corporate ownership and corporate governance. On the other hand, it has been found that there is a negative relationship between financial leverage and the spread of ownership and the level of voluntary disclosure.
	Akbas (2016)	29	90	As a result of the analysis, only a statistically significant and positive relationship was found between the number of board members and environmental sensitivity. However, there was no significant relationship between other explanatory variables within the scope of the analysis and the level of environmental disclosure.
Economic efficiency tool (Theme 6)	Gürsoy & Aydoğan (2002)	45	105	Ownership structure has important effects on the performance of firms and also on risk-taking behaviour. It is known that higher concentration leads to better performance but lower accounting performance. On the other hand, it has been determined that government affiliated firms have higher risk, lower accounting performance, but higher market performance.
	Zhang et al. (2016)	33	58	In the study, it was concluded that enterprise size and commitment to corporate governance are remarkable determinants of investment decisions of Chinese energy companies.
	Orbay & Yurtoglu (2006)	30	99	It is claimed that the return on investment of a firm operating in the BIST Istanbul Index is lower than the cost of capital. In addition, it has been determined that another factor that increases the investment performance and market value of companies is business group membership.
	Okten & Arin (2006)	27	90	For ensuring improvement in labor productivity ownership effects are considered sufficient. However, the

implications for allocative efficiency depend on changes in the competitive landscape. While all factories seem to increase labor productivity through workforce reduction, factories privatized to foreign buyers are also significantly increasing their capital and investment.

Graphic 3: Thematic analysis of 72 most cited articles on corporate governance with related Turkey

4. Conclusion, Limitations and Future Researches

Literature reviews are especially used to identify research directions or literature gaps. Especially bibliometric analysis as a literature review method in social sciences (Alayo et al., 2021; Amorelli & García-Sánchez, 2021; Bahoo, 2020; Baker et al., 2020; Behrend & Eulerich, 2019; Donthu et al., 2021), systematic analysis (Alosi et al., 2022; Cartwright et al., 2021; Liñán & Fayolle, 2015; Mariani et al., 2021; Tranfield et al., 2003) and meta-analysis (Khan et al., 2022 ; Lin & Hwang, 2010; Post & Byron, 2015) methods are known to be used. In bibliometric analysis, it is tried to obtain findings with quantitative evaluations from a large number of scientific data. In systematic analysis, new findings that did not exist before are obtained by classifying, grouping or summarizing in terms of semantic content from the available scientific data. On the other hand, in meta-analysis, the results of the available scientific data are first combined and the results obtained are subjected to statistical analysis.

In below, possible research directions in the relevant field have been identified.

Findings Reached	Literature (Themes)	Gaps	Suggestions for Future Research
Finding (1)	Higher firm performance tool		Both dependent and independent variables can be rearranged systematically. In this way, previously unexamined causality findings can be obtained. Ultimately, theoretical and practice-specific findings can be reached with more comprehensive and more careful examinations on this highly researched subject. For example, accounting-based (ROA, ROE, ROS etc.), market-based (Tobin's q, Market Value/Book Value, Price/Earnings Ratio) or value-based (EVA, MVA, CVA etc.) can be used as financial performance measures. Similarly, as sub-elements of corporate governance, "board size", "gender diversity", "CEO duality", "board independence" etc. can be used.
Finding (2)	Corporate sustainability (ESG) relationship		Descriptive studies that have strong theoretical foundations and examine the subject in depth can be done. Conceptual studies on the relationship between sustainability reporting and corporate governance, which is one of the most up-to-date topics in the literature, can show high citation performance and can be stimulating in terms of empirical studies in this field. As a matter of fact, the first condition or the first step of making rigorous empirical analyzes in any field is to have made strong qualitative analyzes in that field.
Finding (3)	Contribution of family businesses to managerial effectiveness		Intergroup differences or similarities between control group companies and group of family companies can be revealed. Due to the high number of family companies, especially in developing countries such as Turkey, studies to be carried out in this area can increase the efficiency or success of businesses. There are many studies in the literature that examine family businesses from different perspectives. The literature in this field can be reviewed and literature gaps can be identified in terms of corporate governance relationship with an interdisciplinary approach.

Finding (4)	Contribution of female managers to performance	Scientific analysis findings may differ depending on the socio-cultural development of the countries. As a matter of fact, the application conditions of the findings of social sciences differ according to space and time, that is, according to country and period. As a matter of fact, the status of women in society or their participation in the business world is different in almost every country due to cultural diversity. Ultimately, when comparisons are made between countries or country groups, it will be seen that there are differences in terms of women's participation in administration. Therefore, studies on women considering socio-cultural differences will bring more valuable and more applicable results in terms of literature.
Finding (5)	Corporate social responsibility and environmental disclosure quality	An indexing method can be developed to better and more easily measure the quality of corporate information (corporate governance reporting, corporate social responsibility reporting, environmental reporting, sustainability reporting, etc.). As a matter of fact, the clarity and accuracy in the measurement methods make the application easier and closer to the targeted results. In this respect, developing indexing or measurement tools that can be a pioneer to the relevant literature and a guide to practitioner can fill a very important gap in the literature.
Finding (6)	Economic efficiency tool	By enriching or elaborating the economic criteria, a new summary of causal relationships can be uncovered. Economics, which is the basis of social sciences and economy, which is the main pillar of social life, with the enormous depth also offer a broad horizon in terms of business research. In this direction, there is an unlimited research possibilities in this area due to its nature. For example, the question of whether there is a relationship between corporate governance practice level and business/departmental efficiency can be investigated. Or, the question of whether adopting corporate governance has increased the employee turnover rate can be determined as a research question. Finally, the effects of corporate governance understanding on economic indicators can be handled and analyzed with an integrative approach. As a matter of fact, the findings to be reached will be both interesting for academic surrounding and a clear guide for practitioners.

Of course, this study has some limitations. For example; examination of “Web of Science” as a database and not taking into account internationally valid citation indexes such as “Scopus” are the most important limitations of the study. On the other hand, the descriptive analysis and bibliometric analysis parts of the study can certainly be detailed. These limitations are important literature gaps for future research. However, the most cited studies among six themes determined among 245 articles within the scope of this study (Aksu & Kosedag, 2006; Aras & Crowther, 2008; Ciftci et al., 2019; Gürsoy & Aydoğan, 2002; Kakabadse et al., 2015; Memili et al., 2018) should be examined carefully. It is also noteworthy that the most cited article in Web of Science (WoS Cite: 187) among the articles examined in this study (Aras & Crowther, 2008) is a qualitative or conceptual analysis. Indeed, the vast majority of other articles are quantitative or empirical studies. In this respect, it can be argued that conceptual studies especially develop science and empirical studies especially practice; with together, simultaneously, reciprocally and in the same direction. On the other hand, while conceptual studies show high citation performance in emerging or developing fields in terms of scientific literature, empirical studies attract more attention in sub-disciplines whose main pillars are formed or mature. Finally, looking at the development trend of

the last 20 years, to increase in the number of publications on corporate governance in underdeveloped, developing and developed countries can be predicted with high reliability. Therefore, this text can contribute to researchers who are interested in in-depth literature review and analysis/synthesis. Certainly, the findings of future research that addresses the issue in a more detailed and inclusive way will explain important gaps in the literature.

References

- Akbas, H. E. (2016), "The relationship Between Board Characteristics and Environmental Disclosure: Evidence from Turkish Listed Companies", *South East European Journal of Economics and Business*, 11(2), 7-19. <http://doi.org/10.1515/jeb-2016-0007>
- Aksu, M., & Kosedag, A. (2006), "Transparency and Disclosure Scores and Their Determinants in the Istanbul Stock Exchange", *Corporate Governance: An International Review*, 14(4), 277-296. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8683.2006.00507.x>
- Aktan, B., Turen, S., Tvaronavičienė, M., Celik, S., & Alsadeh, H. A. (2018), "Corporate Governance and Performance of the Financial Firms in Bahrain", *Polish Journal of Management Studies*, 17(1), 39-58. <https://doi.org/10.17512/pjms.2018.17.1.04>
- Alareeni, B. A., & Hamdan, A. (2020), "ESG Impact on Performance of US S&P 500-Listed Firms", *Corporate Governance: The International Journal of Business in Society*, 20(7), 1409-1428. <https://doi.org/10.1108/CG-06-2020-0258>
- Alayo, M., Iturralde, T., Maseda, A., & Aparicio, G. (2021), "Mapping Family Firm Internationalization Research: Bibliometric and Literature Review", *Review of Managerial Science*, 15(6), 1517-1560. <https://doi.org/10.1007/s11846-020-00404-1>
- Alosi, A., Annunziata, E., Rizzi, F., & Frey, M. (2022), "Conceptualising Active Management of Paradoxical Tensions in Corporate Sustainability: A Systematic Literature Review", *Business Strategy and the Environment*, n/a(n/a). <https://doi.org/10.1002/bse.3314>
- Amorelli, M.-F., & García-Sánchez, I.-M. (2021), "Trends in the Dynamic Evolution of Board Gender Diversity and Corporate Social Responsibility", *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*, 28(2), 537-554. <https://doi.org/10.1002/csr.2079>
- Ararat, M., Aksu, M., & Tansel Cetin, A. (2015). "How Board Diversity Affects Firm Performance in Emerging Markets: Evidence on Channels in Controlled Firms", *Corporate Governance: An International Review*, 23(2), 83-103. <https://doi.org/10.1111/corg.12103>
- Ararat, M., Black, B. S., & Yurtoglu, B. B. (2017), "The Effect of Corporate Governance on Firm Value and Profitability: Time-Series Evidence from Turkey", *Emerging Markets Review*, 30, 113-132. <https://doi.org/10.1016/j.ememar.2016.10.001>
- Ararat, M., & Yurtoglu, B. B. (2021), "Female Directors, Board Committees, and Firm Performance: Time-Series Evidence from Turkey", *Emerging Markets Review*, 48, 100768. <https://doi.org/10.1016/j.ememar.2020.100768>

- Aras, G., & Crowther, D. (2008), "Governance and Sustainability: An Investigation into the Relationship Between Corporate Governance and Corporate Sustainability", *Management Decision*, 46(3), 433-448. <https://doi.org/10.1108/00251740810863870>
- Bahoo, S. (2020) "Corruption in Banks: A Bibliometric Review and Agenda", *Finance Research Letters*, 35, 101499. <https://doi.org/10.1016/j.frl.2020.101499>
- Baker, H. K., Kumar, S., & Pandey, N. (2020), "A Bibliometric Analysis of European Financial Management's First 25 Years", *European Financial Management*, 26(5), 1224-1260. <https://doi.org/10.1111/eufm.12286>
- Behrend, J., & Eulerich, M. (2019). The Evolution of Internal Audit Research: A Bibliometric Analysis of Published Documents (1926–2016)", *Accounting History Review*, 29(1), 103-139. <https://doi.org/10.1080/21552851.2019.1606721>
- Beji, R., Yousfi, O., Loukil, N., & Omri, A. (2021), "Board Diversity and Corporate Social Responsibility: Empirical Evidence from France", *Journal of Business Ethics*, 173(1), 133-155. <https://doi.org/10.1007/s10551-020-04522-4>
- Bhagat, S., & Bolton, B. (2019), "Corporate Governance and Firm Performance: The Sequel", *Journal of Corporate Finance*, 58, 142-168. <https://doi.org/10.1016/j.jcorpfin.2019.04.006>
- Cartwright, S., Liu, H., & Raddats, C. (2021), "Strategic Use of Social Media Within Business-To-Business (B2B) Marketing: A Systematic Literature Review", *Industrial Marketing Management*, 97, 35-58. <https://doi.org/10.1016/j.indmarman.2021.06.005>
- Chatjuthamard, P., Jiraporn, P., Lee, S. M., Uyar, A., & Kilic, M. (2021), "Does Board Gender Diversity Matter? Evidence from Hostile Takeover Vulnerability", *Corporate Governance: The International Journal of Business in Society*, 21(5), 845-864. <https://doi.org/10.1108/CG-08-2020-0353>
- Ciftci, I., Tatoglu, E., Wood, G., Demirbag, M., & Zaim, S. (2019), "Corporate Governance and Firm Performance in Emerging Markets: Evidence from Turkey", *International Business Review*, 28(1), 90-103. <https://doi.org/10.1016/j.ibusrev.2018.08.004>
- Disli, M., Yilmaz, M. K., & Mohamed, F. F. M. (2022), "Board Characteristics and Sustainability Performance: Empirical Evidence from Emerging Markets", *Sustainability Accounting, Management and Policy Journal*, 13(4), 929-952. <https://doi.org/10.1108/SAMPJ-09-2020-0313>
- Donthu, N., Kumar, S., Mukherjee, D., Pandey, N., & Lim, W. M. (2021), "How to Conduct a Bibliometric Analysis: An Overview and Guidelines", *Journal of Business Research*, 133, 285-296. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2021.04.070>
- Dwekat, A., Seguí-Mas, E., & Tormo-Carbó, G. (2020), "The Effect of the Board on Corporate Social Responsibility: Bibliometric and Social Network Analysis", *Economic Research-Ekonomska Istraživanja*, 33(1), 3580-3603. <https://doi.org/10.1080/1331677X.2020.1776139>
- Fernández-Temprano, M. A., & Tejerina-Gaite, F. (2020), "Types of Director, Board Diversity and Firm Performance", *Corporate Governance: The International Journal of Business in Society*, 20(2), 324-342. <https://doi.org/10.1108/CG-03-2019-0096>

- Gao, S., Meng, F., Gu, Z., Liu, Z., & Farrukh, M. (2021), "Mapping and Clustering Analysis on Environmental, Social and Governance Field a Bibliometric Analysis Using Scopus", *Sustainability*, 13(13), Article 13. <https://doi.org/10.3390/su13137304>
- Gürsoy, G., & Aydoğan, K. (2002), "Equity Ownership Structure, Risk Taking, and Performance: An Empirical Investigation in Turkish Listed Companies", *Emerging Markets Finance & Trade*, 38(6), 6-25.
- Haldar, A., Shah, R., Nageswara, R. S. V. D., Stokes, P., Demirbas, D., & Dardour, A. (2018), "Corporate Performance: Does Board Independence Matter? – Indian Evidence", *International Journal of Organizational Analysis*, 26(1), 185-200. <https://doi.org/10.1108/IJOA-12-2017-1296>
- Huang, C.-Y., & Ho, Y.-S. (2011), "Historical Research on Corporate Governance: A Bibliometric Analysis", *African Journal of Business Management*, 5(2), 276-284.
- Jo, H., & Harjoto, M. A. (2012), "The Causal Effect of Corporate Governance on Corporate Social Responsibility", *Journal of Business Ethics*, 106(1), 53-72. <https://doi.org/10.1007/s10551-011-1052-1>
- Kakabadse, N. K., Figueira, C., Nicolopoulou, K., Hong Yang, J., Kakabadse, A. P., & Özbilgin, M. F. (2015), "Gender Diversity and Board Performance: Women's Experiences and Perspectives", *Human Resource Management*, 54(2), 265-281. <https://doi.org/10.1002/hrm.21694>
- Kao, M.-F., Hodgkinson, L., & Jaafar, A. (2018), "Ownership Structure, Board of Directors and Firm Performance: Evidence from Taiwan", *Corporate Governance: The International Journal of Business in Society*, 19(1), 189-216. <https://doi.org/10.1108/CG-04-2018-0144>
- Kaymak, T., & Bektas, E. (2008), "East Meets West? Board Characteristics in an Emerging Market: Evidence from Turkish Banks", *Corporate Governance: An International Review*, 16(6), 550-561. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8683.2008.00713.x>
- Kaymak, T., & Bektas, E. (2017), "Corporate Social Responsibility and Governance: Information Disclosure in Multinational Corporations", *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*, 24(6), 555-569. <https://doi.org/10.1002/csr.1428>
- Khan, A., Goodell, J. W., Hassan, M. K., & Paltrinieri, A. (2022), "A Bibliometric Review of Finance Bibliometric Papers", *Finance Research Letters*, 47, 102520. <https://doi.org/10.1016/j.frl.2021.102520>
- Khatib, S. F. A., Abdullah, D. F., Elamer, A., Yahaya, I. S., & Owusu, A. (2021), "Global Trends in Board Diversity Research: A Bibliometric View", *Meditari Accountancy Research*, 1-30, <https://doi.org/10.1108/MEDAR-02-2021-1194>
- Kılıç, M., & Kuzey, C. (2016), "The Effect of Board Gender Diversity on Firm Performance: Evidence from Turkey", *Gender in Management: An International Journal*, 31(7), 434-455. <https://doi.org/10.1108/GM-10-2015-0088>
- Kula, V., & Tatoglu, E. (2006), "Board Process Attributes and Company Performance of Family-Owned Businesses in Turkey", *Corporate Governance: The International Journal of Business in Society*, 6(5), 624-634. <https://doi.org/10.1108/14720700610706108>

- Li, C., Wu, K., & Wu, J. (2017), "A Bibliometric Analysis of Research on Haze During 2000–2016", *Environmental Science and Pollution Research*, 24(32), 24733-24742. <https://doi.org/10.1007/s11356-017-0440-1>
- Lin, J. W., & Hwang, M. I. (2010). Audit Quality, Corporate Governance, and Earnings Management: A Meta-Analysis", *International Journal of Auditing*, 14(1), 57-77. <https://doi.org/10.1111/j.1099-1123.2009.00403.x>
- Liñán, F., & Fayolle, A. (2015), "A Systematic Literature Review on Entrepreneurial Intentions: Citation, Thematic Analyses, and Research Agenda", *International Entrepreneurship and Management Journal*, 11(4), 907-933. <https://doi.org/10.1007/s11365-015-0356-5>
- Linnenluecke, M. K., Marrone, M., & Singh, A. K. (2020), "Conducting Systematic Literature Reviews and Bibliometric Analyses", *Australian Journal of Management*, 45(2), 175-194. <https://doi.org/10.1177/0312896219877678>
- Mandacı, P., & Gumus, G. (2010), "Ownership Concentration, Managerial Ownership and Firm Performance: Evidence from Turkey", *South East European Journal of Economics and Business*, 5(1), 57-66. <https://doi.org/10.2478/v10033-010-0005-4>
- Mariani, M. M., Al-Sultan, K., & De Massis, A. (2021), "Corporate Social Responsibility in Family Firms: A Systematic Literature Review", *Journal of Small Business Management*, 0(0), 1-55. <https://doi.org/10.1080/00472778.2021.1955122>
- Memili, E., Fang, H. "Chevy", Koç, B., Yildirim-Öktem, Ö., & Sonmez, S. (2018), "Sustainability Practices of Family Firms: The Interplay Between Family Ownership and Long-Term Orientation", *Journal of Sustainable Tourism*, 26(1), 9-28. <https://doi.org/10.1080/09669582.2017.1308371>
- Naciti, V. (2019), "Corporate Governance and Board of Directors: The Effect of a Board Composition on Firm Sustainability Performance", *Journal of Cleaner Production*, 237, 117727. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2019.117727>
- Noyons, E. C. M., Moed, H. F., & Van Raan, A. F. J. (1999), "Integrating Research Performance Analysis and Science Mapping", *Scientometrics*, 46(3), 591-604. <https://doi.org/10.1007/BF02459614>
- Oba, B., Ozsoy, Z., & Atakan, S. (2010), "Power in the Boardroom: A Study on Turkish Family-Owned and Listed Companies", *Corporate Governance: The International Journal of Business in Society*, 10(5), 603-616. <https://doi.org/10.1108/14720701011085571>
- Okten, C., & Arin, K. P. (2006), "The Effects of Privatization on Efficiency: How Does Privatization Work?", *World Development*, 34(9), 1537-1556. <https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2006.01.004>
- Orazalin, N., & Baydauletov, M. (2020), "Corporate Social Responsibility Strategy and Corporate Environmental and Social Performance: The Moderating Role of Board Gender Diversity", *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*, 27(4), 1664-1676. <https://doi.org/10.1002/csr.1915>
- Orbay, H., & Yurtoglu, B. B. (2006), "The Impact of Corporate Governance Structures on the Corporate Investment Performance in Turkey", *Corporate Governance: An International Review*, 14(4), 349-363. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8683.2006.00511.x>

- Pizzi, S., Caputo, A., Corvino, A., & Venturelli, A. (2020), "Management Research and the UN Sustainable Development Goals (Sdgs): A Bibliometric Investigation and Systematic Review", *Journal of Cleaner Production*, 276, 124033. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2020.124033>
- Post, C., & Byron, K. (2015), "Women on Boards and Firm Financial Performance: A Meta-Analysis", *Academy of Management Journal*, 58(5), 1546-1571. <https://doi.org/10.5465/amj.2013.0319>
- Pritchard, A. (1969), "Statistical Bibliography or Bibliometrics?" *Journal of Documentation*, 25, 348-349.
- Sarhan, A. A., Ntim, C. G., & Al-Najjar, B. (2019), "Board Diversity, Corporate Governance, Corporate Performance, and Executive Pay", *International Journal of Finance & Economics*, 24(2), 761-786. <https://doi.org/10.1002/ijfe.1690>
- Saygili, E., Arslan, S., & Birkan, A. O. (2022), "ESG Practices and Corporate Financial Performance: Evidence from Borsa Istanbul", *Borsa Istanbul Review*, 22(3), 525-533. <https://doi.org/10.1016/j.bir.2021.07.001>
- Selekler-Goksen, N. N., & Yildirim Öktem, Ö. (2009), "Countervailing Institutional Forces: Corporate Governance in Turkish Family Business Groups", *Journal of Management & Governance*, 13(3), 193-213. <https://doi.org/10.1007/s10997-009-9083-z>
- Su, Y.-S., Lin, C.-L., Chen, S.-Y., & Lai, C.-F. (2020), "Bibliometric Study of Social Network Analysis Literature", *Library Hi Tech*, 38(2), 420-433. <https://doi.org/10.1108/LHT-01-2019-0028>
- Tranfield, D., Denyer, D., & Smart, P. (2003), "Towards a Methodology for Developing Evidence-Informed Management Knowledge by Means of Systematic Review", *British Journal of Management*, 14(3), 207-222. <https://doi.org/10.1111/1467-8551.00375>
- Uyar, A., Kilic, M., & Bayyurt, N. (2013), "Association Between Firm Characteristics and Corporate Voluntary Disclosure: Evidence from Turkish Listed Companies", *Intangible Capital*, 9(4), Article 4. <https://doi.org/10.3926/ic.439>
- Vitolla, F., Raimo, N., & Rubino, M. (2020), "Board Characteristics and Integrated Reporting Quality: An Agency Theory Perspective", *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*, 27(2), 1152-1163. <https://doi.org/10.1002/csr.1879>
- Wintoki, M. B., Linck, J. S., & Netter, J. M. (2012), "Endogeneity and the Dynamics of Internal Corporate Governance", *Journal of Financial Economics*, 105(3), 581-606. <https://doi.org/10.1016/j.jfineco.2012.03.005>
- Yang, P., Riepe, J., Moser, K., Pull, K., & Terjesen, S. (2019), "Women Directors, Firm Performance, and Firm Risk: A Causal Perspective", *The Leadership Quarterly*, 30(5), 101297. <https://doi.org/10.1016/j.leaqua.2019.05.004>
- Ye, D., Deng, J., Liu, Y., Szewczyk, S. H., & Chen, X. (2019), "Does Board Gender Diversity Increase Dividend Payouts? Analysis Of Global Evidence", *Journal of Corporate Finance*, 58, 1-26. <https://doi.org/10.1016/j.jcorpfin.2019.04.002>
- Young, M. N., Peng, M. W., Ahlstrom, D., Bruton, G. D., & Jiang, Y. (2008), "Corporate Governance in Emerging Economies: A Review of the Principal-Principal Perspective", *Journal of Management Studies*, 45(1), 196-220. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6486.2007.00752.x>

- Zahid, M., Rahman, H. U., Ali, W., Khan, M., Alharthi, M., Imran Qureshi, M., & Jan, A. (2020), "Boardroom Gender Diversity: Implications for Corporate Sustainability Disclosures in Malaysia", *Journal of Cleaner Production*, 244, 118683. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2019.118683>
- Zhang, D., Cao, H., Dickinson, D. G., & Kutan, A. M. (2016), "Free Cash Flows and Overinvestment: Further Evidence from Chinese Energy Firms", *Energy Economics*, 58, 116-124. <https://doi.org/10.1016/j.eneco.2016.06.018>
- Zheng, C., & Kouwenberg, R. (2019), "A Bibliometric Review of Global Research on Corporate Governance and Board Attributes", *Sustainability*, 11(12), Article 12. <https://doi.org/10.3390/Su11123428>
- Zupic, I., & Čater, T. (2015), "Bibliometric Methods in Management and Organization", *Organizational Research Methods*, 18(3), 429-472. <https://doi.org/10.1177/1094428114562629>

SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK, İNOVASYON VE LİDERLİK KAVRAMLARINA BİBLİYOMETRİK BAKIŞ¹

Yetkili Yazar | Correspondent Author: Yaşar ŞAHİN

A Bibliometric View on Sustainability, Innovation and
Leadership Concepts

Yazar / Author

Yaşar ŞAHİN²

Baycan DEMİRAL³

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geliş Tarihi : 20/11/2023
Makale Kabul Tarihi : 25/12/2023

Anahtar Kelimeler:
Sürdürülebilirlik, Liderlik,
İnovasyon, Bibliyometrik
Analiz.

ÖZ

İşletmeler, globalleşen ekonomi dünyası içinde kıyasıya bir rekabet içindedirler ve diğer işletmelere göre avantaj sağlamak için yeni fikirlere büyük ölçüde rağbet göstermektedirler. Özellikle günümüz koşulları için, işletmelerin çekirdek yeteneklere yoğunlaşması ve belirli bir alanda uzmanlaşması konusundaki yönlendirmeler, işletmelerin sürdürülebilirliğe daha fazla yönelmesini zorunluluk haline getirmektedir. Sürdürülebilir bir örgüt yapısı için liderin bu konuda örgütü yönlendirmesi ve yenilikleri teşvik etmesi beklenmektedir. Sürdürülebilirlik, inovasyon ve liderlik alanlarında sektörün gelişmelerine katkı sağlayabilecek akademik çalışmalar da beraberinde yer almaktadır. Ancak, eser sayısının fazlalığı bir karmaşayı da beraberinde getirmektedir. Yapılan çalışma, literatürde eksik kalan yönüyle yeni çalışmalara bir yön gösterebilmek ve mevcut çalışmalarını tanımlamak üzere kurgulanmıştır. Bu amaçla gerçekleştirilen çalışmada, Scopus veri tabanı üzerinden son beş (2018-2023) yıllık dönem içinde yayımlanan, İngilizce dilinde, makale türünde toplam 430 eser bibliyometrik analiz ile ele alınmıştır. Yapılan analiz sonucunda literatürün yıllık olarak %12,53 oranında arttığı, en çok yayının 77 adet ile Sustainability (MDPI) dergisi tarafından yayımlandığı belirlenmiştir. Konuya en çok katkı sağlayan yazarlar 4 makale ile Sheshadri Chatterjee ve Ranjan Chaudhuri olmuştur. En çok çalışmanın 58 adet ile Amerika Birleşik Devletleri'nde yapıldığı görülmüştür. Bu konuda en çok tekrar edilmiş olan anahtar kelimeler 188 adet ile "leadership", 99 adet ile "sustainability", 97 adet ile "human" ve 87 adet ile "innovation" olarak ortaya çıkmıştır. Yapılan analizler doğrultusunda, görsel haritalar elde edilmiş, literatürün niteliksel ve niceliksel açıdan kalitesine ait ilgili nesnel bulguların ortaya çıkması sağlanmıştır.

¹ II. Uluslararası Çevre, Enerji ve Ekonomi Kongresi'nde sunulmuş olan "Sürdürülebilirlik, İnovasyon ve Liderlik Kavramlarına Bibliyometrik Bakış" isimli çalışmanın genişletilmiş halidir.

² Öğr. Gör. Dr., Trabzon Üniversitesi, Beşikdüzü Meslek Yüksekokulu, Pazarlama ve Reklamcılık Bölümü, ORCID No: <https://orcid.org/0000-0002-5205-3054>, e-posta: yasarsahin@trabzon.edu.tr

³ Öğr. Gör., Iğdır Üniversitesi, Iğdır Meslek Yüksekokulu, Finans-Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü, ORCID No: <https://orcid.org/0000-0001-8505-2966>, e-posta: bdemiral36@hotmail.com

ARTICLE INFORMATION

Submission Date : 20/11/2023
Accepted Date : 25/12/2023

Keywords: Sustainability, Leadership, Innovation, Bibliometric Analysis.

ABSTRACT

Businesses are in fierce competition in a globalized economy and are in great demand for new ideas to gain an advantage over other businesses. Especially for today's conditions, the directives for businesses to concentrate on core competencies and specialize in a specific field make it imperative for businesses to focus more on sustainability. For a sustainable organizational structure, the leader is expected to guide the organization in this regard and encourage innovations. It also includes academic studies that can contribute to the development of the sector in the fields of sustainability, innovation and leadership. However, the large number of studies brings along a confusion. This study is designed to provide a direction for new studies and to identify existing studies with the missing aspect in the literature. For this purpose, a total of 430 works published in the last five years (2018-2023) in the last five years (2018-2023) in the Scopus database, in English language, in the article type, were analyzed by bibliometric analysis. As a result of the analysis, it was determined that the literature increased by 12.53% annually, and the most publications were published by Sustainability (MDPI) journal with 77 publications. The authors who contributed the most to the subject were Sheshadri Chatterjee and Ranjan Chaudhuri with 4 articles. It was observed that the most studies were conducted in the United States of America with 58 studies. The most repeated keywords were "leadership" (188), "sustainability" (99), "human" (97) and "innovation" (87). In line with the analysis, visual maps were obtained and objective findings on the quantity and quality of the literature were provided.

1. Giriş

Sanayi devrimi ile birlikte işletmelerin üretim kapasitelerinin büyük ölçüde artması, büyük sanayi kuruluşlarının çoğalması, artan nüfus ile birlikte tüketim miktarlarının da artması önceki dönemlerde pek fazla gündemde olmayan sürdürülebilirlik kavramının önemini artırmıştır (Uzun, 2020: 274). Dünya genelinde nüfus ve tüketim miktarlarındaki artış doğrultusunda doğal kaynaklar azalmaya başlamış, yenilenemeyen enerji kaynaklarının ve geri dönüşümü olmayan malzemelerin kullanımı; küresel ısınma, çevre kirliliği gibi sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Ortaya çıkan gelişmeler doğrultusunda Birleşmiş Milletler (BM) organizasyonlarıyla yerel, ulusal ve uluslararası etkinlikler, çalışmalar ve konferanslar düzenlenmeye başlanmıştır (Borah vd., 2022: 3).

Sürdürülebilirlik kavramı, ilk kez Dünya Doğayı Koruma Birliği tarafından 1982 yılında kabul edilen Dünya Doğa Şartı belgesinde yer almıştır. Bu tanım doğrultusunda; insanların yararlandığı ekosistem, organizmalar, kara, deniz ve atmosfer kaynaklarının en uygun ölçüde sürdürülebilirliğini başarabilecek biçimde yönetilmeleri gerektiği ancak bunun ekosistemlerin ve türlerin bütünlüğünü tehlikeye atmayacak biçimde yapılması öngörülmektedir (Yazar, 2006: 3).

Kaynakların sürdürülebilirliği için klasik üretim ve yaklaşım yerine yeni üretim yöntemleri ve süreçleri geliştirme zorunluluğu da ortaya çıkmış, teknoloji ve bilimin gelişmesiyle ekonomik büyüme ve toplumsal gelişim doğrultusunda inovasyon kavramı önem kazanmıştır (Xuecheng ve Iqbal, 2022: 1). İşletmelerin gelişen koşullara ayak uydurması, çevre ve toplum bilinciyle hareket edebilmesi için öncü işletmelerin ve bu doğrultuda organizasyonları hareket ettirecek bireylerin önemi de artış göstermiş, organizasyonlarda liderlik vasfı da ön plana çıkmaya başlamıştır (Bhutto vd., 2021: 1717). Bu bağlamda sürdürülebilirlik, inovasyon ve liderlik kavramlarını içeren birçok eser literatürde yer almaya başlamış ancak her üç kavramın birlikte yer aldığı tüm çalışmaların tespit edilmesi ve temel araştırmaların, yazarların veya kavramların birbirileri ile ilişkilerinin ortaya konulması ve araştırmacıların literatürdeki boşluğu tespit etmeleri araştırmacılar için zorluklar oluşturmuştur (Dhir vd., 2023: 1-2).

Çalışmaların derlenmesinde ve analiz edilmesinde yaşanan bu zorlukların aşılması için bilgisayar destekli programlar bulunmakta, yapılan çalışma Bibliometrix programı aracılığıyla yayınlanan eserlerin bibliyometrik analizini içermektedir. Bibliyometrik analiz, belirli bir konu, kavram veya alanla ilgili tüm yayınları kapsayarak temel araştırmaları veya yazarları ve bunların ilişkilerini tanımlayabilen bilimsel bir bilgisayar destekli inceleme metodolojisidir (Han vd., 2020: 1). Bu kapsamda yapılan bu çalışma literatürde yapılan çalışmalar hakkında nesnel bilgi sağlamayı amaçlamaktadır.

2. Kavramsal Çerçeve

2.1. Sürdürülebilirlik

Sürdürülebilirlik, genellikle mevcut neslin ihtiyaçlarını karşılamak için doğal kaynakları tüketirken, gelecek nesillerin kendi ihtiyaçlarını karşılayabilmesini sağlama ilkesini ifade eder. Bu kavram, ekonomik, sosyal ve çevresel boyutları içeren geniş bir perspektife sahiptir. Sürdürülebilirlik, doğal kaynakların bilinçli bir şekilde yönetilmesi, çevresel etkilerin azaltılması, toplumsal adaletin sağlanması ve ekonomik kalkınmanın sürdürülebilir bir şekilde gerçekleşmesi amacını taşır (Yeni, 2014: 183).

Sürdürülebilirlik kavramının tarihsel gelişiminde endüstri devrimi önemli bir dönüş noktasıdır. Endüstri devrimi, teknolojik ve ekonomik ilerlemeleri beraberinde getirmiş, ancak bu gelişmeler doğal kaynakların aşırı kullanımına ve hızla artan çevresel sorunlara neden olmuştur. Bu dönemde sürdürülebilirlik ile ilgili yeterli düzeyde farkındalık gelişmemiş, 1960'lar ve 1970'li yıllarda çevre sorunlarına karşı artan toplumsal farkındalık, sürdürülebilirlik konusunu ön plana çıkarmıştır (Chaudhuri vd., 2022: 2).

1987 yılında Birleşmiş Milletler tarafından yayınlanan Brundtland Raporu, sürdürülebilir kalkınma kavramını geniş kitlelere tanıtmış, raporda, sürdürülebilir

kalkınmanın "gelecek nesillerin ihtiyaçlarını karşılamak için bugünkü nesillerin ihtiyaçlarını karşılayabilme yeteneği" olarak tanımlanmıştır (Tufan ve Özel, 2018: 8).

Sürdürülebilirlik, her geçen gün önemi artan bir kavram olup pek çok sektörde, şirkette ve toplumda uygulama alanı bulmaktadır. Bu doğrultuda çevresel ve sosyal sorumluluk bilincinin artmasıyla, doğal kaynakların korunması ve gelecek nesillerin ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla taşıyan çeşitli politika ve stratejiler her alanda ortaya çıkmış ve uygulanmaya başlanmıştır (Mead vd., 2022: 1-2).

Günümüzde, sürdürülebilir bir yapıya sahip olmak isteyen işletmelerin, yenilikçi düşünce yapısına ve üretim yöntemlerine uyumu zorunlu hale gelmiştir. Değişimin her geçen gün hızlandığı bir ortamda, yeniliğe ayak uyduramayan işletmelerin hızla entropi sürecine girmesi kaçınılmazdır (Öztrak ve Yazıcı, 2023: 405). Bu bağlamda işletmelerin tüm üretim süreçlerinde inovatif bir tutum sergilemesi ve bu düşünceyi benimsemesi gittikçe daha fazla önem kazanmıştır.

2.2. İnovasyon

İnovasyon yeni veya yenilikçilik gibi kavramları belirtse de, mevcut durumu iyileştirmek veya yeni bir değer yaratmak amacıyla yeni fikirlerin, süreçlerin, ürünlerin veya hizmetlerin yaratılması ve uygulanması sürecini ifade eder (Akyürek, 2020: 16). İnovasyon, genellikle teknolojik ilerlemeler, bilimsel keşifler, pazar talepleri veya diğer toplumsal ihtiyaçlar doğrultusunda ortaya çıkar ve ekonomik büyümeyi, rekabet avantajını ve toplumsal gelişimi destekleyen bir güç olarak kabul edilir (Chatterjee ve Chaudhuri, 2022: 1084).

Drucker tarafından inovasyon, yürütülecek örgütsel faaliyetlerin, üretilecek ürün ve hizmetlerin belli amaçlar doğrultusunda değiştirilip geliştirilmesi maksadıyla yürütülen yenilik odaklı faaliyetler şeklinde tanımlanmakta ve inovasyonun, örgütlerin varlığını devam ettirebilmelerinin ön koşulu olduğunu vurgulamaktadır (Carayannis vd., 2015: 163). Drucker'a göre, inovasyon gerçekleştirilmeyen örgütler değişime ayak uyduramayacak, hem örgütsel hem de çevresel ihtiyaçlarını karşılayamayacak ve bunun neticesinde de varlığını devam ettiremeyerek yok olacaktır (Avcı, 2009: 127). Bu nedenle örgütler sürdürülebilirlik için inovasyona ihtiyaç duymaktadırlar.

Tarihsel gelişimi açısından inovasyon, insanların avcılık ve toplayıcılıktan tarım ve hayvancılığa geçişi ile tarım araçları, sulama sistemleri ve yeni tarım yöntemleri bulmaları ile ilk kez ortaya çıkmıştır. Sanayi devrimi, iletişimde yaşanan gelişmeler, bilgi teknolojilerinin artması ile her geçen gün önemi artan inovasyonun önemi, çevre sorunları ve sürdürülebilirlik endişeleri ile günümüzde daha da önem kazanmış, yenilenebilir enerji, enerji verimliliği, çevre dostu ürünler ve geri dönüşüm gibi alanlarda yapılan

inovasyonlar küresel etkileri nedeniyle ilgi uyandırmıştır (Esmer ve Alan, 2019: 471). Günümüzde örgütler sürdürülebilir ve inovatif bir yapıya sahip olma zorunluluğu ile karşı karşıya gelmiş, yenilikçi ve değişimi organize etme yeteneğine sahip liderler, örgütlerin bu değişimlere ayak uydurma sürecinde önemli rol sahibi olmuşlardır.

2.3. Liderlik

Liderlik, bir grubu veya organizasyonu etkileyerek belirlenen hedeflere ulaşma sürecini yönlendirme ve yönetme yeteneği olarak tanımlanmakta, bir kişinin diğerlerini motive etmesi, rehberlik etmesi ve etkilemesi sürecini içermektedir (Akyürek, 2020: 17). Liderlik, sadece bir pozisyon veya unvanla değil, aynı zamanda sahip olunan özellikler, davranışlar ve becerilerle de ilgilidir. Sürdürülebilirlik ve inovasyonun uyum içerisinde olması için bir lidere ihtiyaç duyulmaktadır.

Lider, örgütün yenilik ve sürdürülebilirlik ihtiyaçlarına uygun olarak, yeni iş modelleri, müşteri ilişkileri anlayışı, çalışanlara yönelik çözümler, operasyonel iyileştirmeler ve finansal koşullar ile ilgili stratejik adımlar atarak işletmelerin sürdürülebilir ve inovatif bir yapıya ve süreçlere sahip olmasında aktif olarak yer alması gereken en önemli bileşenlerinden birini oluşturmaktadır (Kilbourne vd., 2019: 207). Bu bağlamda ortaya çıkan sürdürülebilir liderlik kavramı, çevre, toplum ve kurumsal paydaşlar üzerindeki etkiyi göz önünde bulundurarak uzun vadeli başarıya ve sürdürülebilirliğe odaklanan bir liderlik tarzını ifade etmektedir (Öztürk ve Yazıcı, 2023: 407).

3. Yöntem

Bu kapsamda yapılan çalışmada, Scopus veri tabanı üzerinden son beş (2018-2023) yıllık dönemde yayınlanan, İngilizce dilinde, makale türünde toplam 430 eser bibliyometrik analiz ile incelenmiştir. Bibliyometrik analiz, bilimsel yayınlar, alıntılar, yazarlar ve bilimsel dergiler gibi bibliyografik verilerin istatistiksel yöntemlerle analiz edilmesini içeren bir araştırma alanıdır. Bu tür analizler, bilimsel bilginin yayılma paternleri, disiplinler arası etkileşimler, yazarların etkinlikleri ve bir konudaki önemli gelişmeler gibi konularda bilgi sağlamak amacıyla kullanılır.

Bibliyometrik analiz için R Analyses üzerinden Bibliometrix eklentisi kullanılmıştır. Elde edilen analiz sonuçları görsel haritalar kullanılarak çalışmaların niceliği ve kalitesi hakkında nesnel bilgiler elde edilebilmiştir. Elde edilen görsel haritalar, anahtar kelimeler arasındaki karmaşık düğümleri ve bağlantıları açıklayarak, nicel verilerin nitel sonuçlara dönüştürülmesini mümkün kılan bilgilerin görsel temsilini oluşturmaktadır (Van Eck ve Waltman, 2014: 805).

3.1. Araştırmanın Önemi ve Amacı

Sürdürülebilirlik, inovasyon ve liderliği aynı anda içeren birçok eserin ortaya konulması, araştırmacıların literatürdeki boşluğu tespit etmeleri açısından zorluklar yaratmaktadır. Yaşanan bu zorlukların aşılması için bilgisayar destekli programlar bulunmaktadır. Yapılan çalışma Bibliometrix aracılığıyla, yayınlanan eserlerin bibliyometrik analizini içermektedir. Bu kapsamda yapılan bu çalışma literatürde yapılan çalışmalar hakkında nesnel bilgi sağlamayı amaçlamaktadır.

3.2. Evren ve Örneklem

Çalışmada Scopus veri tabanı üzerinden 2018-2023 dönemlerini kapsayan, makale türünde ve İngilizce dilinde toplam 430 eser bibliyometrik analiz ile incelenmiştir. Çalışmada ele alınan makalelere ait genel bilgiler Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1. Makalelere Ait Genel Bilgiler

Değişkenler	Veri Sonuçları
Veri Seti Hakkında Ana Bilgiler	
Zaman Aralığı	2018:2023
Kaynaklar	271
Makale Sayısı	430
Yıllık Yayınlanan Ortalama Makale Sayısı	12,53
Yıl Başına Düşen Ortalama Makale Sayısı	2,1
Makale Başına Düşen Atıf Sayısı	9,458
Atıf Sayısı	26.038
Doküman İçeriği	
Anahtar Kelimeler + (ID)	1646
Yazarın Anahtar Kelimeleri (DE)	1552
Yazarlar	
Yazarlar	1.602
Tek yazarlı dokümanların yazarları	43
Yazar İşbirliği	
Tek yazarlı dokümanlar	43
Doküman Başına Ortak Yazarlar	3,88
Uluslararası ortak yazarlık %	32,33
Doküman Türü	
Makale: Erken Erişim	430

Bibliyometrik analiz, araştırmacıların belirli bir alanda ne tür çalışmalar yaptığını, hangi konularda daha fazla ilgi olduğunu ve bu çalışmaların bilimsel topluluk içinde nasıl değerlendirildiğini anlamalarına yardımcı olabilir.

Çalışmada sürdürülebilirlik, inovasyon ve liderliği aynı anda ele alan 430 eser incelenmiş, her üç kavramı ele alan makale sayısının yıllık ortalama 12,53 adet olduğu görülmüştür. Ele alınan makalelerin 43 tanesinin tek yazarlı olduğu, 1.602 yazarın her üç kavramın ele alınmış olduğu makalelerde ilgili dönem kapsamında yazar olarak yer almış olduğu da genel bilgiler içinde ön plana çıkan özelliklerdendir.

4. Bulgular

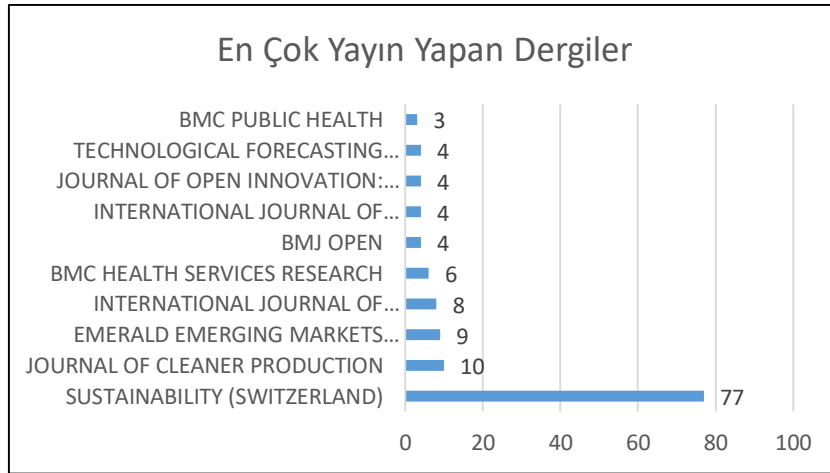
Bibliyometrik analiz, genellikle bir bilim dalının gelişimini, popüler konuları, yazarların ve dergilerin etkisini anlamak için kullanılır. Bu analizler, araştırmacıların belirli bir alanda ne tür çalışmalar yapıldığını, hangi konularda daha fazla ilgi olduğunu ve bu çalışmaların bilimsel topluluk içinde nasıl değerlendirildiğini anlamalarına yardımcı olabilir. Bibliyometrik analizin kullanım alanları arasında bilimsel politika oluşturma, araştırma stratejilerinin planlanması, bilimsel dergilerin etkinliğinin değerlendirilmesi ve disiplinler arası iş birliğinin analizi bulunmaktadır (Topçuoğlu vd., 2023: 1282).

Araştırmacılar bulguların elde edilmesinde ve kullanılmasında birbirinden farklı nitel ve nicel incelemeler yapabilmektedirler. Bu yöntemlerin içinde yer alan bibliyometrik analiz; bilimin, araştırmacıların veya bilimsel etkinliklerin istatistiksel ölçümüne dayalı sistematik, şeffaf ve yeniden üretilebilir bir inceleme süreci sunma potansiyeline sahiptir (Aria ve Cuccurullo, 2017: 959). Çalışmada bibliyometrik analiz yöntemiyle elde edilen bulgular; dergiler, yazarlar ve sözcükler bağlamında ayrı ayrı ele alınmıştır (Karatepe vd., 2023: 86).

4.1. Dergilere İlişkin Bulgular

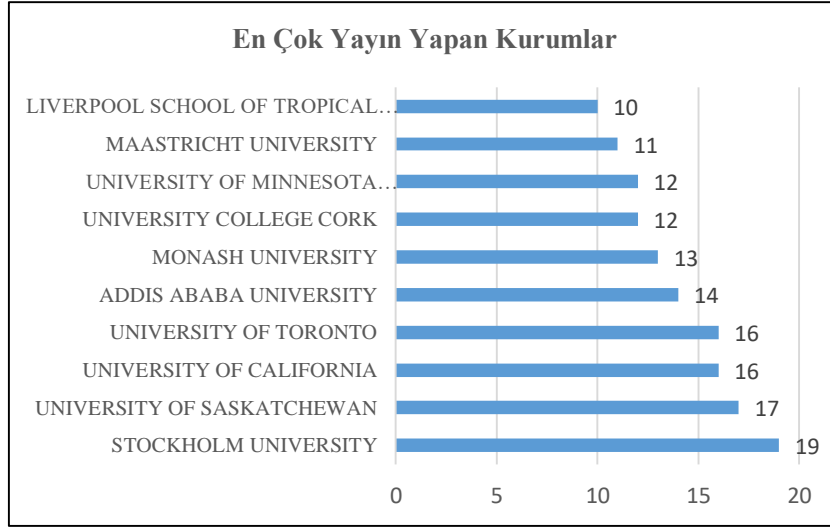
Çalışmada sürdürülebilirlik, inovasyon ve liderliği aynı anda içeren 430 makale ele alınmış olup, en çok yayın yapan dergilere ait bulgular Şekil 1’de yer almaktadır.

Şekil 1. En Çok Yayın Yapan Dergiler

Bulgularda en çok yayının 77 adet ile Sustainability dergisi tarafından yayınlandığı ve diğer dergilere oranla yapılan yayınların büyük çoğunluğuna yayıncı olarak ev sahipliği yaptığı görülmüştür. Sustainability dergisini 10 adet makale yayını ile Journal of Cleaner Production dergisi takip etmiş ancak dergilere ait yayın dağılımında Sustainability dergisi tüm yayımlar içinde en önemli ve büyük paya sahip olmuştur. Sürdürülebilirlik, inovasyon ve liderlik kavramlarının birlikte yer aldığı makalelere ait yayın organlarının bağlı olduğu kurumların dağılımı Şekil 2’de yer almaktadır.

Şekil 2. En Çok Yayın Yapan Kurumlar

Stockholm University 19 yayının gerçekleştirilmesini sağlamasıyla ilgili dönemde en çok yayın yapan kurumların başında gelmiştir. Anahtar kelimelerin yer aldığı konuların hangi dergilerde yayınlanmış olduğunu ve dağılımını gösteren Bradford Saçılım Yasası, literatürün taranmasında ve tasnifinde kullanılmakta olup, söz konusu yasaya göre ele alınan makalelerin iki farklı bölgede toplandığı görülmekte olup bilgiler Tablo 2’de görülmektedir.

Tablo 2. Bradford Saçılım Yasasına Göre Dergi Tablosu

Sıra	Dergi İsmi	Frekans	Kümülatif Frekans	Bölge
1	Sustainability (Switzerland)	77	77	Bölge 1
2	Journal of Cleaner Production	10	87	Bölge 1
3	Emerald Emerging Markets Case Studies	9	96	Bölge 1
4	International Journal of Environmental Research and Public Health	8	104	Bölge 1
5	BMC Health Services Research	6	110	Bölge 1
6	BMJ Open	4	114	Bölge 1
7	International Journal of Sustainability in Higher Education	4	118	Bölge 1
8	Journal of Open Innovation: Technology, Market and Complexity	4	122	Bölge 1
9	Technological Forecasting and Social Change	4	126	Bölge 1
10	BMC Public Health	3	129	Bölge 1
11	Business Strategy and The Environment	3	132	Bölge 1
12	Cogent Business and Management	3	135	Bölge 1
13	Corporate Social Responsibility and Environmental Management	3	138	Bölge 1
14	Environment, Development and Sustainability	3	141	Bölge 1
15	Journal of Asian Finance, Economics and Business	3	144	Bölge 1
16	Academic Medicine	2	146	Bölge 2
17	Annals of The New York Academy Of Sciences	2	148	Bölge 2
18	BMJ Global Health	2	150	Bölge 2
19	BMJ Leader	2	152	Bölge 2

Yasaya göre makaleler iki farklı bölgede toplanmış olup çekirdek kaynak olarak adlandırılan ilk 20 dergiye ait bilgiler Tablo 2’de görülmektedir.

4.2. Yazarlara İlişkin Bulgular

Sürdürülebilirlik, inovasyon ve liderliği, çalışma kapsamındaki dönemde, aynı anda içeren makaleler için 1.602 yazarın bulunduğu, bu yazarların 43 tanesinin çalışmalarında tek yazar olarak yer aldığı belirlenmiştir. Sürdürülebilirlik, inovasyon ve liderliği beraberce ele alan ve bu konuda en çok katkı sağlayan yazarların 4 makale ile Sheshadri Chatterjee ve Ranjan Chaudhuri olmuştur. Makalelerin yazarlarına ait ülke bilgileri Tablo 3’te yer almaktadır.

Tablo 3. Sorumlu Yazarların Bulunduğu Ülkelere Göre Makalelerin Dağılımı

Ülke	Makale Sayısı	SCP	MCP	Frekans	MCP Oranı
ABD	56	42	14	0,13	0,25
Belirtilmemiş	51	42	9	0,119	0,176
Çin Halk Cumhuriyeti	35	22	13	0,081	0,371
Birleşik Krallık	29	16	13	0,067	0,448
Kanada	24	18	6	0,056	0,25
İspanya	20	13	7	0,047	0,35
Avustralya	19	13	6	0,044	0,316
Hindistan	15	10	5	0,035	0,333
Hollanda	14	11	3	0,033	0,214
Endonezya	12	9	3	0,028	0,25

Bulgular incelendiğinde en çok makalenin Amerika Birleşik Devletleri tarafından yapılmış olduğu görülmektedir. 430 makalenin 56 adedi ABD tarafından gerçekleştirilmiş olup bu makalelerin 42 tanesi aynı ülke yazarları tarafından (SCP), 14 tanesi de farklı ülkelerin yazarları tarafından gerçekleştirilmiş, ABD’li yazarlara ait çalışmaların toplam çalışmaların %13’ünü oluşturduğu görülmüştür. Ülkelere ait çalışmaların atıf sayıları da aşağıda yer alan Tablo 4’te bulunmaktadır.

Tablo 4. Sorumlu Yazarların Bulunduğu Ülkelere Göre Atıf Sayısı

Ülke	Toplam Atıf	Makale Başına Atıf Ortalaması
ABD	572	10,2
Birleşik Krallık	366	12,6
Çin Halk Cumhuriyeti	324	9,3
İspanya	204	10,2
Kanada	192	8
Almanya	179	19,9
Hollanda	178	12,7
Avustralya	176	9,3

Norveç	161	20,1
Hindistan	128	8,5

Ülke bazında en fazla atıf sayısı alan yazarlar Amerika Birleşik Devletleri'nde yer alırken, makale başına otalama 20,1 atıf sayısı ile en çok atıf alan makale yazarlarının Norveç'te bulunduğu belirlenmiştir. Yazarların aldığı atıf sayılarını h-g-m indeksleri doğrultusunda gösteren bilgiler Tablo 5'te yer almaktadır.

Tablo 5. Yazarların Üretkenliklerinin h/g/m İndekslerine Göre Dağılımı

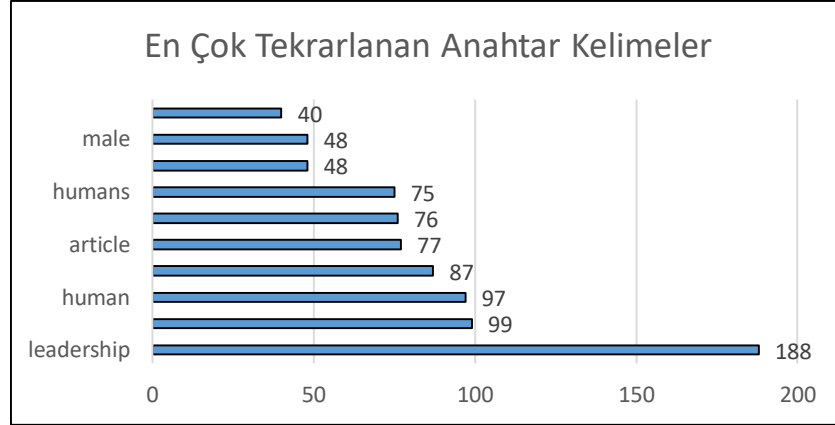
Yazar	h indeks	g indeks	m indeks	Toplam Atıf	Toplam Yayın Sayısı	İlk Yayın Tarihi
Chatterjee, S.	3	4	1,5	101	4	2022
Chaudhuri, R.	3	4	1,5	101	4	2022
Iqbal, Q.	3	3	1	62	3	2021
Ahmad, N.H.	2	2	0,667	58	2	2021
Bag, S.	2	2	0,333	48	2	2018
Bessant, J.	2	2	0,5	23	2	2020
Bowersox, N.W.	2	2	0,4	82	2	2019
Braganza, M.Z.	2	2	0,4	82	2	2019
De Kraker, J.	2	2	0,4	21	2	2019
Dhir, A.	2	2	0,667	121	2	2021

Sheshadri Chatterjee ve Ranjan Chaudhuri gerçekleştirmiş oldukları 4'er yayın ile birinci sırada yer almış olup Tablo 5 'te gerçekleştirilmiş yayınlarının niceliği ve niteliği hakkında genel bilgiler görülebilmektedir.

4.3. Sözcüklerin Analizi

Çalışmada anahtar kelimelere ait bulgular da ele alınarak çalışmalarda en çok tekrarlanan kelimelerin tespitiyle hem literatürde yer alan boşluklar hem de değişkenler arasındaki ilişkileri görebilmek mümkün olmaktadır. Çalışma kapsamında en çok tekrarlanan anahtar kelimelere ait bilgiler Şekil 3'te sunulmuştur.

Şekil 3. En Çok Tekrarlanan Anahtar Kelimeler

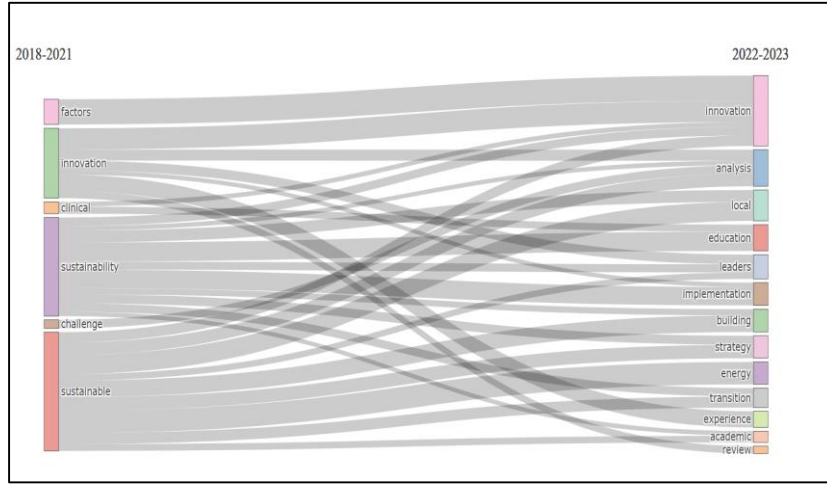
Bu konuda en çok tekrarlanan anahtar kelimeler 188 adet ile “leadership”, 99 adet ile “sustainability”, 97 adet ile “human” ve 87 adet ile “innovation” olarak belirlenmiş, Kelimelerin ağırlığını ve mevcut durumu daha net görebilmek için oluşturulan kelime bulutu görseli aşağıdaki şekilde (Şekil 4) oluşmuştur.

Şekil 4. Anahtar Kelimelere Ait Kelime Bulutu

Şekil 4’te yer alan kelime bulutu görselinde bu konuda en çok tekrarlanan anahtar kelimeler 188 adet ile “leadership”, 99 adet ile “sustainability”, 97 adet ile “human” ve 87 adet ile “innovation” olarak ortaya çıkmıştır. Kelime bulutu çalışmalarda en fazla tekrar edilen anahtar kelimelerin görsel olarak daha net şekilde anlaşılabilmesini sağlayan bir yöntemdir. Ortaya çıkan kelime bulutu ele alındığında liderlik kavramının daha ön plana çıktığı görülebilmektedir. Kelimeler arasındaki ilişkinin anlaşılmasını amaçlayan başka bir yöntem de ağ haritalarıdır. Ağ haritaları anahtar kelimeler arasında ortaya çıkan gizli bağları tespit etmek ve görsel olarak daha belirgin şekilde anlaşılmasını amaçlayan görsel şekillerdir. Çalışmada yer alan kelimeler arasında oluşturulmuş ağ haritası Şekil 5’te yer almaktadır.

Şekil 7. Anahtar Kelimelerin Yıllara Göre Değişimi

Şekil 7’de sürdürülebilirlik, inovasyon ve liderlik kavramlarının yer aldığı çalışmalarda yer alan anahtar kelimelerin 2018-2021 dönemi ve 2022-2023 dönemlerine göre değişimi yer almaktadır. Grafikte inovasyon terimi en başta yer alırken, eğitim ve liderlik kavramlarının çalışmalarda daha çok yer almaya başladığı görülmektedir.

5. Sonuç ve Tartışma

Günümüz dünyasında ortaya çıkan teknolojik gelişmeler, sanayileşmenin ve üretimin artış göstermesi yanında doğal kaynakların sınırlı olması ve çevresel farkındalığın gittikçe artması sürdürülebilirlik ve inovasyon kavramlarının sıkça gündeme gelmesine sebep olmuştur. Sürdürülebilirlik ve inovasyon bağlamında işletmelerin sisteme dâhil olmaları yolunda işletmelerde liderlik kavramı ön plana çıkmıştır. Bu doğrultuda sürdürülebilirlik, inovasyon ve liderlik kavramlarını aynı anda içeren birçok eser literatürde yer almaya başlamış, araştırmacılar için her üç kavramın da yer aldığı makalelerin tespiti ve analizi önem kazanmıştır. Bu çalışmada Scopus veri tabanında yer alan ve 2018-2023 dönemlerini kapsayan son 5 yıllık döneme ait, İngilizce dilinde yayınlanmış 430 makale eser bibliyometrik analiz ile ele alınmıştır. Bibliyometrik analizin gerçekleştirilmesi R Analyses üzerinden Bibliometrix eklentisi kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Analiz sonucunda makalelere ait nitel ve nicel veriler elde edilmiş, görseller vasıtası ile makaleler hakkında nesnel bilgiler elde edilmiştir.

Yapılan incelemede ana temalar sürdürülebilirlik, inovasyon ve liderlik olmasına rağmen gizil değişkenin insan olduğu belirlenmiştir. Bütün değişkenlerin oluşması ve uygulanabilmesi için insan faktörünün ön plana çıktığı mevcut araştırma ile ortaya konulmuştur. İncelenen makalelerde örgütleri ve insanları konu edinecek şekilde; toplam kalite, atık yönetimi, cinsiyet eşitliği, eğitim ve sağlık alanlarına yoğunlaşıldığı

belirlenmiştir. Ayrıca, iklim değişikliği ve çevre yönetimine ilişkin detaylara da incelenen eserlerde ulaşıldığı, özellikle bu hususların yapay zekâ ile yönlendirilmesine yönelik eserlere son yıllarda yönelimin arttığı görülmüştür.

Sonuç olarak yeni yapılacak olan çalışmalarda büyük veri, yapay zekâ, bulut depolama gibi teknolojik yeniliklerden yararlanılarak sürdürülebilir çevre, kalite yönetimi ile atık yönetimine yönelik çalışmaların yapılmasının uygun olacağı değerlendirilmektedir.

Kaynakça

- Akyürek, M. İ. (2020), “İnovasyon ve Liderlik”, *Uluslararası Liderlik Çalışmaları Dergisi: Kuram ve Uygulama*, 3(1), 15-24.
- Aria, M., Cuccurullo, C. (2017), “Bibliometrix: An R-Tool for Comprehensive Science Mapping Analysis”, *Journal of Informetrics*, 11(4), 959-975.
- Avcı, U. (2009), “Öğrenme Yönelimliliğinin Yenilik Performansı Üzerine Etkisi: Muğla Mermer Sektöründe Bir İnceleme”, *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(10), 21-138.
- Bhutto, T.A., Farooq, R., Talwar, S., Awan, U. & Dhir, A. (2021), “Green Inclusive Leadership and Green Creativity in The Tourism and Hospitality Sector: Serial Mediation of Green Psychological Climate and Work Engagement”, *Journal of Sustainable Tourism*, 29(10), 1716-1737.
- Borah, P.S., Iqbal, S. & Akhtar, S. (2022), “Linking Social Media Usage and SME's Sustainable Performance: The Role of Digital Leadership and Innovation Capabilities”, *Technology in Society*, 68, 1-9.
- Carayannis, E.G., Samara, E.T., & Bakouros, Y.L. (2015), *Entrepreneurship and Innovation Practices*. İçinde E.G. Carayannis, E.T. Samara, & Y.L. Bakouros (Ed.), *Innovation and Entrepreneurship: Theory, Policy and Practice* (ss. 159-201), Springer International Publishing.
- Chaudhuri, R., Chatterjee, S., Vrontis, D., & Chaudhuri, S. (2022), “Innovation in SMEs, AI Dynamism, and Sustainability: The Current Situation and Way Forward”, *Sustainability*, 14, 1-19.
- Chatterjee, S., Chaudhuri, R. (2022), “Supply Chain Sustainability During Turbulent Environment: Examining The Role of Firm Capabilities and Government Regulation”, *Operations Management Research*, 15, 1081-1095.
- Dhir, A., Khan, S.J., Islam, N., Ractham, P., & Meenakshi, N. (2023), “Drivers of Sustainable Business Model Innovations. An Upper Echelon Theory Perspective”, *Technological Forecasting and Social Change*, 191, 1-16.
- Esmer, Y., Alan, M.A. (2019), “Endüstri 4.0 Perspektifinde İnovasyon”, *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 7(18), 465-478.
- Han, J., Kang, H.J., Kim, M., & Kwon, G.H. (2020), “Mapping The Intellectual Structure of Research On Surgery with Mixed Reality: Bibliometric Network Analysis (2000-2019)”, *Journal of Biomedical Informatics*, 109, 103516.

- Karatepe, S.G., Kavak, O., & Topçuoğlu, E. (2023), “Sosyal Politikalar Bağlamında Girişimciliğin Uluslararası Alanyazındaki Yeri Üzerine Bibliyometrik Analiz”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 12(1), 79-97.
- Kilbourne, A.M., Braganza, M.Z., Bowersox, N.W.,... & Ramoni, R. (2019), “Research Lifecycle to Increase the Substantial Real-World Impact of Research: Accelerating Innovations to Application”, *Medical Care* 57(10), 206-212.
- Mead, T., Jeanrenaud, S. & Bessant, J. (2022), “Sustainability Oriented Innovation Narratives: Learning from Nature Inspired Innovation”, *Journal of Cleaner Production*, 344, 1-11.
- Öztrak, M., Yazıcı, A.M. (2023), “Sürdürülebilir Liderlik ve İnovasyon Stratejileri İlişkisinde İş Stresinin Düzenleyici Rolü”, *Akademik Hassasiyetler*, 10(22), 404-432.
- Topçuoğlu, E., Oktaysoy, O., Erdoğan, S.U., & Karatepe, S.G. (2023), “İşsizlik ve Girişimcilik Kavramlarına Bibliyometrik Bakış”, *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 15(2), 1276-1292.
- Tufan, M.Z., Özel, C. (2018), “Sürdürülebilirlik Kavramı ve Yapı Malzemeleri İçin Sürdürülebilirlik Kriterleri”, *Uluslararası Sürdürülebilir Mühendislik ve Teknoloji Dergisi*, 2(1), 6-13.
- Uzun, C. (2020), “Turizm İşletmelerinde İnovasyon Stratejileri”, *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Turizm Fakültesi Dergisi*, 23(2), 271-294.
- Van Eck, N.J., Waltman, L. (2014), “CitNetExplorer: A New Software Tool for Analyzing and Visualizing Citation Networks”, *Journal of Informetrics*, 8(4), 802-823.
- Xuecheng W., Iqbal Q. (2022), “Managerial Networking and Frugal Innovation: Situational Leadership Perspective”, *Front Psychol*, 13, 948530.
- Yazar, K.H. (2006), *Sürdürülebilir Kentsel Gelişme Çerçevesinde Orta Ölçekli Kentlere Dönük Kent Planlama Önerisi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Yeni, O. (2014), “Sürdürülebilirlik ve Sürdürülebilir Kalkınma: Bir Yazın Taraması”, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 16(3), 181-208.

1960'LARDAN GÜNÜMÜZE ALMANYA'DAKİ TÜRK GÖÇMENLERİN DURUMU VE TÜRKİYE CUMHURİYETİ DEVLETİ TARAFINDAN DESTEKLENEN TÜRK DİASPORASI

Yetkili Yazar | Correspondent Author: Eren Alper Yılmaz

The Situation of Turkish Immigrants in Germany from the 1960s to the Present and the Turkish Diaspora Supported by the Republic of Türkiye

Yazar(lar) | Author(s)
Eren Alper Yılmaz¹

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geliş Tarihi : 10/12/2023
Makale Kabul Tarihi : 20/12/2023

Anahtar Kelimeler:
Göç, Almanya, Türk Diasporası, Türkiye Cumhuriyeti Devleti

ÖZ

Almanya'ya göç eden Türk kökenlilerin sosyal, ekonomik, siyasal ve hukuki durumları yıllar içerisinde evrime uğramış, bu değişim onların statü kazanmalarında ve Alman toplumuna/sistemine uyum sağlamalarında etkili olmuştur. 1960'lı yıllardan 1970'lerin başlarına kadar Türkler, Almanya'ya daha çok kas gücü gerektiren işlerde çalışmak üzere işçi statüsünde göç etmişlerdir. Bu süreçte Türk göçmenler, Türkiye'de yaşayan ailelerine para gönderebilmek ve geçimlerini sağlayabilmek adına düşük ücretle çalıştırılmaya razı olmuş ve toplumun alt tabakasında konumlanmışlardır. 1970'lerden itibaren ise Aile Birleşimi Yasası'nın gelmesi, Türk göçmenlere bazı hukuksal ve ekonomik haklar tanımış, bu haklar onların ülkede daha kalıcı olmalarını perçinlemiştir. 1980'lere gelindiğinde Türkler ekonomik, hukuksal ve siyasal alanlarda daha çok söz sahibi olmuş, örgütlenme kurmuş, Almancayı anadilleri gibi konuşmaya başlamış ve dolayısıyla ülkeye olan entegrasyon sürecini hızlandırmıştır. Günümüzde ise ticaretten sanata, siyasetten spora her alanda Almanya'da nüfuz sahibi olan Türkler, ciddi başarılar kazanarak ağırlıklarını hissettirmişlerdir. Türklerin zamanla demografik, siyasal, ekonomik ve toplumsal açıdan güçlenmesi, Almanya'daki Türk diasporasını da yasal zeminde güçlü kılmış, diaspora Türkiye Cumhuriyeti Devleti tarafından desteklenen, Türklük ve Müslümanlık etrafında birleşen kurumsal bir kimlik kazanmıştır. Bu çalışmanın amacı, 1960'lı yılların başından günümüze kadar olan süreçte, Almanya'ya göç eden Türklerin zaman içindeki entegrasyon süreçlerinde yaşanan değişimi vurgulayarak, bu ülkedeki Türk diasporasının yaygın etkisini ve faaliyet alanlarını göstermektir

ARTICLE INFORMATION

ABSTRACT

¹Doç. Dr, Eren Alper YILMAZ, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Söke İşletme Fakültesi, ORCID: [0000-0002-5137-4948](https://orcid.org/0000-0002-5137-4948), e-posta: alpery@adu.edu.tr

Submission Date : 10/12/2023
Accepted Date : 20/12/2023

Keywords:

Migration, Germany,
Turkish Diaspora, Republic
of Türkiye.

The social, economic, political and legal situations of those of Turkish origin who immigrated to Germany have evolved over the years, and this evolution has been effective in terms of gaining status and adaptation to the German society/system. From the 1960's until the early 1970's, Turks immigrated to Germany as worker status in order to work for jobs requiring more muscle power. In this process, Turkish immigrants were obliged to accept to be employed for low wages in order to earn their living and to send money to their families living in Türkiye, so they were positioned in the lower strata of the society. With the introduction of the Family Reunification law, Turkish immigrants were given some legal and economic rights which reinforced their permanence in Germany. By the 1980s, Turks had a greater say in the economic, legal and political fields, established organizations, began to speak German like their mother tongue, so integration process of them accelerated. Nowadays, the Turks have an influential role in many fields in Germany from trade to art, politics to sports, in other words, they have gained serious success. The continuous strengthening of the Turks in demographic, political, economic and social aspects has made the Turkish diaspora stronger in Germany on the legal ground over time, and the diaspora has gained an institutional identity supported by the Republic of Türkiye and united around Turkishness and Islam. The aim of this study is to show the widespread influence and field of activities of the Turkish diaspora in Germany by emphasizing the changes in the comprehensive integration of Turks migrating to Germany from the beginning of the 1960's to the present.

1. Giriş

Yakın tarihimizde Avrupa'daki Türk göçmenlerin entegrasyon süreçleri yıllara göre değişkenlik göstermiş, gerek ülke içinde ekonomik statülerinin güçlenmesi, gerek topluma kültürel, sosyal ve entelektüel anlamda daha çok uyum sağlamaları 1960'lı yıllardan bugüne Türk göçmenleri Avrupa toplumunda daha hissedilir kılmıştır.

1960'lı yılların başında Avrupa ülkelerinin de işgücü açıkları ve ucuz işçi arayışlarına istinaden kısa süreli olarak çalışıp para kazanmak ve ülkelerine döndüğünde ailelerine bakabilmek amacıyla Türk işçiler çoğunlukla Almanya'ya göç etmişler, ilk yıllarında dil yetersizliği, kültürel yabancılaşma ve ekonomik haklardan mahrum kalma gibi sebeplerden ötürü bu ülkeye uyum noktasında sorun yaşasalar da, 1970'li yıllarda itibaren kendilerine verilen kalıcılık statüsüyle birlikte Alman toplumuna ve sistemine daha fazla entegre olmuşlardır. 1980'ler, 1990'lar ve özellikle 2000'li yıllardan itibaren ise ekonomiden siyasete, sanattan spora birçok alanda güç, statü ve itibar kazanmışlardır.

Yıllar geçtikçe her alanda güç kazanan ve popülasyon açısından sayıları artan Almanya'daki Türk toplumu, göçmen olarak geldikleri yeni anavatanlarında kurumsal çerçevede Türk toplumunu teşkilatlandırmak, onların yasal haklarını korumak ve yabancı unsurların asimilasyonuna karşı bir engel sağlayabilmek amacıyla dernekleşmeye başlamışlardır. Bu dernekleşme faaliyetleri "din ve milliyetçilik" olguları ekseninde

şekillenmiştir. Türk dili ve kültürünün esas alınması, diasporaların bulunduğu ülkede milli ve manevi değerlerini koruyup asimile olmalarını engelleme amacı gütmüş, böylece anavatanlarına olan bağlılıklarının devam etmesini sağlamıştır.

Bu bağlamda Türkiye Cumhuriyeti Devleti, ortak kültürel kimliği paylaştığı ulus aşırı Türk toplulukların gelişimini desteklemek için kurumsal girişimlere gerek duymuştur. Böylelikle Diyanet İşleri Türk İslam Birliği (DİTİB), Avrupa Türk İslam Kültür Dernekleri Birliği (ATİB), İslam Toplumu Millî Görüş (İGMG) ve Yunus Emre Enstitüsü gibi kurumlar Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin öncülüğü ile kurulmuş olup, Almanya'nın farklı şehirlerinde Türklerin menfaatlerini korumak ve manevi değerlerin devamını sağlamak adına çeşitli faaliyet ve çalışmalar yürütmüştür. Beden olarak kilometrelerce ötede bulunan fakat ruh olarak halen Türkiye'yi anavatanları olarak benimseyen Türklerin problemlerinin çözümünü sağlamak, faaliyetlerini koordine etmek, soydaş ve akraba topluluklarla bağlarını güçlendirmek amacıyla Almanya'daki bu kurumlara Ankara tarafından ciddi destekler verilmektedir. Derneklerin ve örgütlerin yanı sıra Almanya'da siyasi partilerin üst düzey temsilciliklerini yapan ve Alman siyasetine yön veren başarılı Türk siyasetçilerin varlığı da göze çarpmaktadır.

Bu çalışma kapsamında 1960'lı yıllardan günümüze Almanya'daki Türk toplumunun içinde bulunduğu koşullar ve gelişim evresi analiz edilecek olup, entegrasyon süreci ve yasal haklarla birlikte son yıllarda Almanya içinde güçlenen Türk diasporasının özellikleri ve faaliyet alanları incelenecektir

2. Kavramsal Açıdan Göç

Göç olgusu ekonomik, toplumsal ve siyasal gelişmenin hız kazanmasında, ayrıca kültürlerarası etkileşimde önemli bir faktör olmuştur. Kıtalararası, bölgelerarası, ülkelerarası, vb. çeşitli düzeylerde yapılan göç hareketleri ile toplumsal ve kültürel dönüşümler daha hızlı bir dinamizm içerisinde vuku bulmuştur. Bugünün küreselleşen dünya düzeninde göç olgusunun önemi gün geçtikçe artmaktadır. Küreselleşmenin artan etkisiyle ticari yatırımların önem kazanması, lojistik ve haberleşme ağının gelişmesi, devletler arasında karşılıklı imzalanan vize anlaşmaları, öğrenci değişim programları vs. gelişmeler; malların, hizmetlerin ve sermayenin olduğu kadar bireylerin de uluslararası dolaşımına zemin hazırlamaktadır.

Literatürde çok çeşitli göç tanımları göze çarpmaktadır. Bu tanımların hepsinin ortak noktasında ise insanların yer değiştirme eylemi yer almaktadır. Göç kavramı, sosyal bilimler içerisindeki birçok disiplinde kendisine yer bulduğu için her bir araştırmacı göç konusuna farklı bir bakış açısı getirmiş ve yeni tanımlar üretmiştir. Uluslararası Göç Örgütü(2009: 22)göçü; *“uluslararası bir sınırı geçerek veya bir devlet içinde yer değiştirmek. Süresi, yapısı ve nedeni ne olursa olsun insanların yer değiştirdiği nüfus*

hareketleridir” şeklinde ifade etmektedir. Bir başka tanıma göre göç; ekonomik, siyasi, ekolojik ve bireysel nedenlerle bir yerden başka bir yere yapılan kısa, orta veya uzun vadeli geriye dönüş veya sürekli yerleşim hedefi güden coğrafik, toplumsal ve kültürel bir yer değiştirme hareketidir (Yalçın, 2004: 13). Akkayan ise göçü “Kişilerin gelecekteki hayatlarının bir kısmını veya tamamını sürekli veya geçici süreliğine garanti altına almak için bir yerleşim bölgesinden başka bir bölgeye doğru coğrafi yer değiştirme eylemi” (Akkayan, 1979: 77) olarak tanımlamıştır.

Uluslararası göç ise, “*çok sayıda ulus devlet içindeki iki veya daha çok konumun yanı sıra, hareket edenlerle kalanlar arasındaki çeşitli bağları özetleyen, çok boyutlu siyasi, ekonomik, toplumsal, kültürel ve demografik bir süreçtir*” (Faist, 2003: 30). Marshall’a göre ise uluslararası göç, bireylerin veya grupların içinde bulunduğu sınırları aşarak farklı toplumlara kanalize olacak şekilde kalıcı yaptıkları hareketler anlamına gelmektedir (Marshall, 1999: 685). Uluslararası göç; insani müdahaleler ve devletlerin yurttaşlarına karşı koruyucu tutumları gibi barışçıl politikalar ile ilgilendiği gibi, savaş ve insanlık suçları gibi sert göç unsurlarını da kapsamaktadır (Benhabib, 2006: 20).

Uluslararası göç hareketleri, II. Dünya Savaşı’nın sona ermesinden itibaren yükselişe geçmiştir. Bu durum iki aşamada gerçekleşmiştir. Savaşın hemen akabindeki 1945 yılından 1970’li yılların başına kadar gelişmiş ülkelerdeki sermayenin ve ekonomik odaklı yatırımların artış göstermesi ve üretimin genişlemesi ilk aşama olarak görülebilir. Uluslararası göçün ikinci aşaması ise 1970’li yılların ortalarında başlayıp, küreselleşme olgusunun hız kazandığı 1980 ve 1990’lı yıllarda devam etmiştir (Castles & Miller, 2008: 95).

İşçi göçü ise, bir ülkedeki meslek gruplarının daha çok kol/kas gücü kullanarak emeklerinin karşılığında para kazanmak üzere bir yerden başka bir yere göç etmesidir. Ekonomik olarak uluslararası işgücü göçü, dünya ekonomisinde görülen küreselleşme hareketleri, işgücü ücretlerinde ülkeler arasında görülen farklılıklar, yoksul ve zengin ülkeler arasındaki gelir uçurumunun artması, nüfus artışındaki ivme gibi iç ve dış iktisadi sebeplerden kaynaklanabilir. Bu göç hareketleri, göç veren ülkede işsizliğin azaltılmasını ve ülkeye yurtdışından döviz girdisi sağlarken, öte yandan kaynak ülkedeki kalifiye ve uzman işgücünün azalmasına, bilimsel ve teknolojik gelişim hızının yavaşlamasına neden olmaktadır.

“İşçi göçü (labour migration)”, 19. yüzyıldan itibaren önemli hale gelmeye başlamasına rağmen, özellikle II. Dünya Savaşı’ndan sonra sanayileşmiş Batı Avrupa ülkeleri ve ABD’ye doğru kaymaya başlamıştır. Türkiye, Filistin, İspanya, Mısır, Yunanistan gibi az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelere birçok vatandaş, başta Almanya olmak üzere sanayileşmiş merkez Avrupa ülkelerine göç etmişlerdir (Mutluer,

1999: 32). 1961-1975 yılları arasında 1 milyona yakın işçinin Almanya'ya yaptığı göç, bu işçi göçü kategorisinde değerlendirilebilir.

3. II. Dünya Savaşı Sonrası Türkiye'den Almanya'ya Doğru Göç Hareketleri

II. Dünya Savaşı'ndan ciddi bir yıkımla çıkan Avrupa ülkeleri ve bilhassa Almanya, vermiş olduğu maddi ve beşerî kayıpların etkisini azaltmak ve ekonomik kalkınmasını sağlamak adına savaş sonrasında bazı politikalar geliştirmiş, işgücü açığını karşılamak için birçok ülkeyle anlaşmalar yaparak "geçici işçi" alımına başlamıştır (Chin, 2007: 33). Bu açığı önce İtalya, İspanya ve Yunanistan gibi Akdeniz ülkelerinden getirdiği işçilerle kapatmayı deneyen Almanya, 1960'ların başından itibaren niteliksiz işlerde çalıştırılmak üzere Türkiye ve Fas'tan işçi göçü almaya başlamıştır. Böylece Avrupa, yaş ortalamasının yüksek olmasının yanı sıra hizmet sektöründeki dinamik iş gücü açığına binaen genç ve ucuz işgücüne yönelmiş, başta Türkiye olmak üzere farklı Ortadoğu ülkelerinden gelmekte olan emek göçüne kapılarını açmıştır.

İşçi alımlarını yasal bir zemine taşımak isteyen Almanya, 30 Ekim 1961 tarihinde Türkiye ile imzalanan "*Türk İşçilerinin Almanya'ya Gönderilmesine Dair Anlaşma*" kapsamında misafir işçi (Gastarbeiter) statüsünde geçici olmak koşulu ile Türk işçileri kabul etmeye başlamıştır. Almanya'ya doğru yapılan bu göç hareketleri, Türkiye tarihinde kendi coğrafyasına alınan değil ülkeden dışarı doğru göçü temsil eden yeni bir şekle dönüşmüştür. Yapılan anlaşma çerçevesinde Almanya'ya çalışmak için giden vatandaşlarımızın çoğunluğunun, kırsal kesimden gittiğine rastlanmıştır. Giden işçilerin %60'tan fazlasının tarım işçisi olduğu, buna karşılık sadece % 10'luk bir kesimin sanayi kökenli olduğu bulgusuna ulaşılmıştır (Haksever, 2014: 70). Dolayısıyla göç eden neslin eğitim seviyesi düşüktür. İlk 10 senelik dilimde Almanya'da ucuz işgücü olarak çalışan bu nesil "birinci kuşak" olarak kabul edilmiştir. Bu kuşak, Almanya'daki hukuki ve bürokratik sistemin yanı sıra Alman kültürü hakkında yeterince bilgiye sahip olmadıkları için birçok anlamda entegrasyon sorunu yaşamışlar, dil yetersizliğinden ötürü de günlük hayatta kendilerini ifade etme ve ihtiyaçlarını karşılama noktasında sorun yaşamışlardır.

Almanya'ya göç eden Türklerin ilk yıllardaki yaşam koşullarına bakıldığında, "*Heim*" denilen özel hazırlanmış işçi yurtlarında kaldıklarına rastlanmaktadır. Bunun yanı sıra misafir işçi statüsündeki Türkler, kendileri için hazırlanan eski barakalar, bodrum katları, depolar ve atölyelerde barınmışlar, yüksek Avrupa standartlarına ve yönetmeliklere rağmen düşük kaliteli ve sağlıksız ortamlarda yaşamak zorunda bırakılmışlardır. Bu koşullar, Türk göçmenlerin Alman toplumundan izole edildikleri ve yalnızlaştırıldıkları hissiyatını pekiştirmiştir (Bedirhan, 2009: 3). Türk göçmenlerin "getto" diye tabir edilen bölgelere yerleştirilmesi, onların içinde buldukları Alman toplumundan dışlanmışlık imajı yaratmalarının yanı sıra gettolaşmalarına sebep olmuş ve

uzun vadede entegrasyon süreçleri açısından olumsuz bir etki yaratmıştır (Bedirhan, 2009: 3).

Türk işçiler, sözleşmelerinde bulunmamasına rağmen genellikle maden ve taş ocaklarında, demir-çelik ve metal fabrikalarında, inşaat sektöründe, kiremit ve tuğla fabrikalarında, temizlik sektöründe yani Almanların pek fazla çalışmak istemedikleri ağır ve riskli iş sahalarında çalıştırılmışlardır (Demirağ & Kakışım, 2018: 137).

Türk işçilerin bu süreçte en fazla yaşadıkları uyum sorunlarından birisi, birlikte yaşadıkları Alman toplumunun diline yabancı olmalarıdır. Günlük hayatın her evresinde ihtiyaçlarını ve sorunlarını ellerindeki kâğıtlara Almanca yazdırarak ya da beden dillerini kullanarak anlatmaya çalışan birinci nesil işçiler, topluma uyum sağlamakta zorlanmışlardır. Türklerin karşılaştıkları sorunlara çözüm bulabilmek amacıyla Almanya Hükümeti de Türk Hükümeti de neredeyse hiçbir girişimde bulunmamıştır. Birkaç büyük firma ve sosyal yardım kurumlarının açmış olduğu Almanca dil kursları ise işçilerin iş yoğunluğu ve kısa süre sonra vatanlarına geri dönme niyetleri gibi sebeplerden ötürü amacına yeterince ulaşamamıştır (Başkurt, 2009: 83).

Bunun yanı sıra, eğitim, siyasi katılım ve psikolojik destek gibi konularda Alman Hükümeti tarafından Türk işçilere yönelik olarak somut uyum politikaları geliştirilmemiş, yalnızca onların barınma, istihdam alanı yaratma ve gıda gibi asgari ihtiyaçları karşılanmıştır. Zira bu dönemde Almanya'nın politikalarının odak noktasını oluşturan saik kültürel uyum değil, daha rasyonel bir zeminde ekonomik kalkınmanın sağlanmasıdır.

4. 1970'ler ve Kalıcılığın Sinyalleri

1970'lere doğru gelirken Avrupa bu işçilerin çoğalacağını öngörememiş, başlarda yalnızca çalışıp para biriktirmek ve biriktirdikleri parayı ülkelerine geri dönüp ailelerine bakmak amacıyla kullanmayı düşünen bu işçiler, öngörülenin tersine uzun yıllar boyunca Avrupa'ya yerleşmiş, kalıcı olmuşlardır. Ünlü Alman sosyolog Max Frisch'in "*Biz işçi istemiştik, birde baktık ki insanlar geldi*" (Frisch, 1967: 100) sözü bu kalıcılığı özetleyen en doğru ifade biçimidir.

1973'ten itibaren ise bu göçmenlere aile birleşimi izni verilmesiyle süreç yeni bir evreye girmiştir. (Tunca, 2020: 49). Bu aile birleşimi yasası ile Türk işçilerin ailelerinin de Avrupa'ya akın etmeleri artık Türklerin Avrupa'da kalıcılığını perçinlemiştir. Eşin Almanya'da 3 yıl yasal olarak ikamet etmiş olması, iş sözleşmesinin uzun süreli olması ve kalacak uygun bir yer sağlayabilmesi durumunda, Türkiye'deki eşini yanına alabilmesi mümkün hale gelmiştir (Aybek, 2012: 41). Bunun sonucunda, işçilerin bazıları geri dönerken, büyük bir çoğunluğu ailelerini yanlarına alarak Almanya'da yerleşik olmanın bir anlamda ilk adımını atmışlardır.

1973-74 yıllarında tüm Avrupa’da yaşayan Türk işçilerin sayısı 711.302 iken, aile bileşimi yasasından sonra bu nüfus eş ve çocukların gelmesinden sonra 1.765.788’e yükselmiştir (Abadan-Unat, 2002: 48). 1973’ten 1984 yılına kadar olan süreçte ise Almanya’da “ikinci kuşak” diye tabir edilen Türk göçmenler sahne almış, ikinci kuşağın oluşmasıyla birlikte Alman Hükümeti Türklerin ülkelerine geri dönmeyeceklerini ve Almanya’daki varlıklarını devam ettireceklerini anlamıştır.

Türklerin kalıcı olacaklarını anlayan Alman Hükümeti, işçilere bazı sosyal hakların tanınması için göçmen kabul eden ülkelerle ikili görüşmeler yürütmüştür. Bu anlaşmalar çerçevesinde yabancı işçilerin iş kazası, sakatlık ve ölüm gibi olumsuz durumlarda sosyal sigorta kapsamına alınması, ayrıca kendilerine sosyal yardım, işsizlik maaşı ve emeklilik hakları tanınması kararı alınmıştır (Abadan-Unat, 2002: 46-47). 1976-77 tarihinde ise işçilere verilen haklar daha da genişlemiş, Avrupa Türkiyeli Demokratik İşçi Dernekleri Konfederasyonu (TDF) kurulmuştur. 1970’lerden itibaren artık Türk göçmenler işçi yurtlarından evler taşınmışlar, aile birleşimiyle birlikte ise ev kiralama artmış ve yeni bir düzen kurulmaya başlanmıştır. Ev kiralama talebindeki artışlar, inşaat sektörünü de canlandırmıştır.

İkinci kuşak Türkler, yalnızca Almanya’daki Türk varlığının devamını sağlamakla kalmamış, sosyal ve kültürel alanda da ağırlıklarını Alman toplumuna kabul ettirmişlerdir. Bu kuşak, Almancayı kısmen bildiği ve kayda değer bir kısmı Alman okullarında eğitim gördüğü için dil konusunda ilk kuşağa göre daha az sorun yaşamıştır. Almanya’da doğup büyüyen nesil ise baba ve annelerinin yeterince Almanca bilgileri olması sebebiyle doğuştan Almanca ve Türkçeyi öğrenmişler, ana dilleri gibi Almanca konuşabilmişlerdir.

5. 1980’lerden Günümüze Uyum Sürecinin Hızlanması

1980’li yılların sonu ve 1990’lı yıllar itibariyle Avrupa ülkelerindeki Türkler, gerek hukuki ve ekonomik alanlarda daha fazla haklara sahip olmaları, gerekse kültürel ihtiyaçlarına daha hızlı cevap verebilecek alanlar inşa etmeleri hasebiyle artık Alman toplumuna daha fazla entegre olmuşlardır. 1970’lerin sonuna kadar kullanılan “Gastarbeiter (konuk işçi)” terimi yerine, “Einwanderer (göçmen)” kavramı kullanılmış, daha sonraki süreçte ise ülkede sürekli olarak oturanlar için *site yaşamına dâhil olan bireyler* anlamında “Ausländische Mitbürger (yabancı yurttaşlar)” ifadesi kullanılmıştır (Abadan- Unat, 2002: 66). Bunların çoğu Almanya’da doğdukları için yurttaş olarak nitelendirilmiştir.

1980’li yıllardan sonra Almanya genelinde giderek artan sayıda Türk işletme kurulmuştur. Başta gıda sektörü olmak üzere fırın, döner restoranları, kasap, sigara ve kaset satan dükkânlar ile Türkiye’den ithal edilen ya da sınırdan sokulan çeşitli ürünlerin

satıldığı “export” adı verilen küçük işletmelere sahip Türkler, daha sonradan işlerini büyüterek çalışma hayatlarını devam ettirmişlerdir (Kütük, 2015: 631).Almanya'nın 1984 yılında yürürlüğe koyduğu “Geri Dönüş Teşvik Yasası” beklenen etkiyi yaratmamış, Türk göçmenlere belli bir ücret karşılığında anavatanlarına geri dönmeleri teklif edilse de, Türkler Almanya'da kalmayı tercih etmişlerdir.

1985 sonrası doğan ve “üçüncü kuşak” diye tabir edilen (bazı kaynaklarda 1990 yılı esas alınmaktadır) Türklerin hemen hemen tamamı Almanya topraklarında doğup büyüyen ve Alman toplumunun kültürel değerleri, sistematik yapısı ve yaşam tarzı ile daha fazla iç içe olmuş kişilerdir. Dil açısından bakıldığında üçüncü kuşak %90 oranla yalnızca Almanca bilmekte, dolayısıyla kendi an adillerine yani Türkçeye yabancı kalmaktadırlar (Kırmızı, 2016: 154-155). Türkçe konuşma yeteneklerinin sınırlı oluşu Türk kültürüne ve değerlerine karşı bazı önyargılar beslemelerine, Türkiye'ye sık olarak gitmedikleri için de Türkçeyi unutmalarına neden olabilmektedir. Birinci kuşağa göre üçüncü kuşağın eğitim düzeyi daha yüksek olmakla birlikte, Almanya'daki sosyal ve ekonomik yaşamın içinde daha görünür biçimde yer almaktadır. Bu kuşak, küçük yaşta eğitim hayatına direkt olarak Alman okullarında başladıkları için eğitim yönünden de herhangi bir güçlükle karşılaşmamışlardır.

Birinci kuşak göçmenlerin aksine üçüncü kuşak göçmenlerin arkadaş çevrelerinin çoğu Alman olmakla birlikte, eş seçimlerini de Türkler yerine Almanlardan yapmayı tercih etmektedirler. Muhafazakâr çevrelerde yetişen gençlerin bile böyle bir tercihte bulunması dikkat çekicidir (Yurdakul&Çaha, 2018: 157). Bu kuşağın bir başka özelliği ise iki kimlik arasında kalmış olmalarıdır, yani Türk olmakla Alman olmak arasındadırlar. Evde Türkçe, arkadaşlar arasında, okulda ve işyerlerinde Almanca konuşan üçüncü kuşak, tam bir kimlik karmaşası yaşamakta, özünü bulamamaktadırlar. Bu arada kalmışlığın hem Türk hem Alman toplumları tarafından kendilerine karşı olumsuz bir bakış açısı yarattığını ön plana çıkaran bu kuşak, kendilerine “Almanya'da yabancı, Türkiye'de Almancı” gözüyle bakıldığını düşünmektedirler.

Türklerin birbiriyle örgütlenmelerini sağlayan dernek sayıları da 1980'li yıllardan sonra bir hayli artmış, dini derneklerin üye sayısında da önemli yükselişler görmüştür. Örneğin, 1984 yılında Köln merkezli olarak bugün 960 derneğin bağlı olduğu ve Müslüman Türklerin desteğini alan, Almanya'da yaşayan Müslüman Türklerin dinî, sosyal ve kültürel ihtiyaçlarını karşılamak, ibadethaneleri yönetmek üzere faaliyet gösteren Diyanet İşleri Türk İslam Birliği (DİTİB) kurulmuştur. Bunun yanı sıra Alevi dernekleri açılmış, Türklerin ibadetlerini gerçekleştirebilmeleri adına camiler, medreseler ve Cem evleri kurulmuştur. Almanya'daki göçmen derneklerinin yaklaşık 4.000 kadarını Türk derneklerinin oluşturduğu, bu Türk dernekler ve bu derneklere bağlı kuruluşlardaki üye sayısının yaklaşık 600 bin olduğu tahmin edilmektedir (YTB, 2022:

46).

1990'lı yıllardan itibaren ise siyasi arenada Türklere daha fazla söz hakkı doğmuştur. Her ne kadar Türkler aleyhine demeçleri bulunsa da yine de Almanya'da siyasi arenada adından söz ettiren ilk Türk olması özelliğiyle şu anki Yeşiller Partisi Milletvekili Cem Özdemir, 1998'de Yeşiller Partisinin iç politika sözcülüğüne seçilmiştir. 8 Aralık 2021'den beri yeni kurulan hükümetin Gıda ve Tarım Bakanı olarak görev yapmaktadır. 2011 yılında Sosyal Demokrat Partisi'nin (SPD) ilk Müslüman ve Türk kökenli genel başkan yardımcılığı görevine gelen Aydan Özoğuz, 2013-2018 yılları arasında Göç, Mülteciler ve Uyum Bakanlığı yaparak Almanya'nın ilk Müslüman ve Türk kökenli bakanı olmuştur. 2012 yılında Hristiyan Demokrat Birliği'nin (CDU) Kuzey Ren Vestfalya Eyalet Kurulu'na seçilen Giousouf, 2013 yılında Federal Meclis'e milletvekili olarak girmiş, ayrıca partisinin meclis grubunda uyumdan sorumlu vekil görevini ifa etmiştir (Deutscher Bundestag, 2023). Böylelikle Türk kökenliler, siyaset yapabilecekleri ve ifade özgürlüklerini serbestçe dile getirebilecekleri siyasal oluşumların içinde yer almışlardır.

Öyle ki, 2000'li yılların başlarında Avrupa'daki Türk işletmelerinin sayısı ve elde ettikleri istihdam alanlarının oranı bir hayli artış göstermiş, kurumsal şirketlerde veya kendi kurdukları işletmelerde üst düzey yönetici veya işveren pozisyonunda yer alan birçok Türk girişimci ortaya çıkmıştır. 2010'lardan sonra özellikle Türklerin sadece etnik değil aynı zamanda Müslüman olarak dini kimlikleriyle de kamusal alanda görünür oldukları bir döneme girilmiştir. Artık Türk diasporası mensupları sadece meslek eğitimi alarak hizmet ya da üretim sektöründe bulunmamakta, en üst nitelikte üniversitelerden mezun olarak hâkim, savcı, mühendis, şirket yöneticisi ya da federal düzeyde siyasetçi olabilmektedir. Örneğin, Edel Staal Grubu başkanı Türk işadamı Turgut Torunoğulları, Hollanda başta olmak üzere Avrupa'da 16 ülkede otel, inşaat ve çelik zincirleri olan başarılı bir iş adamıdır. Kendisi ayrıca 2017 yılında Dış İşleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu'nun referandumda Türklerin desteğini almak için Hollanda'ya gittiğinde, Türkiye-Hollanda arasında yaşanan diplomatik krizin çözümü için de öncülük etmiştir. Günümüz çerçevesinde 40'a yakın şirket barındıran ve 200 milyon ciro ile Fransa'nın en büyük ilk üç inşaat şirketinden birisi olan Grup Avenir'in sahibi Derviş Teberde, Avrupa'daki önemli Türk iş adamlarındandır.

Öte yandan bilim ve teknoloji alanında Almanya'da yaşayan Türkler, çığır açan buluşlar geliştirmişlerdir. Türkiye doğumlu Prof. Dr. Uğur Şahin ile Almanya'da dünyaya gelen Dr. Özlem Türeci'nin Covid-19 bulaşıcı hastalığını önlemek amacıyla geliştirdikleri aşı hem dünya hem de Alman kamuoyunda büyük bir ses getirmiştir ve takdir edilmiştir. BioNTech'in kurucusu iki bilim insanı milyonlarca cana mal olan salgına karşı en önemli silah olan aşırıyı bularak dünyanın hizmetine sunmuş, böylece tıp

alanında Almanya'nın en prestijli ödülllerinden olarak kabul edilen "Paul Ehrlich ve Ludwig Darmstaedter 2022 Ödülü" kendilerine layık görülmüştür.

6. Almanya'daki Türk Diasporası ve Kurumsal Zeminde Görülen Güncel Faaliyetler

Günümüzde Almanya içinde yaşayan Türk nüfusunun artması, bu ülkedeki Türk diasporasının ağırlığını da gözle görülür biçimde artırmıştır. 31 Aralık 2020 tarihi itibarıyla Almanya sınırları içerisinde yaşayan 2 milyon 769 bin Türkiye kökenli göçmenin 1.043.989'i Alman vatandaşlığı kazanmış, 240 bin kişinin de çifte vatandaşlığa sahip olduğu tahmin edilmektedir (YTB, 2022: 38).Avrupa Birliği (AB) dışındaki ülkelerden göç edenler baz alındığında, Türkiye'den gelen yurttaşlar, Almanya içindeki en büyük göçmen kitlesini oluşturmaktadırlar.

Türklerin Almanya genelindeki popülasyonlarının artması, onların ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasi arenada ülke içinde daha etkin bir şekilde rol almalarına sebep olmuş ve Türkiye Hükümeti'nin de desteklediği güçlü bir diaspora haline gelmiştir. Türk diasporası kavramı 2000'li yıllardan sonra kamuoyunda ve siyasi arenada gittikçe daha fazla yer almaya başlamakla beraber, kavramın Türk kamuoyunun gündemine "Ermeni" ve "Yahudi" topluluklarıyla ilişkili olarak girmesinden ötürü milliyetçi yaklaşımdan ötürü "diaspora" kavramı ile "Türk" kavramının bir arada kullanımında zaman zaman uzlaşmazlıklar yaşanmıştır (Kaya, 2000: 52). Fakat yine de diaspora, Türklük bilincinin ve şuurunun korunması, manevi değerlerin unutulmaması ve Almanların asimilasyonist politikalarına karşı mücadele edilmesi anlamında düşünülmüştür.

Bu durumda Almanya Türk diasporasının üç ana gruba ayrılmış parçalı kimliği öne çıkmaktadır. Birinci kuşaktakilerin halen uyum sorunları devam ederken, ikinci gruptakiler Almanya ve Türkiye arasında bir köprü vazifesi görebilmektedir. Son gruptakilerin kimliği kökenlerinden gelen kültürle kısmen şekillenmekten ziyade egemen Alman kültürünü benimseyip asimileye yakın bir görünüm sergileyebilmektedir (YTB, 2002: 36).

"The New Turkish Diaspora Policy" araştırmasında Aydın'a göre, Türkiye'nin Almanya'daki yeni diaspora politikası yaşam biçimleri ve yabancılık hissi açısından toplumdaki çoğunluktan farklıdırlar. Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Türk göçmenlere karşı uyguladığı stratejiye "diaspora politikası" denilmekte, yurt dışındaki bu topluluklar dernekler ve organizasyonlar aracılığı ile aktif hale getirilmek istenmektedir. Ayrıca yeni Türk diaspora politikası, Türkiye'de modernite ve Müslümanlık üzerine yeni bir devlet elitinin kurulması ve yeni bir retoriğin ortaya çıkarılması ile yakından ilişkilidir. Son olarak ise Türk dış politikasının kendisine yeni bir yön çizmesi ve yumuşak gücünün hissedilmesi açısından yurtdışında yaşayan diasporaya yönelik atılan adımlar elzemdir

(Perspektif, 2014). 2002 yılında iktidara gelen Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti) yönetiminde yurtdışında yaşayan göçmenlere yönelik olarak diaspora kavramı sıklıkla kullanılmaya başlanmış, diasporanın öncülüğünü yapmak üzere yeni kurum ve enstrümanlarının adımlarının atıldığı ve yumuşak güç (soft power) enstrümanlarının kullanıldığı bir kamu diplomasisi ağı yürütülmüştür. Bu çerçevede diaspora faaliyetlerini yürütme hedefi doğrultusunda 2007’de Yunus Emre Enstitüsü (YEE), 2010’da Başbakanlık Yurtdışı Türkler ve Akraba Toplulukları Başkanlığı (YTB) kurulmuş ve 1992 yılında kurulmuş olan Başbakanlık Türkiye İş Birliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA) da 2011 yılında yeniden yapılandırılmıştır.

Türkiye, 2000’li yılların ortalarından itibaren en fazla Türk kökenli göçmenin yaşaması hasebiyle Almanya’da ekonomik ve siyasi çıkarları gereği, yumuşak güç altyapısını inşa etmek amacıyla kamu diplomasisini destekleyen kurumlar oluşturmuştur. Bu devlet kurumları, özellikle Türkiye’nin kimlik temelinde paydaş olduğu etnik gruplarla etkileşim halindedir. Bu bağlamda bu yapılanmalar, Türkiye açısından stratejik öneme sahip bölgelerle kültürel ve eğitimsel faaliyet yapmaktadır. Bu bağlamda, Yurtdışı Türkler ve Akraba Toplulukları Başkanlığı (YTB), yurtdışındaki vatandaşlarımıza yönelik faaliyetler düzenlemekte, Türk kökenli kişiler ve yurt dışındaki dernekleriyle işbirliğini geliştirmek amacıyla politikalar yürütmekte, Türk kökenli kuruluşları, ilgili ev sahibi ülkedeki siyasi katılım noktasında desteklemekte, öğrenci ve akademisyenlere çeşitli eğitim fırsatları sunmayı ve akademik çalışmalarda onlarla iletişim kurmayı amaçlamaktadır (Perspektif, 2014). Örneğin; 2020 yılında “Almanya’ya Göçün 60. Yılı Programı” kapsamında Hamm Belediyesi’nde düzenlenen Türk ve Alman mutfaklarının eşsiz örneklerinin sergilendiği gastronomi etkinlikleri, Frankfurt Türk Tiyatro Akademisi tarafından tiyatro gösterilerinin sunulması, 60. Yıl Dijital Tren Bileti Çalışması gibi faaliyetler, YTB’nin Almanya’daki kültürel ve sosyal faaliyetleri örnekleri arasında gösterilebilir. Böylelikle Türkiye Cumhuriyeti Devleti, kamu diplomasisini desteklediği projelerle, yurtdışında yaşayan Türklerin ve akraba topluluklarının çıkarlarını daha iyi korumayı ve ilişkileri derinleştirmeyi hedeflemektedir.

Almanya’da yaşayan Türkler açısından önemli bir birleştirici güce sahip olan bir başka kuruluş ise Diyanet İşleri Türk İslam Birliği’dir (DİTİB). Bu kuruluş, Türkiye’deki Diyanet İşleri Başkanlığı’nın desteğiyle kurulmuştur. DİTİB, 1984’te 230 dernekle kurulmuş olup, günümüzde 960’ın üzerinde cami derneğinin idari örgütlenmelerini düzenleyen bir çatı teşkilatı görevi gören en büyük İslami kuruluşlardan birisidir. Kurumsal çerçevede DİTİB, Almanya Türklerini kimlik temelinde “Müslüman Türk” olarak adlandırmaktadır. Bu nedenle, Almanya’daki Türk toplumu dini ve etnik köken bağlamında yapılandırmaktadır. DİTİB’in başlıca hedefleri,

Almanya'daki Türk Müslümanların dini gereksinimlerinin giderilmesi, ibadet özgürlüklerini rahatça yapabilmelerine imkân sağlamak için mescit, cami, cem evi gibi ibadethanelerin inşa edilmesi, bu yapıların bakımı ve idaresi başta olmak üzere, asgari dini eğitimin verilmesi ve sosyal etkinlikler düzenlenmesi şeklinde özetlenebilir (DİTİB, 2023).

Almanya içindeki eyalet hükümetleri ile DİTİB arasında din dersleri, hastane ve cezaevlerindeki manevi danışmanlık, dil ve uyum kursları gibi alanlarda iş birliği yapılmaktadır. Fakat son dönemlerdeki eleştirilere istinaden bazı eyaletlerde DİTİB ile yürütülen ortaklıkların durdurulması gündeme gelmiştir. Bu kapsamda Almanya'nın Hessen eyaleti, 2017 ve 2019 yıllarında DİTİB hakkında iki kez hazırlanan bilirkşi raporlarına göre DİTİB'in Diyanet ile yakın bağ içerisinde olduğu gerekçesiyle ortak olarak yürütülen İslam dersinin müfredata konulması hususundaki iş birliğine son vermiştir (DW, 2020). 2018 yılında Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın Köln ziyaretleri kapsamında DİTİB tarafından inşa edilen ve günümüzde Avrupa'nın en büyük camisi olan Köln Camisi'nin açılış etkinliğinde bulunması, İslamiyet konusunun yeniden Almanya gündemine gelmesine neden olmuş, bazı kesimler tarafından İslamofobik görüşler sunulmuştur. Bu çerçevede ziyareti siyasallaştıran Yeşiller Partisi milletvekili ve Federal Meclis Başkan Yardımcısı olan Claudia Roth, kuruluşa karşı önlemler alınması gerektiğini belirtmiştir. Yeşiller Partisi'ne göre, DİTİB Türkiye'de etkin olan Diyanet İşler Başkanlığı'na (DİB)tabi olan bir kurum olduğu için, mevcut Türk Hükümeti'nin bir propaganda aracıdır.

DİTİB'den sonra en büyük Müslüman-Türk örgütlenmesi olan İslam Toplumu Millî Görüş (IGMG), kapsamlı bir şekilde dini, sosyal ve kültürel hizmetler veren İslami bir yapılanmadır. Bu kuruluş, kendisini kimlik temelinde Türk-İslam çizgisinde Federasyon şeklinde tanımlamaktadır (*Tagesspiegel* (2015)). Bu bağlamda kuruluş, İslam'ın öğrenilmesi, öğretilmesi, hakkıyla yaşanması, gelecek kuşaklara aktarılması ve İslam dininin tanıtılması amacıyla çeşitli çalışmalar yapmaktadır. Ayrıca IGMG'nin, yapmış olduğu diğer çalışmalar ise; Müslümanların yaşam şartlarının düzeltilmesi ve temel haklarının korunmasının yanı sıra sosyal, kültürel, ekonomik ve siyasal alanlarda onları temsil edebilmektir. Kurum, bünyesinde kadınlar, gençlik ve üniversiteliler gibi alt teşkilatları barındırmasının yanında sosyal hizmetler, hac ve umre organizasyonu ve eğitim gibi alanlarda da faaliyet göstermektedir. Avrupa genelinde 640 camisi, 2.440 şubesi ve 170 binden fazla üyesi bulunan IGMG, yaklaşık 550 bin kişilik bir cemaate hitap etmektedir (İslam Toplumu Millî Görüş, 2020).

Türk diasporasının örgütlendiği bir başka kurum olarak Avrupa Türk İslam Kültür Dernekleri Birliği (ATİB) 1987'de, Federal Almanya'nın Nieder-Olm/Mainz şehrinde ortaya çıkmıştır. Almanya'da Türkler arasında bölgesel olarak etkili olan ATİB, kendi

ifadelerine göre 120 dernek 11.000 üyeye sahiptirler (Adıgüzel, 2011: 107). Bu yapılanmada, İslam ve Türk milliyetçiliğinin siyasi-kültürel bir sentezini temsil edilmektedir. Almanya'daki çalışmalarında, genç nesiller arasında Türklüğü beslemeyi amaçlamaktadır. Bu çerçevede Almanya'da yaşayan Türk toplumunu dini ve etnik özellikleriyle tanımlayan kuruluş genel olarak Türk milliyetçisi çizgisinde hareket etmektedir. Avrupalı Müslüman Türkler olarak tanımladıkları Almanya'daki Türk toplumunun Alman vatandaşlığına geçme hususunu "çifte vatandaşlık" olması, yani Türk vatandaşlığının kaybedilmemesi dâhilinde savunmaktadırlar (Adıgüzel, 2011: 151).

Bunun dışında ATİB'in diğer amaçları;

- Batı Avrupa'da Türk kültürünün korunması ve geliştirilmesi için çalışmak,
- Batı Avrupa Türklüğünün başta Türkiye olmak üzere, Türk Dünyası ile sosyal ve kültürel ilişkiler geliştirmek,
- Türk Dünyası'nın ihtiyacı olan zamanlarda onların sözcülüğünü yapmak ve Türklerin milli menfaatleri doğrultusunda kamuoyu oluşturmak
- Batı dünyasında İslamiyet'in doğru şekilde tanıtılması için uğraşmak; Müslüman ülkeler ile sosyal, kültürel ve dini münasebetler geliştirmektir (ATİB, 2023).

Siyasal açıdan bakıldığında ise Almanya'daki Türk diasporasının son zamanlarda siyasal hayata aktif olarak katıldığı görülmektedir. Alman siyasi sistemini ve Almanya Federal Meclisi'ni uzun yıllardır domine eden partilerin hemen hemen hepsinde sayıca fazla olmasa da göçmen kökenli/Türk kökenli milletvekili bulunmuştur. Özellikle Türk kökenli siyasiler sürekli dini mensubiyet, Türkiye ile olan gönül bağının derecesi, yaşam tarzı gibi konularda sorgulanmakta ve kendilerini kültürel entegrasyon/asimilasyon bağlamında ispat etmeleri istenebilmektedir. Tüm bu zorluklara rağmen birinci nesilden üçüncü nesile kadar her toplumsal katmandan Türk kökenliler, Alman siyasal hayatının zirvesinde giderek daha çok yer almaya başlamıştır. Sosyal Demokrat Partisi (SPD), Hristiyan Demokrat Birliği (CDU), Yeşiller Partisi, Hür Demokratik Partisi (FDP) ve Sol Parti (Die Linke) gibi siyasal partilerde milletvekilliği, danışmanlık, üyelik hatta bakanlık yapan Türk kökenli siyasetçiler vardır.

Öte yandan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Türk kökenli örgütlere yönelik oluşturduğu diaspora açılımı, bazı Alman siyasi çevreler tarafından en baştan beri şüpheyle karşılanmıştır. 2007 yılında, dönemin Kuzey Ren-Vestfalya Entegrasyon Bakanı Armin Laschet, yurtdışındaki T.C. vatandaşlarına oy kullanma hakkının verilmesini Almanya'nın uyum politikaları açısından tehlikeli bulmuştur. Bu yöndeki eleştiriler, 2016 senesinin hemen akabinde iki devlet arasında artan siyasi gerilimlere istinaden artarak güç kazanmıştır. Almanya'nın siyasal Türk diasporasına yönelik

getirmiş olduğu çekinceler arasında, “sosyal ve siyasi çatışmaların ithal edilmesi”, “sadakat sorunu” ve “Türkiye’nin, Almanya iç siyasi dengeleri üzerindeki dolaylı etkisi” gibi noktalar yer almaktadır.

Bu çekinceleri gittikçe pekiştiren durum ise 2017 yılında hazırlanan Anayasa Referandumu ve 2018 Cumhurbaşkanlığı Seçimlerinden çıkan sonuçlar olmuştur. Almanya’daki seçmenlerin arasında İktidar Partisi’ne yüksek oranda desteğin görüldüğü bu seçimler, Alman medyası tarafınca sert bir şekilde eleştirilmiştir. Türk kökenli göçmenler arasında, Almanya’dan kısmi anlamda bir kopuşun ve aidiyet hissini azalmasının kanıtı niteliğinde bir algıya sebep olan sandık sonuçları, Almanya’da 1960’lı yıllardan günümüze etkili olan iki söylemsel algının yeniden derinlik kazanmasına yol açmıştır. Bunlardan ilki, Türk kökenli göçmenlere yönelik izlenilen olumsuz bir bakış açısıdır. İkincisi ise, bireyi ikincilleştiren bir toplumsal genelleme pratiğidir (Heinrich-Böll-Stiftung, 2021). Dolayısıyla, Almanya’da yaşayan Türk kökenli göçmenler, Alman sistemine ve değerlerine aidiyet hisseden bir topluluk olarak görülmekten ziyade halen öncelikle Türkiye’ye tabii olan ve Türklük bilinci ile hareket eden bir grup olarak algılanmış, bu durum da onlara karşı ayrımcı ve dışlayıcı bir bakış açısını beraberinde getirmiştir.

7. Sonuç

1960’larda misafir işçi konumunda olan birinci nesil Türkler, dil bilmemek ve ilk defa yabancı bir kültürle karşılaşmak gibi handikaplara sahip oldukları için yaşadıkları topluma ve kültüre yeterince uyum sağlayamamış, kendilerini yabancı hissetmiş ve dışlanmışlardır. Bu süreçte Alman Hükümeti de Türklere “geçici misafir” gözüyle baktığı için, Türk göçmenler için kalıcı uyum politikaları üretme gibi bir çaba içine girmemiştir.

1970’lerde ise “Aile Birleşimi Yasası” sonrasında Türkler eşlerini de yanlarına alarak kendileri için tahsis edilen yurtlardan evlere taşınmışlar, kendileri için sosyal ve ekonomik haklar elde etmişlerdir. Uyum sürecinde en önemli sorunlardan birisi olan dil sorununa çözüm bulmak adına Alman okullarında okumuşlar ve Almanca öğrenmişlerdir. 1980’lere gelindiğinde ise Türkler ekonomik, hukuksal ve siyasal alanlarda daha çok söz sahibi olmuşlar, siyasal ve dini alanda örgütlenmişler, Almancayı anadilleri gibi konuşmaya başlamışlar, evliliklerini bile Alman kökenlilerle yapmışlardır. Bu kapsamda, üçüncü kuşağın entegrasyon süreci, birinci ve ikinci kuşağa nazaran daha hızlı bir şekilde gerçekleşmiştir.

1990’lardan günümüzde de ise Türkler dilsel ve kültürel açılardan Alman toplumuna/sistemine tamamen uyum sağlayarak entegrasyon ve bütünleşme süreçlerini tamamlamışlar, ekonomiden sanata, spordan siyasete kadar birçok alanda yüksek statüler elde etmişler ve güçlenmişlerdir. Günümüz şartlarında Avrupa’nın birçok ülkesinde

Türkler artık işçi değil işveren konumunda bulunmakla birlikte, her alanda başarı kazanan, statü sahibi ve popüleritesi ön planda olan bir millet haline gelmiştir. Böylelikle Türklerin işveren statüsüne yükselmesi onların aile ve sosyal yapılarının yeniden inşa edilmesine, onlara karşı izlenen ayrımcı politikaların veya ötekileştirici tutumlarının bir nevi azalmasına ve Türklük imajının yeniden revize edilmesine hizmet etmiştir.

Üçüncü ve dördüncü nesillerin tam entegrasyon süreciyle birlikte, Almanya’da yaşayan Türk diasporasının nüfuz alanı daha çok genişlemiş, böylelikle Türk kökenli yerleşikler sosyal, ekonomik, siyasal ve kültürel alanlarda Alman sistemi içinde daha görünür kılınmışlardır. Bununla birlikte Almanya’nın farklı eyaletlerinde yaşayan Türk ve Müslümanların yasal haklarını savunan, İslam ve Türk milliyetçiliğinin siyasal-kültürel bir sentezi biçiminde tezahür eden kurumlar ve dernekler ortaya çıkmış, bu yapılanmalar Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından da destek görmüştür. Aynı zamanda farklı Alman menşeli siyasal partiler bünyesinde siyasal hayatta aktif olarak rol alan Türk kökenli politikacılar da Almanya siyasetinin şekillenmesine öncülük yapmışlardır.

Sonuç olarak 1960’lı yıllarda yalnızca para kazanmak ve birikim yaparak ailelerine bakabilmek için Almanya’ya gelen, son derece kötü koşullarda barınan, hiçbir entegrasyon programına tabi olmayan, düşük seviyeli işlerde çalışan Türk kökenli göçmenler, günümüzde artık ülkeye fazlasıyla entegre olan, nitelikli işlerde çalışan hatta işveren pozisyonuna gelen, olası ayrımcılıklara karşı birbirine sahip çıkmak ve korumak için diasporalar oluşturan ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti tarafından desteklenen güçlü bir konuma gelmişlerdir. Her ne kadar birinci nesilden son nesile kadar Türk diasporasının kimlik tanımlamaları ve Alman toplumuna aidiyet düzeyleri farklılık gösterse de, ülke içinde görülen faaliyetler genel olarak “Türklük ve Müslümanlık” değerleri etrafında şekillenmiş, bu çerçevede Türkler kendilerini Alman toplumu içinde asimile olmaya karşı korumak için mücadele etmiştir. Bu mücadeleye istinaden Türkiye Cumhuriyeti Devleti de son zamanlarda Almanya içinde yükselen aşırı milliyetçi akım ve ultra nasyonalist siyasal partilerin retoriklerine karşı Almanya’daki Türk diasporasının her zamankinden daha fazla yanında olmalı, bu konuyu elzem bir kamu diplomasisi meselesi olarak görmeli, en nihayetinde Cumhuriyet’in 100. yılındaki dış politika stratejisinde diaspora faaliyetlerine öncelik vermelidir.

Kaynakça

- Abadan-Unat, N. (2002). *Konuk İşçilikten Ulus Ötesi Yurttaşlığa*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Adıgüzel, Y. (2011). *Almanya’daki Türk Kuruluşları*. Şehir Yayınları
- Akkayan, T. (1979). *Göç ve Değişme*. İ. Ü. Edebiyat Fak. Basımevi.
- ATİB, <https://www.atib.org/ueber-uns>

- Aybek, C. (2012). Politics, Symbolics and Facts: Migration Policies and Family Migration from Turkey to Germany. *Perceptions Journal of International Affairs*, 17(2), 37-59
- Başkurt, İ. (2009), “Almanya’da Yaşayan Türk Göçmenlerin Kimlik Problemi”, *Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi Dergisi*, 12, 81–94.
- Bedirhan, Y. (2009). Avrupa Birliği Ülkelerinde Yaşayan Türk Çocuklarının Kültürel Uyum Sorunları ve Çözüm Önerileri. *Akademik Bakış*, 16, 1-7
- Benhabib, S. (2006). *Ötekilerin Hakları, Yabancılar, Yerliler, Vatandaşlar*, Çev. Berna Akkoyal. İletişim Yayınları.
- Castles, S.& Miller J. M. (2008), *Göçler Çağı: Modern Dünyada Uluslararası Göç Hareketleri*, Çev: Bülent Uğur Bal- İbrahim Akbulut, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Chin, R. (2007), *The Quest Worker Question in Postwar Germany*, New York: Cambridge University Press.
- Demirağ, H.& Kakışım, C. (2018), “Almanya’daki Türklerin göç ve entegrasyon süreci: Birinci ve üçüncü kuşak karşılaştırması”, *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 75, 123–152.
- Deutscher Bundestag, “Cemile Giousouf”, https://www.bundestag.de/webarchiv/abgeordnete/biografien18/G/giousouf_cemile-258378
- DİTİB (2023). Amaç ve Hedefler. <https://www.ditib.de/default1.php?id=6&sid=1&lang=en>
- DW (2020), “DİTİB Diyanet nedeniyle Almanya’da eleştirilerin odağında”, <https://www.dw.com/tr/ditib-diyanet-nedeniyle-almanyada-elestirilerin-odağında/a-53297427>
- Faist, T. (2003), *Devlet aşırı Alan: Almanya ve Türkiye Arasında Siyaset, Ticaret ve Kültür*, Çev. Selin Dingiloğlu, İstanbul: Bağlam Yayınları
- Frish, M. (1967), *Three Plays*, Hill and Wang.
- Haksever, A. (2014), *Federal Almanya’da Göç ve Entegrasyon Politikaları*, Yurtdışı İşçi Hizmetleri Uzmanlık Tezi.
- İslam Toplumları Milli Görüş (2020), “Tanıtım Kataloğu”, http://igmg.org/wp-content/themes/igmg/images/selbstdarstellungen/pdf/IGMG_brochure_tr.pdf,
- Kaya, A. (2000), *Sicher In Kreuzberg Berlin”deki Küçük İstanbul*, Buke Yayınları.
- Kırmızı, B. (2016), “Göçmen Türklerin Almanya’da Yaşadığı Sorunların Dünü ve Bugünü”, *Journal of Turkish Language and Literature*, 2(3), 145–156
- Kütük, B.S. (2015), “Türkiye’den Batı Avrupa’ya İşçi Göçü’nün Sosyolojik Çalışmalara Yansımaları”, *Sosyoloji Konferansları*, 52, 609-654.
- Marshall, G. (1999), *Sosyoloji Sözlüğü*. Çev. Derya Kömürcü. Bilim ve Sanat Yayınları.
- Mutluer, M. (2003), *Uluslararası Göçler ve Türkiye*, Çantay Yayınları.

- Perspektif. (2014), “Türk Diasporası Türkiye’nin Elçiliğini Yaparsa İşlevsizleşir”, www.igmg.org/fileadmin/magazine/perspektif/Sayi/236/files/perspektif-236_web.pdf
- Heinrich-Böll-Stiftung (2021), “Yeni Türk Diaspora Politikası ve Almanya'daki Türkiye Kökenli “Diaspora”nın Yeniden Keşfi”, <https://tr.boell.org/tr/2021/09/10/yeni-turk-diaspora-politikasi-ve-almanyadaki-turkiye-kokenli-diasporanın-yeniden-kesfi>,
- Tagesspiegel (2015), <https://www.tagesspiegel.de/politik/verfassungsschutzmilli-goerues-koennte-aus-der-beobachtungheraus-fallen/11990882.html>
- Tunca, H. Ö. (2020), *Suriyeli Sığınmacılara Yönelik Güvenlik Algısı*, Ankara: Nobel Yayınları.
- Uluslararası Göç Örgütü (2009), Göç terimleri sözlüğü, No: 18.
- Yalçın, C. (2004), *Göç Sosyolojisi*, Ankara: Anı Yayıncılık.
- Yurdakul, A. & Çaha, Ö. (2018), “Almanya’da Yaşayan Üçüncü Nesil Türkiye Kökenli Göçmenlerde Kimlik Algısı”, *Yönetim, Ekonomi, Edebiyat, İslami ve Politik Bilimler Dergisi*, 3(1), 141–163.
- YTB (2022). *Almanya Türk Diasporası Atlası*, Ankara.

ŞEHİR HAKKI II MEKÂN VE SİYASET

Yetkili Yazar | Correspondent Author: Sezgin SEZGİN

Henri Lefebvre (1972), Sel Yayınları, Çev. Metin Yetkin, (2022), 134
sayfa, ISBN: 978-625-737-075-2

Yazar(lar) | Author(s)
Sezgin SEZGİN¹

MAKALE BİLGİSİ	ÖZ
<p>Makale Geliş Tarihi : 03/08/2023 Makale Kabul Tarihi : 25/12/2023</p> <p>Anahtar Kelimeler: Şehir, Politika, Hak</p>	<p>Henri Lefebvre, literatürde Neo-Marksist olarak bilinen 1901-1991 yılları arasında yaşamış Fransız sosyologdur. Lefebvre, mekân ile ilgili tartışmaları Marksist felsefe ve sol siyasetin gündemine getiren ilk düşünürler arasında yer almaktadır. Kent tartışmalarını ekonomi-politik bir düzleme çekmesi ve iktidarın kentsel mekân üzerindeki etkisini tartışmaya açması kentsel çalışmalarda Lefebvre'in eserlerini oldukça önemli hale getirmektedir. Başlıca eserleri; Gündelik Hayatın Eleştirisi (1947), Şehir Hakkı (1968), Kentsel Devrim (1970), Şehir Hakkı II (1972) ve Mekânın Üretimi (1974) olarak ifade edilebilir.</p>
ARTICLE INFORMATION	ABSTRACT
<p>Submission Date : 03/08/2023 Accepted Date : 25/12/2023</p> <p>Keywords: City, Politics, Rights</p>	<p>Henri Lefebvre is a French sociologist who lived between 1901 and 1991, Decently known as a Neo-Marxist in literature. Lefebvre is among the first thinkers to bring discussions about space to the agenda of Marxist philosophy and left politics. The fact that he draws urban discussions to an economic-political plane and opens the discussion of the impact of power on urban space makes Lefebvre's works very important in urban studies. His main works are Criticism of Everyday Life (1947), Right to the City (1968), Urban Revolution (1970), Right to the City II (1972) and The Production of Space (1974) can be expressed as.</p>

Kitabın yazarı Henri Lefebvre, literatürde Neo-Marksist olarak bilinen 1901-1991 yılları arasında yaşamış Fransız sosyologdur. Lefebvre, mekân ile ilgili tartışmaları Marksist felsefe ve sol siyasetin gündemine getiren ilk düşünürler arasında yer almaktadır. Kent araştırmalarının betimsel nitelikten eleştirel niteliğe geçiş sürecinin öncü isimlerindedir. Kent tartışmalarını ekonomi-politik bir düzleme çekmesi ve iktidarın kentsel mekân üzerindeki etkisini tartışmaya açması kentsel çalışmalarda Lefebvre'in eserlerini oldukça önemli hale getirmektedir. Başlıca eserleri; Gündelik Hayatın Eleştirisi (1947), Şehir Hakkı (1968), Kentsel Devrim (1970), Şehir Hakkı II (1972) ve Mekânın Üretimi (1974) olarak ifade edilebilir.

Kitap, özellikle yazarın 1968 Olayları'nın ardından yayımladığı ve bir manifesto niteliği taşıyan Şehir Hakkı kitabının bir devamı niteliğindedir. Lefebvre, Şehir Hakkı kitabının ikinci cildinde öncelikle geçmiş eserlerinin bir değerlendirmesini yaparak

¹ Dr. Öğr.Üyesi, Kırklareli Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Kentleşme ve Çevre Sorunları ABD, sezgin_sezgin@hotmail.com, 0000-0002-6625-3997.

‘şehir’ üzerine bir tartışma yürütmektedir. Şehir, gerçek anlamda inşa edilmiş bir eser değil, Marksist anlamda bir ‘üründür’. Ürün olduğu için de üretim aracıdır (s. 13). Lefebvre şehrin bu özelliğinden dolayı diğer üretim araçlarından ayrılamayacağını hem onları etkileyen hem de onlardan etkilenen bir özelliği olduğunu savunur.

Lefebvre; şehrin kullanım değeri temelinde oluşması gerekirken değişim değerinin ön plâna çıktığını, egemen ideolojinin ‘konut edindirmek’ için inşa edildiğini, sermayenin kentsel işlevleri tahakkümü altına aldığını ve sonuç olarak da mekânın siyasallaştığını öne sürer. Tüm bunlara karşı Lefebvre’in önerisi ise ‘şehir hakkı’dır. Şehir hakkını “yurttaş şehirlinin ve onun bütün iletişim, enformasyon ve mübadele ağlarında ve mahfillerinde bulunmak amacıyla meydana getirdiği grupların hakları” olarak tanımlamaktadır. Söz konusu tanımlamanın ardından ‘şehir hakkının’ İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi’ne tıpkı kadın hakları, çocuk hakları gibi eklenerek uluslararası bir düzlemde tanınmasını önermiştir (s. 26-113). Şehir hakkı ile ayrıştırma üstüne kurulan tüm yapıların alt üst edilerek parçalanma yerine bir araya gelmenin yeniden tesisini amaçlar.

Lefebvre, şehir hakkı kavramını tanımlayıp gerekçelendirdikten sonra kavramın 1970’li yıllar için ‘ütopyavari’ olduğunun altını çizer (s. 28). Ancak şehir hakkının görmezden gelinmesi sonucu ortaya çıkacak olan toplumsal maliyet, şehir hakkının hayata geçirilmesi halinde oluşacak maliyetten çok daha yüksek olacaktır. Sermayenin kenti -neredeyse tek başına, bazen siyasal iktidarla birlikte- biçimlendirme arzusu, işçi sınıfını kentsel mekânda parçalayarak örgütlenmesini engellemesi, kapitalist üretim ilişkilerini sürdüreceği yapıların devamını sağlamak amacıyla önlerine çıkan her türlü engeli ortadan kaldırma isteği, mekânda adaletsizliği ve eşitsizliği derinleştireceğinden yeni toplumsal bunalımların da habercisi olacaktır (Lefebvre, 2016).

Kitapta tartışması yürütülen bir diğer konu da zihinsel mekân (algılanan, tasarlanan, temsil edilen) ile toplumsal mekân (inşa edilen, üretilen, yansıtılan) arasındaki ilişkinin yapısıdır (s. 32). Lefebvre, mekânı kasıtlı olarak işlenen siyasal bir alet olarak ele alır. Mekân, sürekli olarak birilerinin elinde ideolojilerini yansıtmaları için kullandığı bir araçtır. Birilerinden kasıt; bazen bireyler olabilir, bazen iktidar olabilir, bazen sermaye olabilir bazense teknokratlar olabilir. Çok çeşitli siyasal aktörlerin bir aracı olan mekân; meşruiyetini ya şiddet kullanarak dayatır ya da rasyonel tutarlılık çerçevesinde kabul ettirir.

Lefebvre, geçmişte kaleme aldığı Gündelik Hayatın Eleştirisi adlı eserinden de hareketle Şehir Hakkı II kitabında üçüncü bir zaman dilimine işaret eder ki o da ‘kayıp zamandır’ (s. 40). Çalışma zamanı ve serbest zaman (boş vakit), her insanın gündelik hayatının kaçınılmaz bir parçasını oluşturur. Kayıp zamanı ise; şehir sakinlerinin giderek daha çok vaktini alan ulaşımın ve sayısı artan resmi işlemlerden kaynaklı bürokratik işlerin yarattığı zaman olarak tanımlar. Lefebvre’e göre kayıp zaman, şehrin tüm sakinleri açısından basitçe bir ‘kayıptan’ ibaret değildir. Georg Simmel’in henüz 1900’lerin başında kaleme aldığı ‘Metropol ve Zihinsel Yaşam’da bahsettiği gibi dakiklik, modern şehirlerde bireylerin sahip olması gereken önemli bir özelliktir. Burjuvazi (sermaye) ve iktidar sahipleri açısından kayıp zaman ile şehrin çeperlerinde yer alan işçi sınıfı açısından kayıp zaman, elbette aynı anlamı taşımamaktadır.

Mekânın tümü, üretim ilişkilerinin yeniden üretildiği alana dönüşmüştür. Artık, şeylerin (metaların) mekânda üretildiği bir süreçten mekânın bizatihi şey olarak üretildiği bir döneme girilmiştir. Hava ve su gibi bir zamanların sınırsız kaynakları,

şehirlerde üretilip satıldıkça nadirleşmiş ve bu ürünlerin kullanım değeri, değişim değerine doğru evrilmiştir. Mekân da ilk başlarda hava ve su kadar sınırsız olmasa da şehirler içerisinde geniş alanları kapsamaktaydı. Ancak mekân; tıpkı hava, su ve diğer şeyler gibi alınıp satıldıkça özellikle şehir merkezlerinde nadirleşmiş ve değişim değeri, kullanım değerini neredeyse yok ederek kapitalist üretim sürecinin bir aracı haline getirmiştir (Lefebvre, 2014).

Lefebvre'ye göre mekân politiktir, hatta politik olduğu apaçık ortadadır. Mekânların ideolojisi denen olgu, her zaman var olmuştur. Mekân, onu nasıl görüyorsak, gördüğümüz kadarıyla toplumsal bir üründür. Ancak her mekânın arka plânından zihinsel bir süreç yatmaktadır. Mekân politik olduğu içindir ki sürekli bir biçimde hem sağcı hem de solcu eleştirilere konu olmaktadır. Sağcı eleştiriler; devlet bürokrasisinin sermaye önünde engel olduğuna yönelik iken solcu eleştiriler; mekânın kullanıcılarının hesaba ya hiç ya da yeteri kadar katılmadığına yönelik olmaktadır. Lefebvre, mekânın bu politik yapısının mevcut haliyle sürdürülemez olduğunu ve 2000 yılı civarında dünya genelinde kentlerde sosyalizmin gerçekleşeceğini öngörmüştür (s. 49-53). Geline süreç, Lefebvre'nin öngörülerini haklı çıkarmamıştır. Sermaye ve iktidar, halen mekânı değiştiren, dönüştüren ve yeniden üreten aktörler olarak üstelik geçmişe kıyasla daha güçlü bir biçimde varlıklarını devam ettirmektedir. Bunun önemli bir çıktısını; kapitalizmin krize girdiği her süreçte mekâna büyük yatırımların yapıyor oluğunda görmek mümkündür.

Sanayileşmeyle birlikte mübadele ve meta dünyası genelleşmiş, kullanım değeri neredeyse yok olmuş hatta niteliksel yönü tamamen ortadan kalkmıştır. Sanayileşmenin mübadeleyi bu şekilde genelleştirmesi, toprağın da metalaşmasına neden olmuş ve gündelik hayat için vazgeçilmez olan mekân, alınıp satılan bir metaya dönüşmüştür (s. 66). Lefebvre'e göre sanayileşme sonrası ortaya çıkan çağı kentsel çağ, ortaya çıkan toplumsal yapıyı ise kentsel toplum olarak ifade etmek mümkündür. Ancak kentsel toplum kavramsallaştırması, herhangi bir şehir ya da tarihi yerleşim yeri için kullanılamayacak kadar yenidir. Henüz tamamlanmamıştır. Kentsel çağ öncesi olarak tanımlanan tarımsal çağ ve endüstriyel çağda şehirler olsa da modern anlamda 'kentsel toplumun' ortaya çıkmadığını söylemek mümkündür.

Lefebvre eserinde gayrimenkulün kapitalizm için uzun zaman pek de önemli olmadığına işaret eder (s. 91). İnşaat geçmişte çelik ve şeker üretimine kıyasla çok daha az öneme sahiptir. İnşaat üretiminin doğası zamanla sanayileşmiş ülkelere az gelişmiş ülkelere kadar hemen her coğrafyada radikal bir dönüşüme uğramıştır. Bu sürecin kentleşmenin genel yapısı, kentlerin yayılması, teknik alanda görülen ilerlemelerle yakından ilişkisi olsa da asıl olguyu gözden kaçırmamak gerekir. İnşaat sektörü, ortalama kâr oranındaki düşme eğilimine karşı bir mücadele biçimi haline gelmiştir. Spekülasyonların hariç tutulması halinde dahi inşaat sektörü, sermayedarlara ortalamanın oldukça üzerinde bir kâr getirisi sunmaktadır. Metalar üreterek risk alan ve onları küresel piyasada çeşitli zorluklara (resesyon, ambargo, işletme rekabeti gibi) karşı gelerek satmak zorunda olan kapitalistler, inşaat sektörü ile hem çok daha kârlı hem de tüm bunlara katlanmak zorunda olmaksızın bir üretim modelini keşfetmişlerdir.

Lefebvre'e göre mekân edinmiş bir birey, kullanım değeri satın almaya da devam etmiş olur. Söz konusu kullanım değerini herhangi metrekare büyüklük, belirli kat ve niteliğin oldukça ötesinde görmek gerekir. Mekân edinmiş bir birey; kendi hanesini yerlere, yani merkezlere (alışveriş, eğlence, kültür, siyasi) bağlayan bir

mesafenin en büyük alıcılarından olur (s. 98). Herhangi bir mekânı diğerlerinden daha cazip kılan işte bu özelliğidir. Kullanılabilirliği, niteliği, istenilen amacı karşılayıp karşılayamamasından ziyade ‘belirli’ merkezlere olan uzaklığı mekânı daha çekici hale getirmektedir.

Ekonomik büyüme ile toplumsal kalkınma, neredeyse Sanayi Devrimi’nden itibaren birlikte tanımlanmıştır. Nicel büyümenin nitel kalkınmayı elbet sağlayacağına yönelik bir ön kabul oluşturulmuştur. Lefebvre, artık bu tanımlamanın geçerliliğini kaybettiği düşüncesindedir (s. 114). Kentlerin aşırı bir şekilde büyümesi ve yayılması, buna bağlı olarak doğal kaynakların tahakküm altına alınarak yok edilmesi ekonomik büyümeyi adil düzeyde gerçekleştiremediği gibi toplumsal gelişimi de birçok yönden aksatmıştır. Daha derin toplumsal adaletsizlikler, yoksunluklar ve yoksulluklar yaratılarak ekonomik büyümenin belirli kesimlerin büyümesini sağlamanın ötesine geçilememiştir.

Lefebvre’e göre “siyasal iktisat, mekânın siyasal iktisadına dönüşmektedir”. Mekânlar artık kıyaslanabilmesi ve mübadele değerinin artırılabilmesi amacıyla homojenleşecek biçimde işlenip üretilmektedir. İnşaat sektörü, ekonominin bir yan sektörü olmanın ötesine geçerek başat sektör haline gelmekte ve üretimin en temel kolu olmaktadır (s. 115). Özellikle az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerde inşaat sektörü ekonominin lokomotifi konumundadır. Gelişmiş ülkeler açısından da inşaat sektörünün ekonomideki payı, yadsınacak ölçüde değildir. Öyle ki 2008’de ABD’de meydana gelen konut kredileri kaynaklı kriz (mortgage), inşaat sektörünün gelişmiş ülkelerin ekonomileri içerisindeki önemini göstermesi bakımından önemlidir.

İşçi sınıfının mekânın içerisinde dağıtılıyor oluşu, Lefebvre’in 1970’lerin henüz başında gözlemediği bir olgudur. İlk kentlerin doğuşunda önemli etkenler arasında sayılan ve Sanayi Devrimi sonrası kentlerde işçi sınıfı tarafından üretilen artı değer, artık eskisi gibi üretildiği yerde gerçekleşmemektedir. Ekonomik ve siyasi güçlerin tercihleri doğrultusunda dünya ölçeğine dağıtılmakta ve paylaştırılmaktadır. Dolayısıyla artı değerün üretimi, gerçekleşmesi ve paylaşımı tüm dünyadaki mekânları ilgilendirmektedir (s. 119). Alman markalı bir otomobilin Alman kentlerinde üretildiği ve artı değerün Alman sanayi kentlerini etkilediği bir yapıdan, aynı Alman otomobilinin neredeyse tüm parçalarının farklı ülkelerde üretildiği ve üretildikleri kentlere artı değer sağladığı yeni bir kentsel gerçekliğe geçilmiştir.

Lefebvre son olarak mekânın müşterek idare edilebilmesi için toprak mülkiyetinin kaldırılmasından başka bir çözüm olmadığını savunur. Ancak bu çözümün nasıl gerçekleştirileceğine dair bir yol haritasını henüz kendisinin de keşfedemediğinin altını çizer. Mülkiyetin devlete ya da yerel yönetimlere devrinin sorun oluşturacağını, halkın tamamının toplumsal mekânı ele geçirerek mülkiyeti yönetmesinin yegâne çözüm olduğunu belirtir (s. 122).

Lefebvre gerek Şehir Hakkı II kitabında gerekse diğer eserlerinde kapitalizmin yeryüzünde yarattığı yıkıcı etkileri ortadan kaldırabilmek için gündelik yaşama ve modern kent insanının davranışlarına odaklanmak gerektiğini söyler. Mekânın derinlemesine analizlerini yaptıktan sonra gündelik yaşamın eleştirilerine yönelir. Modern öncesi insanların davranışlarında işe ayrılan zaman ve mekân kavramlarının olmadığına modern sonrasında ise kentsel topluluklarla birlikte işe ayrılan zamanın ve işe ayrılan mekânın kentleri parçaladığına işaret eder (Lefebvre, 2017). Böylece mekân

dönüştüğü gibi bireylerin de sosyal ilişkilerinden yaşam tarzlarına kadar birçok olgu dönüşüm gösterir.

Lefebvre (2017), mekânın dönüşümünün bireylerin gündelik hayatında çıkardığı ‘boş zaman’ kavramına da dikkat çeker. Toplumun kentleşmesiyle boş zaman kavramı öyle bir hal alır ki bireylerin kendini gerçekleştirme için ayırdığı vakitten ziyade ‘işten uzaklaşmanın bir aracı’ haline dönüşür. Bu durum, bireyin gündelik yaşantısında sanal bir mutluluğa neden olur.

Lefebvre’in Şehir Hakkı II kitabı; şehir hakkının yalnızca yerel kamusal hizmetlerin üretilmesi ve bu hizmetlere şehir sakinlerinin ulaşabilmesi olarak kavramsallaştırılmak istendiği bir çağda, geniş anlamda şehir hakkından nelerin anlaşılması gerektiğinin bir manifestosu olması açısından oldukça önemlidir. Kitapta mekân ve siyaset arasındaki karşılıklı etkileşim neo-marksist bir bakış açısıyla ele alınmıştır. Değişim değerinin kullanım değeri karşısındaki ‘zaferinin’ mekân üzerinde yarattığı dönüşüm, iktidarın kendisini mekânda kurması (gerçekleştirilmesi), işçi sınıfının mekânda parçalanma süreci ve kapitalizmin mekânı her türlü krizden çıkmak için kullanma stratejisi kitapta başarılı bir biçimde tartışılmıştır. Kısaca belirtilen tüm bu özellikleri neticesinde Şehir Hakkı II kitabı, Metin Yetkin’in yalın ve anlaşılır çevirisi ile şehir çalışmaları kapsamında okunması gereken önemli bir eserdir.

Kaynakça

- Lefebvre, H. (2022), Şehir Hakkı II, Çev. Metin Yetkin, İstanbul: Sel Yayınları.
Lefebvre, H. (2016), Şehir Hakkı, Çev. Işık Ergüden, İstanbul: Sel Yayınları.
Lefebvre, H. (2017). Gündelik Hayatın Eleştirisi I, Çev. Işık Ergüden, İstanbul: Sel Yayınları.
Lefebvre, H. (2014). Mekânın Üretimi, Çev. Işık Ergüden, İstanbul: Sel Yayıncılık.